

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE URALICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

8

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE URALICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

8

VALTS ERNŠTREITS

Liivi kirjakeele kujunemine

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Väitekirja on kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti ja üldkeeleteaduse instituudi nõukogu 25. oktoobril 2010.

Juhendajad: filoloogiadoktor Tiit-Rein Viitso (PhD)

Oponent: Prof. dr. Eberhard Winkler, Georg-August-Universität
Göttingen

Kaitsmine toimub 10. detsembril 2010 kell 14.15 Tartu Ülikooli nõukogu saalis.

Doktoritöö valmimist on toetanud keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikool.

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti tuleviku heaks

ISSN 1406–2631

ISBN 978–9949–19–518–3 (trükis)

ISBN 978–9949–19–519–0 (PDF)

Autoriõigus Valts Ernštreits, 2010

Tartu Ülikooli Kirjastus

ww.tyk.ee

Tellimus nr 661

EESSÕNA

Liivi kirjakeele arendamise ja täiustamisega olen tegelenud üle viieteistkümne aasta. Käesolev uurimus on pühendatud nendele kolmele Vaidi külast pärit liivi naisele, kes selle aja jooksul on olnud minu abistajateks, vestluskaaslasteks, innustajateks, õpetajateks ja teejuhtideks hämaras ja minevikku vajuvas liivi maailmas – teispool Atlandi ookeani elavale Grizelda Kristiņale, Vaidi külla maetud Zūonkõ peretütrelle Elza Mansūrovale ning üle kõige – Riia Metsakalmistul puhkavale Poulīn Kļaviņale. Ühtlasi on käesolev teos ka austuseavalduseks minu eelkäijate – liivi keele hoidjate, kasvatajate ja kujundajate – tegevusele ning nende panusele enam kui 150 aasta vältel.

Käesolev uurimus poleks saanud sündida paljude toredate inimeste toetuse ja abita. Līvõ Kultūr sidām (Liivi Kultuuri Keskuse) juhataja Gundega Blumberga, Una Sedliniece Lāti Vabariigi Kultuuriministeeriumist ja minu ema Lucija tuletasid pidevalt meelde teaduskraadi omandamise tähtsust ning hoidsid kätt väitekirja kujunemise pulsil. Tuuli Tuisk, Klaas Ruppel, Miina Norvik, Tapio Mäkeläinen, Roberts Freimuts ja Kristina Pai olid abiks uurimuseks vajaliku kirjanduse hankimisel. Tõnu Karma, Baiba Šuvcāne, Dagmāra Ziemele ja Baiba Damberg lubasid lahkelt kasutada nende valduses olevate allikate originaale. Ulla Fraser, Toby Fraser ja Triinu Mets aitasid inglisekeelse kokkuvõtte vormimisel. Toimetajad Anne Kiris ja Katrin Kern nägid päris palju vaeva töö eesti keele kallal. Tiia Marguse abiga said lahendatud doktorantuuriga seonduvad tehnilised üksikasjad. Prof. Eberhard Winkleri ja Renāte Blumberga tähelepanekud aitasid muuta uurimust veelgi täielikumaks, kusjuures Renāte Blumberga suurepärase uurimusteta oleksid nii teadmised uusima liivlaste ajaloo kohta kui ka käesolev väitekirj tunduvalt vaesemad. Karl Pajusalu ja Tiit-Rein Viitso innustasid mind töötama veelgi usinamalt ja uskuma oma võimetesse. Ja minu naine Zane pidas kogu väitekirja valmimisprotsessi vastu, mis on tõeline kangelastegu.

Käesolevat uurimust on toetanud Eesti Teadusfondi projekt „Liivi morfoloogia läänemeresoome keeleareaalis” (ETF8409), Eesti Teadus- ja Haridusministeeriumi sihtfinantseeritav teadusteema „Soome-ugri keelte foneetilised, fonoloogilised ja morfofonoloogilised seaduspärasused” (SF0180076s08) ja Valsts Kultūrkapitāla fonds (Lāti Riiklik Kultuurkapitali fond).

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS	9
1.1. Uurimusest	9
1.1.1. Eesmärk	9
1.1.2. Materjal	9
1.1.3. Meetod	10
1.1.4. Struktuur.....	12
1.2. Liivi keele murded	13
1.3. Foneetilise transkriptsiooni kasutamine	15
1.4. Liivi kirjakeele uurimine.....	16
1.5. Liivi keelest tulenev probleemistik ja uurimuses kasutatud tunnused.....	20
2. ESIMESED LIIVIKEELSEDE RAAMATUD	26
2.1. Das Evangelium Matthäi (1863)	28
2.2. Püva Matteus Evangelium (1880)	39
3. VIIS LIIVI LUGEMIKKU	48
3.1. Esimene Liivi lugemik (1921).....	49
3.2. Teine liivi lugemik (1922).....	53
3.3. Kolmas liivi lugemik (1923)	56
3.4. Neljas liivi lugemik (1924)	58
3.5. Viies liivi lugemik (1926).....	61
4. MUUD 1920. AASTATE ALLIKAD	64
4.1. Līvõd Ìt alizkēra (1923).....	64
4.2. Līvõ kiel grammatika termīnõd (1923?)	67
4.3. Līvo lōlōd (1924)	71
4.4. Līvõkīel lōlōd (1929)	74
5. AJAKIRI LĪVLI	78
5.1. Esimese numbrī keel (23.12.1931).....	80
5.2. Jelgava periood (1932–1933).....	85
5.3. Irē periood (1933–1939).....	90
6. LIIVI SÕPRADE SELTSI LĀTIS VĀLJAANDED	97
6.1. Rāndalist Ājgarāntōz (1932)	99
6.2. Līvõd Rāndalist Ājgarāntōz (1933).....	105
6.3. Maŗt Lepste lugemik (1935?).....	108
7. MUUD 1930. AASTATE ILMALIKUD ALLIKAD	110
7.1. Līvõkīel lōlōd II (1933).....	110
7.2. Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierāst (1935).....	112
7.3. Jelzi sōnā. Abēd ja ūrgandōks lugdōbrāntōz (1936).....	117
7.4. Kus lāinōd mierstō vīerōbōd ja rāndan sūdō āndabōd (1937?)	122

8. 1930. AASTATE VAIMULIKUD ALLIKAD	125
8.1. Piški katkismus (1936)	126
8.2. Ūž testament (1937, 1942)	129
8.3. Līvlist vaimli loulrāntōz (1939)	135
9. PĀRAST II MAAILMASÕDA VALMINUD ALLIKAD	139
9.1. Esperantisto en Latvio ĉe livoj (1966)	140
9.2. Fitoterapia (1959–1967?)	147
9.3. Liivi lugemik (1967?)	149
10. KIRJAKEELE FUNKTSIOONI MUUTUS	153
10.1. Līvõ kīēl kōrdōlpanmi (1978)	154
10.2. Lībiešu tautasdziesmas (1980)	156
10.3. Liivi luule antoloogia (1982)	158
11. HILISEMAD ARENGUD	161
12. KOKKUVÕTTED	169
12.1. Liivi kirjakeele allikad	169
12.2. Liivi kirjakeeles kasutatud põhimõtted	172
12.2.1. Murdevalik	172
12.2.2. Fonoloogia	173
12.2.3. Morfoloogia ja morfoloogilise põhimõtte rakendamine	177
12.2.4. Leksika	178
12.3. Liivi kirjakeele arenemisjärgud	181
12.4. Liivi kirjakeele kujundajatest	184
LÕPETUSEKS	186
SUMMARY	187
LÜHENDID	190
LIIVI KIRJAKEELE ALLIKAD	191
MUUD ALLIKAD	193
KASUTATUD KIRJANDUS	194
LISA 1: UURIMUSES KASUTATUD TUNNUSED	200
LISA 2: KOONDTABELID	202
LISA 3: 19. SAJANDI ALLIKATE TEKSTILINE KÕRVUTUS	208
LISA 4: 19. JA 20. SAJANDI PIIBLITÕLGETE TEKSTILINE KÕRVUTUS	211
LISA 5: LIIVI KEELEKORRALDUSEGA SEOTUD ÜRITUSTE MATERJALID	214
ELULOOKIRJELDUS	222
CURRICULUM VITAE	223

1. SISSEJUHATUS

1.1. Uurimusest

1.1.1. Eesmärk

Uurimistöö eesmärgiks on jälgida liivi kirjakeele arenemist alates esimeste liivi-keelsete raamatute ilmumisest kuni viimaste katkematu kirjakeele traditsiooni jätkanud liivikeelsete allikateni. Ajaliselt hõlmab töö ajavahemikku aastast 1863 kuni aastani 1982 ning jätkab liivi kirjavara uurimist sealt, kus lõppevad Eberhard Winkleri uurimused varasemate liivi keele kirjanekute kohta (Winkler 1994, Winkler 1999).

Uurimus on oma olemuselt ajaloolis-deskriptiivne ja sotsiolingvistiline ning selle peamiseks eesmärgiks ei ole keele endaga seonduvate nähtuste või iseärasuste uurimine, vaid see, kuidas nimetatud nähtusi või iseärasusi on kujutatud kirja pildis, kuidas nende tajumine ja tähtsustamine on ajapikku muutunud ning millised mõtted, algatused või välised asjaolud on mõjutanud liivi keele kasutamist ja kajastamist kirjasõnas.

Uurimuses on lähtutud kahest aspektist. Esimene neist on kirjakeele ja selle allikate kujunemislugu – ajalooline taust, allikate valmimise käigus osalenud isikud ja nende väljaandmisega seotud erinevad asjaolud. Teiseks aspektiks on allikates kasutatud keeleliste iseärasuste väljaselgitamine ja kõrvutamine eesmärgiga saada ülevaade liivi kirjakeele arendamisel toimunud üldisest arengust ja kasutatud põhimõtetest.

1.1.2. Materjal

Uurimuse seisukohalt on oluline käsitletava materjali – liivi kirjakeele allikate – võimalikult selge piiritlemine nii ajalises, eriti aga just sisulises dimensioonis, kusjuures sisuline piiritlemine on tihedalt seotud allikate keelelise autentsuse ja vaatlemiseks sobivuse küsimusega. Sestap on materjali piiritlemiseks valitud võimalikult selge ja üheselt mõistetav liivi kirjakeele allika definitsioon.

Käesolevas uurimuses on liivi kirjakeele allikatena käsitletud emakeelsete liivlaste või liivi keele heade tundjate kirjutatud, tõlgitud või koostatud liivikeelseid väljaandeid või väljaannete käsikirju, mis on eelkõige mõeldud kasutamiseks emakeelsetele liivlastele.

Definitsiooni kujundamisel on lähtutud järgmistest asjaoludest.

1) Liivi kirjakeele kujundamises on osalenud nii emakeelsed liivlased kui ka neile liivi keele uurimisel nõu ja praktilist abi osutanud mitteliivlased. 2) Viimase paarikümne aasta jooksul on tekkinud liivikeelseid väljaandeid (sh internetiväljaandeid), mis kasutavad nii liivi kirjakeele ortograafiat kui ka selle põhimõtteid algsel või täiustatud kujul, kuid mille puhul on tegemist kas varasemate allikate kordusväljaannetega (faksiimileväljaanded, uustrükid), liivi

keele õppijaile ja huvilistele (mitte emakeelsetele kõnelejatele) mõeldud väljaannetega või/ja selliste väljaannetega, mille koostamisel, kirjutamisel ega tõlkimisel ei ole osalenud liivi keelt emakeelena räägivad inimesed¹ ning seega on kaheldav nendes väljaannetes kasutatava keele autentsus liivi kirjakeele kujundamise seisukohast. 3) Keelematerjalides, mis ei ole eeskätt mõeldud emakeelsetele liivlastele kasutamiseks, ei ole põhieesmärgiks olnud liivikeelse kirjaliku suhtluse tagamine ja selleks vajaliku kirjakeele kujundamine, arendamine ja täiustamine, vaid häälduse võimalikult täpne taasesitamine (foneetilisi transkriptsioone kasutavad keelenäited ja -uurimused), liivikeelsete tekstide talletamine (folkloori- jms kogud), liivi keele ja selle põhimõtete tutvustamine huvilistele (õpikud, sõnastikud jms kaks- ja kolmkeelsed väljaanded). 4) Liivi kirjakeelt kasutavad isiklikku laadi keelematerjalid (kirjavahetus, päevikud jms käsikirjad) kajastavad küll kirjakeele arendamise tulemit ja mõneti ka kujunemisprotsessi, kuid neis kasutataval keelel ei ole erinevalt väljaannetest või nende käsikirjadest vastavas ajajärgus lõpetatud kuju ning seega saab see olla vaid illustratsiooniks ühe või teise ajajärgu keeleliste põhimõtete isiklikule käsitlemisele.

Kokku on käesolevas uurimuses vaadeldud 29 allikat: 21 trükist, sh kaht perioodilist väljaannet, kuut käsikirja ja kaht tundmatut käsikirja, mille olemasolu kohta on andmeid, kuid mida ei ole seni õnnestunud tuvastada. Uuritavad allikad on valminud ajavahemikus 1863–1982. Lisaks on eraldi 11. peatükis „Hilisemad arengud” kokkuvõtvalt vaadeldud liivi kirjakeele arenguid aastast 1982 kuni tänapäevani ja selles ajavahemikus ilmunud kirjakeelseid väljaandeid – kokku 23, neist üks perioodiline ja üks internetiväljaanne – ning võrdluseks varasemate allikatega analüüsitud kirjakeele normeerimisega seotud ürituste ja otsuste kontekstis ka üht aastal 2007. ilmunud väljaannet.

Kõiki käsikirju käsitletakse käesolevas uurimuses esmakordselt², suurem osa neist on leitud liivi kirjakeele ja kultuuriloo uurimise käigus viimase viieteistkümne aasta jooksul, samuti vaadeldakse esmakordselt nii ulatuslikult kõigi allikate keelelisi iseärasusi ja kokkuvõtvalt allikate kujunemislugu.

1.1.3. Meetod

Nagu eespool öeldud, on kõigi allikate puhul vaadeldud kaht aspekti – allikate kujunemislugu ja nende keelelisi iseärasusi. Need aspektid täiendavad teineteist, sest ühelt poolt lubab tekkelugu paremini aru saada ja seletada allikates esinevaid keelelisi iseärasusi³ ning samas aitavad keelelised iseärasused paljusk

¹ Ka emakeelsete liivlaste hulk on viimase paarikümne aasta jooksul dramaatiliselt vähenenud. Tänapäeval räägib liivi keelt esimese keelena teadaolevalt vaid üks inimene – Grizelda Kristin (s 1910), kes elab Kanadas Ontario osariigis.

² Kui mõningad mainimised ja lühiseloomustused välja arvata.

³ Nt diakriitiliste märkidega tähtede esinemise või nende puudumisega seonduvaid asjaolusid tingivad paljusk

selgitada mitme allika hägust tekketausta⁴. Mõlema aspekti puhul on valitud sünteetiline meetod, mis võimaldab vaadelda arenguid allikakeskselt. Sellise meetodi valiku tingivad nii puudulikud varasemad uurimused liivi kirjakeele alalt kui ka asjaolu, et pea iga allikas erineb oluliselt teistest nii oma tekkeloo kui ka keelelise lähenemise poolest.

Keeleliste iseärasuste vaatlemiseks on liivi kirjakeele kujundamisega seonduvate probleemide alusel valitud välja indikaatorid ehk tunnused, mida on ülevaate saamiseks jälgitud läbivalt kõikide uurimuses käsitletud allikate puhul. Kokku on valitud välja 23 tunnust. Liivi keele probleemistik ja sellega seonduvad tunnused on esitatud alapeatükis 1.5., tunnuste koondloetelu on esitatud lisa 1.

Selleks et tunnuste läbiv vaatlemine oleks võimalik, on tunnused valitud välja arvestusega, et nad oleksid piisavalt üldlevinud ning neid oleks võimalik tuvastada võimalikult paljudes, sh väikesemahulistes väljaannetes. Samas on arvesse võetud ka seda, et valitud tunnused oleksid ühtaegu nii piisavalt üksikasjalikud ja konkreetseid kui ka üldistavad ning annaksid võimalikult selge ettekujutuse ühe või teise põhimõtte või lahenduse rakendamisest nii igas konkreetse allikas kui ka kirjakeele kujunemisloos üldisemalt. Mõne allika väikese mahu ja teiste iseärasuste tõttu tuleb siiski arvestada, et kõik tunnused ei ole kõikide allikate puhul määratavad⁵.

Käsitlemiseks on valitud tunnuseid nii fonoloogiast (vokaalid ja vokaalühendid, konsonandid ja konsonantühendid, katketoon), morfoloogiast (ajalooliste morfoloogiliste vormide esinemine, valik morfoloogilise ja foneetilise põhimõtte vahel) kui ka leksikast (uudissõnade päritolu, kindlate lekseemide valimine, lätipärasuste esinemine). Süntaksiga seotud probleemistikku ei ole käesolevas uurimuses käsitletud, kuna liivi keele süntaksi alaseid uurimusi on tehtud liiga vähe ning seega puudub võimalus valida välja piisavalt konkreetseid, võrreldavaid ja selget kajastust tagavaid tunnuseid. Pealegi ei ole liivi kirjakeel jõudnud oma arengus allikate vähesuse tõttu staadiumi, kus süntaksi korraldus oleks muutunud fonoloogia, morfoloogia ja leksikaga seotud probleemide lahendamisel oluliseks.

Tunnuste (**t2**) ja (**t9**) puhul⁶ on uurimuses esitatud kirjeldused või kommentaarid ainult nende märkide kohta, mis ei kuulu klassikalisel ladina tähestikku ning erinevad eelnevalt vaadeldud allikast, kokkuvõtvates tabelites 1 ja 2 (vt lisa 2) on aga ära toodud kõikide foneemide vasted. Tunnuste esitamisel nii

---

⁴ Keeleline analüüs on aidanud tuua selgust nt 1880. aasta evangeeliumi päritolu väljaselgitamisse.

⁵ Nt ühe autori kirjutatud allika puhul ei ole võimalik otsustada, kuidas oleks selles allikas esitatud teise murde tekste, liiga väikese mahuga allika puhul ei ole võimalik tuvastada morfoloogilise põhimõtte rakendamisega seotud tunnuseid jms.

⁶ (**t2**) lühikeste vokaalfoneemide /i, e, ä, ē, a, ǣ, u, o, ā, ū, ö/ ja pikkade vokaalfoneemide /ī, ē, ā, ē, ā, ǣ, ū, ō, ǫ, ā, ū, ō/ esitamine; (**t9**) konsonantfoneemide /p, f, b, m, v, t, s, d, z, n, l, r, j, k, g, h, n, ŋ/, palataliseeritud konsonantfoneemide /tʲ, dʲ, nʲ, lʲ, rʲ, ɲ/ ja afrikaatide /ʃ, ʒ/ esitamine.

uurimuses kui ka kokkuvõtvates tabelites tähendab sümbol (●), et vastavat tunnust nimetatud allikas ei esine või see ei ole tuvastatav.

Kõige suuremaks probleemiks tunnuste kindlaksmääramisel on nähtuste esinemise kõikumine. Selle peamiseks põhjusteks on allikate väga erinevad väljaandmiskohad (London, Peterburi, Helsingi, Riia, Tallinn, Irē), erinevad koostajad ja autorid, ebaregulaarne ilmumine, rakendatavate põhimõtete puudulikud katsetamisvõimalused, üksikasju selgitavate keeleliste uurimuste puudumine, mõnikord ka kirjakeele arendajate kesine keeleteaduslik ettevalmistus jms. Lisaks on kirjakeele arendajaid, allikate autoreid ja koostajaid mõjutanud rida väliseid tegureid, nt läti keele ortograafia muutumine (vana ja uus ortograafia), poliitilised hoiakud (erinevad arusaamad liivi kultuuripoliitikast Lätis ja Eestis), liialt keeruline logistika (nt tõlkimine Lätis, korrektuuri tegemine Eestis), piisava kontrolli puudumine allika ühel või teisel valmimisetapil (nt allika ladumisel ja väljaandmisel teise riigi trükikojas).

Selle tagajärjel esineb liivi kirjakeele allikates nii tervikuna kui ka isegi ühe kirjutaja tekstides paratamatult ülisuur varieerumine, millele lisanduvad ka trükitehnilistel põhjustel tekkinud vead. Seetõttu on iga tunnuse kindlaksmääramisel üritatud allikatest leida tunnuse üldlevinuim vaste ega ole esitatud kõiki varieerumisest või trükitehnilistest põhjustest tulenevaid erandeid või üksikjuhtumeid. Samuti on käesolevas uurimuses liigse kõikumuse tõttu loobutud mõne liivi keele probleemi vaatlemisest (nt suurem osa *i*- ja *u*-lõpulisid diftonge).

Näited, milles on kasutatud foneetilist transkriptsiooni, pärinevad järjepidevuse ja kontrollitavuse tagamiseks L. Kettuneni aastal 1938. valminud monograafiast „Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung“ (LW). Vaadeldud allikatest pärinevad näited on esitatud vastavalt nende originaalkujule, välja arvatud 1880. aasta Matteuse evangeelium (Mt 1880), mille puhul on näited translitereeritud vastavas peatükis esitatud translitereerimistabeli alusel⁷. Muud näited, mis ei pärine mõnest vaadeldud allikast, on esitatud tänapäevase liivi kirjakeele ortograafiat kasutades.

Allikale pühendatud peatüki sees on näidete esitamisel kasutatud allika enda numeratsiooni, selle puudumisel või allika numeratsiooni iseärasuste korral on numeratsiooni kasutamise põhimõtte esitatud vastava allika juures märkusena.

1.1.4. Struktuur

Uurimus koosneb: 1) sissejuhatusest, milles on esitatud uurimistöö põhimõtted, liivi kirjakeele uurimise seisukohalt olulised aspektid ja teave liivi kirjakeele varasema uurimise kohta; 2) põhiosast, mis kirjeldab allikate kujunemislugu ja keelelisi iseärasusi; 3) uusimatele arengutele pühendatud peatükist; 4) järeldustest ja kokkuvõtete osast; 5) allikate ja kasutatud kirjanduse loetelust ning 6) lisadest.

---

⁷ Näidete translitereerimise põhjuseks on asjaolu, et tegemist on ainsa väljaandega, milles on kasutatud fraktuuripõhist kirjaviisi, vt rohkem 2.2.

Põhiosas on kõik allikad esitatud loomulikult jagunevate perioodide kaupa, iga perioodi juhatab sisse vastava perioodi ajaloolise tausta kirjeldus. Perioodi sees on allikad järjestatud kronoloogiliselt nende valmimisaja⁸ järgi. Iga allika kohta on selle kujunemisloos osas esitatud allika valmimislugu ja sisukirjeldus, kui see ei tulene üheselt allika pealkirjast või olemusest. Keelelises osas on kirjeldatud allika iseärasusi, kusjuures tuuakse ära ainult need iseärasused, mis eristavad allikat selle eelkäijatest. Kui iseärasus on ühtlasi ka mõni uurimuses kasutatav tunnus, nimetatakse vastavas osas ka selle tunnuse number. Tunnused, mille puhul piisab üksnes nende kindlaksmääramisest või mis ei vaja põhjalikumalt kommenteerimist, esitatakse koos näidete ja vajalike märkustega eraldi osas vastava peatüki lõpus. Tunnuste koondkokkuvõtte on esitatud kokkuvõtvates tabelites lisas 2.

Põhiosale järgneb peatükk hilisematest arengutest, milles on kirjeldatud liivi kirjakeele arenemist alates viimasest uurimuses käsitletud allikast (aasta 1982) kuni tänapäevani. Uurimise tulemused ja järeldused on esitatud kokkuvõttena vastavas peatükis uurimuse lõpus.

1.2. Liivi keele murded

Liivi keele murdeid ja nende omavahelisi suhteid on eri allikais käsitletud erinevalt, mistõttu on mõnikord raske ühe või teise uurimuse materjalikäsitlest üheselt aru saada. Sestap oleks siinkohal otstarbekas anda väike selgitus liivi keele jagunemisest murreteks, jagamise erinevatest võimalustest ja sellest, kuidas on liivi keele murdeid käsitletud käesolevas uurimistöös.

Üldiselt jaguneb fikseeritud liivi keel kaheks murderühmaks, milleks on Liivimaa murderühm ja Kuramaa murderühm (SWa: C; Rudzītis 1935b: 23315). On selge, et ajalooliselt on need murderühmad jagunenud ka täpsemalt. Seda toetab ka arheoloogiline materjal, mille põhjal jagatakse liivlasi hilisel rauaajal erineva materiaalse kultuuri alusel eri rühmadeks ning materiaalse kultuuri erinevused peaksid kaasa tooma ka vähemalt mõningaid keeleerinevusi.

Muistse liivi keele kohta paraku kirjalikult fikseeritud andmed puuduvad, kui välja arvata mõningad liivlastega seotud sõnad, isiku- või kohanimed. Just kohanimedele tuginedes on näiteks läti uurija Laimons Rudzītis esitanud Liivimaa murderühma kohta väite, et see on jagunenud kunagi kaheks murdeks, millest üks on hõlmanud Väina ja Koiva liivlaste maid, teine aga Metsepole piirkonda ja esimese rühma piirialasid sisemaal⁹ (Rudzītis 1935b: 23316). Siiski ei saa seda väidet puuduliku materjali tõttu ei toetada ega ümber lükata.

---

⁸ Valmimisaeg tähendab siin käsikirja koostamise lõpetamise aega või aega, mil vastav allikas on olnud valmis trükkimiseks, sest mõne allika puhul (nt ÜT 1937 ja ÜT 1942) on käsikiri valminud juba pikemat aega enne selle füüsilist trükkijõudmist.

⁹ Koiva ja Väina jõgedest eemal.

Sellegipoolest on üks Liivimaa murderühma murre jõutud fikseerida: selleks on liivi keele Salatsi murre¹⁰ (ka Salatsi liivi keel, salatsiliivi), mida on Svõtciemsi ümbruses üles kirjutatud 17. sajandist kuni 19. sajandi keskpaigani. Üleskirjutuste vähesuse tõttu jäetakse salatsiliivi murderühm tihtipeale murrete esitlemisel üldse välja või vaadeldakse seda iseseisva nähtusena (nt Kettunen 1947: 8,14). Samuti peetakse liivi keelest või selle murretest rääkimisel sageli silmas üksnes tänapäeval säilinud liivi keele varianti ehk Kuramaa murderühma. Oma roll on selles kindlasti ka asjaolul, et viimati kirjutati Salatsi murret üles 19. sajandi keskpaigas ning hiljem ei ole selle kõnelejaid õnnestunud leida. Salatsi murde kõrvalejätmine murrete käsitlemisel ei ole aga päris õige, eriti arvestades nimetatud murde viimasel ajal intensiivistunud uurimist (Winkler 1994; Winkler 2009; Pajusalu 2009a; Pajusalu 2009b; Norvik 2010).

Et käesolev töö käsitleb liivi kirjakeelt ja Salatsi murdes väljaantud teoseid ei ole seni leitud¹¹, peetakse ka käesolevas uurimuses liivi keelest rääkimisel silmas just Kuramaa murderühma, mis on praegu esimeseks keeleks teadaolevalt vaid ühele inimesele.

Kuramaa murderühm jaguneb samuti väiksemateks üleskirjutatud murreteks. Esimeses suuremas liivi keelele pühendatud uurimuses, A. J. Sjögreni ja F. J. Wiedemanni koostatud liivi-saksa sõnaraamatus on öeldud, et Kuramaa murderühm jaguneb kaheks: lääne- ja idamurdeks (SWa: C – C IV), mille piiriks on ajalooline mõisapiir mööda Īra jõe.

Just Kuramaa murderühma jagunemine on pikka aega olnud liivi murdejaotuse põhiprobleemiks. Levinuim on selle jagamine kolmeks – idaliivi, lääne-liivi ja keskliivi murdeks (Kettunen 1947: 8; Damberg 1978: 73; Boiko 1998: 9), kus keskliivi moodustab Īra jõe läänekaldal asuva Īra küla keel, mis sisaldab mõlema murde elemente. Siiski on mõned uurijad olnud sellise jaotuse suhtes kriitilised ja pooldavad algset kaheks jagamist, käsitledes Īra küla murret läänemurde omapärase osana (Rudzītis 1935b: 23318; Viitso 1999: 168). Seda lähenemist iseloomustab Oskar Looritsa tähelepanek tema esimesest ekspeditsioonist liivlaste juurde aastal 1920: „Iiraga lõppes siis lääne-liivi murdeala. Õieti võis eraldada siin isegi kaht alamurret: ühelt poolt Lūž ja Pizā täiesti ühesuguse keelega, teiselt poolt veidi lahkuminev Īra alamurre“ (Loorits 1938: 52).

Käesolevas uurimistöös on aga lihtsuse ja ühese tõlgendamise mõttes järgitud levinumat ja traditsioonilisemat murdejaotust kolmeks (idaliivi, keskliivi ehk Īra ja lääneliivi), mis aga ei tähenda, et autor oleks sellise jaotuse pooldaja.

---

¹⁰ Salatsi murde täpsemast jagumisest vt ka Pajusalu 2009b.

¹¹ Ühes käesolevas uurimuses käsitletud teoses leidub siiski üks salatsiliivi murdes kirjutatud artikkel (vt lähemalt 6.2), kuid tegu ei ole autentse tekstiga.

1.3. Foneetilise transkriptsiooni kasutamine

Keeleteadlased on liivi keele kirjanemiseks kasutanud peamiselt erinevaid foneetilisi transkriptsioone, sest need tagavad häälduse võrdlemisi täpse edasiandmise. Siiski on ka foneetiliste transkriptsioonide puhul täheldatav teatud „kirjaviisistumine“, sest võrdlemisi paljudes, eriti sõnavara uurimisega seotud uurimistöödes on foneetilist transkriptsiooni kasutatud pelgalt kirjaviisi funktsioonis ning toodud näidete vastavus tegelikule hääldusele on kohati kaheldav. Tõenäoliselt on selle põhjuseks asjaolu, et liivi kirjakeele ortograafia on olnud liiga kõikuv ja seetõttu laiematele rahvahulkadele raskesti arusaadav ja uurijate seas vähepopulaarne, mis on põhjustanud sellest loobumise liivi keele alastes uurimistöödes.

Siiski on selgunud ka asjaolu, et suuremate tekstikogumite üleskirjutamisel ei ole foneetiline transkriptsioon ennast õigustanud ning selle asemel on võetud tarvitusele ühes või teises arengustaadiumis olnud kirjakeelne kirjaviis. Siin on ilmekaks näiteks liivi folkloori üleskirjutused Oskar Looritsalt¹², milles on suures osas kasutatud esimeste liivi lugemike kirjaviisi, ja 1970.–1980. aastatel Pētõr Dambergi koostatud liivi keele sõnavara sedelkartoteek, milles on kasutatud kogu koostamise aegset kirjakeele kirjaviisi, mis on ajapikku muutunud vastavalt muutustele kirjaviisis (Ernštreits 2002: 51–52).

Foneetilist transkriptsiooni kasutas liivi keele üleskirjutamiseks esimesena Andreas Johan Sjögren, kelle liivi keele alase uurimistöö tulemusena valmis 1861. aastal ka esimene liivi-saksa sõnaraamat (Sjögren 1861 ab) koos lisade, liivikeelsete tekstide ja grammatikaga. Tema kasutatud foneetilise transkriptsiooni aluseks oli Karl Richard Lepsiuse väljapakutud universaalkiri (Lepsius 1855), mis oli kohandatud liivi keele jaoks (Karma 1998b: 44).

Populaarseim foneetiline kirjutusviis liivi keele üleskirjutamiseks on aga olnud Eemil Nestor Setälä väljaarendatud transkriptsioon, mida ta ise kasutas erinevate liivi uurimisreiside käigus tehtud üleskirjutuste tarbeks (Setälä 1953: 15) ning mis on kujunenud ka üldisemaks soome-ugri transkriptsiooniks (EKK 1997: 18). Samadele põhimõtetele toetuvad ka teistes suuremates liivi keele alastes uurimustes kasutatud foneetilised transkriptsioonid, näiteks Lauri Kettunen liivi-saksa sõnaraamatus (LW) ja Lauri Posti doktoriväitekirjas (Posti 1942) kasutatud transkriptsioonid. Kuigi vormilt sarnased, erinevad näiteks kolm viimast nimetatud transkriptsiooni siiski foneetilise üksikasjalikkuse taotlemise ja interpretatsiooni poolest. Nii on esimese silbi *õ*¹³ Kettunenil kõikjal tähistatud kujul *e*, Setäläl on see *i* ja Postil *ę*. See viitab asjaolule, et foneetilist transkriptsiooni kasutatakse keele võimalikult täpseks kirjanekuks ning see sõltub suuresti konkreetse keeleteadlase vajadusest ja kasutatud põhimõtetest, mõningal määral aga ka keelejuhist ja kuuldud heli isiklikust tõlgendusest.

---

¹² O. Looritsa käsikirjaline folkloorikogu asub Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivis.

¹³ Hääliku tähistus kirjakeele kirjaviisis.

Et foneetilise transkriptsiooni rakendamisel esineb häälikute tähistamisel teatud varieerumist, kasutatakse käesolevas uurimuses häälikuliste iseärasuste tähistamiseks L. Kettuneni mahukaimas liivi keele alases uurimistöös liivi-saksa sõnaraamatus (LW) kasutatud soome-ugri foneetilise transkriptsiooni versiooni.

1.4. Liivi kirjakeele uurimine

Liivi kirjakeelt on uuritud kahest aspektist lähtudes. Esiteks on uuritud kirja-keelsete allikate tekkelugu, mis on seotud tihedalt liivi üldiste ajaloo-ja kultuuri-protsessidega 19. ja 20. sajandil. Teisalt on olemas ka konkreetselt keeleuurimusi, mis käsitlevad eri allikate keelelisi iseärasusi ja ka liivi kirjakeele üldisemat kujunemis- ja arenemisprotsessi. Käesolevas peatükis vaadeldakse neid uurimusi, mis on pühendatud tervenisti ühele või teisele aspektile või käsitletakse seda teemat neis eraldi osana. Ühe autori teoseid on käsitletud koos.

Eberhard Winkler Göttingeni ülikoolist Saksamaal on põhjalikult uurinud kõige vanemaid liivi keele üleskirjutusi. Tema raamat „Salis-Livische Sprachmaterialien“ („Salatsiliivi keelematerjalid“; Winkler 1994) vaatleb kõiki teadaolevaid salatsiliivi tekste, kusjuures käsitletud on nii tekstide tekkelugu kui ka keelelisi aspekte. Salatsiliivi keelematerjali põhjal on Winkler koos Tartu Ülikooli professori Karl Pajusaluga andnud hiljuti välja ka „Salatsiliivi sõnaraamatu“ (Winkler-Pajusalu 2009b). Teine E. Winkleri uurimus „Ältère Livische Sprachmaterialien“ („Vanemad liivi keele materjalid“; Winkler 1999) vaatleb samal viisil mõlema, Kuramaa ja Salatsi liivi vanemaid üleskirjutusi ajavahemikus 1767–1842. Raamat algab esimese teadaoleva liivikeelse tekstiga ja lõpeb viimase allikaga enne A. J. Sjögreni¹⁴ esimest uurimismatka aastal 1846. Mõlemas raamatus on vaadeldud tekste, mis on oma funktsioonilt keelelise materjali üleskirjutused ega ole mõeldud liivlastele kasutamiseks, seetõttu ei vasta ükski neist käesoleva uurimuse olemusele.

Tuntud rahvaluuleuurija Oskar Loorits on esimene, kes on vaadelnud liivlastele mõeldud liivikeelseid väljaandeid. Artiklis „Liivi trükitud paberi ajalugu“, mis on avaldatud ajakirjas Postimees (Vaaldapää 1925) ja raamatus „Valik liivi muistendeid“ (Loorits 1927), annab ta põgusa ülevaate artikli kirjutamise ajaks valminud väljaannetest ja nende sisust. Sama artikkel on lülitatud ka O. Looritsa raamatusse „Liivi rahva mälestuseks“ (Loorits 1938).

Germaani filoloog Laimons Rudzītis¹⁵, kes ka ise on mõnevõrra tegelenud liivi kirjakeele arendamisega, vaatleb „Lāti konversatsioonisõnaraamatu“ (entsüklopeedia) jaoks kirjutatud artiklis „Lībju rakstniecība“ („Liivi kirjan-dus“; Rudzītis 1935a) liivi kirjanike kõrval ka liivikeelseid väljaandeid kuni aastani 1935. Artiklis on toodud ka ajakirja Līvli ilmunud numbrite üksikasjalik loetelu 1934. aasta lõpuni.

---

¹⁴ A. J. Sjögreni tegevuse kohta rohkem vt 2. peatükist.

¹⁵ Rohkem L. Rudzītise tegevuse kohta vt 6. peatükist.

Palju uurimusi liivi kirjakeelest on avaldanud Eduard Vääri. Tema esimene uurimistöö liivi kirjakeelest – „Liivi kirjakeele arenemine“ (Vääri 1948) – valmis Tartu Ülikoolis auhinnatööna ning on seni suurim liivi kirjakeelele pühendatud uurimus. Selles 131 lehekülge pikas käsikirjas, mis katab ajavahemikku kuni II maailmasõjani, käsitletakse peamiselt liivikeelsete väljaannete ortograafiat, kusjuures enam kui pool ortograafia osast on pühendatud A. J. Sjögreni kasutatud kirjaviisidele, sealhulgas enne liivi-saksa sõnaraamatu (SWab) ilmumist kasutatud kirjaviisile, mida ei saa kuidagi käsitleda liivi kirjakeele ortograafiana. Lisaks on uurimuses põgusalt vaadeldud liivikeelsete väljaannete murdelist tausta ja uute sõnade tekkimist. Käsikiri sisaldab ka lisa, milles on toodud vastavate ortograafiate näiteid. Hilisemal ajal on E. Vääri käsitlenud liivi kirjakeele küsimusi artiklis „100 aastat esimeste liivikeelsete raamatute ilmumisest“ (Vääri 1965), milles ta vaatleb kolme esimest liivikeelset raamatut ja nende ortograafiat, ning artiklis „Liivi kirjakeel ja kirjandus“ (Vääri 1970), milles autor annab lühiülevaate liivikeelsetest väljaannetest, puudutades ka nende ortograafiat.

Olulisim kirjakeelealane uurimus on liivi kirjakeele arendamisega pikalt tegelenud liivlase Pētõr Dambergi artikkel „Liivi keelekorraldusest“ (Damberg 1978), milles autor on käsitlenud kuni artikli valmimiseni tekkinud ja tema poolt tuvastatud liivikeelsete allikate valmimislugu ja keelt (ortograafiat, sõnavara jms). Et artikkel on ilmunud paralleeltekstidena eesti ja liivi keeles¹⁶, on selle enda keelt vaadeldud ka käesolevas uurimuses. Liivikeelne versioon on avaldatud ka liivikeelses ajakirjas Õvā (Damberg 1995).

Palju on liivi kirjakeele uurimisega tegelenud Riias elav eestlasest uurija Tõnu Karma. Artiklis „Liivi raamatukeel ja liivi raamat“ (Karma 1993b) annab ta ülevaate liivikeelsetest raamatutest ja nende kirjaviiside erisustest, teises samas avaldatud artiklis „Liivi raamatu bibliograafia“ (Karma 1993c) vaatleb ta kõiki artikli valmimiseni ilmunud liivikeelseid väljaandeid. Artiklis „Vai lībiešu valoda ir jau gatava?“ („Kas liivi keel on juba valmis?“; Karma 1994b) arutleb T. Karma liivi kirjakeele ajaloo ja tulevikuväljavaadete üle, artiklis „Pēteris Dambergs par savas lasāmgrāmatas tapšanu“ („Pētõr Damberg oma lugemiku valmimisest“; Karma 1995c) on ta avaldanud P. Dambergi mälestusi tema lugemiku (JL 1935) valmimisloost. Artiklis „Lībiešu valodas normēšanas pamati“ („Liivi keele normimise alused“; Karma 1998b) kirjutab ta liivi kirjakeele murdelisest taustast, vaatleb mõningaid aktuaalseid kirjakeele seiku (vokaalide pikkuse märkimine järgsilpides, võõrnimede kirjutamine jms), toob ära liivi kirjakeele tähestiku ning vaatleb esimesena kokkuvõtvalt liivi kirjakeele perioode. Liivikeelses artiklis „Līvõ kērakēļ ja sīe kōrdõlpanmi“ („Liivi kirjakeel ja selle korraldamine“; Karma 2000b) on T. Karma koos esitanud kaks varem valminud artikli käsikirja: „Līvõ kērakēļ problēm“ („Liivi kirjakeele probleem“), milles ta arutleb selle üle, kas liivlastel on olemas kirjakeel, ja „Līvõ kērakēļ normīerōmist irgōs“ („Liivi keele normimist

---

¹⁶ Liivikeelne versioon – PD 1978.

alustades“), mis on algselt kirjutatud 1995. aastal toimunud esimese liivi kirjakeele konverentsi avakõneks.

Norra uurija Tor Tveite on oma uurimuses „Words from a Livonian newspaper“ („Sõnad liivi ajakirjast“, Tveite 1999) käsitlenud ajakirja Līvli esimeses kuues numbris leiduvaid uudissõnu.

Liivi koduloo uurija Valda Marija Šuvcāne tegevus on pühendanud liivi keelsete väljaannete valmimisloole uurimisele. Tema tuntuima raamatu „Lībiešu ciems, kura vairs nav“ („Liivlaste küla, mida enam ei ole“) peatükk „Grāmatas un laikraksts lībiešu valodā“ („Liivikeelsed raamatud ja ajakiri“, Šuvcāne 2002a: 377–384) on pühendatud liivikeelsete väljaannete ajaloole ja nende sisu kirjeldamisele. Raamatu lõpus esitab ta ka liivikeelsete väljaannete bibliograafia (Šuvcāne 2002a: 492). Lisaks käsitleb autor oma artiklis „Pēteris Dambergs un tīs izdevumi lībiešu valodā“ („Pētõr Damberg ja kolm väljaannet liivi keeles“, Šuvcāne 2005) P. Dambergi osalusel koostatud raamatute (Damberg 1935 ja LTDZ 1980) tekkelugu ning ka ühe keelenäidete kogumiku (Suhonen 1975) valmislugu.

Kõige põhjalikumate ja usaldusväärsemate kirjakeelsete allikate ajaloole pühendatud uurimuste autor on liivi päritolu ajaloolane Renāte Blumberga. Tema doktoritöö „Etnogrāfiskie materiāli par lībiešiem Somijas avotu krātuvēs“ („Etnograafilised materjalid liivlastest Soome allikakogudes“) alapeatükis „Grāmatniecība“ („Raamatuvara“, Blumberga 2002: 159–164) käsitleb ta 1930. aastatel Soomes valminud liivikeelseid väljaandeid ja nende valmimise ajalugu, peatükis „Mēnešraksts „Līvli““ („Kuukiri Līvli“, Blumberga 2002: 165–172) Soome toetusel ilmunud kuukirja ajalugu. Samale teemale on pühendatud ka tema artikkel „Mēnešraksta „Līvli“ tapšana un Jelgavas periods“ („Kuukirja Līvli valmimine ja Jelgava periood“, Blumberga 1999). Artikli „Lībiešu valodas mācīšana Ziemeļkurzemes lībiešu ciemu skolās“ („Liivi keele õpetamine Põhja-Kuramaa liivi külade koolides“) alapeatükis „Skolotāju sagatavošana un mācību grāmatas“ („Õpetajate ettevalmistamine ja õpperaamatud“, Blumberga 2006b: 41–42) kirjutab ta põhjalikult P. Dambergi lugemiku (JL 1935) ajaloolisest taustast. Artikkel „Pirmās lībiešu lasāmgrāmatas – ieskats tapšanas vēsturē“ („Esimesed liivi lugemikud – pilk valmimisloole“, Blumberga 2007b) on, nagu selle pealkirjastki nähtub, pühendatud Akadeemilise Emakeele Seltsi väljaantud viie liivi lugemiku ajaloole ning artikkel „Garīgās literatūras izdevumi lībiešu valodā“ („Vaimuliku kirjanduse väljaanded liivi keeles“, Blumberga 2008) kolmele esimesele liivikeelsele raamatule ja 1930. aastate vaimulikele väljaannetele. Liivlaste kahe viimase sajandi ajalugu põhjalikult uurinud R. Blumberga on Eesti arhiividest leidnud ka kaks käesolevas teoses käsitletud allikat (Abēd 1936? ja LKG).

Seppo Suhonen on artikli „Liivin kielen opetuksen historiaa“ („Liivi keele õpetamise ajalugu“) alapeatükis „Liivin kiele käytön kysymykset Līvli-lehdessä“ („Liivi keele kasutamise küsimused ajakirjas Līvli“, Suhonen 2009: 111–116) käsitlenud 1930. aastail ilmunud ajakirja Līvli keelt ning alapeatükis „Kielen normittaminen“ („Keele normeerimine“, Suhonen 2009: 120) liivi keele normeerimist uusimal ajal.

Liivi kirjakeele arenemist on uurinud ka liivi päritolu uurija Valts Ernštreits, kes on tegelenud kirjakeele arendamisega uuemal ajal. Artiklis „Liivi murded ja kirjakeele normid“ (Ernštreit 1999a) on ta vaadelnud kirjakeele murdelist tausta, artiklis „Livonian Language in the Media“ („Liivi keel meedias“, Ernštreits 2005) liivikeelset perioodikat, viimane artikkel on ilmunud ka läti keeles (Ernštreits 2006). Artiklis „Ieskats lībiešu literārās valodas vēsturē“ („Pilk liivi kirjakeele ajaloole“, Ernštreits 2007b) on esitatud ja kirjeldatud liivi kirjakeele arenguperioode, artiklis „Livonian Orthography“ („Liivi ortograafia“, Ernštreits 2007a) on nende perioodide kaupa vaadeldud ortograafia arengut.

Lisaks eespool loetletutele on oluline mainida ka tähtsamaid keelealaseid uurimusi, mille koostamisel on uurimisallikana kasutatud kirjakeelseid väljaandeid või käsikirju. Lauri Kettunen on kaasanud oma sõnaraamatusse „Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung“ („Liivi sõnaraamat grammatilise sissejuhatusega“, LW) sõnavara Uue Testamendi (ÜT 1942) käsikirjast (Ernštreits 2002: 28). Fanny de Sivers on oma doktoritöös „Die lettischen Präfixe des livischen Verbs“ („Liivi verbide lätipäraseks prefiksiks“, Sivers 1971ab) kasutanud teiste materjalide hulgas ka 1920. aastatel ilmunud lugemikke (Ernštreits 2002: 35). Eduard Vääri on oma doktoriväitekirjas „Algupäraseks tuletussufiksiks liivi keeles“ (Vääri 1974) samuti kasutanud allikana kirjakeelseid väljaandeid (nt JL 1935) (Ernštreits 2002: 37). Norra uurija Tor Tveite on oma uurimistöös „The Case of the Object in Livonian“ („Objekt liivi keeles“, Tveite 2004) kasutanud kirjakeelsetest väljaannetest allikatenä Uue Testamendi tõlkeid (ÜT 1942), Dambergi lugemikku (JL 1935), ajakirja Līvli 1937.–1939. aasta numbreid ja P. Dambergi artiklit liivi kirjakeelest (PD 1978). Erika Krautmane magistritöös „Kuramaa liivi keele kõneviiside süsteem eesti ja läti keele taustal“ (Krautmane 2010) on üheks uurimisallikaks „Väike katekismus“ (Katkismus 1936).

Iseloomustades kokkuvõtvalt käesolevas peatükis nimetatud ja otseselt liivi kirjakeelele pühendatud uurimusi, tuleb nentida, et valdav osa kirjutisi on pühendatud liivi kirjakeele allikate valmimisloole või nimetatud allikatest ülevaate andmisele. Mõned uurimused on väga põhjalikud (nt R. Blumberga, teatud määral ka V. M. Šuvčāne¹⁷ tööd), kuid siiski on peamiseks probleemiks asjaolu, et enamik kirjutisi on pealiskaudsed ja refereerivad¹⁸. See on ka arusaadav, sest eesmärgiks ei ole olnud liivi kirjakeele uurimine, vaid ühe, liivi kultuuriloo küllaltki ulatusliku tahu ülevaatlik käsitlemine. Põhjalikumate materjalide kohta tuleb täheldada, et mõningaid perioode liivi kirjakeele allikaloos on käsitletud võrdlemisi palju (1863. aastal ja kahe maailmasõja vahelisel ajal ilmunud väljaanded), mõningaid seevastu kesiselt või üldse mitte

---

¹⁷ V. M. Šuvčāne uurimustesse tuleb siiski suhtuda kriitiliselt ja ettevaatlikult, sest tema puhul esineb probleeme esitatud teabe ja tõlgete täpsusega, eriti varasemates kirjutistes. See eeldab sageli teabe ülekontrollimist.

¹⁸ Nt T. Karma artiklid kirjakeele kohta tuginevad paljuski P. Dambergi artiklil (Damberg 1978) ja teiste autorite kirjutistel, ent viited neile kohati puuduvad. Viidete puudumine on probleemiks ka V. M. Šuvčāne töödes.

(1880. aasta evangeelium, II maailmasõja järgsed allikad ja sõdadevahelisel ajal valminud käsikirjad). Peamisteks põhjusteks on siin tõenäoliselt andmete raske kättesaadavus ja uurijate enda valitud uurimisperioodid ja teemad.

Keeleliselt käsitleb kirjakeelt arvestataval määral vaid kolm uurimust – E. Vääri seminaritöö (Vääri 1948), P. Dambergi artikkel (Damberg 1978) ja V. Ernštreitsi artikkel (Ernštreits 2007a). E. Vääri käsitleb oma uurimuses siiski liiga väikest osa liivi kirjakeele allikatest ning on küllaltki ühekülgne, keskendudes peaaesjalikult vaid ortograafiale ja suunates põhitähelepanu ühele kindlale ajavahemikule. P. Dambergi artikkel on kirjakeele seisukohast mitmekülgne, kuid ei sisalda piiratud mahu tõttu piisavalt teavet, ühtlasi ei käsitle Damberg peaaegu üldse käsikirju (seega ka II maailmasõja järgseid allikaid). Samas teeb asjaolu, et emakeelse liivlasena on Damberg olnud ise paljuski liivi kirjakeele arenemisel kaastegev, tema uurimuse käesoleva uurimistöö olulisimaks võrdlusallikaks. V. Ernštreitsi artikkel annab kokkuvõtva ülevaate liivi keele ortograafiast, kuid ei ole samas piisavalt üksikasjalik.

Järeldusena saab öelda, et vaatamata eelnevate uurimuste küllaltki suurele hulga, ei ole liivi keele allikate valmimislugu kõikidest aspektidest piisavalt uuritud – mõne käesolevas uurimuses käsitletud allika valmimise kohta on varasem teave kesine või puudub üldse. Ka keeleliselt ei ole liivi kirjakeelt sügavamalt uuritud, sest isegi kolme liivi kirjakeele alast põhiuurimust võib paraku pidada vaid ülevaatliseks.

1.5. Liivi keelest tulenev probleemistik ja uurimuses kasutatud tunnused

Pētõr Damberg, kes tegeles pikka aega liivi keelekorraldusega, on sõnastanud liivi kirjakeele arendamisega seonduvad põhiprobleemid järgmiselt: „Liivi kirjavara soetajad on püüdnud keelt korraldada. Neil on tulnud pead murda eeskätt kahe küsimuse kallal: 1) kirjaviisi loomine, arendamine ning ühtlustamine; 2) sõnavara arendamine – sõnade leidmine mõistete jaoks, mille liivikeelne tähistus puudus või oli unustatud, seejuures on teadlikult püütud vähendada läti elemente sõnavaras ja vormiõpetuses“ (Damberg 1978: 72).

Nende kahe põhiküsimusega seotud liivi keelest tulenev probleemistik nõuab aga paremaks mõistmiseks veidi üksikasjalikumat selgitust, mis järgnevalt ka esitatakse. Ühtlasi on selle probleemistiku alusel valitud välja tunnused, mille läbiv vaatlus kõikides käsitletavates allikates annaks iseloomustava ja kokkuvõtva ülevaate kirjakeele kujunemise käigus toimunud arengutest. Tunnused on valitud nii, et neid oleks võimalik vaadelda võimalikult paljude allikate puhul¹⁹. Tunnuste koondloetelu on esitatud lisa 1.

---

¹⁹ See tähendab, et on valitud välja ainult need nähtused, mille esinemise tõenäosus on kõigis allikates võimalikult suur, seega on väiksemad (kuid kahtlemata huvitavad nähtused) jäänud vaatluse alt välja. Eesmärk on saada tulem, mis lubaks allikaid omavahel võrrelda ning seeläbi jälgida kirjakeele arengut tervikuna.

Esimeseks ja üldisemaks probleemiks on murre, mis on valitud kirjakeele aluseks. Nagu juba selgitatud, jagatakse liivi keele Kuramaa murderühm klassikaliselt kolmeks murdeks – idaliivi (lvI), lääneliivi (lvL) ja keskliivi (lvK). Erinevused murrete vahel ei ole suured, kuid need on kirjaviisi seisukohast küllaltki olulised, sest on peamiselt seotud häälikuliste erinevustega, mis tulevad kirja pildis hästi esile.

Olulisimad ja silmatorkavamad murdelised erinevused on järgnevad: 1) idaliivi esimese silbi pikale vokaalile $\bar{o}^{20}$ ($m\bar{o}^{21}$ ‘maa’) vastab lääne- ja keskliivis pikk $\bar{a}$ ($m\bar{a}$)²²; 2) ida- ja keskliivi esimese silbi vokaalidele e ja $\bar{e}$ ($m\bar{e}ts\grave{a}$ ‘mets’; $\bar{e}d\grave{a}g$ ‘õhtu’) vastavad lääneliivis häälikud i ja $\bar{i}$ ($m\bar{i}ts\grave{a}$; $\bar{i}d\grave{a}g$), harvemini vastab e -le ka $u \sim \#o$ (LvI $v\bar{e}t\grave{t}\bar{a}$ ‘võtta’, lvL $v\#o\bar{i}t\bar{a}$); 3) ida- ja keskliivi esimese silbi vokaalidele $\bar{o}$ ja $\bar{\bar{o}}$ ($v\bar{o}l$ ‘õlu’; $v\bar{o}lda$ ‘olla’) vastavad lääneliivis vastavalt diftongid $\#o$ ja $\#o\bar{o}$ ($v\#o\bar{o}l$; $v\#o\bar{o}lda$). Lisaks nendele põhierinevustele eristab murdeid ka hulk vähem nähtavaid nähtusi, sh rõhulisele lühikesele silbile järgneva silbi vokaali erinev pikkus, muud väiksemad häälikulised erinevused, sõnavara iseärasused jms.

Allikais kasutatud murdeid ja nende kasutamispõhimõtteid vaadeldes on oluline arvestada kaht aspekti – allika primaarset murret, mis vastavas allikas domineerib, ning mitme murde kasutamise korral ka allikas kasutatud sekundaarset murret (**t1**²³). Samuti on oluline vaadelda seda, kuidas allika autor või autorid on ainult ühe murde kasutamise korral käsitlenud sellest erineva murdelise taustaga tekste.

Kirjaviisi seisukohast on suurimaks probleemiks olnud foneetiliste nähtuste kujutamine kirjas – vokaalid ja nende kvantiteet, vokaalühendid ja nende kvantiteet, konsonantide palatalisatsioon ja kvantiteet, konsonantühendite komponentide helilisus ning katketoon.

Liivi keel on vokaaliderikas, sestap on üks tähtsamaid küsimusi olnud vokaalfoneemidele vastavate kirjamärkide leidmine kirjaviisi tarbeks (**t2**). Idaliivis esinevad järgnevad vokaalfoneemid: a) lühikesed $/a, e, i, o, u, \bar{e}, \bar{a}, \bar{o}/$ ja b) pikad $/\bar{a}, \bar{e}, \bar{i}, \bar{o}, \bar{u}, \bar{\bar{e}}, \bar{\bar{a}}, \bar{\bar{o}}, \bar{\bar{o}}/$ ²⁴ (Viitso 2008: 172). Lääne- ja keskliivis esineb lisaks ka idaliivi foneemile $/\bar{o}/$ vastanduv pikk vokaalfoneem $/\bar{\bar{a}}/$.

²⁰ Esineb üksnes pikal kujul.

²¹ Kõik käesolevas peatükis foneetilises transkriptsioonis esitatud näited pärinevad LW-st.

²² Sama lugu on ka idaliivi tavalise pika $\bar{a}$ -ga, millele lääneliivis vastab samuti $\bar{a}$ (nt LvI $j\bar{a}lga$, lvL $j\bar{\bar{a}}lga$ ‘jalg’)

²³ Siin ja edaspidi viitab paksus kirjast esitatud täht **t** ja sellele järgnev number (nt **t5**) tunnuse numbrile. Tunnuste täielik loetelu on lisas 1.

²⁴ T.-R. Viitso on oma loetelus esitanud foneeme kirjakeele ortograafias, siinkohal on aga parema ülevaate saamise eesmärgil foneemid esitatud foneetilise transkriptsiooni kirjamärkidega. Kuigi idaliivi foneemi $/\bar{o}/$ tähistamiseks on Viitso kasutanud märki $\bar{\bar{a}}$, esitatakse siinkohal selle eristamiseks lääneliivi foneemist $/\bar{a}/$ selle foneemi tähistamiseks tavapäraselt kasutatud foneetilist märki $\bar{o}$.

Ajalooliselt on liivi keeles²⁵ olnud ja veel 1930. aastail kohati esinenud ka foneemid /*ö, õ, ü, ū*/ (Kettunen 1960: 154).

Mõningad vokaalfoneemid esinevad üksnes esimeses silbis – sellised on vokaalfoneemid /*õ*/ ja /*ä*/, millel lühikene kuju sootuks puudub. Samuti esinevad üksnes esimeses silbis idaliivi foneemid /*o*/ ja /*ö*/, mis on ajalooliselt tekkinud kooshääldusnähtusena ning esinevad eranditult konsonantide *m, p* ja *v* järel (nt lvI *mõizä* ‘mõis’; *põddä* ‘valutama’; *võl* ‘õlu’). Omaette nähtus on üksnes esimeses silbis ida- ja keskliivis esinev häälik *e*, mille Viitso loeb üheks foneemiks häälikuga *ä* (Viitso 2008: 170), mis esineb ainult järgsilpides ja ainult lühikesel kujul. Ent arvestades asjaolu, et kirjakeelsetes allikates kasutatud kirjaviisides on neil kahel häälikul vahet tehtud ja neid on käsitletud eraldi foneemidena, tuleb neid foneemidena eristada ka käesoleva uurimuse seisukohast.

Peale vokaalfoneemide märkide leidmise on oluliseks küsimuseks olnud ka nende kvantiteedi märkimine järgsilpide pikendatud vokaalide (**t3**) puhul algupärastes sõnades. Nimelt on sarnaselt eesti keelega lühikesele rõhulisele silbile järgneva silbi vokaalid (*a, i, u*) idaliivi puhul pikendatud – poolpikad ehk tegelikkuses isegi kolmveerand- või täispikad (nt *kalä* ‘kala’; *rëkkändä* ‘rääkida’). Siinkohal on oluline, et lääne- ja keskliivis selline nähtus puudub. Omapärane on asjaolu, et paljud liivi keele alased teaduslikud uurimused ei ole nimetatud nähtuse puudumist lääne- ja keskliivis teadmata põhjusel märganud. Nii näiteks on Lauri Kettuneni liivi-saksa sõnaraamatus (LW) süsteemselt märgitud vastavate vokaalide pikenemine ka lääne- ja keskliivi sõnades (nt lvI *võrähäZ*, lvL *võrähäZ*; LW: 505). Pole küll välistatud, et see nähtus võib olla lääneliivis hiline, ülalnimetatud põhjusel on see selgelt tuvastatav alles 20. sajandi teisel poolel²⁶. Kuid samas on andmeid, et esimesena võis seda siiski juba 1916. aastal täheldada Eemil Nestor Setälä (Viitso 1981: 38; Viitso 2008: 169).

Veel üks kogum vokaalidega seotud probleeme on polüftongide tähistamine. Suurim problemaatiliste küsimuste hulk on siin seotud polüftongide *i*-liste ja *u*-liste komponentide tõlgendamisega vokaalidena *i* ja *u* või poolvokaalidena *j* ja *v* (nt *kui* ‘kui’ saab tõlgendada kujul *kui* ~ *kuj*; *a’ijjä* ‘ajada’ – *aijõ* ~ *ajjõ*; *se’uuvä* ‘suvel’ – *sõuvõ* ~ *sõvvõ*; *te’uvä* ‘sügavasse’ (InSg) – *tõuvõ* ~ *tõvvõ*). Siiski on selle küsimuse lahendamiseks rakendatud põhimõtted niivõrd individuaalsed ja üksikasjalikud ning niivõrd sõltuvad allika valmistaja isiklikust vokaali ja poolvokaali piiri tajumisest, et üldistava ja ülevaatliku tulemi saamine ilma eraldi sellealase uurimuse tegemiseta on peaaegu võimatu. Sestap ei vaadelda käesolevas töös neid probleeme, mis on valmistanud liivi kirjakeele arendajatele suurt peavalu kuni viimase ajani välja.

²⁵ Eriti lääneliivis.

²⁶ Väidetavalt oli Pëtõr Damberg esimene, kes seda märkas (Karma 1981: 132), kuid sellekohasele E. N. Setälä tähelepanekule viitab samal aastal ka T.-R. Viitso (Viitso 1981: 38).

Siiski on siinkohal võimalik sellest probleemistikust vaadelda kolme väiksemat ja selgemalt tuvastatavat aspekti: 1) *i*-liste ja *u*-liste komponentide tähistamist ülilühikese esikomponendiga diftongides (*ie* ja *uo*) ja triftongides (*uo*²⁷*i*, *uo*²⁸*i*, *uo*²⁸*u* ja *ie*²⁸*u*, *ie*²⁸*u*) (*pier*ast ‘pära’st – *per*ast ~ *pier*ast; *suod*a ‘sõda’ – *sod*a ~ *suod*a; *tu*o²⁸ ‘teine’ – *toi* ~ *tuoi*) (**t4**), 2) *i*-lise komponendi tähistamist katkega *i*-lõpulisel polüftongis, millele järgneb *ž* (*ke*²⁸*i*ž ‘käsi’ – *kei*ž ~ *ke*ž, *le*²⁸*i*žgāl ‘lähedal’ – *le*žgāl ~ *lei*žgāl ~ *lē*žgāl; *tu*o²⁸*i*ž ‘tõsi’ – *tuoi*ž ~ *tu*ož; *su*²⁸*i*ž ‘hunt, susi’ – *sui*ž ~ *su*ž) (**t5**) ning 3) *u*-lise komponendi tähistamist *u*-lõpulistest katketa diftongides kinnises silbis (*tä*üž ‘täis’ – *täu*ž ~ *täv*ž) (**t6**).

Veel on polüftongide puhul kirjakeeles probleemiks olnud kvantiteedi tähistamine pikendatud esikomponendiga diftongides (*ä*iga ‘aeg’ – *aiga* ~ *āiga* ~ *ājga*) ja triftongides (*tuo*ista ‘teist’ *tūoizta* ~ *tuoizta*) (**t7**) ning *i*- ja *u*-ga algavate katkega diftongide tähistamine (*ti*²⁸*ed*a ‘teha’ – *tied*ō ~ *tīed*ō; *tu*²⁸*ont* ‘tuhat’ – *tuont* ~ *tūont*) (**t8**).

Nagu vokaalidegi puhul, on konsonantide kirjaviisi seisukohast probleemiks olnud vastavate märkide leidmine konsonantfoneemidele /*p*, *f*, *b*, *m*, *v*, *t*, *s*, *d*, *z*, *n*, *l*, *r*, *j*, *k*, *g*, *h*, *ŋ*/, eriti aga palataliseeritud konsonantfoneemidele /*tʲ*, *dʲ*, *nʲ*, *lʲ*, *rʲ*, *ŋʲ*/ ja afrikaatidele /*ʃ*, *ʒ*/ (**t9**) Lisaks ülaltoodud liivi keele põlisfoneemidele on oluline vaadelda ka võõrfoneemi /*h*/²⁷ esinemist. Oluliseks on kujunenud ka palatalisatsiooni tähistamine konsonantühendites (**t10**) – siin on probleemiks olnud see, kas kirjaviisis palataliseeritakse ainult esimene komponent või terve konsonantühend (nt *vañtl̥ä* ‘vaadata’ – *vañtl̥ō* ~ *vañtl̥ō* ~ *vañtl̥ō*) Lisaks on tähtis olnud ka sõna lõpus esineva pika konsonandi kvantiteedi märkimine (**t11**, nt *paṭ* ‘patt’ – *pat* ~ *patt*).

Omaette küsimuseks on olnud katketooni tähistamine kirjaviisis (**t12**). Katketoon on liivi keeles fonoloogilise tähtsusega nähtus, mistõttu selle märkimine on muutunud eriti oluliseks just uuemal ajal seoses emakeelsete liivlaste arvu kiire vähenemisega, kuna tähtsaks on saanud häälduse võimalikult täpne esitamine.

Lisaks fonoloogiliste nähtuste kujutamisele on kirjaviisis probleeme ka morfoloogiaga, sh valikuga morfoloogilise ja foneetilise põhimõtte rakendamise vahel (ühtlasem sõna tüve kuju säilitamine muutvormides *versus* häälduse võimalikult täpne tähistamine kirja pildis). Käesoleva uurimuse tarbeks on sellistest valitud kaks, mis seda probleemistikku ilmekalt kajastavad.

Kõige enam tuleb aga selliste üleminekuprobleemidega kokku puutuda konsonantühendite tähistamisel sõnade muutvormides ja samatüvelistes tuletistes²⁸ (**t13**), kus heliliste ja helitute konsonandipaaride *g* ~ *k*, *b* ~ *p*, *d* ~ *t*, *z* ~ *s*, *ž* ~ *š* puhul tuleb valida, kas regulaarsuse tagamiseks märkida konsonantühendis heliline konsonant või valida häälduspärasem läbivalt helitu variant. Selliste probleemjuhtumite hulk on liivi keeles väga suur, siinkohal

²⁷ Liivi põliskeeles *h* saab esineda ainult laensõnades.

²⁸ Tuletiste puhul on adekvaatselt võimalik jälgida vaid morfoloogilise põhimõtte esinemist *g* ~ *k*, *b* ~ *p*, *d* ~ *t* puhul, kuna tüved, mille lõpus esineb *z* ja *ž*, esinevad ülimalt harva.

illustreerimiseks vaid mõned näited: 1) $g \sim k - n\ddot{a}'_G$ 'nägu' $\sim n\ddot{a}'kt\ddot{a}$ 'näidata', $\bar{e}'d\ddot{a}g$ 'õhtu' (NSg) $\sim \bar{e}'d\ddot{a}kt$ (PSg); 2) $b \sim p - a'_B$ 'abi' $\sim \ddot{a}'pt\ddot{a}$ 'aidata', $l\ddot{a}'_B$ 'aken' (NSg) $\sim l\ddot{a}'pst\ddot{a}$ (ElSg); 3) $d \sim t - ke'i\check{z}$ 'käsi' (NSg) $\sim k\ddot{a}'_D$ (GSg) $\sim k\ddot{a}'ts$ (IllSg); 4) $z \sim s - ta\check{p}p\ddot{a}$ 'tappa' $\sim ta\check{p}p\ddot{a}z$ (Ipfl,3Sg) $\sim ta\check{p}p\ddot{a}st$ (Ipfl,3Pl), $ti'ed\ddot{a}z$ 'jalg' $\sim ti'ed\ddot{a}st$ (PSg), $v'\ddot{a}zz\ddot{a}$ 'väsida' $\sim v\ddot{a}'st\ddot{a}$ 'väsitada', $pu'nni$ 'punane' $\sim pun\ddot{a}z$ (GSg) $\sim pu'nnist$ (NPl); 5) $\check{z} \sim \check{s} - ve'r\check{z}\ddot{a}$ 'väriseda' $\sim ve'r\check{s}\ddot{a}$ 'väristada', $v\ddot{a}d\ddot{a}$ 'viia' $\sim v\check{z}$ (Ipfl,3Sg) $\sim v\check{s}\ddot{a}$ (Ipfl,3Pl).

Nimisõna tüüpides 56–59²⁹ esineb nominatiivis sõnade lõpus $\check{z}$, mis vaheldub genitiivis klusiiliga d . Nende sõnade partitiivi tunnus on $-t\ddot{a}$ ($ke'i\check{z} : k\ddot{a}'_D : k\ddot{a}t\ddot{a}$ 'käsi'). Siin on küsimus selles, kas sõnade käänamisloogika parema tähistamise eesmärgil lisada PSg lõpp sõna genitiivsele tüvele (nt $k\ddot{a}d/t\ddot{a}$) või jätta selle märkimine lähedaseks hääldusele (PSg $k\ddot{a}t\ddot{a}$), milles heliline klusiil sootuks puudub. Sarnane on olukord tüüpide 106–112 puhul, milles samuti esineb genitiivis nominatiiviga vahelduses olev $-d$ ning tuleb kaaluda partitiivi tunnuse $-t\ddot{a}$ lisamist genitiivi d -le või häälduspärasest tähistamist ($ik\check{s} : \check{r}'d : \check{r}'t\ddot{a}$ 'üks' - $\check{r}'t\ddot{a}$ $\sim \check{r}'t\ddot{a}$, $t\check{e}'\check{b} : t\ddot{a}'_D : t\ddot{a}'t\ddot{a}$ 'täht' - $t\ddot{a}'t\ddot{a}$ $\sim t\ddot{a}'t\ddot{a}$) (t14).

Käesolevas uurimuses on vaatluse all ka erinevad tegijanime käänamismallid (NSg $t\check{e}ji$ 'tegija', GSg $t\check{e}jiz$, NPl $t\check{e}jizt$ / NSg $t\check{e}ji$, GSg $t\check{e}ji$, NPl $t\check{e}jid$) (t15) ja abessiivse supiinivormi $-m\ddot{o}t$ (nt $s\check{i}em\ddot{o}t$ 'söömata') kasutamine, mille taastamisele liivi kirjakeeles on osutanud P. Damberg³⁰ (Damberg 1978: 77) (t16).

Eraldi tuleb vaadelda laiemast kasutusest kõrvalejäänud väliskohakäänete allatiivi, adessiivi ja ablatiivi uut kasutuselevõtmist kirjakeeles (t17). Väliskohakäändeid kasutatakse liivi keeles kindlates kohanimesedes (nt $S\ddot{o}rm\ddot{o}l$ 'Saaremaal, Eestis', $P\check{i}tr\ddot{o}g\ddot{o}l$ 'Pitrõgis')³¹, samuti kohamääрусena ($abb\ddot{o}l$ 'appi, abistamas', $kar\check{r}\ddot{o}l$ 'karja, karjale', $s\check{e}n\ddot{o}l$ 'seenel'), ajamääрусena ($\ddot{a}igal$ 'ajal', $\ddot{u}on\check{d}\check{z}\ddot{o}l$ 'hommikul') ja seisundimääрусena ($m\check{i}el\ddot{o}$ 'mehele', $k\ddot{o}rdal$ 'korras') (Viitso 2008: 328). Ülalnimetatud käänedel puudub liivi keeles paradigmaatiline kasutus, sestap püütakse käesolevas uurimuses kindlaks teha, kas ja kuivõrd on nende käänete kasutamist kirjakeele kujundamisel taastatud.

Väga oluline on liivi kirjakeele uurimisel leksikaga seonduv probleemistik. Esiteks on liivi kirjakeele sõnavara vajanud pidevat täiendamist, mida on kõigi olemasolevate vahenditega ka tehtud – nii sõnatuletuse, liitmise, murdesõnavara

²⁹ Muuttüüpidele viitamiseks on kasutatud Viitso 2008: 346–353 esitatud muuttüüpe.

³⁰ Tuleb nentida, et P. Dambergi toodud näitest („Kui varem öeldi näit. *se rištting um iend bäs sĭemōt*, siis „Līvli“ kirjutas: *se rištting um iend sĭemōt* ‘see inimene on jäänud söömata’“ (Damberg 1978: 77)) tuleneb, et abessiivi taastamise all peab ta silmas üksnes lätipärase abisõna *bäs* 'ilma' kõrvaleheitmist. Siiski ei leidu paljudes 1920. ja 1930. aastate allikates *mōt*-vormi üldse, neis kasutatakse selle asemel muid konstruktsioone (nt prefiks *āb-* 'mitte-') või on *mōt*-vormi ebareeglipäraselt kasutatud määрусena (nt *vīgāmōt* 'veatult'). See viitab vormi kasutustava mõningasele katkemisele, mistõttu saab seda vaadelda kirjakeele arenemise ühe indikaatorina.

³¹ Selline kasutus ei ole läbiv (nt *Pizās* 'Pizas'). Peaasjalikult on tegemist maade nimetustega, milles esineb komponent *-mō* 'maa', ja mõnede liivlaste jaoks tuntumate asustatud kohtade nimetustega.

kasutuselevõtu kui ka sõnavara laenamise abil. Seda protsessi iseloomustab kõige paremini uuemate laensõnade ja uudissõnade suhteline esinemissagedus (t18) ja tuletusliidete (näiteks tavakeele seisukohast väheproduktiivseks (Vääri 1974: 53–54)³² loetud algupärase noomenite tuletussufiksi *-it* (nt *pitkit* ‘pikkus’)) kasutamine noomenite tuletuseks (t19), sest mõlemad nähtused on võrdlemisi selgelt jälgitavad.

Teiseks oluliseks ülesandeks sõnavara alal on olnud selle puhastamine läti keele võõrmõjust. Kõige ilmekamaks läti keele mõju näiteks on paljude liivlaste kõnes määrsõna konstruksiooni asemel esinevad lätipärased prefiksid, mille asemel on võimalik kasutada ka algupäraselt tarvitatud abisõnu³³ (t20), ning sellised ülevinud ja laialt kinnistunud läti laenud, nagu *un* ‘ja’, *bet* ‘aga’, *bās* ‘ilma’, *pa* (translatiivi abisõna, nt *pa sūrōks* ‘suureks’) (t21). Viimati loetletud läti laenudele peale *pa*³⁴ viitab oma doktoriväitekirjas ka Seppo Suhonen (Suhonen 1973: 84, 97, 121, 232). Kõikile neile laenudele võib leida algupäraseid vasteid ka liivi keelest – *un* asemel *ja*, *bet* asemel *agā*, *bās* asemel *ilmō*, *pa* asemel translatiivi väljendamine kontekstiga.

Tähtsal kohal on sõnavara arendamisel olnud ka selle normimine – mitmest lekseemist kasutamiseks sobivaima valimine. Seda kajastab väga hästi vormide valik tegusõna *vōlda* ‘olema’ preesensi ainsuse esimese ja kolmanda pöörde (laialdasemalt kasutatav ja erandlik *um* või reeglipäraselt tüvele lõputunnusega lisamisega moodustatav *ūob*) ja preesensi mitmuse kolmanda pöörde (*attō*, *ātō*, *umād*, *ūobōd*) jaoks (t22).

Eespool loetletud probleemide kõrval on kirjakeele arendajad kokku puutunud ka mõningate muude korrastamist vajavate nähtustega. Üks neid on näiteks võõrnimede kirjutamine (t23), kus on tulnud valida lätipärase võõrnimede translitereerimise ja eesti- või soomepärase originaalkuju säilitamise vahel. Lisaks sellele on peaaegu igas allikas ka omad kirjakeele iseärasused, mis on mõnikord unikaalsed, iseloomulikud üksnes sellele allikale või selle autorile.

---

³² „Registreeritud 17 sõnast on tänapäeval keeletarvituses 11. (...) Sjögreni-Wiedemanni sõnaraamatus on esitatud 15 sõna“ (Vääri 1974: 53–54)

³³ Praegu Kanadas elava Vaidi külast pärit Grizelda Kristiņi kõnes selline lätipärasus puudub (2010. aasta mais tehtud salvestuste põhjal otsustades).

³⁴ Abisõna *pa* puudumine S. Suhoneni väitekirjast on seletatav asjaoluga, et see toetub suuresti LW-le, kus *pa* on esitatud ühes lätipärase prefiksiga *pa-*, mis on aga viga, sest funktsioonilt on abisõna *pa* ja prefiks *pa-* erinevad ning tulenevad erinevatest nähtustest. Abisõna *pa* pärineb läti abisõnast *par* (nt lt *par ārstu* ‘arstiks’), mis kujul *pa* esineb kõnekeeles ja kohati murretes; prefiks *pa-* seevastu pärineb läti keele prefiksist *pa-* (nt *pa/ārstēt* ‘veidi ravida’).

2. ESIMESED LIIVIKEELSE RAAMATUD

Aastal 1845 asutati Vene Geograafiaselts, mille etnograafiaosakonna esimeseks juhatajaks valiti Karl Ernst von Baer (1792–1876). Seltsi asutamine tähistas uue ajastu algust ka liivlaste uurimises. Juba 11. veebruaril 1846. aastal (vana kalendri järgi 30. jaanuaril) kinnitas Vene Geograafiaseltsi nõukogu etnograafiaosakonna ettepaneku korraldada ekspeditsioon, mis leiaks Liivimaalt liivlaste ja kreevinite jäänuseid³⁵, samuti koguks andmeid Liivimaa kubermangu ranniku- saartel elavate rootslaste kohta (Blumberga 2006a: 15). Juba enne ametliku ettepaneku tegemist oli K. E. von Baer valinud selle ülesande täitmiseks Venemaa Teaduste Akadeemia erakorralise akadeemiku Andreas Johan Sjögreni (1794–1855), kes sama aasta suvel suundus oma esimesele uurimisreisile liivlaste juurde (Blumberga 2006a: 13, 15; Vääri 1996: 160).

Esimese ekspeditsiooni käigus külastas Sjögren liivlasi nii Kuramaal kui ka Liivimaal, kusjuures selle uurimisreisiga jäi ta esimeseks ja viimaseks salatsiliivi murret talletanud keeleteadlaseks (Viitso 1996: 156). See ekspeditsioon oli lisaks keeleteaduslikule tööle ka etnograafilise ja antropoloogilise suunitlusega, sest seda saatis baltisakslasest kunstnik August Georg Pezold (1794–1859), kelle ülesandeks oli portreerida liivlasi, nende olmeesemeid, riideid jms (Blumberga 2006a: 16, 17; Vääri 1996: 160).

1846. aastal kogutud lingvistilise materjali täiendamiseks tegi Sjögren 1852. aasta suvel uue sõidu liivlaste juurde³⁶. Seda rahastas juba tema töökoht – Peterburi Teaduste Akadeemia (Blumberga 2006a: 54). Oma peaaegu kolme kuu pikkust viibimist liivlaste juures kasutas ta eelkõige võimalikult täieliku sõnade nimekirja koostamiseks ja liivlaste arvu võimalikult täpseks kindlaksmääramiseks kahe Kuramaa kirikuõpetaja abiga (Wiedemann 1870: 74).

Mõlema uurimisreisi käigus – 1846. aastal Liivimaa ja Kuramaa liivlaste ning 1852. aastal ainult Kuramaa liivlaste juurde – kogutud rikkaliku keelematerjali põhjal hakkas Sjögren koostama saksa-liivi sõnaraamatut. Sellest jõudis ta enne surma 1855. aastal lõpetada vaid A-st D-tähe lõpuni (Winkler 2008: 45; Wiedemann 1870: 132; Viitso 1996: 154; Blumberga 2006a: 25). Samuti jõudis ta välja anda vaid mõningaid üldisi märkusi liivi keele kohta ja oma esimese matka aruande (SWa: I).

Pärast Sjögreni surma 1855. aastal jätkas Peterburi Teaduste Akadeemia ülesandel tema alustatud tööd liivi keele sõnaraamatu ja grammatika koostamisel Ferdinand Johann Wiedemann (1805–1887). Wiedemanni kätte jõudis A. J. Sjögreni kogutud materjal 1856. aasta suvel. 1857. aasta sügisel võis Wiedemann lugeda tulevase sõnaraamatu ja keelenäidete käsikirja trükivalmiks. Et Wiedemann ise oli selleks ajaks akadeemikuks valitud, võis ta nentida, et asi

---

³⁵ Täpsemalt küll liivi keele kõnelejaid Liivimaa ja Kuramaa kubermangus ning jälgi kreevinitest Kuramaa kubermangus.

³⁶ Ekspeditsioonide käiku on Sjögren ise kirjeldanud ka kahes aruandes (Sjögren 1849; Sjögren 1853).

on siiski lünklik, ning 1858. aastal õnnestus tal saada Keiserlikult Teaduste Akadeemialt raha uurimisreisiks liivlaste juurde Kuramaale, kus ta tegeles kaks nädalat lünkade täitmisega (Viitso 1996: 154). Kuna Wiedemanni andmetel oli Salatsis Sjögreni leitud 22 liivlasest elus vaid kaheksa, otsustas ta viibida Kuramaal pikemat aega ning jättis Salatsi piirkonda sõitmata. Välitöödel viibis Wiedemann Kuramaal, peamiselt idaliivi alal, pöörates tähelepanu enamjaolt käänamis- ja pööramissüsteemile ning häälikuõpetusele. Wiedemann nentis, et kuigi Sjögreni kogutud ainekond on paradigmade kõrval suur, pole seal ikkagi kõigi sõnade iseloomulikke põhivorme ja palju jääb oletuslikuks (SWa: II).

Tuginedes Sjögreni ja tema enda poolt 1858. aasta ekspeditsiooni käigus kogutud andmetele, kirjutas Wiedemann esimese liivi keele grammatika (Viitso 1996, 157). See koos liivi keele näidete (SWa) ja liivi-saksa sõnaraamatuga (SWb) ilmus Peterburis 1861. aastal. Raamatust võib mitmekesiste keelenäidete ja folkloorimaterjali – vanasõnade, rahvalaulude ja pajatuste – kõrval leida ka esimesi avaldatud liivi originaalkirjanduse näiteid (SWb, 478–480).

Ka sõnaraamatu juures polnud Wiedemann pelgalt toimetaja või Sjögreni kogutud materjali sõnaraamatuks vormistaja rollis. Nagu grammatika eessõnast võib lugeda, täiendas ja parandas Wiedemann liivlaste juures keelenäiteid ja sõnavara. Samuti oli ta ette võtnud loomanimetuste kogumise, milles teda aitas ka Puze (Pussen) tollane pastor Kawall, ning ka taimenimetuste kogumise. Wiedemann oli toonud jalutuskäikudel kaasa selliseid taimi, millel Sjögreni kogus nimetust ei olnud, oli aga sunnitud tõdema, et liivlased tunnevad harimatute inimeste kombel vaid kõige vajalikumate ja kõige kahjulikumate taimede nimetusi ja kõik muu on nende jaoks lihtsalt *aina* 'hein' (SWa: III; Viitso 1996: 155).

Kuramaa liivlaste keelematerjali kogumisel vajab A. J. Sjögren liivi keelejuhte. Oma esimesel ekspeditsioonil aastal 1846 valis ta idaliivlaste seast endale peamiseks keelejuhiks Kūolka köstri Nikā Polmaņi³⁷ (Blumberga 2006a: 34; Vääri 1996: 161) ja lääneliivlaste seast kohaliku pastori V. Hillneri ettepanekul Piza küla kiriku kauaaegse köstri (1826–1844) ja Ventspils kaluri Jāņ Prints vanema (Blumberga 2006a: 40, 75; Vääri 1996: 161). Teisel ekspeditsioonil liitusid Prints vanemaga tema pojad Jāņ ja Pētōr (Blumberga 2006a: 102).

Nikā Polmaņ (1823–1903), keda peetakse esimeseks diplomeeritud liivi keele õpetajaks, sündis Vaidi küla Lōzi talus. Elas Kūolkas ja Kuoštrōgis, kus töötas õpetajana. Ta täitis ka köstri kohustusi Kūolka luteri abikiriku filiaalis. Ta olevat kirjutanud ka luuletusi, kuid need ei ole säilinud. Konfliktide tõttu Dundaga mõisa omanikuga 1860. aastail suundus ta elama Novgorodi kubermangu, kus 1903. aastal suri (Karma 1994a: 121, Blumberga 2006a: 91). Nikā Polmaņ oli Sjögreni peamiseks idaliivi keelejuhiks mõlemal ekspeditsioonil, samuti oli ta keelejuhiks Wiedemannile, kes oma ekspeditsiooni käigus peatus peamiselt Polmaņi juures (SWa: II).

---

³⁷ Siin ja edaspidi on liivi isikunimed esitatud tänapäevasel kujul.

Sjögreni peamine lääneliivi keelejuht Jāņ Prints vanem sündis 26. novembril 1796. aastal Piza küla Viļīmi talus, suri Ventspilsis 16. jaanuaril 1868. aastal. Hariduse omandas ta iseõppijana, oli ka Piza kiriku köster. Tema poeg Jāņ Prints noorem sündis Pizas 1821. aastal ja suri sealsamas 1904. aastal. Nagu isagi teenis ta elatist kalamehe ja põlluharijana. Kolmas Sjögreni lääneliivi keelejuht Pētōr Prints sündis 1831. aastal Pizas. Pärast venna Didrōki surma 1850. aastal sai temast kümneks aastaks külakooli õpetaja. Ta suri Ventspilsis aastal 1889 ja maeti isa kõrvale (Blumberga 2006a: 102). Pētōr Prints oli ka Wiedemanni peamiseks keelejuhiks lääneliivi alal (Karma 1998a: 72).

Juba 1845. aastal ilmus Jelgavas Jāņ Printsi ja tema vanema poja Jāņi kirjutatud lätikeelne luulekogu „Juhrneeku svehtas dseesmas un luhgschanas“ („Meremeeste pühad laulud ja palvetused“) (Prinz 1845), mis sai teiseks originaalluule koguks läti kirjanduses (Karma 1995a: 46). J. Prints vanemal olid vaieldamatud filoloogilised ja kirjanduslikud anded, millest annavad tunnistust tema loodud liivi uudissõnad ja avaldatud publikatsioonid, sealhulgas väljaandes Latviešu Avīzes (Karma 1995a: 50). J. Prints vanema ja tema poja Pētōri liivikeelseid luuletusi on avaldatud ka Sjögreni sõnaraamatu keelenäidete osas (SWb: 478–480).

Juba enne Sjögreni saabumist oli Jāņ Prints liivi keelt kirja pannud, eesmärgiga säilitada seda tulevastele põlvedele (Karma 1998a: 72). On teada, et nende kirjutiste seas oli ka vaimulike tekstide tõlkeid ja väike liivi-läti sõnastik (Karma 1993a: 6; Blumberga 2006a: 76, 77).

Ventspilsis elanud Printsidel oli ka oluline roll Ventspilsi Ostgalsi (Sadamaotsa) linnaosa loomisel, sest nad peatasid sealsed rändluided (Karma 1994a: 120). Ventspilsis on nende auks nimetatud tänav, Jāņ Prints vanemale on püstitatud ka ausammas. Jāņ Prints noorem omakorda oli 1888. aastal soome keeleteadlase E. N. Setälä peamiseks keelejuhiks (Setälä 1953: 530).

2.1. Das Evangelium Matthäi (1863)

**Das Evangelium Matthäi in den westlichen Dialect des Livischen
übersetzt von dem Liven J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und
J. P. Prinz, durchgesehen von F. J. Wiedemann. London 1863. 121 lk./
Das Evangelium Matthäi in den östlichen Dialect des Livischen zum ersten
Male übersetzt von dem Liven N. Pollmann, durchgesehen von
F. J. Wiedemann. London, 1863. 124 lk.**

Nikā Polmaņ ja Printside perekond on tihedalt seotud esimeste praeguseks teadaolevate liivikeelsete raamatute valmimisega. Nendeks olid 1863. aastal Londonis eraldi köidetena ilmunud Matteuse evangeeliumi väljaanded ida- ja lääneliivi murdes (Mt 1863ab). Tiitellehelt võib lugeda, et esimese variandi on esmakordselt tõlkinud Kūolka kiriku köster, kirikuõpetaja Nikā Polmaņ³⁸, teise

³⁸ (..) zum ersten Male übersetzt von dem Liven N. Pollmann (..)

aga Jāņ Prints vanem koos poegade Pētōri ja Jāņiga³⁹. Nende raamatute toimetajaks on märgitud F. J. Wiedemann, kes leidis neile ka väljaandja – Napoleoni Londonis paguluses elava vennapoja Louis-Lucien Bonaparte'i, kes oli Venemaa Teaduste Akadeemia auliige ja avaldas keelte võrdlemise eesmärgil Piibli fragmente, sealhulgas Matteuse evangeeliume (Karma 1993a: 6).

Raamatute väljaandmise koht – London – on tõenäoliselt tingitud poliitilistest oludest, kuna aastail 1859–1860 toimus liivlaste ülestõus Dundaga paruni vastu, mille tagajärjed tõid liivlaste ellu tõsiseid muutusi ja paljud pidid oma kodudest lahkuma. Sellistes oludes ei saanud või ei proovinudki Wiedemann leida raamatute avaldamise võimalusi kohapeal, isegi mitte Peterburis (Karma 1993a: 6). Teiste lahkujate seas oli ka N. Polmaņ, kes pidi asuma ümber ja elas oma surmani Novgorodi kubermangus (Blumberga 2006a: 91).

Kummagi evangeeliumi tiraaž oli ainult 250 eksemplari. Et see polnud mõeldud liivlastele, vaid bibliofiilse väljaandena keelehuvilistele, jõudsid liivlasteni vaid üksikud eksemplarid (Blumberga 2008: 85, 86; Karma 1993a: 6), nii on uurijate võimalus nendega tutvuda olnud üsna piiratud. Ühe teadaolevalt liivlasteni ja üleüldse Läti territooriumile jõudnud idaliivi evangeeliumi eksemplari N. Polmaņi enda autogrammiga on tema järeltulija – tuntud liivi keelejuht Poulīn Kļaviņa – andnud üle kauaaegsele liivi keele uurijale Eduard Väärile (Damberg 1978: 72). 1990. aastate alguses jõudis Läti veel üks idaliivi evangeeliumi eksemplar – selle kinkis liivi kultuuriloo uurijale Valda Marija Šuvcānele Soomes elanud liivi pastor Edgar Vālgamā. Ka selles praeguseks Šuvcāne tütre Baiba Šuvcāne erakogus olevas raamatus on Polmaņi autogramm.

Raamatute väljaandmise ja trükielese toimetamise suhtes langevad erinevate uurijate arvamused kokku: tõlkijate ja raamatute toimetaja F. J. Wiedemanni nimi on märgitud ka raamatute kaanele. Seevastu evangeeliumitõlgete tekkimislöö suhtes lähevad arvamused lahku. T. Karma väidab, et nende vaimuliku sisuga raamatute valmimisest ei võtnud osa vaimulikud, vaid selle algatasid ja viisid ellu üksnes keeleteadlased – Sjögren ja Wiedemann, kusjuures Sjögreni roll tõlkimisele innustamisel on tema väitel vaid oletuslik (Karma 1993a: 6). E. Vääri läheb oma väidetega veelgi kaugemale: evangeeliumide tõlkimise ülesande olevat oma kohalikele abilistele, N. Polmaņile ja Printsile, andnud Wiedemann (Vääri 1994: 234).

Lääneliivi evangeeliumi valmimisest rääkides ei pea väited Wiedemanni algatusest siiski paika. Samale järeldusele on tulnud liivlaste ajaloo uurija Renāte Blumberga, kes kirjeldab länneliivi evangeeliumi valmimist oma uurimuste põhjal järgmiselt: „Mõte evangeeliumide tõlkimisest liivi keelde tekkis Sjögrenil juba 1846. aasta ekspeditsiooni ajal. Siis jutustas ta sellest kavatsusest (..) Jāņ Prints vanemale. Kohe pärast naasmist Peterburisse saatis Sjögren talle Ventspils Uue Testamendi eesti ja soome keeles. (..). Kuigi toonane Pope-Rinda koguduse õpetaja Wilhelm Hillner, kes erineval moel soosis Sjögreni tegevust liivlaste uurimisel, ei osalenud vestluses, mil teadlane leppis kokku Prints vanemaga evangeeliumide tõlkimises, innustas just tema

---

³⁹ (..) J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und J. P. Prinz (..)

hiljem Jāņ Prints nooremat piiblosi tõlkima. Nagu on näha liivlaste saadetistest Sjögrenile, olid need osad just Matteuse evangeeliumist. Seega innustas Jāņ Prints vanemat sellele tööle Sjögren, Jāņ Prints nooremat [ja tema poega Pētõrit] aga Hillner. Kusjuures just Jāņ Prints noorema panuse kohta Matteuse evangeeliumi tõlkimisse on hetkel andmed kõige kindlamad. Tema sulest on tulnud evangeeliumi tõlke valdav osa – 17 peatükki 28-st. Need on avaldatud Sjögreni kirjutistes [SWa: 376–397] ning nagu üldtoodust järeldeb, on valminud veel Sjögreni eluajal“ (Blumberga 2006a: 108).

Samas uurimuses (Blumberga 2006a) avaldatud A. J. Sjögreni reisipäevikust ja R. Blumberga kommentaaridest nähtub ka see, et vaimulike tekstide tõlkimine oli osa A. J. Sjögreni keelenäidete kogumise meetodist. Nii kogus Sjögren 1846. aastal Salatsi liivlaste juures viibides järgmisi vaimulikke tekste: meieisapalve, Uue Testamendi Luuka evangeeliumi 15. peatükk, Matteuse evangeeliumi 6. peatükk ja 12. peatüki esimesed 25 salmi (Blumberga 2006a: 25). Samuti on Sjögren sama ekspeditsiooni käigus pärinud „mingeid evangeeliumide tõlkeid“ ka J. Prints vanema käest (Blumberga 2006a: 45). Kuna J. Prints vanem oskas läti ja eesti, kuid ei osanud saksa keelt, näib, et need piiblosade tõlked on tehtud läti keelest (Blumberga 2008: 85).

Matteuse evangeeliumi tõlkimise kohta idaliivi murdesse on aga andmed väga kesised. Igatahes puuduvad Sjögreni reisipäevikutes ja teadaolevas hilisemas kirjavahetuses Liivi ranna piirkonnaga viited Matteuse evangeeliumi idaliivi murdesse tõlkimise kohta. Samuti puuduvad ka viited sellele, et N. Polman oleks tegelnud evangeeliumi tõlkimisega omal algatusel. Siiski on Sjögren kasutanud vaimulike tekstide tõlkimist keelenäidete hankimise meetodina, sest tema kirjutistes on avaldatud väljavõtteid piiblist idaliivi murdes (SWa: 351–356).

Seega võib kokkuvõtteks järeldada, et suurem osa Matteuse evangeeliumist tõlgiti lääneliivi murdesse juba A. J. Sjögreni eluajal tema enda ja ta abilise W. Hillneri algatusel, idaliivi murdesse seevastu tõlgiti see pärast Sjögreni surma F. J. Wiedemanni ettepanekul või korraldusel, kusjuures mõlemat redigeeris juba Wiedemann, kes hoolitses ka väljaandjale toimetamise eest.

Idaliivi evangeeliumi pealkirjas sisalduva tekstiga „Zum Ersten Male“ (‘esmakordselt’) peetakse tõenäoliselt silmas eeskätt seda, et erinevalt lääneliivi Matteuse evangeeliumist, mille osad on avaldatud Sjögreni-Wiedemanni keelenäidetes (SWa: 376–397), ei olnud idaliivi evangeeliumi ega selle osi varem avaldatud. Sellele viitab ka lääneliivi evangeeliumi alguses olev märkus selle kohta, et „peatükid I ja XIX–XXVII on trükitud siin esmakordselt“.

Asjaolu, et raamatud polnud liivlastele mõeldud (Blumberga 2008: 85, 86, Karma 1993a: 6), on formaalselt vastuolus käesoleva uurimuse allikate valikukriteeriumiga, kuid samas põhjendavad vajadust vaadelda neid siin teiste allikatega võrdsetel alustel see, et need on liivi keelde tõlkinud emakeelsed liivlased, tihe seos järgneva, 1880. aasta väljaandega (Mt 1880) ja fakt, et tegemist on siiski esimeste liivikeelsete raamatutega.

Keel

Nagu eelnevalt öeldud, oli lääneliivi evangeelium osaliselt juba varem avaldatud SWab-s, sestap on oluline selgitada välja nende tekstide omavaheline suhe. Raamatus on tiitellehe järel asuval eraldi lehel selle kohta kolm märkust: „1. Peatükid 1 ja 19–28 on siin esimest korda trükitud. 2. Nurksulgude vahel trükitud sõnad on vananenud või uudissõnad nende sõnade asemel, mis asuvad otse nende ees. 3. Ümarsulgude vahel trükitud sõnad on vaid sagedasemad sünonüümid nende sõnade asemel, mis asuvad otse nende ees“ (Mt 1863a: 1).

Nendest veidi ebaselgeks jäävatest märkustest aitab paremini aru saada SWa ja evangeeliumi tekstide võrdlus:

*Un aš sin juva kאיž sīnda **patūd sizql vedāb [griebstqb]**, sis ralq mą sie, un ēta sie eņšqst jera, jo se sinnqņ um parāmist, ku ūkš sin nūtkqmist kadūb, qb ku ama sin leja sqb eitqđ ellq. (a15: 30)*

*Un aš sin juva kאיž sīnda **griebstqb**, sis ralq mą sie, un ēta sie eņšqst jera, jo se sinnqņ um parāmist, ku ūkš sin nūtkqmist kadūb, qb ku ama sin leja sqb eitqđ ellq. (SWa: 379)*

*Se rištīņ pūoga um tund, sqqb un jūob, un ne kītqbqđ: vaņ ūkš rištīņ, kis nīeliji um un vīn raiskiji, se muitnikād biedrqs; aga se **kovāl [kovālus]** sqb qigis moistqđ ummq **lapšti (lapšist)**. (a39: 19)*

*Se rištīņ pūoga um tund, sqqb un jūob, un ne kītqbqđ: vaņ ūkš rištīņ, kis nīeliji um un vīn raiskiji, se muitnikād biedrqs; aga se **kovālus** sqb qigis moistqđ ummq **lapšti (od. lapšist)**. (SWa: 387)*

Nagu näha, on nurksulgudesse märgitud sõna tekstist enne terve evangeeliumi väljaandmist ühel või teisel põhjusel eemaldatud⁴⁰, ümarsulgudes esinevad sõnad on seevastu sünonüümid, mis esinevad sellistena juba SWa-s. Seega võib järeldada, et enne 1863. aasta evangeeliumi väljaandmist on varem avaldatud

---

⁴⁰ Nurksulgudesse märgitud sõnade eemaldamise põhjusi aitavad selgitada F. J. Wiedemanni tähelepanekud Jāp Prints vanema keele kohta: „Kūolka murre on rohkem levinud, Piza murre on seevastu vähemalt osaliselt säilitanud rohkem soome perekonna mõju. Seejuures ei tohi loomulikult unustada, et mõningad muistsed liivi sõnad, mida vana Prints purismi ja oma emakeelearnastuse tõttu kasutas ka oma Piza murdes, on, nagu ta ise tunnistab, praeguseks igal pool läti sõnade vastu välja vahetatud, ja letitsismide asemele pakutud uusi liivi keele vaimus loodud sõnu rahvas tõenäoliselt mõistab, kuid ei kasuta“ (Wiedemann 1870: 140). Ka Prints ise on kaudselt tunnistanud seda A. J. Sjögrenile, öeldes, et noorem põlvkond enam ei kasuta sõnu, mida ta on kuulnud vanematelt liivlastelt (Blumberga 2006a: 104). Ilmeka näite Printsi sõnaloomest toob T. Karma: „Kui Sjögren küsinud, kuidas liivi keeles on „kapital“, on ta saanud vastuse *rā tšupā* [’raha kuhi, raha hunnik’]“ (Karma 1998a: 72).

tekstiosa pisut toimetatud, kuid tehtud muudatused on 1863. aasta väljaandes ära märgitud ja seega jälgitavad.

(t1) Nagu eespool öeldud, esindab kumbki raamat oma murret, vastavalt lääne- ja idaliivit, samas on raamatute kirjaviisid peaaegu ühesugused, kui mõningad muredetaustast tulenevad foneetilised erinevused välja arvata. Kirjaviisi aluseks kasutavad raamatud sama foneetilist transkriptsiooni, mida on tarvitatud juba SWab-s⁴¹. Selle põhjaks on antiikvakiri ja foneemid on üldiselt tähistatud sellele vastavalt.

(t2) Eri märkidega tähistamist vajavate foneemide jaoks on kasutatud samu kirjamärke, mida kasutatakse SWab transkriptsioonis; lühikeste vokaalfoneemide puhul on nendeks *a* (*ä*), *q* (*e*, *ä*), *u* (*ü*) *q* (*ö*), idaliivi puhul lisaks ka *q* (*o*), ning pikkade vokaalfoneemide puhul *ā* (*ä*), *ō* (*ö*), *ū* (*ü*), *ō* (*ö*), idaliivis lisaks ka *ō* (*e*), *o* (*ö*), lääneliivi puhul *ā* (*ä*). Mõlemas raamatus esinevad kõikjal ajaloolised *ū* ja *ō* lubavad järeldada, et 19. sajandi keskpaigas olid need vokaalfoneemid liivi keeles veel täiesti säilinud ja aktiivselt kasutuses.

Raamatutes on täheldatavad ka mõningad vokaalide esitamisega seotud iseärasused. Nii näiteks kasutatakse idaliivi evangeeliumis foneemi /*q*/ tähistamiseks *v* järel, mis on sagedaseim foneemi esinemiskoht, läbivalt *q*-d (*vōndzqđ* (b12⁴²: 3–10) ‘õnnelikud’; *vōl’* (b24: 28) ‘oli’), kuid *p* ja *m* järel tähistatakse see tähtede *o* ja *u* või diftongiga *uo* (*poddimist* (b11: 24) ‘põdemist, valutamist’; *puoigq* (b65: 28) ‘poeg (PSg)’; *pois* (b71: 26, 28) ‘poiss’; *muittis* (b111: 54) ‘muidu’). Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et *p*- ja *m*- järel pole *q*-d erifoneemina tajutud. Samuti nagu SWab-s ei tehta vahet lühikese ja pika foneemi vahel (*vōidagid* (b34: 17) ‘hoidke’; *vōlda* (b73: 5) ‘olla’).

Selgelt on eristatud esimese silbi pikad vokaalfoneemid /*ō*/ (*Mōzqs* (a24: 4; b24: 4) ‘Mooses’), /*ā*/ (*āndab* (b35: 21) ~ *nūoāndab* (a34: 21) ‘annab’), idaliivi foneem /*ō*/ (*sqtqb* (b97: 31) ‘saadab’) ja lääneliivi foneem /*ā*/ (*sqtqb* (a96: 31)). Seevastu loetakse mõlemas evangeeliumis (samuti ka SWab-s) /*e*/ ja /*ä*/ üheks foneemiks, nagu seda on tehtud ka uuemal ajal⁴³ (*jōvvq* (b23: 18) ‘hea (PSg)’, *ōdōg* (b25: 11) ‘õhtu’).

Tõsi küll, samasuguse kirjamärgiga on tähistatud ka diftongi -*ie*- (ajalooliselt -*üö*-) esimene pikk komponent (*tōōd* (a89: 3; b90: 3) ‘tööd’; *qō* (a99: 6; b100: 6) ‘öö’) kuigi häälduslikult pole selleks justkui põhjust. Samas on see tõenäoliselt seotud SWa-s toodud *e* (*q*) tõlgendusega, mis ütleb, et *q* on *u* ja *o* vaheline häälik (SWa: LXXXVIII).

Veel üks *e* esitamisega seotud iseärasus on see, et esimeses silbis tuleks lääneliivis selle asemel eeldada *i*-d (*ü*) või *u*-d, mis üldjuhul nii ka on (*ōdōg* (b25: 11) ‘õhtu’ ~ *ūdōg* (a25: 11); *jōva* (b23: 17) ‘hea’ ~ *juva* (a22: 18)), siiski on lääneliivis täheldatav ka *e* esinemine (*sqv* (a96: 32) ‘suvi’). Seda iseärasust

⁴¹ vt SWa: 6

⁴² Siin ja edaspidi käesolevas peatükis on evangeeliumidele lihtsuse mõttes viidatud järgnevalt: lääneliivi evangeeliumi tähistab täht **a** (idaliivi – **b**), selle järel on esitatud lehekülje number ja ka nummerdatud lõigu number lehel.

⁴³ vt Viitso 2008: 170

kohtab harva ning tõenäoliselt on see samuti seotud eespool mainitud *ę* tõlgendusega.

Iseärasusi on ka pika vokaalfoneemi /*ā*/ esitamisel. Mõningates sõnades, milles tänapäeval esineb pikk foneem /*ā*/, on see tähistatud diftongiga (*laēb* (a58: 17; b59: 17) 'läheb'; *naēdōd* (a31: 33; b31: 33) 'nähtud'), kuigi enamasti ja isegi sarnastes sõnades on kasutatud pikka foneemi (*nāktist* (a64: 3; b65: 3) 'näitasid'; *pāl* (a23: 25) 'peal'; *pālō* (b23: 25) 'peale'; *tātō* (a4: 2; b4: 2) 'tähte PSg').

(t3) Lühikesele rõhulisele silbile järgnevas kinnises silbis on pikendatud vokaali kvantiteet märgitud (*kutsīs* (a32: 1; b32: 1) 'kutsus'; *tūdār* (a30: 22; b30: 22) 'tütar'), lahtises on see aga märkimata (*jera* (a31: 31) 'ära' ~ *jara* (b31: 31)). Huvitav, et pikkus on süsteemselt esitatud ka lääneliivis, kus vastav nähtus peaks ometi puuduma. Pikkuse tähistamisel esineb siiski ka teatud kõikumine (*Mina um Abraam jumāl un Izak jumāl un Jāqōb jumal* (b88: 32) 'mina olen Aabrahami Jumal ja Iisaki Jumal ja Jaakobi Jumal⁴⁴').

(t4) Diftongi *ie* esimene komponent on tähistamata, *i*-le viitab enamasti eelneva konsonandi palataliseerumine (*ventiz* (b46: 49) 'venitas'; *venton* (a46: 49) 'venitanud'; *terrōks* (a80: 14; b81: 14) 'terveks'; *seldō* (a19: 22; b19: 22) 'selge', *seldom* (samas) 'valgus, selgus'; *terridi* (b110: 49) 'tervisi', *perro* (a6: 16; b5: 16) 'pärast'; *perāst* (a8: 10; b7: 10) 'jaoks'; *kevām* (b28: 5) 'kerge'). Erandina võib kohata ka palatalisatsioonita variante (*seda* (b33: 8; a97: 43; b99: 43) 'seda'; *vetā* (a115: 24; b116: 24) 'vett'). Diftongi *uo* puhul on seevastu märgitud mõlemad komponendid (*kuodāst* (b33: 6) 'kodust'; *suodidi* (PPI) 'sõdu'; *suoda* (a94: 6; b95: 6) 'sõda'; *tuodist* (a74: 28; b75: 28) 'tõesti, tõtt').

Ülilühikese esikomponendiga *u* algavates triftongides on kõik komponendid tähistatud (*kakštuoiston* (a30: 20; b30: 20) 'kaksteist'; *juoitō* (b98: 38) 'jõite'; *tuoi* (a97: 41; b99: 41) 'teine'; *suoimōnōd* (b41: 7) 'sõimanud'). Seevastu *i*-alguselistes triftongides on esimene komponent küll tähistatud, kuid viimane komponent tähistatakse kas poolvokaalina või jäetakse ära ning seega muutub triftong diftongiks (*lievtōd* (a3: 18; b2: 18) 'leitud'; *lievdōnōd* (a4: 8) 'leidnud'; *lievdōnd* (b4: 8) 'leidnud'; *tietōbōks* (a35: 26; b35: 26) 'teatavaks').

(t5) Katkega *i*-lõpulist polüftongi, millele järgneb *ž*, märgitakse *e*-lise diftongi puhul mitmesilbilistes sõnades esikomponendi pikendamisega (*ēžmist* (a76: 10; b77: 10) 'esimesed'; *lēžgōl* (a96: 32, 33; b98: 32, 33) 'lähedal'; *ēžmiz* (a66: 27; b68: 27) 'esimese'). Ühesilbiliste sõnade puhul mõlemad diftongi komponendid osalt esinevad (*kāiž* (a15: 30, b15: 30; a17: 3 b17: 3) 'käsi'; *mež* (a7: 4) 'mesi'), kuid paradigma saamiseks ei ole raamatuis olevad näited piisavad. Siiski saab SWb-s esitatud sõnade *suiž* 'hunt, susi' (SWb: 106), *kāiž* (SWb: 34) 'käsi'; *tuoiž* (SWb: 119) 'tõsi'; *veiž* (SWb: 131) 'vesi', *mež* auch *meiž* (SWb: 62) 'mesi' põhjal otsustada, et diftongi mõlema komponendi esitamine peaks olema regulaarne ja sõna *mež* on vaid häälduse iseärasustest tingitud erand.

⁴⁴ Siin ja edaspidi on Matteuse evangeeliumi tekstikatkete eestikeelseid vasteid kasutatud ME järgi.

(t7) Pikendatud esikomponendiga polüftongides ei ole esikomponendi kvantiteet üldjuhul tähistatud (*tuoista* (a11: 21) 'teist'; *tuoitogt* (b54: 12) 'toit', *tietq siest* (b32: 35) 'teete sellest', *naista* (b73: 9) 'naist', *qõ* (a99: 6; b100: 6) 'öö'). Ainsaks erandiks, milles pikkust tähistatakse süsteemselt, on diftong *uo*, mille puhul tähistatakse esikomponendi pikkust akuudiga selle kohal (*piuoga* (b33: 3, b67: 22) 'poeg', *liuond* (b73: 4) 'loonud', *uomog piold* (b25: 11) 'hommiku poolt', millest kalduvad aga omakorda kõrvale tegusõna *võlda* vormid (*uotõ* (b33: 8, b13: 13); *äb uo* (b25: 8)), mille puhul on pikkus tähistamata. Tõenäoliselt on taas tegemist sellega, et nende häälduses ei ole esimese komponendi pikenemist tajutud.

Mõnikord on pikkus märgitud ka diftongi *ai* puhul (*aiga* (a83: 34) 'aeg'; *äigal* (b3: 1) 'ajal'). Tundub, et siin on vokaalina esitatud diftongi *i*-list komponenti tajutud poolvokaalina *j* (idaliivi puhul), millest tulenevalt on kvantiteedi tähistamine siin seotud üksikvokaali, mitte diftongi pikkuse tähistamisega; või on diftongi esimest komponenti tajutud foneemina /*ā*/ (lääneliivis), mille puhul on märkimine vajalik juba tähistamiseks kasutatava märgi iseärasustest lähtuvalt. Mõlemal juhul ei saa seda aga käsitleda diftongi komponendi pikkusena. Sama üksikvokaaliga seotud põhimõte puudutab ka diftongi pikkuse tähistamist järgsilpides⁴⁵ idaliivi evangeeliumis (*tapāidq̄n* (b86: 7) 'mõrtsukatel'), seda väidet toetavad ka mõningad vasted lääneliivi evangeeliumist (*tapājid* (a85: 7) 'tapjad'). Sellised järgsilpides esineva diftongiga sõnad nagu *salai* (b99: 43) 'varas', *kuodai* (b102: 27) 'koju' on aga erandlikud ja siin on pikkus märkimata, nagu see diftongide puhul tavaks on, kuigi diftongi esikomponendi pikenemise tingib diftongi asetsemine lühikesele rõhulisele silbile järgnevas silbis.

Omapärane on diftongi *uq̄* tähistamine (*kuōrad* (a47: 9,16; b47: 9,16); 'kõrvad'; *kuōradq̄ks* (ab47: 14) 'kõrvadega'; *kuōrist* (ab47: 15) 'kõrvadest'). Tõenäoliselt on see seotud sellega, et vastavas diftongis on tajutud pikalt just diftongi teist komponenti. Tuleb siiski nentida, et selline iseärasus on tuvastatud ainult ühe sõna puhul.

(t9) Täiendavaid märke vajavad konsonantfoneemid on tähistatud samuti nagu SWab-s, st /*n̄* (*η*), /*t̄* (*t'*), /*d̄* (*d'*), /*n̄* (*n̄*), /*l̄* (*l'*), /*r̄* (*r'*), /*š̄* (*š'*), /*ž̄* (*ž'*)/. Konsonantide kujutamise iseärasustest rääkides tuleb täheldada, et eriline märk on selles kirjaviisis omistatud foneemile /*η*/ (*rištīnq̄st* (a45: 43; b45: 43) 'inimesest'; *jeñg* (a63: 26; b65: 26) 'hing'), ehkki tavaliselt ei eristata kirjakeeles seda *n*-ist. Foneemi /*η*/ palataliseeritud variandi leiab vaid lääneliivi raamatust, kuigi seda tähistatakse samuti nagu palataliseerimata varianti (*eñš* (a16: 43) 'enda').

Teine iseärasus puudutab palatalisatsiooni, mis on tähistatud foneetilise transkriptsiooni kohaselt akuudiga tähe kohal või kõrval. Lisaks eespool esitatud liivi keele palataliseeritud foneemidele on raamatutes ära toodud ka osalise palataliseerumise juhtumeid (nt *ferridi* 'tervisi' (b110: 49), osaline palataliseerumine on tingitud *t*-le järgnevast diftongist *ie*), mille tulemusel täieneb palatalisatsiooniga kirjamärkide hulk märkidega *p̄*, *v̄*, *k̄* ja *s̄* (*pētq̄d* (b5:

⁴⁵ Kus vokaali pikkuse tähistamisel esineb siiski tugevat varieerumist.

16) 'petetud', *perāst* (a8: 10; b7: 10) 'jaoks'; *ventiz* (b46: 49) 'venitas'; *kēra* (b4: 4, b87: 20) 'kiri'; *seldom* (a19: 22; b19: 22) 'valgus, selgus').

Omapärane on palataliseeritud *d'* ja *t'* esitamine. Kui nendele palataliseeritud konsonantidele järgneb *i*, palatalisatsiooni ei näidata (*ruidi* (b32: 35) 'haigusi'; *kouti* (b32: 35) 'kaudu', *neidi* (a33: 8; b33: 8) 'neid'; *toti* (b16: 48) 'isa, taat'). Kui aga *i*-d pole, siis palatalisatsiooni tähistatakse (*ēdōd* (b19: 25) 'riietute', *ēdōt* (a19: 25) 'riietute'; *toťon* (b16: 45) 'taadil, taadile'; *rek kuotťō* (b33: 10) 'teekotti (PSg)'; *kotťō* (a33: 10) 'kotti (PSg)').

(t10) Konsonantühendites märgitakse palatalisatsiooni ainult konkreetse palataliseeritud konsonandi puhul (*ēntš* (b9: 5) 'enda'; *kylši* (a31: 35; b32: 35) 'külades'; *pīndōd* (b43: 22) 'piinatud, vaevatud'; *stuñdsō* (b77: 9) ~ *stuñds* (a76: 9) 'tunnis'; *ie|vañklōn* (a20: 22) 'vaadanud'), kui palataliseeritud on ühendi teine täht, näidatakse palatalisatsiooni sellel (*radlō* (b69: 8) 'raiuda').

(t12) Raamatutes pole katketooni selgelt kindlaksmäärataval kujul märgitud. Siiski on vanemate liivi keele allikate uurija Eberhard Winkleri tähelepanekute kohaselt⁴⁶ väljaannetes tuvastatavad mõned kaudsed katketooni tähistamise juhud⁴⁷. Sellisteks võiks pidada eespool (vt t2) toodud iseärasusi pika vokaalfoneemi /ā/ esitamisel, kus ootuspärase pika foneemi asemel esineb diftong (*lqeb* (a58: 17; b59: 17) 'läheb'; *nqedōd* (a31: 33; b31: 33) 'nähtud'), samuti sõnas *nāktist* (a64: 3; b65: 3) 'näitasid', kus pikk foneem /ā/ esineb ootuspärase lühikese foneemi /ä/ asemel. Viimasega sarnaselt võib katketoon kaudselt olla esitatud ka mitmesilbilistes sõnades (vt t5), milles ž-le eelneva katkega ei diftongi asemel esineb pikk ē (*ēžmist* (a76: 10; b77: 10) 'esimesed'; *lēžgōl* (a96: 32, 33; b98: 32, 33) 'lähedal'; *ēžmiz* (a66: 27; b68: 27) 'esimese'). Katketooni kaudse tähistamisega on ilmselt tegemist ka sõnasiseses pika geminaadi märkimisel ühe konsonandiga. Kuigi sõnasisest pikka geminaati üldjuhul ka tähistatakse sellisena (*kaddōnōd* (b69: 11) 'kadunud'; *veddōn* (b73: 6) 'vedanud'; *tammōn* (ab8: 14, b42: 11) 'temale'; *minnōn* (b8: 14) 'minule'), on mõningaid erandlikke katketooniga sõnu, kus geminaadi asemel on kirjutatud üksikkonsonant (*tādōn* (b8: 14) 'teile', *mađōn* (ab8: 15) 'meile'; *tubbō sizōl* (b33: 12) 'tuppa sisse').

(t13) Konsonantühendeid laiemalt vaadeldes on näha, et foneetiline põhimõte domineerib selgelt morfoloogilise põhimõtte üle samatüvelistes tuletistes (*laggō* (b73: 7) 'lahku minema'; *laktō* (b73: 6) 'lahutada'; *apťōn* (a30: 22) 'aidanud, abistanud'; *nāktist* (a64: 3; b65: 3) 'näitasid'; *kqtštōb* (a76: 15) 'muutub kadedaks'; *kúotštōbōd* (a76: 18) 'mõistavad kohut'), kuigi harva esineb ka erandeid (*kúodštō* (b105: 4) 'kohut mõistma'; *jedspeidi* (b29: 13) 'ära, minema').

Muutvormides on aga olukord veidi teistsugune. Poolheliline Z, mis esineb väga sageli sõna lõpul ja seega väga paljudes muutvormide tunnustes, on

⁴⁶ Isiklikult esitatud 2010. aasta oktoobris.

⁴⁷ Katketooni kaudset märkimist aastani 1850. valminud liivikeelsetes allikates on E. Winkler käsitlenud oma käsikirjas „Katketooni märkimisest vanades läänemeresoome allikates“ (Winkler 2010).

tähistatud enamikul juhtudel *s*-ina (*sellis* (b10: 16) 'sellise'; *kītis* (a69: 21; b71: 21) 'ütles'; *tagīs* (a68: 19) 'jälle'; *is|nīžq* (a58: 15) 'ära jutustada'), mis raskendab rakendatud põhimõtte tuvastamist. Võimalik, et siin on põhjuseks asjaolu, et 19. sajandi keskpaigas on selles positsioonis hiljem (nt LW-s) esinev *Z* olnud tunduvalt helitum, kuid täiendavate uuringuteta ei ole seda võimalik välja selgitada. Siiski on heliline *z* tähistatud ka samade või sarnaste sõnade muutvormides, kus see asetseb kahe vokaali vahel (*kūzizqks* (a77: 24) 'tigedaks'; *qigizqon* (b13: 20) 'õigel, õigele'; *piškīmizqks* (b13: 19) 'väiksemaga'), samuti mõningate sõnade lõpus, kus seda on tõenäoliselt tajutud täishelilisena (*rouz* (b60: 31) 'rahvas'; *naiz* '(26: 14) 'naise'; *laggimiz* (15: 31) 'lahutuse'). See lubab paradigmaatiliselt vaadeldes näha, et *z*-d sisaldavate sõnade muutvormide puhul domineerib siiski foneetiline põhimõte, kus *z* vaheldub *s*-iga helitu konsonandi kõrval (*rouz* (b60: 31) ~ *rouž* (a59: 31) 'rahvas': *roustq* (a59: 32; b60: 32) 'rahvast'; *jelāmizqos* (b13: 20) 'elamises': *jelāmis* (b13: 19) 'elamise'; *panmist* (b13: 18) 'panemist'; *naista* (b73: 9) 'naist').

Teiste helilise-helitu konsonandipaaride muutvormidega on lugu erinev. Nende puhul domineerib selgelt morfoloogiline põhimõte (*boušlibt* (a57: 6) 'jumala käske PSg'; *kqdstq* (b70: 16) 'kahest'; *jqđsq* (b26: 14) 'palavikus'; *magsq* (b45: 40) 'köhus'; *kqdstq* (b52: 51) 'käest'; *tuoitqgt* (b55: 15) 'sööki PSg').

(t18) Raamatute tõlkijate võõrkeeleoskus oli piiratud, seega on ilmne, et tõlked pidid vaatamata neile saadetud muukeelsetele evangeeliumidele (nt eesti, soome) tuginema peaaesjalikult Matteuse evangeeliumi läti keelsele tekstile. Sõnavara puhul oleks seega eeldatav uudissõnade laenamine läti keelest või nende loomine läti keele eeskujul. Laenamine läti keelest on ka tavaolukorras liivlaste jaoks kõige loomulikum valik. Raamatutes esineva sõnavara vaatlusel leiab eeldatav läti keele valdav mõju laenamisel ka kinnitust.

Raamatutes leidub nii erisõnavara puudutavaid laene (*līdzib* (b49: 24) 'sarnasus, tähendamissõna', vrd lt *līdzība*; *boušlibt* (a57: 6) 'jumala käske PSg'), vrd lt *bauslība*; *praviet* (ab38: 9) 'prohvet' vrd lt *pravietis*) kui ka muid laensõnu (*muītnikād* (a16: 46) 'tollimehed', vrd lt *muītnieki*; *tsienqnd* (b104: 38) 'kostitanud', vrd lt *cienāt*; *vārts* (b86: 8) 'väärt', vrd lt *vērts*; *trietsqob* (b43: 26) 'ajab', vrd lt inf *triekt*, Pr1Sg *es triecu* 'ma ajan'; *likkqom* (b56: 3) 'seadus', vrd lt *likums*; *līdzigqks* (a76: 12) 'sarnaseks', vrd lt *līdzīgs*; *drudžq* (a25: 14) 'palavikku', vrd lt *drudzis*; *groudq* (b67: 20) 'tera PSg', vrd lt *grauds*; *spitālig* (a24: 2) 'pidalitõbine' vrd lt *spitālīgs*; *spitālib* (a24: 3) 'pidalitõbi', vrd lt *spitālība*; *at|stājigid* (a57: 14) 'jätke rahule' vrd lt *atstājieties*). Lisaks peaaesjalikult läti keelest pärit laenudele on täheldatud on ka üht saksa laensõna - *efangēlium* (b106: 6) 'evangeelium' (sks *Evangelium*; lt *evanğēlijs*), mille laenamisele saksa keelest viitab sõnas esinev *f*.

Läti laensõnade vaatlemisel on laenamisloogika suurepäraselt nähtav. Laenamisel on võetud aluseks läti keelne sõna, millest on eemaldatud lõputunnused (*praviet|is* > *praviet*, *līdzīg|s* > *līdzīg). Vajadusel on tüvi kohandatud liivi keele hääldusega (nt *-au-* > *-ou-*, pika silbi järel eemaldatud järgsilbi pikkus *bauslīb

> *bouslib*, *līdzib > *līdzib*, *līdzīg > *līdzig*). Liivikeelsed tunnused lisatakse lätikeelsetest tunnustest ja häälduslikest iseärasusest juba puhastatud tüvele.

Laenud *praviet* ja *trietsõb* on laenamisloogika seisukohast veelgi huvitavamad. Mõlemas laenamise aluseks olevas lāti sõnas esineb konsonandivaheldus: *pravietis* (NSg) : *praviēši* (NPl), *triekt* (inf): *triecu* (Pr1Sg). Liivikeelse sõna *praviet* puhul on ainsuslike vormide aluseks võetud lāti sõna ainsuslik vorm (NSg *praviet* (ab38: 9), PSg *pravietõ* (b38: 9)). Mitmuslikud vormid tuginevad omakorda lāti sõna mitmuslikule kujule *praviēši* (NSg *praviēšõd* (a38: 13; b89: 40), EIPl *praviēšist* (b63: 14), PPl *praviēšidi* (b92: 34)). Sarnane on olukord ka sõnaga *trietsõb*, kus tuletamise aluseks on olnud pööretes, mitte infinitiivis esinev lāti sõna kuju (vt ka eespool t18 all).

Laensõnade esinemisest üldiselt rääkides tuleb nentida, et nende hulk jääb oodatust väiksemaks, rohkem laensõnu on ehk lääneliivi tekstis, kuid paljud potentsiaalselt laenatavad sõnad on osaliselt või täielikult asendatud tuletiste või põlissõnade ja nende selgitavate konstruktsioonidega. Näib, et osalt on idaliivi puhul selline tegevus toimunud tõlkimise käigus, kuna kohati võib täheldada järjepidevuse puudumist (*trietsõb* (b43: 26) ‘ajab’ ~ *ajāks* (b43: 27) ‘ajaks’ ~ *q̄b aja* (ba43: 15) ‘ei aja’; *likkõm* (b56: 3) ‘seadus’ ~ *pandõkst* (b13: 17) ‘seadust’).

Laensõnade väljavahetamiseks on veidi tuletatud ka uusi sõnu: (*pandõks* (a57: 3) ‘seadus’ pro *likkõm*); *tazāndõks* (a48: 24) ‘sarnasus, tähendamissõna’ pro *līdzib*; *toll'vutāji* (a28: 11) ~ *toll'mies* (b33: 3) ‘tollimees’ pro *muistnikā* (a16: 46); *jeddõpeidi kītiji* (b10: 14) ‘prohvet’ pro *praviet*). Valdavalt on tuletiste tegemisel olnud eeskujuks lāti keel. Sõna *pandõks* on tuletatud sõnast *pānda* ‘panna’ (vrd lt *lik|t* > *lik|ums*), *tazāndõks* – *tazāntõ* ~ *tazzi* ‘tasandada, tasane’ (vrd lt *līdz|ināt*, *līdz|ens* > *līdz|ība*). Võimalik, et idaliivi sõna *toll'vutāji* puhul on eeskjuu võetud eesti keelest.

(t20) Nagu oligi oodata, esineb mõlemas allikas võrdlemisi palju lätipäraseid prefikseid (*us|võtāb* (b69: 5) ‘võtab peale’; *pie|põlad* (b9: 9) kummardad’; *is|nīžõ* (a58: 15) ‘ära jutustada’; *at|kuostīz* (a57: 13) ‘vastas’; *ie|grumānikād* (a32: 6) ‘vaenlased’; *núo|muoistīs* (b62: 8) ‘taipas, sai aru’; *sa|muoistāb* (b49: 23) ‘saab aru’). Suurem osa neist on loodud lāti keele loogika ja malli kohaselt (*núo|muoistīs* – lt *prast* ‘oskama’ > *no|prast* ‘taibata, aru saada’; *pie|põlad* – lt *lūgt* ‘paluda’ > *pie|lūgt* ‘kummardada’). Kuigi osal juhtudel korrigeerib prefiksi esinemine sõna tähendust, on enamikul juhtudel võimalik kasutada ka põhisõna üksinda, nagu võib täheldada ka siin (*sa|muoistāb* ‘saab aru’: *ād muoistāt* (b48: 14,15) ‘ei saa aru Pres2Pl’). Sõna *ie|grumānikā* lāti vastet saab prefiksita kasutada ka lāti keeles (lt *naidnieks* ‘vaenlane’ = *ie|naidnieks* ‘vaenlane’).

(t22) Lääneliivi evangeelium pakub erilist huvi selle poolest, et selles tehakse tegusõna *võlda* ‘olema’ puhul vahet ainsuse esimese ja kolmanda pöörde vahel. Tavaliselt on liivi keeles esimene ja kolmas pööre kõikjal ühesugused. Ainsuse esimese pöörde jaoks kasutatakse siin lekseemi *vuob* (*ma vuob* (a87: 32; a13: 17) ‘ma olen’), ainsuse kolmanda pöörde jaoks lekseemi *um* (*ta um* (a58: 20; a80: 10) ‘ta on’). Idaliivi puhul kasutatakse mõlemal juhul reeglipäraselt *um* ‘i’ (b88: 32; 5: 15; 29: 13) ‘olen, on’. Erinevusi on ka lääneliivi mitmuse kolmandas pöordes kasutatavas lekseemis (*ne at* (a6: 20; a37: 8) ‘nad

on') ja idaliivi evangeeliumis kasutatud lekseemis (*umātō* (b37: 42, b59: 20) 'nad on').

Mõlema allika suurimaks iseärasuseks on see, et liitsõnad, isegi vanad ja kinnistunud, on lahku kirjutatud (*sōqmn āiga* (b86: 4) 'söök, söömaaeg'; *miern aigās* (a10: 18; b10: 18) 'mere ääres'; *peri miest* (b77: 11) 'peremeest'), samuti on üllataval kombel lahku kirjutatud ka sõnad algupärase prefiksiga *āb* (*āb jōvdi* (b87: 10) 'halbu'). Samas ei ole läti prefiksid sõnadest eraldatud (*us|vōtāb* (b69: 5) 'võtub peale'), ei ole eraldatud ka mõningaid määrusi (*jeds|peidi* (b29: 13) 'ära, minema'). Tõenäoliselt johtub see asjaolust, et osist *āb* ei tajuta mitte prefiksina *āb-* 'mitte-, eba-', vaid sõnana *āb* 'ei, mitte', ning seega käitub see erinevalt nt lätipärastest prefiksitest. *jedspeidi* puhul aga tõenäoliselt ei tajuta sõnas kaht osist, vaid käsitletakse ühe tervikuna.

Veel tuleks iseärasustest rääkides lisada, et kuigi SWb sõnaraamatus on infinitiivi tunnus -ō (-ō) süstemaatiliselte välja kirjutamata (Viitso 1996: 156) ja sama võiks eeldada ka vaadeldavates allikates, on mõlemas infinitiivi tunnus siiski täiesti märgitud (nt *sōdō* (b58: 4) 'saada'; *tappō* (a56: 4) 'tappa'; *andō* (b58: 5) 'anda'; *roḱāndō* (b44: 34) 'rääkida'). Kohati esineb loomulikult ka mõningast varieerumist (*sōdōd un jūdōd* (b19: 25) 'süüa ja juua'; *piepall* (a10: 10) 'kummardada'), eriti lääneliivi versioonis. Samuti esineb infinitiivi tunnus *ō* (-ō) ka SWa keelenäidete osas avaldatud evangeeliumiosades (nt *sātō* 'saata', (SWa: 385)), nii et infinitiivi tunnuse puudumine on vaid SWb sõnaraamatu osa iseärasuseks.

Muud tunnused: (t6) *v* (*pāvvō* (a9: 2) 'päeva'; *pāvv* (b9: 2) 'päeva'; *tavtōd* (ab10: 14) 'täidetud'); (t8) lühike (*tiedō* (a10: 19; b3: 19) 'teha'); (t11) geminaat (*vell* (a68: 15) 'vend'; *toll* (a28: 11) 'toll'; *ell* (b91: 15) 'põrgu', vrd lt *elle*; *küll* (b36: 39) 'küll'; *toll* (b33: 3) 'toll'); (t14) foneetiline (*ūtō* (a37: 42; b37: 41) 'ühthe'; *vetā* (a115: 24; b116: 24) 'vett'; *tātō* (a4: 2; b4: 2) 'tähte'); (t15) -i- (*neišti opātijist* (a28: 3) 'nendest õpetajatest'; *vutajidōks* (a28: 11) 'võtjatega'; *oppijid* (a28: 11) 'õppijad'; *opātijidōn* (b13: 20) 'õpetajatele', *neišti opātijist* (b28: 3) 'nendest õpetajatest'; *vōtājidōks* (b29: 11) 'võtjatega'; *oppijid* (b46: 49) 'õppijad'; *immijid* (b81: 16) 'imikud, imejad'); (t16) harv (*bās sōqmoṭ* (a59: 32) 'söömata'; *ma um bās sōqmoṭ vōnd* (b103: 35) 'ma olen söömata olnud', *bās sōqmoṭ* (b61: 32) 'söömata'; *bās pezzōmoṭ* (b59: 20) 'pesemata'); (t17) • (erandina tuvastatud nt *ōō sūdāmōl* (a99: 6; b100: 6) 'südaööl', *siel pāval* (a41: 1) 'sel päeval', kuid siin on pigem tegemist mitte käände, vaid ajamääruse kasutamisega); (t19) vähe (*pandōks* (a57: 3) 'seadus'; *tazāndōks* (a48: 24) 'sarnasus, tähendamissõna'; *pandōkst* (b13: 17) 'seadust'); (t21) 1) *un* (a14: 24; a15: 30; b28: 6; b97: 30), 2) *aga* (a68: 15; a56: 3,5; a57: 9,13) ~ *bet* (b72: 30; b58: 5,9), 3) *bās* (a75: 6; b76: 6), 4) *pa* (*pa lēbaks* (a9: 3) 'leivaks'; *pa nimḱōks* (b3: 21) 'nimeks'); (t23) teisendatud (*Vīlip un Bartolomei* (*Berkmoṣ*), *Tuomōṣ un Matteus* (*Matīs*) (a32: 3) 'Filippus ja Bartolomeus, Toomas ja Matteus'; *Ma vuob ābrōm jumāl un Izāk jumāl un Jāk jumāl*! (a87: 32) 'Mina olen Aabrahami Jumal ja Iisaki Jumal ja Jaakobi Jumal'; *Vīlip un Barpoṣ*; *Tuomōṣ un Matteus* (b33: 3) 'Filippus ja Bartolomeus, Toomas ja

Matteus'; *Mina um Abraam jumāl un Izak jumāl un Jāqob jumal* (b88: 32) 'Mina olen Aabrahami Jumal ja Iisaki Jumal ja Jaakobi Jumal').

2.2. Püva Matteus Evangelium (1880)

Püva Matteus Evangelium lihbischki. Drukkō pandōd England un wōhrō mā bihbōl-selʹtsch perahst. Gedruckt für die Britische und Ausländische Bibelgesellschaft. Blagoveschtschenskaja Nr. 1. Pechterburgs. 1880. 78 lk.

Aastal 1880 ilmus Peterburis kolmas liivikeelne raamat, samuti Matteuse evangelium (Mt 1880). See oli ka esimene liivikeelne raamat, mis jõudis tegelike kasutajate – liivlasteni.

Raamat on trükitud Keiserliku Teaduste Akadeemia trükikojas ning selle väljaandmist rahastas Briti ja Välismaa Piibliselts (British and Foreign Bible Society), mille esindaja kirikuõpetaja Nicholson on ise külastanud liivi külasid Matteuse evangeeliumi levitamise eesmärgil (Blumberga 2008: 87; Karma 1993a: 6). Raamatu tähtsust liivlaste seisukohast iseloomustab 1888. aastal liivlaste juures uurimisreisil viibinud Eemil Nestor Setälä märkus selle kohta, et paljud liivlased öelnud, et olevat seda lugenud ja hoidvat kui aaret, sest see olevat ainus nende nähtud trükis nende emakeeles (Blumberga 2006a: 137; Blumberga 2008: 87). P. Dambergi teatel võtsid liivlased raamatu kaasa, kui olid Esimese maailmasõja päevil sunnitud põgenikena kodunt võõrsile siirduma (Karma 1993b: 171). Parema puudumisel on raamatu kirjaviisi mõnevõrra kasutatud ka liivi keele kirjapanekuteks, näiteks luuletaja Kõrli Stalte on L. Kettuneni teatel kasutanud seda oma esimeste luuletuste kirjapanemiseks: „[Kõrli Stalte] Oli kirjutanud ka luuletusi enda lõbuks oma abituse emakeeles, kasutades vana Matteuse evangeeliumi tõlke – ainsa liivikeelse trükise – lätipärast ehk saksapärase kirjutusviisi, mis sama vähe sobib liivi keele jaoks“ (Kettunen 1948: 141).

Raamatu valmimisloole kohta kindlad andmed puuduvad. Raamatus endas pole selle tõlkijat ega toimetajat mainitud, samuti ei leidu otseseid andmeid selle valmimise muude allikate kohta. T. Karma on küll viidanud, et raamat on valminud F. J. Wiedemanni hoole all (Karma 1993a: 6; Karma 1993b: 171), samas ei esita ta nende väidete põhjendusi.

Otsustades 1880. aasta Matteuse evangeeliumi valmimisega tehtud töö ja rakendatud põhimõtete süsteemsuse järgi (rohkem vt keele osast), võib järeldada, et raamatu ettevalmistamisel ja selles kasutatud kirjaviisi loomisel on kindlasti osalenud keeleteadlase oskustega inimene, kes nende põhimõtete väljatöötamiseks pidi hästi tundma ka liivi keelt ja selle murdelisi erinevusi. Lisaks pidid tema kasutada olema mõlemad 1863. aastal tõlgitud evangeeliumid või vähemalt nende käsikirjad. Ainus teadaolev liivi keele tundja, kes 1880. aasta Matteuse evangeeliumi valmimise ajal nendele kriteeriumidele vastas, oligi F. J. Wiedemann. Seega võib T. Karma hüpoteesi, et F. J. Wiedemann oli 1880. aastal Peterburis ilmunud Matteuse evangeeliumi toimetaja, võrdlemisi kindlalt, ehkki mööndustega toetada.

Keel

(t1) Asjaolu, et raamatu tõlkija ja toimetaja ei ole kindlalt teada, samuti raamatus kasutatud unikaalne kirjaviis on põhjustanud täiesti erinevaid arvamusi selle päritolu kohta. O. Loorits on pidanud seda raamatut 1863. aastal ilmunud idaliivi evangeeliumi teiseks trükiks (Loorits 1938: 149), Laimons Rudzītis aga 1863. aasta lääneliivi evangeeliumi ümbertöötatud väljaandeks (Rudzītis 1935a: 23310). Oma varaseimas kirjutises on temaga raamatu murde suhtes (kordustrükile osutamata) ühel meelel ka E. Vääri (Vääri 1948: 84), kuid oma hilisemates kirjutistes läheb ta raamatu murde küsimusest hoopis mööda (Vääri 1965: 212; Vääri 1970: 296–297; Vääri 1994: 236).

Kõige levinum on aga Pētōr Dambergi arvamus, et raamat on Matteuse evangeeliumi tõlge keskliivi ehk Īra küla murdesse (Damberg 1978: 73; Damberg 1995: 6). Samal arvamusel on ka T. Karma (Karma 1993a: 6; Karma 1994b: 46; Karma 1998a: 44), R. Blumberga (Blumberga 2008: 97) ja V. Šuvcāne (Šuvcāne 2002a: 342).

Igas väites on osake tõtt, kuid siiski pole ükski neist lõpuni korrektne. Tundub, et kõik uurijad on kujundanud oma arvamuse raamatu valmimise kohta ühest või teisest aspektist (kirjaviisi iseärasustest või tekstilisest sarnasusest) lähtuvalt, mitte ei ole uurinud raamatut üksikasjalikumalt ja vaadelnud seda laiemalt, võttes korraga arvesse nii selle keelelisi iseärasusi ja rakendatud keelealaseid põhimõtteid kui ka raamatu tekstilisi suhteid varem ilmunud Matteuse evangeeliumidega.

Näib, et O. Looritsal on olnud kasutada 1863. aasta idaliivi Matteuse evangeelium, sest väites, et Mt 1880 on 1863. aasta idaliivi evangeeliumi uustrükk, näib ta tuginevat tekstide põgusale võrdlusele ja mõlema teksti sarnasusele. Samas on ta jätnud täiesti tähelepanuta raamatu kirjaviisis esinevad lääneliivi ja keskliivi jooned ja iseärasused, mis lükkavad uustrüki võimaluse täielikult ümber. Pealegi pole 1863. aasta idaliivi ja 1880. aasta evangeelium ka tekstiliselt kaugeltki samad.

P. Dambergi (ja samuti teiste hüpoteesi toetavate autorite) teooria kohta tuleb nentida, et see on üles ehitatud pelgalt kirjaviisi iseärasustest lähtuvalt. P. Damberg ise kirjutab, et „1863. a. raamatuid pole ma veel oma käes hoidnud“ (Damberg 1978: 72). On selge, et sellisel juhul puudus Dambergil võimalus võrrelda 1880. aasta evangeeliumi 1863. aasta evangeeliumidega ja oma väiteis 1880. aasta evangeeliumi päritolu ehk selle keskliivi tausta kohta on ta toetunud pelgalt teksti kirjutusviisi analüüsile, mis näitas, et evangeeliumis on keskliivile iseloomulikult nii lääneliivi kui ka idaliivi elemente. Samas pole ta tõenäoliselt pööranud tähelepanu teise silbi vokalismile. Teised hüpoteesi toetavad autorid on selle teooria võtnud üle juba P. Dambergilt.

Kirjaviisi analüüsile näib toetuvat ka L. Rudzītis. Tema tundub olevat pööranud põgusat tähelepanu vaid 1880. aasta evangeeliumi esimese silbi vokalismile, milles esinevad tõepoolest lääneliivile iseloomulikud jooned (samas pole ta idaliivi (keskliivi) jooni tähele pannud), millest ta on järeldanud, et tegemist on lääneliivi murdes oleva kirjutisega. Teades, et 1863. aastal olid Matteuse

evangeeliumi tõlked idaliivi ja lääneliivi murdes juba ilmunud, võis ta automaatselt oletada, et 1880. aasta evangeelium on 1863. aasta lääneliivi evangeeliumi redigeeritud trükk. Samas võib üpriski kindlalt väita, et ka tema käsutuses ei olnud 1863. aasta lääneliivi evangeeliumi, vastasel korral oleks ta vaevalt sellisele järeldusele jõudnud.

E. Väari ei osuta oma 1948. aasta teoses uustrukile, kuid ütleb samas: „Juba esialgne vaatlus näitab, et on tegemist läänemurdelise tekstiga“ (Väari 1948: 84). Tema toetab oma arvamuse raamatu murdelise tausta kohta lääneliivile iseloomulikele elementidele. Samas ei ole ta täheldanud kokkulangevusi 1863. aasta Matteuse evangeeliumidega, kuigi ta ise osutab, et „olen analüüsinud kõiki liivikeelseid raamatuid, mis mulle on olnud kättesaadavad, näit 1863. a. ilmunud Matteuse evangeeliumid, 1880. a. Matteuse evangeelium (...)“ (Väari 1948: 5). Mõlemad 1863. aasta Matteuse evangeeliumid esinevad ka kasutatud kirjanduse loendis (Väari 1948: 125, 126).

Seega on esimeseks ülesandeks luua selgus allikas kasutatud murde osas. Kuna siin kasutatakse fraktuuri⁴⁸, mis on liivi kirjakeeles ainulaadne, on allika iseärasuste paremaks esiletoomiseks kõik näited translitereeritud antiikvakirjaks järgneva translitereerimistabeli alusel:

ā	ā	b	z	d	e	f	g	h	i	j	k	ķ	l	l	m	n
a	ā	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	ķ	l	ļ	m	n
u	v	p	r	r	f	g	h	t	u	w	f	h	ā	ō	ū	ō
ŋ	o	p	r	ŗ	s	s ⁴⁹	š	t	u	v	z	ž	ā	ō	ū	ō

Kui vaadelda allika keelt, arvestamata selle tausta ja võimalikke seoseid varasemate allikatega, võime murdeliste tunnuste osas täheldada järgmist⁵⁰: (1) esimeses silbis esineb foneemide $\bar{o}$ ja $\bar{a}$ positsioonis $\bar{a}$ (nt *mā* (7: 15) ‘maa’), mida võiks justkui pidada lääne- ja keskliivile iseloomulikuks jooneks; (2) esimeses silbis esineb $\bar{o}$ ja $\bar{a}$ positsiooni *o* (*vol* (6:12) ‘oli’; *volda* (46: 5) ‘olema’, *vondzōd* (8: 3–11) ‘õnnelikud’, *volgid* (8: 12) ‘olge’), mis on iseloomulik (ainult eraldi kirjamärgiga märkimata) idaliivile ja keskliivile, mitte diftongipaar *uo* ~ *ūo*, nagu see peaks olema lääneliivi puhul; (3) esimeses silbis

⁴⁸ Lähemalt (t2) all.

⁴⁹ Märgib s-i sõna lõpus.

⁵⁰ Murdelised tunnused on esitatud Viitso 2008 järgi („8. Idaliivi fonoloogilised erinevused muudest murretest“, Viitso 2008: 173). Viitso toodud tunnustest ei ole arvestatud tunnuseid (2) ja (3) idaliivi erinemisest kesk- ja lääneliivist, kuna tunnuse (1) esinemine või mitteesinemine pole usaldusväärselt määratav ei käesolevas allikas ega ka 1863. aasta raamatutes (vt 2.1), millega see on tihedalt seotud; tunnuse (2) ei vasta vaadeldava aja liivi keelele (nt LW-s esineb lääneliivi *kītub* ‘ütleb’, mis Viitso esitatud tunnusele vastab, see-eest lääneliivi *kītqb* (Mt 1863a: 14) ei vasta. Selle tunnuse puhul võib olla tegemist liivi keele jaoks hilise arenguga, kuid see vajaks täiendavat väljaselgitamist.

esineb *e* ja *ē* positsioonis idaliivile ja keskliivile iseloomulikult *ō* (*rōkahndiz* (41: 4) 'rääkis', *ōhdōg* (16: 11) 'ōhtu', *us|vōtahb* (23: 41) 'võtab peale', *kōrdō* (54: 4) 'korda'), siiski on täheldatav ka üks erand, mis on täielikult lääneliivipärane (*juva mehl* (41: 5) 'hea meel', *juvahd* (14: 11) 'head', *juvahmtō* (14: 11) 'headust, kasu'; idaliivis peaks olema *jōva); (4) foneemijärjendid *-ggōl/ ja -gōl/* esinevad idaliivile vastaval kujul *kaggōl* (43: 6) 'kael; *engōldōn* (6: 6) 'inglitele'), lääne- ja keskliivi puhul esineksid nende asemel foneemijärjend *-glō/* (vrd *kaglō* (Mt 1863a: 67), *englōdōn* (Mt 1863a: 9)).

Ülaltoodud tunnuseid vaadeldes võime järeldada, et lääneliivi murde versiooni toetab tunnus (1) ja tunnuse (3) juures mainitud erand *juva*, keskliivi versioonile ei räägi vastu tunnused (1), (2), (3) ning idaliivi murret toetavad tunnused (2), (3) ja (4). Mis puudutab tunnust (1), siis selle käsitlemine lääneliivi ja keskliivi joonena on siiski vaieldav. Sama kirjamärgiga oleks võinud raamatu toimetaja tähistada samahästi ka idaliivi foneemi *ō* ning sellisel juhul toetaksid idaliivi versiooni kõik neli tunnust⁵¹, keskliivit vastavalt ainult kaks idaliiviga ühist tunnust ja lääneliivit vaid sõna *juva* ja selle tuletised. Kuid ka sõna *juva* ja selle tuletised ei ole usaldusväärne muredetunnus, sellisel kujul esineb sõna ka mõnedes idaliivi külates (nt *juvist* (LL1921: 11, Irē) 'hästi').

Arvestades seda, et allikas on esimene raamat, mis tõepoolest liivlasteni jõudis ja mida levitati liivi külates laialdaselt külate murdelisest taustast sõltumata, on loomulik eeldada ka seda, et raamatu tegemisel taheti see teha teatud mõttes „universaalsemalt“ kasutatavaks, mis siinkohal tähendaks eeskätt murdeliste erinevuste vähendamist⁵². See seletab nii sõna *jōva* ~ *juva* 'hea' läänepärasema kuju kasutamist (sõna ja selle tuletised on ülisageda esinemisega) kui ka *ā* kasutamist *ō* (lvL *ā*) tähistamiseks, mis on kirjepildis nähtavaim erinevus liivi murrete vahel. Viimast põhimõtet on samal eemärgil kasutatud liivi kirjakeeles ka hiljem – seda hakati juurutama ajakirja Līvli ilmunisega aastal 1931. Murrete teadliku lähendamise kontseptsiooni toetab ka asjaolu, et allikas on esitatud paralleelvariandina sõna *vōlda* 'olema' oleviku ainsuse esimese pöörde jaoks *vuob* (*ma um* (*vuob*) (26: 29) 'mina olen'), mis varasemas 1863. aasta lääneliivi evangeeliumis esineb just sellisel kujul ning on erinevalt idaliivist ainsuse kolmandast pöördest erinev.

Kokkuvõtvalt saame järeldada, et keelelisest vaatevinklist on allikas kasutatud idaliivi murret, mis on kohandatud kirjaviisi poolest universaalsemalt kasutatavaks kõikidele liivi keele murrete kõnelejatele ning seega võib allikat lugeda esimeseks katseks luua ühtne liivi kirjaviis ja kirjakeel.

Allika päritolust

Teine allika seisukohast oluline küsimus on selle päritolu. Allika võimalike autorite küsimust on taustinformatsiooni najal veidi käsitletud ka eespool, kuid

⁵¹ Kui Viitso 2008 mainitud tunnus (2) ka oleks arvesse võetud, toetaks see idaliivi versiooni: *kihtōb* (9: 22) 'ütleb'.

⁵² Vt lisa ka raamatu seostest 1863. aasta väljaannetega.

suuremat selgust saab sellesse tuua allikas ise ja nimelt selle tekstilised seosed varasemate väljaannetega (Mt 1863ab). Kolme väljaande suhete väljaselgitamiseks on tehtud ühe peatüki tekstide kõrvutus, millega täies ulatuses saab tutvuda lisas 3. Siinkohal esitatakse vaid selle kõrvutuse põhjal tehtud järeldused.

Võrdlusest tuleneb, et tegemist ei ole kindlasti uue tõlkega, seega tõlkija allika puhul puudub, kuid samas ei ole 1880. aasta evangeelium ka mõne varasema evangeeliumi kordustrükk. Nagu näha, on tekst peaaegu täielikult kombineeritud kahe varasema väljaande alusel ning selle peamiseks alusmaterjaliks on olnud 1863. aasta idaliivi evangeelium, kuid lisaks fraktuuri põhise kirjaviisi rakendamisele on selle väljaande valmistamisel tehtud ka korralikku toimetustööd.

Aluseks olnud idaliivi tekstis leidunud kohmakad või ebatäpsed osad ja sõnavara on muudetud, asendades neid lääneliivi evangeeliumist võetud keeleliselt õnnestunumate osade või sõnavaraga (*jahlgab* (4) 'linn' *pro* lvL *pilsāt* (vrd lt *pilsēta*; lvL *jālgab*); *Satan* (10) 'Saatan' *pro* kure (lvL *Satan*); *sin lihb piepallō jumahlō, eņtš isahntō un sien ūhdōn palkō* (10) 'sa pead kummardama jumalat, oma issandat, ja ainult teda teenima' *pro* sin *līb jumālto, sin izānto, pallō, un sien ūd set jell* (lvL *sin līb piepall jumāl ēnš izānt un sien ūdōn dēn [palkō]*)). Esineb ka kohti, kus 1863. aasta idaliivi evangeeliumi tõlkija on jätnud midagi tõlkimata tõenäoliselt sõnavara puudumise tõttu ja need kohad on vastavalt korrastatud lääneliivi evangeeliumi varal (*muhnda=suglizt tōbihzt un podihzt savōttidi un apiztidi kurehzt, kuh=tōblizi un melmeņ=tōblizi* (24) 'igasuguste tōbede ja valude vaevatud ja kuradi poolt piinatud, kuutōbiseid ja halvatuid' *pro* ama *suglimizi ruidi mīngist ab mīngist tōbīst un poddimist* 'igasuguste tōbede ja valudega haigeid' (lvL *mūnda suglist tōbīst un podīst savuttidi un apistidi kurēst un kū tōblizi un melmeņ tōblizi*)).

Ühtlasi on teksti ka täiendatud ja korrastatud, kusjuures tehtud parandused ja muudatused on nii sisulised (*Galilea jāran aigahs* (18) 'Galilea järve ääres' *pro* *Galilea miern aigās* 'Galilea mere ääres'); *Ziria* (24) 'Süüria' *pro* *Zirija* (lvL *Zirija*); *Navtali* (13) 'Naftali' *pro* *Navtala* (lvL *Naftal*)) kui ka keelelised (*rištihng* (4) 'inimene' *pro* *rištīn*; *le* (10) 'mine' *pro* *li*; *juhrztō* (10) 'juurest' *pro* *jūstō*; *Jāņ voļ jara antōd* (12) 'Johannes oli ära antud' *pro* *Joņ vōlli jara antōd* 'Johannes olevat ära antud' (lvL *Jāņ vuolb nūoantōd*); *sieztō vālikštōksōzt* (23) 'sellest riigist' *pro* *sieztō vōlikšōmist* (lvL *siezt vālikštōkst*); *neišti kümztō jahlgabōzt* (25) 'nendest kümnest linnast' lvL *neišti kumstō jālgabist* (lvL *neišti kumstō pilsātōst*)).

Võrdluse alusel on täheldatavad ka mõningad sarnasused mõlema 1863. aasta evangeeliumi vahel, mis lubavad oletada, et idaliivi evangeeliumi tõlkija on olnud tuttav lääneliivi evangeeliumi käsikirja või selle SWa-s avaldatud osaga. Samas võivad need kokkulangevused olla tingitud ka pelgalt sellest, et tegemist on siiski sama tekstiga.

1880. aasta evangeeliumi toimetamise erisused viitavad sellele, et toimetajaks pidi olema liivi keelega tihedalt kokku puutunud, hea liivi keele oskuse ja tunnetusega inimene, kõige tõenäolisemalt emakeelne haritud liivlane. Wiedemanni panust alahindamata võime siiski järeldada, et tõenäoliselt poleks tema

oma liivi keele oskusega selliseid muudatusi peaaegu 20 aastat pärast eelmiste väljaannete ilmumist ainuüksi iseenda teadmistele tuginedes suutnud sisse viia. Kindlasti võis Wiedemann aidata ja olla põhitegijaks kirjaviisi vormimisel, üldjuhiste andmisel, toimetaja ja väljaandja leidmisel ning lõppteksti keelelisel toimetamisel, kuid sisulise toimetustöö juures on üsna kindlasti olnud tegev või vähemalt Wiedemanni abistanud mõni liivlane või liivi keelt eriti hästi osanud inimene.

Üheks selliseks võis olla sel ajal Peterburile võrdlemisi lähedal Novgorodi kubermangus elanud Nikā Polmaņ, kes oli üks Wiedemanni keelejuhte tema liivi ekspeditsiooni ajal ning ka 1863. aasta idaliivi evangeeliumi tõlkija. Sellele viitab justkui A. B. Bertholdi poolt Polmaņi kohta kirjutatu⁵³: „Selle eest, et meil on püha Matteuse evangeelium rannakeeles olemas (mis on esimest korda trükitud 1863. aastal), selle eest peame me tänama Nikā Polmaņi, kes hästi sai toime raske tõlkimistööga“ (Berthold 1926: 5–6).

Tema võimalik osalemine 1880. aasta väljaande valmimisel seletaks nii murde kui ka alusteksti (tema enda tõlke) valikut. Samas ei ole ka välistatud, et idaliivi tekst on valitud aluseks pelgalt sellepärast, et see on keeleliselt lääneliivi versioonist lihtsalt parem. Igal juhul vajab selle raamatu päritolu lõplik väljaselgitamine Wiedemanni tegevusega seotud arhiivimaterjalide täiendavat uurimist nii Eestis kui ka Venemaal.

Raamatu päritolu arvestades on selge, et see sarnaneb varasemate väljaannetega. Samad tunnused, mis kehtivad 1863. aasta raamatute puhul, peaksid kehtima ka 1880. aasta evangeeliumi korral. Siiski on raamatutes ka erinevusi, enim kirjaviisis.

Nagu eespool öeldud, on raamatus kasutatud kirjaviisi aluseks fraktuur. See toetub läti fraktuuripõhisele ehk „vanale“ kirjaviisile, mida läti keeles allika ilmumise ajal laialdaselt kasutati. Enne 1890. aastaid olid antiikvapõhises läti kirjaviisis mõned raamatud küll ilmunud, kuid põhimõtted töötati lõplikult välja ja nende juurutamisega hakati tegelema alles 20. sajandi alguses – aastal 1908, lõplikult kinnitati need aga alles aastal 1919 (Druviete 1990: 184–188). See seletab ka fraktuuri valiku käesoleva allika tarbeks.

Läti levinuimast⁵⁴ fraktuuripõhisest kirjaviisist on laenatud vaid üldised kirjutuspõhimõtted (pikkuse tähistamine, palatalisatsiooni märkimine, *s*-i ja *z* märkimine jms), mida on liivi keele häälikuliste iseärasuste esitamiseks kohendatud ja täiendatud. Lähimal vaatlusel selgub, et allika kirjaviisi puhul on tegemist eelmistes evangeeliumides kasutatud foneetilise kirjaviisiga, mis on sobitatud lätipärase fraktuuri nõuetele vastavaks. Sobitamise käigus on seda

---

⁵³ Kui palju toetub see tekst mõttelennule või dokumenteeritud andmetele, pole teada, sest andmete päritolu ja põhjendused on esitamata.

⁵⁴ 19. sajandil olid Lätis käibel häälikuliste nähtuste (nt pikkus, palatalisatsioon) tähistamise poolest mõneti erinevad fraktuuripõhised kirjaviisid. Levinuim oli ortograafia, mille kohaselt tähistati vokaalide pikkust läbivalt *h* abil ja palataliseeritud konsonante *g*, *k*, *l*, *n*, *r* tähe läbikriipsutamise abil. Läti fraktuuripõhise kirjaviisi põhimõtetega ja läti kirjaviisi arenemisega üldisemalt saab tutvuda raamatus „Latviešu rakstības attīstība“ („Läti ortograafia arenemine“, Bergmane 1986).

lihtsustatud, heites kõrvale need elemendid, mida läti fraktuuripõhises kirjaviisis ei esine, ning jättes alles, muutes või lisades neid elemente, mida läti kirjaviisis küll ei esine, kuid mis on kirjaviisi kujundajate arvates olnud liivi keele adekvaatseks esitamiseks hädavajalikud.

(t2) Vokaalide osas on 1863. aasta raamatutega võrreldes näha järgmisi seoseid ja iseärasusi: 1) enam ei tähistata *o*-d, selle asemel on kõikjal tavaline *o*; 2) esimese silbi /*e*/ ja järgsilpide /*ə*/ on esitatud endiselt ühe foneemina, kuid nende tähistamise tarbeks on eesti fraktuuripõhises kirjaviisist laenatud O. W. Masingu juurutatud (Ehala 2003: 27) *ō*-grafeem. 3) foneemid /*ü*, *ö*, *ä*/ on esitatud saksa- ja eestipärasel kujul *ä*, *ö*, *ü*; 4) on täpsustatud /*e*/ ja /*ü*/ häälduse erisusi ja diftonge *üo* ja *üō* (Mt 1863ab: *q̄q̄*) esitatakse kujul *üo*; 5) pikkust tähistatakse vastavalt läti fraktuuripõhisele kirjaviisile vokaali taga oleva *h* tähega; 6) foneeme /*ā*/ ja /*ō*/ eristatakse endiselt foneemist *ā̃* ~ *ō̃* (ning nende tähistamiseks kasutatakse vastavalt *ah* (*ā̃*), *oh* (*ō̃*) ja *ā* (*ā̃* ~ *ō̃*)). 7) (t3) rõhulisele lühikesele silbile järgneva silbi pikendatud vokaali kvantiteeti tähistatakse samuti nagu eelmistes väljaannetes, esitades selle kinnises silbis ja jättes esitamata lahtises (*jumahl* (6: 4) 'jumal'; *ama* (7: 24) 'kõik, kogu').

(t4) diftongide osas ei ole võrreldes eelmiste väljaannetega eriti suuri muutusi toimunud, kuid mõningaid iseärasusi siiski leidub. Nii ei märgita üliühikese esikomponendiga diftongide puhul enam esimese komponendi asemel eelneva konsonandi palataliseerumist (*seldōm* (12: 22) 'selge', vrd *śeldq̄* (Mt 1863ab: 19), *ventiz* (29: 49) 'venitas', vrd *ventiz* (Mt 1863b: 46) *perrō* (4: 16) 'pärast', vrd *perrq̄* (Mt 1863b: 16)), erandiks on *k*-ga algavad sõnad (*ķevahm* (18: 5) 'kerge', vrd *ķevām* (Mt 1863b: 28)), see asjaolu on kõige tõenäolisemalt seotud palataliseeritud konsonantide esitamisega üldisemalt (vt (t9) juures). Mõningatel juhtudel on palatalisatsiooni eemaldamisel esitatud ka *j*-komponent (*tierrōks* (51: 14) 'terveks', vrd *terrōks* (Mt 1863b: 81)). Diftongi *uo* puhul ja üliühikese komponendiga triftongides pole aga mingeid muutusi (*suoda* (60: 6) 'sõda' *suoda* (Mt 1863b: 95); *tuodihzt* (48: 28) 'tõesti, tõtt', vrd *tuodīst* (Mt 1863b: 75); *kakš*=*tuoiztōn* (19: 20) 'kaksteist', vrd *kakštuoistq̄n* (Mt 1863b: 30); *juoitō* (62: 38) 'jõite', vrd *juoitq̄* (Mt 1863b: 98); *lievtōd* (2: 18) 'leitud', vrd *lievtq̄d* (Mt 1863b: 2); *lievdōnd* (3: 8) 'leidnud', vrd *lievdq̄nd* (Mt 1863b: 4); *tietōbōks* (23: 26) 'teatavaks' *tietq̄bōks* (Mt 1863b: 35)), samuti pole muutusi ka (t5) puhul (*lehžgōl* (7: 17) 'lähedal', vrd *lēžgq̄l* (Mt 1863b: 98); *kāiž* (10: 30) 'käsi', vrd *kāiž* (Mt 1863b: 15, 17); *mež* (4: 4) 'mesi').

(t7) Pikendatud esikomponendiga polüftongide puhul on käesolevas allikas pikkuse tähistamisest üldse loobutud (*puoga* (7: 21) 'poeg', vrd *pūoga* (Mt 1863b: 33, 67); *tuoizta* (46: 9) 'teist', vrd *tuoista* (Mt 1863b: 73); *naista* (46: 10) 'naist', vrd *naista* (Mt 1863b: 73)), osalt ka seetõttu, et vokaali kvantiteedi märkimisviis seda lihtsalt ei võimalda. Pikkus märgitakse siiski endiselt diftongi *ai* (*āi*) puhul (*āigast* (7: 17) 'ajast', vrd *q̄iga* 'aeg' Mt 1863a: 83); *āigal* (Mt 1863b: 3)), mis on seotud diftongi esikomponendi tajumisega foneemina /*ā̃* ~ *ō̃*/ ning on seega, nagu ka varasemate väljaannete puhul, seotud pika foneemi esitamisega.

Eelmistest väljaannetest säilinud diftongide pikkusega seotud iseärasus on teise komponendi pikaks märkimine diftongis *uq* (*kuohrad* (30: 9) 'kõrvad', *kuohradõks* (30: 14) 'kõrvadega', vrd *kuōrad* (Mt 1863ab 47); 'kõrvad'; *kuōradõks* (Mt 1863ab: 47) 'kõrvadega'; *kuōrist* (Mt 1863ab: 47) 'kõrvadest').

(t9) Iseärasusi on ka konsonantide esitamisel. Nendeks on varasemate väljaannetega võrreldes: 1) foneemi *f* asendamine *v*-ga (*Evangelium* 'evangeelium', vrd *Efangelium* (Mt 1863ab); *Navtali* (6: 13), 'Naftali', vrd *Naftal* (Mt 1863a: 10)); 2) afrikaatide *š*-i ja *ž* tähistamine fraktuuri põhimõtetest lähtuvalt kobartähtedega (*sch*, *zch*)⁵⁵; 3) *η*-i ja *ι*-i märgitakse samuti nagu tavalist *n*-i; 4) palatalisatsiooniga kirjamärkide hulka on märkimisväärselt vähendatud.

Palatalisatsiooni puhul on ära jäetud eelmistes väljaannetes kasutusel olnud *p̣*, *ṣ*, *ṿ*, *ḍ*, *ṭ*, nende asemel kasutatakse palatalisatsioonita tähte (vastavalt *p*, *s*, *v*, *d*, *t*). Palatalisatsioonimärgi on säilitanud ainult foneemid */r* (varem *ṛ*), *l* (*ḷ*), *n* (*ṇ*) ning üllataval kombel kasutatakse jätkuvalt ka *k-d* (*ḳ*). Ühtlasi on just nende palataliseeritud tähtede allesjätmine väga loogiline. Kui peame meeles seda, et kirjaviis peaks tuginema läti fraktuuri põhisele kirjaviisile, on ilmne, et alles on jäetud vaid sellised palataalsed foneemid, mis esinevad ka läti keeles ja kirjaviisis. Seega ei ole ka (t4) juures näidatud diftongi esikomponendile eelneva tähe palataliseerimisest loobutud mitte sellepärast, et oleks kasutatud teistsugust põhimõtet, vaid pelgalt seetõttu, et palataalsete konsonantide tähistamiseks vajalikud märgid lihtsalt puudusid (*k* puhul on varasem märkimisviis täiesti säilitatud (*ķevahm* (18: 5) 'kerge').

Läti keele fraktuuri põhisele ortograafia kohaselt kasutatakse allikas ka tähti *s* ja *z*. *s*-i märkimiseks kasutatakse kahte erinevat tähte (tavoline *s* ja sõnalõpuline *s*, vt translitereerimise tabel). Teksti põhjal otsustades näib, et foneemid on tähistatud järgnevalt: 1) sõnalõpuline *s* tähistab sõna lõpus kõiki *s ~ Z* helilisuse vorme (*amahs* (13: 29) 'kõiges'; *las* (13: 1) 'las'; *sis* (12: 23) siis), peale täishelilise, mille puhul tarvitatakse *z* (*laggimiz* (10: 31) 'lahutamise'; *naiz* (17: 14) 'naise'; 2) sõnaalguline *s* on helitu või kerge palatalisatsiooniga (*sāgō* (17: 17) 'saagu', *se* (17: 15) 'see'), sõna sees⁵⁶ täishelitu (*maksahd* (9: 26) 'maksad Pr2Sg'; *vāļikštōksōs* (9: 19) 'riigis'); 3) *z* tähistab kõiki muid *s ~ z* helilisuse vorme sõna sees (*vaztō* (9: 25) 'vastu'; *unztō* (2: 24) 'unest'; *vondzōd* (8: 3–11) 'õnnelikud'; *māzō* (3: 13) 'maale') peale täishelitu, ja helilist *z-d* sõna lõpus ja alguses (*zāhlijid* (8: 7) 'kahetsejad'; *ād pāz* (9: 26) 'ei pääse', *periz* (9: 26) 'viimase').

(t13) *s ~ z* märkimise iseärasused teevad peaaegu võimatuks morfoloogilise või foneetilise põhimõtte kasutamise kindlaksmääramise helitute ja heliliste konsonantide paarides, sest peaaegu kõikjal esineb sõna sees heliline *z*-line komponent. Siiski tuleb erandlikumaid juhtumeid vaadeldes nentida, et põhimõtte valik on sõnade muutvormides selles raamatus ka *z ~ s* konsonandipaari puhul morfoloogiline (*rouz* (38: 31) 'rahvas'; *rouztō* (38: 32) 'rahvast'; (*jādsō*

⁵⁵ Originaalset esituskuju vt translitereerimistabelis või kokkuvõttetabelites tunnuse (t9) all.

⁵⁶ Üliharva, peamiselt helituse rõhutamiseks.

(17: 14) ‘palavikus’). Muude helitu-helilise konsonandipaaride puhul ei ole muutvormides kasutatud põhimõttes eelmiste väljaannetega võrreldes muutusi. Ka samatüveliste tuletiste puhul on olukord samasugune, nagu eelmiste raamatute puhul – seal kehtib endiselt foneetiline põhimõte (*laktō* (46: 6) ‘lahutada’; *laggimiz* (46: 7) ‘lahutamise’; *laggōm* (46: 7) ‘lahku minema’, *äptōn* (20: 22) ‘aidanud, abistanud’).

Kuna allikas on valminud kahe eelmise väljaande tekstide liitmise teel, on loomulik, et suurem osa tunnuseid langeb käesoleva allika puhul kokku ühe või teise varasema allikaga⁵⁷. Olulised erinevused on eespool juba ära toodud, kuid lisaks võiks mainida vaid seda, et sõnavara puhul on allika koostamisel (**t18**) üritatud valida kahest variandist neid sõnu, mis liivi keelde paremini sobivad või tunduvad loomulikumana (*jahlgab* (6: 5) ‘linn’, vrd *pilsāt* (Mt 1863b: 9), *jālgab* (Mt 1863a: 9); *praviet* (6: 14) ‘prohvet’, vrd *jeddōpeidi kītiji* (Mt 1863b: 10), *praviet* (Mt 1863a: 10). Veel üheks erinevuseks vaadeldava allika ja varasemate väljaannete vahel on asjaolu, et selles on liitsõnad esitatud kokkukirjutatuna, liitsõnade komponente eraldab märk = (*un=tapahjidōn* (55: 7) ‘mõrvaritel, mõrvaritele’). Samas on algupärane prefiks *āb-* esitatud endiselt põhisõnast lahus (*āb juvahn* (10: 39) ‘halvale’).

Muud tunnused: (**t3**) 1) *Vh* (*juvahs* (71: 64) ‘paremas’), 2) • (*seda* (71: 64) ‘seda’); (**t6**) *v* (*pāvvō* (6: 2) ‘päeva’; *tāvtōd* (6: 14) ‘täidetud’); (**t8**) lühike (*tiedō* (7: 19) ‘teha’); (**t10**) konsonant (*ertlō* (6: 7) ‘tigidaks ajada’, *entš* (19: 18) ‘enda’; tegelikult võivad olla palataliseeritud ainult neli konsonanti (*r*, *l*, *n*, *k*) ja nende ühendid on raskelt leitavad või hoopis võimatud); (**t11**) geminaat (*toļļ* (19: 10) ‘toll’; *küll* (13: 34) ‘küll’); (**t12**) •; (**t14**) foneetiline (*ühtō* (23: 41) ‘ühite’; *tāhtō* (3: 2) ‘tähte’; *vetah* (75: 24) ‘vett’); (**t15**) *-i-* (*opahtijidōn* (9: 20) ‘õpetajatele’; *oppijid* (29: 49) ‘õppijad’); (**t16**) harv (*bās pezzōmōt* (37: 20) ‘pesemata’; *bās süōmōt* (38: 32) ‘söömata’); (**t17**) • (tekst toetub varasematele väljaannetele, vt 2.1); (**t19**) vähe (tekst toetub varasematele väljaannetele, vt 2.1); (**t20**) keskmiselt (tekst toetub varasematele väljaannetele, vt 2.1); (**t21**) 1) *un* (6: 2,3,9), 2) *aga* (6: 4), 3) *bās* (48: 6), 4) *pa* (*pa lēbaks* (6: 3) ‘leivaks’); (**t22**) 1) *um* (*vuob* (26: 29), *vuob* esitatud paralleelvormina sulgudes), 2) *um* (47: 21), 3) *umahtō* (7: 16); (**t23**) teisendatud (*Sihman, kis um nimtōd Pehtōr, un Andrōks* (7: 18). ‘Siimonat, keda nimetatakse Peetruseks, ja Andreast’).

⁵⁷ Vt kokkuvõttetabeleid.

3. VIIS LIIVI LUGEMIKKU

Pärast 1880. aasta Matteuse evangeeliumi ilmumist tekkis kirjakeelsete liivi tekstide väljaandmise pikem paus. See katkes alles pärast Esimest maailmasõda, kui aastal 1920⁵⁸ saabusid Kuramaa liivlaste juurde ekspeditsioonile tolleaegne Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen ja tema üliõpilane, hilisem liivi folkloori uurija Oskar Loorits.

Uurimisreisi ülesandeks oli koguda teavet liivlaste ja nende keele kohta ning ekspeditsioonile suundudes pelgasid mõlemad teadlased, et liivlased on Esimese maailmasõja keerises hääbunud ning võib ilmneda, et uurida pole enam midagi. Oma kirjas soome keeleteadlasele Heikki Ojansuule kirjutab Kettunen: „Kartsime väga, et ehk ei leiagi enam liivlasi. Paljud neist on ju ka jäänud sõjapõgenike radadele Venemaale, kuid suurem osa on siiski tagasi tulnud“ (Blumberga 2006a: 205).

Oma sõitu alustasid keeleuurijad Lūžist Liivi ranna läänetipus ja suundusid mööda tervet rannikut kuni Liivi lahe kaldal asuva Mustānumini välja, saades sel moel täieliku ülevaate liivi keele alast ja selle kasutajaskonnast. O. Loorits kirjeldab nende tööülesandeid oma mälestustes järgnevalt: „Töö iseenesest koondub kolme sihti: häälikuteajaloo materjalid, keelenäited ja sõnastik. Esimene – kõige raskem ja tähtsam ülesanne – on täielikult professori käes, keelenäidete korjamine on minu ülesandeks ja sõnastikku täiendame mõlemad igal võimalusel“ (Loorits 1938: 52).

Uurimisreisi käigus kohtusid mõlemad teadlased Irēl ka liivi luuletaja ja köstri Kōrli Stalte ja tema perega. Tõenäoliselt oli just K. Stalte see, kes innustas teadlasi tegelema teadustöö kõrval ka liivi keele ja kultuuri arendamisega (Karma 2000a, 63). Kettunen ise kirjeldab seda nii: „Ma pean ütlema, et kui ma poleks kohanud Kōrli Staltet, vaevalt oleksin ma julgenud omalt poolt peale hakata selle julge liivluse päästmise tööga, millega kohe peale seda matka hakati tegelema“ (Kettunen 1948: 141). Esimest ja ka järgnevaid uurimisreise liivlaste juurde on oma mälestustes detailselt kirjeldanud nii L. Kettunen (Kettunen 1948) kui ka O. Loorits (Loorits 1938).

1920. aasta ekspeditsiooni järel lülitati Akadeemilise Emakeele Seltsi programmi meetmed vaimse ja materiaalse abi andmiseks liivlastele (Blumberga 2007b: 33). Esimeseks tööks oli seltsi väljaantud esimene ilmaliku sisuga liivikeelne raamat „Esimene Liivi lugemik“, mis ilmus sarjas „Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused“. Selliste lugemike väljaandmine jätkus Looritsa ja Kettuneni toetusel aastani 1926, mil ilmus sama sarja viimane (Toimetused XV), viies lugemik (Kettunen 1948: 145).

---

⁵⁸ Tegelikult püüdis L. Kettunen korraldada esimest uurimisreisi liivlaste juurde juba 1918. aasta suvel, kuid erinevatel põhjustel see ei õnnestunud. Liivlastega oli aga L. Kettunen puutunud kokku juba varem – aastal 1917 Soomes liivlasest sõjapõgenikuga (Blumberga 2006a: 197).

3.1. Esimene Liivi lugemik (1921)

Esimene Liivi lugemik. Kokkusäädud Lauri Kettunen ja Oskar Loorits. Ežmi Līvəd lugdābrōntēz. Sasādand Prof. Lauri Kettunen un Štud. Oskar Loorits. Tartu 1921. (Akaeemilise Emakeele Seltsi toimetused I). 24 lk.

Esimene liivi lugemik ilmus 1921. aasta juunis Tartus, Ed. Bergmanni trükikojas 800 eksemplaris (Blumberga 2007b: 34–35) ning kannab ka sarjapeakirja „Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused I“.

LL 1921 puhul on trükikojas trükitud vaid tiitellehed, järelsõna ja sisukord. Seda tõenäoliselt trükitehnilistel põhjustel, kuna vast loodud uus liivi keele ortograafia sisaldas hulgaliselt kirjamärke, mida trükikojal polnud sel ajal võimalust taasesitada. Lugemiku põhiosa (LL 1920: 1–22) on aga valminud L. Kettuneni Helsingi külastuse käigus Akadeemilise Emakeele Seltsi jaoks ettevõttelt Systeem kingiks saadud kirjutus- ja paljundusmasina abil, mida Kettunen ise nimetas naljatades „liivi trükikojaks“ (Kettunen 1948: 144).

Tiitellehele on märgitud ka lugemiku koostajad: „Kokkusäädud Lauri Kettunen ja Oskar Loorits“, kuid selle kohta seletab Kettunen ise nii: „Minu nimi on sinna pandud vaid mulje tugevdamiseks, mul isegi tundub et ma ei näinudki väljaannet enne valmimist, „kokkusäädmise“ oli Looritsa töö“ (Kettunen 1948: 144–145). O. Loorits on kirjutanud ka sissejuhatava rahvuslikult meeliülendava liivikeelse luuletuse⁵⁹ (LL 1921: 1), sissejuhatuse raamatu koostajalt (LL 1921: 3) ja eestikeelse järelsõna (LL 1921: 24), kusjuures kaks esimest pala on ta allkirjastanud samuti nagu kõik muudki lugemikus avaldatud materjalid – üksnes initsiaalidega „O. L“ ja kirjutamise kuupäevaga⁶⁰.

Lugemik kujutab endast L. Kettuneni ja O. Looritsa 1920. aasta ekspeditsiooni käigus saadud keelenäidete kogumikku (Kettunen 1948: 144; Ernštreits 2007b: 63). Oma mälestustes kirjutab lugemiku koostaja O. Loorits: „Esimene lugemik sisaldab liivlaste eneste mälestusi ligemast minevikust, eriti Ilmasõja vapustusist (..)“ (Loorits 1938: 150). Lugemiku järelsõnas seevastu iseloomustab ta valikut üksikasjalikumalt: „(..) et lugemik saaks sellega liivlastele enestelegi loetavaks. Samast juhtnööriist on tingitud ka tekstide sisuline valik: siia on koondatud jutustused, kus peegelduvad sündmused, mis liivi rahvale enesele mingipärast kõige enam meelde jäänud ta kaugemast ja ligemast minevikust. Selle kõrval on mahutatud ka mõned enam isiklikumad mälestused, mis aga siiski omaltpoolt aitaksid pildistada liivi ajaloolist ja kultuurilist minevikku üldse“ (LL 1921: 24).

Looritsa enda kolme kirjutise kõrval sisaldab lugemik 15 proosapala, üht originaalluuletust ja üht rahvalaulu. Keelematerjalide kogumiku muljet süvendab veelgi asjaolu, et lugemikus ei ole nimetatud autorite nimesid, ära on toodud vaid nende initsiaalid ja vanus. Siiski lubab see O. Looritsa mälestuste (Loorits 1938) põhjal autorite seas ära tunda August Skadiņi (A.S.), Jāņ Belte

⁵⁹ „Līvəd toutloul“ („Liivi rahvalaul“).

⁶⁰ Jāņ Belte esimese luuletuse puhul on tegemist üleskirjutamise kuupäeva ja kohaga.

(J.B.), Uļi Kīnkamāgi (U.K.) ja Jāņ Zēbergi (J.S.). Erandiks on lugemiku lõpus olev rahvalaul „Knaš neitst vāldapuķkōz“ („Ilus neitsi, valge õis“), mille juurde on märgitud rahvalauliku täisnimi – Lagdō Ella, kuid puuduvad tema vanus ja muud andmed. Osa lugemikus olevaid palu on avaldatud ka eesti keeles O. Looritsa mälestustes esimesest uurimisreisist liivlaste juurde (Loorits 1938: 57–86), samast leiab ka üksikasjalikumad teavet nende üleskirjutamise ja tausta kohta.

Keel

Lugemiku tarbeks vajasisid O. Loorits ja L. Kettunen kirjaviisi. On ilmne, et ekspeditsiooni käigus olid nad tutvunud 1880. aasta evangeeliumiga ja selle keelega, millele viitab L. Kettunen ka ise oma kirjelduses esimese ekspeditsiooni kohta „[Kõrli Stalte] Oli kirjutatud ka luuletusi enda lõbuks oma abitus emakeeles, kasutades vana Matteuse evangeeliumi tõlke – ainsa liivikeelse trükise – lätipärast ehk saksapärast kirjutusviisi, mis sama vähe sobib liivi keele jaoks“ (Kettunen 1948: 141). Kettuneni kirjeldusest on ka näha, et keeleteadlased on evangeeliumi ortograafiat pidanud liivi keele kujutamiseks sobimatuks. Samuti tundus neile tõenäoliselt fraktuuripõhise kirjaviisi edasiarendamine nii Eesti kui ka selle aja Läti kontekstis ebaotstarbekas, kuna lugemiku ilmumise ajaks olid mõlemas riigis juba võiduteel antiikvapõhised „uued kirjaviisid“.

Selle kohta, kas nad olid näinud ka teisi, varasemaid liivi väljaandeid, andmed puuduvad. Samuti tundub, et varasemates allikates rakendatud põhimõtteid ei ole nad loodavas ortograafias kasutanud⁶¹. Lugemiku ja selle ortograafia kohta võib öelda, et kirjaviis ja selles kasutatavad märkimispõhimõtted on loodud täiesti nullist, alustades tühjalt kohalt.

Raamatu keele ja kirjaviisiga tutvumist tuleks alustada O. Looritsa enda poolt selle kohta lugemiku järelmärgusena kirjutatust: „Algupäraselt on kõik tekstid [ekspeditsiooni materjalid] kirjutatud foneetiliselt täpikäälsemas teaduslikus transskriptsioonis. Käesolev anne on aga ümbertõõtatud igapäevases kirjas tarvitavasse normaaltransskriptsiooni, et lugemik saaks sellega liivlastele enestelegi loetavaks. (...) Igas tekstis on püütud väljendada ka veel kohaliku küla murret ja autori individuaalseid keele iseäraldusi, nii palju kui seda on võimaldanud tarvitatud pääliskaudne transskriptsioon. Mingi keelelise järjekindluse läbiviimisest ei ole võinud muidugi juttugi olla. Sellepärast esinevad ka paljud üksikud sõnad ja vormid mitmel ja tihti juhuslikul kujul. Igatahes ei säegi

---

⁶¹ Võimalik, et varasematest allikatest on võetud üle *e* tähistamine eestipärase märgiga *õ* ja diftongi *äi* ~ *äi* pikkuse märkimine, kuid samas on *õ* kasutamine O. Looritsa ja L. Kettuneni Eesti-seoseid arvestades loomulik valik (järgsilpide *õ* pole erinevalt varasematest väljaannetest *õ*-ga märgitud), diftongi pikkust ei esitata aga mitte pikkusekriipsuga nagu varasemates allikates, vaid foneetilise transkriptsiooni tava kohaselt graavisega esikomponendi kohal (*äi*).

käesolev anne enesele valjumaid teaduslikke nõudeid, vaid tahab ainult olla esimene liivikeelse trüki harrastamiskatse.

Häälikute transskribeerimises oleks eriti alla kriipsutada:

Käesolevas lugemikus tarvitatud esimese silbi **e**-le vastaks foneetiliselt täpikäälsemas transskriptsioonis harilikult ¹e; **o**-le – lääne-liivis ^uo ida-liivis ^oo; g, d, b, z, ž on helilised, kuid helitu konsonandi eel helitud; **s**, **š** abil väljendatakse lühikest geminaati; geminaadis **vv** osutab esimene komponent **u**- lõpulist diftongi.“ (LL 1921: 24)

O. Looritsa selgitus heidab valgust korraga mitmele lugemiku keele omadusele, kuid esimene asi, mida selle ja ka eelnevalt esitatud lugemiku kohta käivate andmete põhjal võib järeldada, on see, et mõningaid tunnuseid ei saa me vaadelda kogu raamatu ulatuses. Asi on selles, et kui suurem osa tekste on algselt üles kirjutatud ekspeditsiooni materjalidena ja pealegi foneetilisest transkriptsioonis, kusjuures need on hiljem keeleliselt (ortograafia välja arvatud) redigeerimata, tähendab see, et neis kindlaks määratavad leksika- (**t18–t23**) ja morfoloogiaalased tunnused (**t15–t17**) kajastavad kõnekeelt, ja nagu ka Loorits ise viitab, vestjate individuaalset keeletarvitust, mis aga tähendab, et kirjakeele seisukohast need vaatlemiseks ei sobi. Küll aga saab samu tunnuseid vaadelda O. Looritsa enda spetsiaalselt lugemiku tarbeks kirjutatud palades.

(**t1**) Lugemikus kasutatava murde kohta kirjutab Loorits, et selles on säilitatud iga üksiku autori murdelisi iseärasusi ja nii see tõepoolest on, sest enamasti on säilitatud lääneliivi tekstide algkuju (*utist* (22) ‘võtsid’; *äbjuva* (2) ‘halb’, *istub* (2) ‘istub’; *pīlub* (22) ‘seisab’). Samas ei ole raamatus murded võrdses positsioonis ja idaliivi domineerib tugevalt lääneliivi üle. 20-st raamatus avaldatud palast on lääneliivi murdes ainult kolm, neist kaks luuletust, kusjuures proosapalas on ühe lääneliivi sõna puhul esitatud ka idaliivi (mitte eestikeelne) selgitus (*mīk* (*mōk*) (22) ‘mōk’).

(**t1;t2;t4**) Vastavalt Looritsa selgitustele tähistab ta tavalise *o*-ga nii *o*-d (*vond* (5) ‘olnud’) kui ka lääneliivi diftongi *uo* (*vollī* (22) ‘olevat’), selline tähistusviis kustutab aga ühe idaliivi ja lääneliivi murdelise erinevuse idaliivi kasuks (tegelikult tähistab *o* diftongi *uo* ka idaliivi puhul (*soda* (9) ‘sōda’) ja mõlemas murdes triftongi *uoi* kaks esimest komponenti (*toiz* (9) ‘teise’); samuti on kaotatud ka diftongi *ie* ja triftongi *ieu* esimene komponent, *ie*-d tähistakse *e*-ga (*vedamt* (7) ‘koorem’; *leudand* (11) ‘leidnud’).

(**t1;t2**) Murdelisest vaatevinklist on aga kõige olulisemaks iseärasuseks see, et sama tähega, idaliivipärasema *ō*-ga, on tähistatud nii idaliivi foneem *ō* (*kōds|toistāns* (4) ‘kaheteistkümnnes InSg’; *sōrlāstāks* (4) ‘saarlastega, eestlastega’) kui ka lääneliivi foneem *ā* (*Letmōl* (22) ‘Lätimaal’; *kōdākstuoistān* (22) ‘kaheksateist’). See aga tähendab, et veel ühe murdelise erinevuse eemaldamise tagajärjel viitab isegi raamatu liivikeelne nimetus „Ežmi Līvād lugdābrōntāz“ („Esimene Liivi lugemik“) idaliivi murdele.

(**t2;t9**) Nagu O. Looritsa järeldonas on öeldud, on tema koostatud lugemikus ortograafiana kasutatud lihtsustatud foneetilist kirjaviisi. See tähendab, et foneemide ja erinevate nähtuste esitamiseks kasutatakse foneetilisest transkriptsioonist pärinevad märke ja põhimõtteid: pikkus tähistatakse kriipsuga tähe

kohal, osaline pikkus graavisega, palatalisatsioon akuudiga tähe juures või selle kohal jne. Siiski leidub lisaks Looritsa enda märgitud lugemiku ortograafia erinevustele foneetilisest transkriptsioonist raamatus ka teisi erinevusi.

(t2) Esimese silbi vokaalfoneemi *e* tähistatakse erinevalt foneetilisest transkriptsioonist eesti keelest laenatud märgiga *ō* (pikal kujul *ō̄*), *ō*-d, selle vastet järgsilpides, foneetilisest transkriptsioonist pärit *ə*-ga. Varasemate allikatega võrreldes ei märgita lisaks *o*-le enam vokaalfoneeme *ō* ja *ū*, kuid see on pigem seotud asjaoluga, et lugemiku materjalide kogumise ajaks olid need foneemid idamurdest peaaegu täielikult kadunud ja muutunud vastavalt *e*-ks või *i*-ks.

(t3;t7) Samuti ei tähistata erinevalt foneetilisest transkriptsioonist üldse rõhulisele lühikesele silbile järgneva silbi vokaali pikenemist⁶² (*tāsa* (5) 'siin'); selline põhimõte on ilmselt laenatud eesti keelest. Pikenemine diftongides on aga tähistatud vaid osaliselt (*āigastəs* (4) 'aastas'; *āiga* (3) 'aeg', *sōita* (4) 'jōuda'; *glōibən* (11) 'pääsenud'; *Kuolka* (6) 'Kūolka'; *rāndakielkəks* (10) 'rannakeeles, rannakeelega'), triftongides tähistamata (*toista* (8) 'teist').

(t13) Kuigi lõppsõnas viitab Loorits foneetilise põhimõtte kasutamisele heliliste ja helitute konsonantide ühendites („g, d, b, z, ž on helilised, kuid helitu konsonandi eel helitud“, vt eespool), ei ole seda kõikjal järgitud (*keižši* (15) 'kätes'; *kōdstoistəns* (4) 'kaheteistkümmes; InSg').

(t18) Lugemiku sõnavara iseloomustades tuleb nentida, et vaadeldud osa (O. Looritsa kirjutatud palade) keele puhul pole kuigi suurt keelelist puhastustööd tehtud. Läti toorlaene esineb selles rohkelt (*tulītən* (4) 'kohe', vrd lt *tūlīt*, *mūžəm* (4) 'igavesti', vrd lt *mūžam*; *dūšig* (4) 'tubli', vrd lt *dūšigs*; *īpiž* (4) 'eriti', vrd lt *īpaši*; *nālaïmad* (5) 'õnnetused', vrd lt *nelaime*; *passouləs* (5) 'maailmas', vrd lt *pasaule*; *tout* (3) 'rahvas, rahvus', vrd lt *tauta*). Teksti üldmulje on selline, et lugemiku koostaja on püüdnud jäljendada ekspeditsiooni käigus kuulnud ja üleskirjutatud liivi keelt, suutmata veel lõpuni eristada läti toorlaene liivi algupärastest sõnadest, mis on nii lühikese keeleõppeaja kohta üpris loomulik. Tekstis kohtub ka lugemiku tarbeks loodud uudissõnu, kuid siinkohal esineb põhjendatud kahtlus, et nende tegemisel on O. Loorits kasutanud mõne kohaliku liivlase, näiteks Kõrli Stalte abi. Nendeks sõnadeks on *sa|sādijizəld* (3) 'koostajalt', vrd lt *sa|stādītājs*, *lugdəbrōntəz* (3) 'lugemik', vrd lv *lasām|grāmata*, ja *mōzə|pīkstəd* (3) 'mahasurutud'. Kõigi kolme puhul on tegemist tõlkelaenudega, kuid kaks esimest on selgelt läti tõlkelaenud, *mōzə|pīkstəd* tundub aga olevat eesti tõlkelaen. Uudissõna *sindəb|kēl'* (3) 'sünnikeel' on aga tõenäoliselt loodud juba *lugdəb|rōntəz* eeskujul, kuid ikkagi läti eeskuju järgi (vrd lt *dzimtā valoda*), kuna liivi keeles samuti nagu eesti keeleski kasutatakse sõna *jemā|kēl* ~ *āma|kēl* 'emakeel'). Lugemik on ka

⁶² Erandiks pikkuse tähistamisel esimesest silbist kaugemal on läti toorlaen *akuraat* (22) 'just', kuid selle sõna puhul on pikkuse tähistamine olnud kas piisavalt oluline või on see lihtsalt unustatud eemaldada. Teisele võimalusele viitaks justkui ka pikkuse tähistamine eestipärase kaksiktähega.

esimene väljaanne, kus hakatakse kasutama sõna *līvəd* (1, 3) 'liivlased' liivlaste poolt tavaliselt kasutatud enesenimetuse *rāndalist* 'randlased' asemel.

Kokkuvõttena tuleb nentida, et raamat ja selles kasutatud ortograafia on veel võrdlemisi toored ja vastavad oma olemuselt täpselt O. Looritsa iseloomustusele „Igatahes ei säegi käesolev anne enesele valjumaid teaduslikke nõudeid, vaid tahab ainult olla esimene liivikeelse trüki harrastamiskatse“ (LL 1921: 24).

Muud tunnused: (t5) *Vž ~ eiž* (*ežmāks* (5) 'esiteks' *ležgōl* 'lähedal'; *keižši* (15) 'kätes'; *kažži* (16) 'märg'); (t6) *u* (*tout* (3) 'rahvas'; *tāuž* (4) 'täis'); (t8) lühike (*tuontā* (1) 'tuhat'); (t10) konsonant (*pañtī* (22) 'panid'; *leñlist* (22) 'lätlased'; *tulñtī* (22) 'tulid'; *eñtš* (8) 'enda'; *vañklub* (2) 'vaatab'; *vañflō* (7) 'vaadata'); (t11) üksikkonsonant (*pan* (18) 'pann'); (t12) •; (t14) foneetiline (*mit-ñtā* (5) 'mitte ühtegi', seotud kirjaviisi iseärasustega); (t15) *-i-* (*glōibijid* (11) 'päästjad'); (t16) harv (*bās siemāt un bās juomāt* (19) 'söömata ja juomata'); (t17) • (erand *mōl* (4) 'maal'); (t19) •; (t20) keskmiselt (*sa|sādōñ* (tiitellehel) 'koostanud'; *sa|sādijizald* (4) 'koostajalt'; *no|tapiz* (4) 'tappis ära'); (t21) 1) *un* (4), 2) *bet* (4), 3) *bās* (*bās siemāt un bās juomāt* (19) 'söömata ja juomata'), 4) *pa* (4); (t22) 1) •, 2) *um* (3), 3) *at* (4); (t23) originaalkuju (tiitellehel: *Štud. Oskar Loorits*).

3.2. Teine liivi lugemik (1922)

Teine liivi lugemik. Toi līvəd lugdabrōntāz. Tartu 1922. (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused V). 16 lk.

Teine lugemik trükiti 1922. aasta juuni algul Tartus, Ed. Bergmanni trükikojas nagu esimenegi, kuid seekord oli tiraaž 1000 eksemplari. Raamat oli juba täies ulatuses trükikojas trükitud ja seega ka kergemini loetav. Veel juunis, varsti pärast lugemiku ilmumist viis Oskar Loorits liivlastele 250 lugemiku eksemplari, 150 eksemplari toimetati liivlastele 1923. aasta lõpul (Blumberga 2007b: 35).

Raamatu koostajat ei ole tiitellehel ega mujal näidatud. Siiski tundub, et lugemiku valmimisel osales aktiivselt sel ajal Tartus Akadeemilise Emakeele Seltsi rahastusel õppinud August Skadiņ, kuigi ametlikeks koostajateks AESi poolt olid endiselt L. Kettunen ja O. Loorits (Blumberga 2007b: 35).

Tartu Õpetajate seminaris ja Rahvakõrgkooli Liepāja osakonnas hariduse saanud August Skadiņ oli raudteetöoline Irēl ja Riias ning muuseas ka ajalehe Jaunākās ziņas (Uusimad uudised) kaastöötaja (LLK 1998: 107). O. Looritsa teatel on A. Skadiņ lisaks muudele kirjutistele kirjutanud ka liivikeelse näidendi, mida Loorits kirjeldab nii: „Sama Skadin on kirjutanud ka esimese liivikeelse näidendi „Vana Raanda“ (Vana Rand) – lõikava pilke kohalikkude olude pihta, kus „maamehed“ (s.t. Lätlased) põlgavad ja kiusavad toorelt „kalamehi“ (s.t. Liivlasi) ega lase neil asutada oma valda. Kuid oh häda, just julmima kalameeste vaenlase enda poeg on kukkunud armastama liivi peremehe vana Raanda toredat tütart ja peab hingeahastuses nägema, kuis selle Liisi

võidab endale noor liivlaste koolmeister ja isamaalane, kuna vanast Raandast saab esimene Liivi vallavanem“ (Loorits 1938: 150). Näidendi teksti ei ole seni õnnestunud leida, kõige tõenäolisemalt ei ole see säilinud.

Teise lugemiku sisu iseloomustades kirjutab O. Loorits oma artiklis liivi väljaannete kohta kokkuvõtvalt järgmist: „(..) teises [lugemikus] esitatakse sündind liivlase A. Skadini poolt sakslaste Liivimaale tuleku ajalugu Läti Hendriku andmeil (..)“ (Loorits 1938: 150). Siiski on 16 lehekülje pikkuses lugemikus avaldatud kokku kaheksa pala – kuus liivi luuletaja Kõrli Stalte luuletust (nelja puhul autoriks märgitud K. Stalte, ühe puhul K. St. ja ühel luuletusel ei ole autorit üldse märgitud, kuid tegemist on K. Stalte loominguga), samuti kaks A. Skadiņi kirjutist: muistend „Kuidas merekurat naist hirmutanud“ (autoriks märgitud A. S.; LL1922: 14–15) ja ülevaade liivlaste ajaloost „Liivlaste vana aeg“ (autoriks märgitud A. Skadin; LL1922: 5–14), millest viimane moodustab tekstiliselt valdava osa raamatust, selgitades sellega ka O. Looritsa antud iseloomustust.

Keel

Teise lugemiku keel jätkab esimese lugemikuga sisseviidud põhimõtteid, samas on seda esimese lugemikuga võrreldes korrastatud ja täiendatud. Raamat on koostatud läbimõeldumalt nii keeleliselt kui ka tekstide poolest, kuid näib, et tekstide hankimine on endiselt olnud probleemiks. Raamatul on ainult kaks autorit – A. Skadiņ ja K. Stalte (**t1**). Mõlemad on pärit idaliivist ning arvestades ka esimese lugemiku väljaandmisel murrete osas rakendatud põhimõtteid võib järeldada, et lugemik on täielikult idaliivimurdeline.

(**t4**) Vokaalide osas on kõige suuremad muutused seotud polüftongidega. Nagu varemgi, on raamatus polüftongide *ie* ja *uo* esikomponendid lühendatud üheks täheks, vastavalt *e*-ks (*perrə seda* (8) ‘pärašt seda’; *keuži* (9) ‘kõisi’; [*um*] *teutəməst* (12) ‘tuleb teatada’) ja *o*-ks (*rišt|soda* (13) ‘ristisõda’; *toi* (10) ‘teine’; *kodkuožəs* (13) ‘kodukohas’). Kuid artiklis „Kui merkure un naista ädagtən“ („Kuidas merekurat on naist hirmutanud“) esineb veel üks huvitav iseärasus. Selles on samuti nagu 1863. aasta Matteuse evangeeliumides diftongi *ie* puhul esikomponendi *i* asemel tähistatud eelneva konsonandi palataliseerumine (*մերձայգə* (14) ‘mere äärde’; *մերժ* (14) ‘merest’; *սեճա* (15) ‘seda’; *պերճա* (14) ‘pärašt’; *թագումիկ* (14) ‘tagumik, tagaosa’). Et seda nähtust esineb ainult konkreet-ses palas, paneb see mõtlema, et pala on lisatud hiljem ning pärineb pajatusena tõenäoliselt ekspeditsioonimaterjalidest, kus see on olnud foneetilises transkriptsioonis üles kirjutatud ning kus eelneva tähe palataliseerumine on esinenud diftongile *ie* lisaks, mitte *i* asemel (vrd *սե* (14) ‘see’). Trükkimiseks esitatud käsikirjas on pala ortograafiat on küll korrastatud (*ie>e*), kuid palatalisatsioonimärgid on nähtavasti ununenud eemaldamata, mistõttu need on lugemikus ära trükitud. (**t7**) Polüftongide puhul on erisuseks ka see, et kvantiteedi tähistamisest pikendatud esikomponendiga polüftongides on loobutud täielikult (*այգաժտ* (10) ‘aastas’; *կոժա* (5) ‘kohta’; *ի* (4) ‘jää!’).

(t9) Konsonantide esitamisel on lugemiku eripäraks asjaolu, et raamatus esinevad konsonantfoneemid /f/ ja /h/⁶³, mida kasutatakse ootuspäraselt ainult võõrsõnades ja laenudes (*famil'* (7) 'perekond'; *firsta* (8) 'vürsti'; *heroi*, *heroikaks*, *heroid* (11) 'kangelane, kangelasega, kangelased'). *h* kasutamise puhul tuleb küll nentida, et tegemist on ainult ühe sõnaga, mis on ilmselt toorlaen vene keelest (vrd vn *зепои* 'kangelane', lt *heroisms* 'heroism') ja *h* kasutamine on siin olnud möödapääsmatu parema sõna puudumisel. Näiteks sõna *teknik* (12) 'tehnik' laenamisel (vrd lt *tehnikis*) esineb ootuspärase *h* asemel *k*. Lisaks on konsonantide osas eripäraks ka eelmises lõigus mainitud palatalisatsioonimärgiga tähtede tähistamine.

(t13) Helitute ja heliliste konsonantühendite märkimisel on lugemikus langetatud valik selgelt morfoloogilise põhimõtte kasuks, kusjuures seda nii tuletistes ja liitsõnades (*ädagtān* (14) 'hirmutanud'; *kodkuožas* (13) 'kodu-kohas'; *uztieda* (9) 'valmis teha'; *ābkōgiñ* (10) 'mitte kaugel'; *īdst|īd* (13) 'aina') kui ka muutvormides (*miedkaks* (8) 'meestega'; *sodavāgkaks* (10) 'sõjaväega'; *vāgkaks* (12) 'jõuga'; *angkaks* (14)). Muutvormide puhul on aga endiselt probleeme konsonandipaariga *s ~ z*, mille puhul on kehtima jäänud foneetiline esitusviis (*ablazaks* (12) 'abilasega'; *letlāst* (8) 'lätlased'; *kutsistā* (12) 'kutsusid'; pidist (12) 'pidasid, hoidsid'; *nuormiestā* (12) 'noormeest'; *sakutsiz* (10) 'kutsus kokku'; *savōtist* (10) 'võtsid kokku'; *atvōtiz* (8) 'võttis ära'; *atkītiz* (11) 'vastas'). Kohati võib tuvastada ka järjekindluse puudumist ([*um*] *iznāktāmāst* (12) 'tuleb ära näidata'; *nātsa* (9) 'nähes').

(t18) Lugemiku sõnava täiendamiseks on kasutatud peamiselt kahte liiki laensõnu. Tavalised laenud (eriti toorlaenud) pärinevad valdavalt läti keelest (*škāpidi* (6) 'odasid', vrd lt *škēps*; *sludiñtām* 'kuulutama' vrd lt *sludināt*; *valdišān* (9) 'valitsemine', vrd lt *valdīšana*; *valdnika* (7) 'valitseja', vrd lt *valdnieks*). Palju on laensõnu ka eesti keelest⁶⁴: *pāvstān* (10) 'paavstile', vrd lt *pāvests*; *rītāld* (13) 'rüütlid', vrd lt *bruņinieks*; *teknik* (12) 'tehnik' eesti või läti keelest, vrd lt *tehnikis*). Esineb ka muudest keeltest laenatud sõnu (*heroi* (11) 'kangelane' (vt eespool) vene keelest; *firsta* (8) 'vürsti', vrd sks *fürst*, lt *kņazs*).

Teiseks suureks rühmaks on tõkeläenud, mis erinevalt toorlaenudest pärinevad selgesti valdavalt eesti keelest (*mielkibdās* (10) 'meelekibeduses', vrd lt *ar rūgtu sirdi* 'kibeda südamega'; *pābīskop* (8) 'peapiiskop', vrd lt *arhibīskaps*; *rištusk* (8) 'ristiusk', vrd lt *kristīgā ticība*). Osade tõkeläenude puhul pole välistatav ka nende päritolu läti keelest, kuid nende kokkukirjutamine jm iseärasused viitavad siiski eestikeelsele taustale (*jumalsōnnā* (9) 'jumalasõna', vrd lt *dievvārdis* 'jumalasõnad' (mitmuslik!); *neinuttad* (13) 'niinimetatud', vrd lt *tā dēvētais* 'nii nimetatud'; *ordāvelīd* (13) 'orduvennad' lt *ordeņa brāļi*).

⁶³ Esimeses lugemikus esineb *f* vaid tiitellehel (*prof. L. Kettunen*) ning seda ei saa üldistada.

⁶⁴ Eesti päritolu võib oletada ka sõna *nōus* (11) 'nõus' puhul, kuid samas võib siin tegemist olla pelgalt *u* kasutamisega *v* asemel.

(t20) Samuti on sõnavara tähendusvälju laiendatud rohkelt kasutatud lätipäraste prefiksrite abil (*sa|taptəd* (8) ‘tapetud’; *iz|duod* (10) ‘õnnestuda’, vrd lt *iz|doties*; *at|sadaməz* (11) ‘usust taganemine’, vrd lt *at|krišana*; *iz|sludiñtiz* (10) ‘kuulutas välja’; *iz|sörgəb* (5) ‘kaitseb vastu’; *sa|kutsiz* (10) ‘kutsus kokku’; *sa|võtist* (10) ‘võtsid kokku’; *at|võtiz* (8) ‘võttis ära’; *at|kītiz* (11) ‘vastas’; [um] *iz|näktəməst* (12) ‘tuleb ära näidata’).

A. Skadiņi osalusel koostatud lugemikest (teisest ja ka kolmandast) rääkides tuleb täheldada, et Skadiņ kipub kasutama sageli järgsilpide *i* asemel *õ*-d (*rāukəməzəst* (7) ‘karjumisest’ *pro rāukōmizōst ~ rāukimizōst*; *kunagəd* (5) ‘kunagi’ *pro kunagid*; *oppijədəks* (LL 1923: 5) ‘õppijatega’). Ilmselt on see seotud häälduslike eripäradega. Selline iseärasus esineb kohati suuremal või väiksemal määral ka teistes liivi väljaannetes.

Muud tunnused: (t2) muutused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (t3) 1) ● (Erandina esineb võõrsõnas *pilsāt* (5) ‘linn’), 2) ●; (t5) *Vž ~ Viž* (*keiž* (12) ‘käsi’; *ežmi* (8) ‘esimene’; *ležgōl* (10) ‘lähedal’; *veiž* (10) ‘vesi’; tuvastatud on ainult e-line diftong); (t6) *u* (*piutāuž* (14) ‘peotäis’); (t8) lühike (pikkust diftongides ei tähistata); (t10) konsonant (*voltā* (5) ‘olid’; *lellizəks* (5) ‘lätlaseks’; *slikti* (7) ‘halb’; kohati on tähistamises ebakonsekventsust (*lellīst* (5) ‘lätlased’)); (t11) üksikkonsonant (*kaladkul* (16) ‘kalakotkas’; *loI* (16) ‘loll’; *val* (12) ‘vall’; *kaš* (15) ‘kass’); (t12) ●; (t14) foneetiline (*ītā* (16) ‘ühte’; *veta* (11) ‘vett’; *kāta* (13) ‘kätt’); (t15) -i- (*dēñijidən* (10) ‘teenijatele’; mallil on tendents levida ka uudissõnadele – *ēstid* (9) ‘eestlased’); (t16) ●; (t17) ● (esineb määrustes – *soddəl* (10) ‘sõjal, sõjaajal’); (t19) ●; (t21) 1) *un* (5), 2) *bet* (4), 3) *bās* (10), 4) *pa* (9) (*pa* kasutatud kõikjal seotud sõnaga ühendatult: *pa-vōnəks* (9) ‘õnneks’); (t22) 1) ●, 2) *um* (14), 3) *atā* (11) ~ *attā* (12); (t23) originaalkuju (*Teodorik* (9); *Albert von Buxhōwden* (12); *Innocentius III* (12)).

3.3. Kolmas liivi lugemik (1923)

Kolmas liivi lugemik. Kolməz līvəd lugdəbrōntəz. Sasādən August Skadiņ.
Tartu 1923. (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused IX). 20 lk.

Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatuse 27. oktoobri 1922. aasta otsusega pühendati kolmas liivi lugemik alkoholismivastasele teemale. Eesti Karskusliidul paluti hankida materjale ja katta raamatu väljaandmise kulud, August Skadiņit aga paluti hangitud materjalid liivi keelde tõlkida (Blumberga 2007b: 35). Tõenäoliselt oli seltsi endine, juba Tartust lahkunud stipendiaat sellega nõus, sest tänutäheks saadud hariduse – kolme semestri eest Tartu õpetajate seminaris – oli ta lubanud töötada liivlaste heaks (Blumberga 2007b: 34).

Seekord ilmus raamat Ed. Bergmanni trükikojas juba 1923. aasta märtsis ja Eesti Karskusliit maksis AESile täiel määral kinni 1000 eksemplari trükikulud. Raamatu korrektuuri tegi O. Loorits, kes sai tasuks viis raamatu eksemplari. Liivlastele toimetati 1923. aastal 259 eksemplari (Blumberga 2007b: 36).

Lugemiku koostajaks on märgitud August Skadiņ. Kokku on 20-leheküljelises raamatus üheksa proosapala (koos eessõnaga) ja üks luuletus. Kuigi ühegi artikli autorit ei ole nimetatud, kuulub Skadiņile endale raamatus tõenäoliselt kaks kirjatööd – eessõna ja lõpus avaldatud luuletus „Ala jūo!“ („Ära joo!“)⁶⁵. Muud palad peaksid seega olema tõlgitud Eesti Karskusliidu hangitud materjalidest. Asjaolu, et lugemikus on peamiselt tegemist tõlketekstidega, kinnitab ka O. Loorits: „(..) kolmas [lugemik] pakub rea karskussisulisi jutukesi, A. Skadini tõlgitud (..) (Loorits 1938: 150).

Keel

(t1) Lugemik on täielikult valminud idaliivlase A. Skadiņi hoole all, seega on see ootuspäraselt idaliivi murdes. Raamatu teema ja ülesanne on küllaltki spetsiifiline ning see on määranud ka keelekasutuse. Olemuselt propagandistliku (alkoholivastase) sisuga väljaanne peab kõnetama lugejat väga vahetult ja isiklikult. Seda saab öelda ka lugemiku keele üldiseks iseloomustuseks: keel on väga rahvapärane ja vastab paljude iseärasuste poolest vastava ajastu igapäevasele keelekasutusele. See seletab ka nii ulatuslikku läti laensõnade ja prefiksrite kasutamist.

Vokaalide osas eelmise lugemikuga võrreldes eriti palju uut ei ole. (t3) Huvitav on katse tähistada pikkust järgsilpides, kuid seda ainult võõrsõnade puhul (*alkohōl* (3) ‘alkohol’; *notīkāmi* (17) ‘sündmus’; *rezultāt* (3) ‘tulemus’; *katastrōpā* (4) ‘katastroof’; *pilsāt* (17) ‘linn’; *Helēn* (7) ‘Helen’; *nārvōzāks* (9) ‘närviliseks’). Mõningaid neid pikkuse märkimise juhtumeid võib seostada ka liivipärase teise silbi vokaali pikenemisega lühikese rõhulise silbi järel (nt *notīkāmi* (vrd lt *notikums*), *Helēn*), kus erinevalt liivi põlissõnadest, milles vokaali pikenemine on emakeelse liivlase jaoks loomulik, tuleb see siin ja ka muude võõrsõnade järgsilpides esinevas pikendatud vokaalides ette näidata. Selle nähtuse algeid oli näha juba eelmises lugemikus (nt *pilsāt* (LL1921: 5) ‘linn’).

(t4) Edasi mindud on *ie* ja *uo* komponentidega polüftongide tähistamisel. Eelmise lugemiku keeles esines ühe artikli puhul iseärasus, kus tähistati *ie* ees oleva konsonandi palataliseerumist, mis ühtlasi viitas ka polüftongist kaotatud komponendile *i*. Selles lugemikus on sellest iseärasusest saanud põhimõte (*rēkkā* (7) ‘teed’; *rēkaigast* (3) ‘tee äärest’; *pērast* (8) ‘jaoks’; *īeuotābāks* (17) ‘teatavaks’; *sēldā* (4) ‘selge’; *pa|vėdiz* (12) ‘veidi vedas’). (t9) Seetõttu on lugemikus täienenud ka konsonandimärkide hulk.

(t13) Morfoloogilist põhimõtet, mida helitute ja heliliste konsonantide ühendites juurutati läbivalt juba eelmises lugemikus, on käesolevas allikas kasutatud järjekindlalt (*roudkāks* (19) ‘rauaga’; *toizkāks* (19) ‘teisega’; *talžpivad* (11) ‘jõulud’; *īdst|īd* (12) ‘aina’; *ābtāg* (16) ‘aidaku’; *pie|sīdtād* (17) ‘külge

⁶⁵ See on tänapäeval liivi noorte seas üks populaarsemaid laule. Laulu viisi on kirjutanud liivi soost helilooja Ulla Fraser (s. Ernštreite).

seotud'; *äbr̥abəd* (3) 'aitavad'; *jedstə* (9) 'eest'; *kilgsə* (10) 'küljes'; *nägtən* (10) 'näidanud'). Põhimõtte on jäänud rakendamata vaid konsonantühendi *-st-* (kujunemiselt *-zt-*) puhul, mis tavaliselt esineb kolmes ülilevinud tunnuses: 1) *i*-lõpuliste noomenite ainsuse partitiivis ja mitmuslikes vormides, kus lisandub komponent *-t-* (*naiz* (10) : *naista* (17) 'naise : naist'); 2) *z*-lõpuliste noomenite partitiivis, kus lisandub komponent *-t-* (*rouz* (9) 'rahvas'; *tōvast* (3) 'taevast'); 3) kõikjal *z*-liste minevikuvormide puhul, kus lisandub komponent *-t-* (*aizvīštə* (19) 'viisid ära'). Morfoloogilise põhimõtte teadlikule läbivale rakendamisele viitavad selgelt ka hüperkorrektsuse juhtumid (*ikškərd* (8) 'ükskord' pro *ikškōrd*; *rižting* (4) 'inimene' pro *rištīng* (4)).

(t18) Kuna lugemikus on püütud teadlikult või teadvustamata kasutada rahvapärast keelt, kubiseb see läti toorlaenudest (*spredīgtə* (12) 'jutlustama', vrd lt *sprediķot*; [um] *izpildāməst dienəstə* (14) 'tuleb teenistust täita', vrd lt *jā[iz]pilda dienests*; *kuriñtəjəks* (14) 'katlakütjaga', vrd lt *kurinātājs*; *stōst* (11) 'jutt', vrd lt *stāsts*; *izgloibəməs* (16) 'pääsemises', vrd lt *izglābties*; *tsēñdəd* (8) 'austatud', vrd lt *cienīt*; *nārvōzəks* (9) 'närviliseks', vrd lt *nervozs*). Mõnikord on selliste laenude asemele pakutud ka liivipärasemaid sõnu (nt *oi|kītəji* (*kuriñtīji*) (14) 'ahjukütja'; *tsīñəmi* (*tapləmi*) (15) 'võitlemine, taplemine'). Lisaks esineb tunduvalt vähemal määral ka mõningaid eesti päritolu tõlkelaene (*mielpaviñtəməzəks* (6) 'meeleparanduseks', vrd lt *dūšas uztaišīšana* (hinge tegemine); *kusjūs* (14) 'kusjuures', vrd lt *turklāt* 'sealjuures') ja uudissõnu (*aš|bōñ* (14) 'kiirrong'; *sōtəb|īt* (3) 'karskusliit'). (t20) Sama ulatuslik kui läti toorlaenude kasutamine on lätipärase prefiksita tarvitamine (*sakēratəd* (3) 'kokku kirjutatud'; *izmōtlən* (6) 'välja mõelnud'; *aptōitəz* (6) 'lubasin'; *samaksə* (7) 'ära maksta').

Muud tunnused: (t2) muutused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (t5) *ež ~ Viž* (*ežməks* (11) 'esiteks', *toiž* (16) 'tõsi'); (t6) *u* (*pietāutə* (4) 'täita'); (t7) 1) tähistamata, 2) tähistamata; (t8) lühike (pikkust diftongides ei tähistata); (t10) konsonant (*ēntš* (17) 'enda'; *vanītļəb* (20) 'vaatab'); (t11) üksikkonsonant (*nar* (12) 'narr'; *kāp* (11) 'kapp'; *ul* (11) 'hull'); (t12) ●; (t14) foneetiline (*ītə* (18) 'ühte'); (t15) *-i-* (*juojədən* (4) 'joojatel, joodikutel'; *kuriñtəjəks* (14) 'katlakütjaga'); (t16) ●; (t17) ●; (t19) ●; (t21) 1) *un* (9), 2) *bet* (3), 3) *bāz* (5), 4) *pa* (4, *pa* kasutatud kõikjal seotud sõnaga ühendatult: *pa-juvaks* (4) 'heaks'); (t22) 1) *um* (17), 2) *um* (20), 3) ●; (t23) teisendatud (*Kent*, *Andrəks* (18) *Ēsti Karskuslītə* (3), ka raamatu eripära eeldab rahvapärasema keele kasutamist).

3.4. Neljas liivi lugemik (1924)

Neljas liivi lugemik. Neļfōz līvōd lugdōbrōntōz. Tartu 1924.
(Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused X). 16 lk.

Neljas lugemik ilmus 1924. aasta novembris. Seekord trükiti see Postimehe trükikojas ja läks maksma veidi alla 10 000 marga. Lugemiku, milles esma-

kordselt liivi raamatuajaloos on avaldatud ka pildid, koostas Oskar Loorits⁶⁶, kes sai selle eest seltsilt ka honorari – 4000 marka. Raamatu 200 eksemplari saadeti liivlastele ehk täpsemini Liivi Liidule detsembri alguses. Nagu Akadeemilise Emakeele Seltsi saatekirjast võib lugeda, oli raamat mõeldud jagamiseks liivlastele jõululingituseks. Veel 200 eksemplari saadeti Liivi randa 1926. aasta detsembris koos järgmise lugemikuga (Blumberga 2007b: 36).

Raamatu koostaja ise iseloomustab selle sisu järgmiselt: „(..) neljandas [lugemikus] peegeldub Liivi esimene miniatüürne ärkeaeg 1860. ja 1870. aastais (..) (Loorits 1938: 150). Siiski on 16-leheküljelisest raamatust sellele teemale pühendatud vaid üks 3,5-leheküljeline kirjutis. Kokku on lugemikus kümme pala, sealhulgas seitse luuletust. Luuletuste autoriteks on Kalāmīez (L. Kettunen pseudonüüm), August Skadiņ, Kõrli Stalte ja lääneliivlased Uļi Kīnkamāg ja Jāņ Belte. Kaks luuletust on kirjutanud ka Vāldapā (O. Looritsa pseudonüüm).

1860. aastal Vaidi külas toimunud sündmuse kirjeldava proosapala on „järelejäänud paberite alusel“ (LL 1924: 8) kirja pannud Pētõr Berthold. Lugemikus on avaldatud ka fragment „vana Albinuse“⁶⁷, kirjast, kes kirjeldab vastuolusid liivlaste ja Dundaga valla vahel, ning liivlaste seas populaarne naljajutt või pajatus „Kuidas Vana Zūonkõ koolis käies rikkaks sai“, mille tundmatu autor peitub pseudonüümi „Passakadjõra“⁶⁸ all.

Keel

Sisu mitmekesisuse poolest meenutab allikas esimest lugemikku. Sarnasus tuleneb juba ainuüksi sellest, et mõlemal raamatul on sama koostaja. Sarnaselt esimese lugemikuga on ka käesolevat allikat raske vaadelda ühe tervikuna. Kui jätta kõrvale ortograafiaga seonduv, on lugemiku tekstid liiga erinevad – siin on pajatus, kiri (mis kindlasti ei ole algselt kirjutatud avaldamise eesmärgil), mälestused ja luuletused. Vaadates nende erinevate tekstide keelt, on näha, et toimetustöö on samuti nagu esimese lugemiku puhulgi hõlmanud ainult ortograafiat. Muud keelelised aspektid on aga esitatud autorite individuaalkasutuses, mis sunnib tunnuste **t15–t23** puhul suhtuma võimalikesse üldistustesse teatud mõõndustega.

(**t1**) Veel üks käesoleva allika ühisjoon esimese lugemikuga on see, et idaliivi tekstide kõrval on selles esitatud ka lääneliivi tekste, milleks on kaks luuletust. Nende vaatlemisel selgub, et lääneliivi tekstide esitamisel on ühelt poolt säilitatud nende algupära (*āb vājast* (4) ‘ei vaeva’, vrd lvI *āb vōjast*; *tāksmi* (4) ‘tahaksime’, vrd lvI *tōksmō*), kuid teisalt on näha ka seda, et tekstid on kohandatud lääneliivi iseärasustele ning et suurim osa murdelisi erinevusi on tegelikult kustutatud (*võib* (4) ‘võib’, vrd lvL *vuib*; *võida* (4) ‘hoia!’, vrd lvL

⁶⁶ Raamatus endas sellekohane viide puudub.

⁶⁷ Tõenäoliselt on tegemist Vaidi külas sündinud ja Võnnus elanud liivi kirjamehe ja O. Looritsa keelejuhi Albinus Bertholdiga (1865–1932).

⁶⁸ Tõlkes „Muinasjutujärv“

vuoida ~ vūoida; Kõnkamäg (4), vrd lvL *Kīnkamäg*). J. Belte luuletusest on eemaldatud isegi lääneliivipärane *ā* (*nōvō* (4) ‘surma’, vrd lvL *nāvō*).

(t2) Vokaalide osas on tähtsaimaks uuenduseks see, et järgsilpide *ə* on samuti nagu 1880. aasta Matteuse evangeeliumis tähistatud *ō*-ga (*naggōrdōks* (5) ‘kartulitega’). Samuti on erinevalt esimesest lugemikust, nagu juba eespool mainitud, taas eristatud lääneliivi *ā* ja idaliivi *ō* (*sātō* (4) ‘saata’; *kōrandō* (4) ‘tallu’, kuigi pikka *ō*-d ei eristata idaliivi puhul endiselt *ō*-st).

(t4) Polüftongide osas on järjekordselt muudatusi *ie* komponendiga polüftongide tähistamisel, sest on rakendatud uut põhimõtet, mis on välja töötatud O. Looritsa koostatud käsikirjas „Līvō kiel grammatika termīnōd“ („Liivi keele grammatika terminid“, vt 4.2). Seekord on palatalisatsioon eemaldatud ja esikomponent *i* tagasi toodud, kuid nüüdsest poolvokaali kujul (*mikš|pjerast* (6) ‘mikspärast’; *sjeda* (6) ‘seda’; *sjeldō* (6) ‘selge’; *vjetdtōd* (9) ‘veetud’; *rjek* (9) ‘tee’), triftongi *ieu* puhul on poolvokaaliks muudetud ka viimane komponent (*no|kjevton* (11) ‘köhatanud’; *ljevdōn* (15) ‘leidnud’). *uo*-komponendiga polüftongide puhul on aga põhimõte jäänud endiseks (*todstōz* (9) ‘tõesti’; *kodai* (7) ‘koju’; *konnō* (5) ‘kodus’). (t6) Triftongi *ieu* puhul on viimase komponendi tõlgendamine poolvokaalina ilmselt seotud *u*-lõpuliste polüftongide viimase komponendi poolvokaalina tähistamisega (*pāvvō* (4) ‘päeva’; *tōvrōz* (16) ‘kallis’).

(t18) Kui tavakeelest tulenevad läti laenud välja arvata, siis uusimad laensõnad ja uudissõnad teksti iseloomu tõttu peaaegu puuduvad, kuid kindlasti on sellistena käsitletavad toimetaja poolt artiklite selgitustes esitatud tõlkelaenud eesti keelest (*tagan|iend* (8) ‘järelejäänud’, vrd lt *palikuši* ‘jäänud’; *ulzō|vōttōd kabal* (8) ‘väljavõte’, vrd lt *izvilkums* ‘väljatõmme’). Mõningaid uuemaid laene (uudissõnu) esineb ka põhitekstides. Sellisteks võiksid olla võimalik eesti laen *ārmastust* (3) ‘armastus’ või läti keele eeskujul loodud uudissõna *privatkēra* (8) ‘erakiri’ (vrd lt *privāta vēstule*). Huvitav on ka üks vanem allikas esinev saksa laensõna *virtšapt-ažad* (11) ‘majandusasjad’ (vrd sks *Wirtschaft*).

Muud tunnused: (t3) 1) • (ainus erand, kus kvantiteet on järgsilpides tähistatud, on võõrsõna *akkurāt* (10) ‘just’, 2) •; (t5) *ež ~ Viž* (*ežmi* (12) ‘esimene’; *toiž* (15) ‘tõsi’); (t7) 1) tähistamata, 2) tähistamata; (t8) lühike (pikkust diftongides ei tähistata); (t9) muutused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (t10) konsonant (*volītō* (8) ‘olid’; [um] *blāndōmōst* (3) ‘tuleb ekselda’; *kuūtš* (3) ‘kuni’); (t11) üksikkonsonant (*lem* (16) ‘soe’; *jel* (4) ‘elu’); (t12) •; (t13) 1) morfoloogiline (*talž|pivad* (16) ‘jõulud’), 2) morfoloogiline, va *-zt-* ja *-žt-* (*jeds* (6) ‘ees’; *ārmastust* (3) ‘armastust’; *vjedtōd* (6) ‘veetud’; *kizistō* (5) ‘küsisid’); (t14) foneetiline (*ūtō* (8) ‘ühte’; *ūtō* (15) ‘uut’); (t15) *-iz(ō)-* (*vījizōn* (7) ‘viijal, viijale’); (t16) harv (*bās pjeksamōt* (12) ‘peksmata’); (t17) •; (t19) •; (t20) keskmiselt (*saādagōn* (6) ‘ehmunud’; [um] *izrōkandōmōst* (13) ‘tuleb ära rääkida’; *pakūtōg* (13) ‘ütelgu’; *izopatō* (5) ‘välja õpetada’); (t21) 1) *un* (12), 2) *bet* (6), 3) *bās* (12), 4) *pa* (15, *pa* kasutatud kõikjal seotud sõnaga ühendatult: *pa-līvlizōks* (4) ‘liivlaseks’); (t22) 1) *um* (6), 2) ~ *uob* (3), 3) *um* (7), *at* (5); (t23) •.

3.5. Viies liivi lugemik (1926)

**Viies liivi lugemik. Vīdōz līvōd lugdōbrōntōz. Tartu 1926.
(Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetused XV). 16 lk.**

Sarja viies ja viimane lugemik ilmus 1926. aasta lõpus. O. Looritsa ettepanekul oli tiraaž 600 eksemplari (eelnevalt oli juhatus küll otsustanud, et antakse välja 500). Kui uskuda Emakeele Seltsi kassaraamatuid, olid selle lugemiku trüki- kulud alla 7000 marga, Looritsa honorar raamatu koostamise eest aga 5000 marka. Ka see lugemik oli illustreeritud. Liivi Liit sai 400 eksemplari jaga- miseks oma liikmetele ja õpilastele jõululingitustena (Blumberga 2007b: 36).

Lugemik sisaldab viit luuletust, neist valdav osa pärit lääneliivi luuletajatelt: kolme autoriks on Valkt (Jāņ Belte pseudonüüm), ühe – Uļi Kīnkamāg. Ainsa idaliivi luuletajana on lugemikus ühe luuletusega esindatud Ameerika liivlane Arthur Benedikt Berthold. Lisaks on kaks proosapala: Nikā Polmaņi biograafia, mille autoriks on Albinus Berthold, ja O. Looritsa koostatud signeerimata ülevaade liivi folkloori kogumisest ja rahvalaulikutest, mis moodustab poole lugemiku mahust. Seetõttu iseloomustab O. Loorits ise lugemikku järgnevalt: „(..) viies [lugemik] annab ülevaate liivi rahvaluulest kui ka selle kogumisest. (Loorits 1938: 150).

Viienda lugemikuga lõppes Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetiste sarjas välja antud lugemike seeria ja ühtlasi katkes Eesti osalemine liivi kirjakeelsete raamatute väljaandmises. Siiski, nagu selgub käesolevast tööst, jäi AESi ja Eesti roll liivi kirjakeele arenemisel endiselt väga oluliseks.

Keel

(t1; t2) Ka viiendas lugemikus esineb erineva murdetaustaga tekste. Siingi on need esitatud mõnevõrra ebajärjekindlalt. Ühelt poolt on näha murdeliste erinevuste eemaldamist (*Kōñkamāg* (15) pro *Kīnkamāg*; *rōntōd* (3) ‘raamatud’ pro *rāntōd*), samas on murdelisi tunnuseid ka alles jäetud (*sātub* (16) ‘saadab’, vrd lvI *sōtōb*; *māz* (16) ‘maha’, vrd lvI *mōz(ō)*; *rāz* (15) ‘veidi’, vrd lvI ‘*rōz*’; *māridi* (7) ‘marju’, vrd lvI *mōridi*; *astimiz* (7) ‘astusime’, vrd lvI *astīzmō*). Kuna kõikide lääneliivi tekstide puhul on taas, nagu neljandas lugemikuski, tegemist luuletustega, tuleb ebajärjekindlust ilmselt seletada asjaoluga, et lääneliivi tunnused on eemaldatud nendest tekstidest, kus see ei sega ega muuda oluliselt luuletuse vormi. Seal, kus selline lähenemine tinginuks luuletuse vormi muu- tusi, on iseärasused alles jäetud.

(t7) Uued arengud on eelmiste lugemikega võrreldes täheldatavad pikkade polüftongide esikomponendi kvantiteedi tähistamises, kus on tuvastatud diftongi *ai* pikkuse tähistamine (*sājna* (12) ‘sein’; *ājgastōks* (12) ‘aastaga’). Nagu näha, on diftongi teist komponenti tõlgendatud poolvokaalina *j*, seetõttu on see muutunud üksikvokaaliks, mistõttu selle pikkust tähistatakse vastavalt üldistele põhimõtetele. Teistes polüftongides puudub aga kvantiteedi tähistus

endiselt (*kuož* (16) 'koht'; *tiedad* (3) 'tead'). Tundub, et *ai* puhul on aluseks võetud varem (LKG, vt 4.2) välja töötatud põhimõte.

(t10) Kuigi palatalisatsiooni tähistamisel konsonantühendites kehtib mõnede sõnade puhul endiselt põhimõtte tähistada palatalisatsioonimärgiga ainult palataalset konsonanti (*entš* (5) 'enda'; *vanlõm* (12) 'vaatama'), tähistatakse allikas valdavas osas palataliseerituks terveid konsonantühendeid, kusjuures nii selliseid, kus palataliseeritud on tõepoolest kõik komponendid (*vanđi* (6) 'vanu'), kui ka selliseid, milles kõik komponendid ei ole sugugi palataliseeritud (*volť* (3) 'olid', vrd *võltõ*); *leflõz* (4) 'lätlase (läti)', vrd *leřliz*; *rubilťõ* (6) 'rublat', vrd *rublĩtõ*; *Polmanĩtõ* (6) 'Polmani PSg', vrd *Polmaņõ*; *täpiñtõd* (9) 'laenatud', vrd *täpĩñtõd*).

(t17) Lugemikus võib täheldada ka katset võtta uuesti kasutusele väliskohakäanded (*1817 ājgastõld* (5) '1817. aastal'; *1835–1840 ājgastõld* (5) '1835.–1840. aastal'; *1847–1857 ājgastõld* (5) '1847.–1857. aastatel'; *1860. ājgastõl* (6) '1860. aastal'). Samas kohtab sellist iseärasust vaid ühes artiklis, ja sealgi ei ole seda järjekindlalt järgitud (*1903. ājgastõs* (6) 'aastal 1903').

(t18) Allikas esineva sõnavara kohta võib täheldada, et laensõnade (eriti toorlaenude) arv on lugemikus vähenenud uudissõnade kasuks. Kuigi raamatus võib endiselt kohata laensõnu (*gubernija* (6) 'kubermang', vrd lt *gubernā*, vn *губернѣя*; *stõstõn* (13) 'jutustanud', vrd lt *stāstīt*; *muzejs* (11) 'muuseumis', vrd lt *muzejs*; *univerzitāts* (13) 'ülikoolis', vrd lt *universitātē*; *študierõmõs* (9) 'uurimas', vrd sks *studieren*), on mitme sõna tarbeks liivi keele baasil loodud vasted, mille seas on nii erinevate keelte malli järgi loodud tõlkelaene (*ilĩz|skuolõn* (6) 'üli|koolile'; *tjeud|miedõn* (12) 'teadlastele', vrd sm *tiede|miehet*; *kĩtõbsõñđi* (10) 'vanasõnu', vrd lt *sakām|vārdi*; *sõna|kierõd* (13) 'kõne|käänud') kui ka liitmise (*tout|vĩla* (7) 'rahvapärimus' (rahva+vara), vrd ka sm *kansanperinne*; *kultur|villõ* (9) 'kultuurivara PSg' (kultuur+vara); *sõnad-rõntõ* (9) 'sõnaraamat' (sõnade+raamat)) ja tuletusliidete abil moodustatud sõnu. (t19) Noomenite tuletusliidetest on kõige produktiivsemaks olnud taas alguärane liide *-ks* (*nõlatõkši* (10) 'nalju'; *tabandõkši* (15) 'mõistatusi').

(t20) Samas on sõnavara laiendamiseks endiselt ulatuslikult kasutatud ka lätipäraseid prefikse (*no|druktõd* (9) 'ära trükitud'; *sa|kēratiz* (9) 'kirjutas kokku'; *põr|tulõmõz* (6) 'tõlkimise'), unikaalne on selles suhtes topeltprefiksiga sõna [*um*] *āb|ie|nāmõst* (6) 'mitte sallida', mis tugineb lätikeelsele topeltprefiksiga sõnale *ne|ie|redzēt* ('mitte' + prefiks *ie* + 'näha').

Allikas tervikuna jätab keeleliselt mulje juba teadlikuma sõnavara ja ka grammatiliste vormide kasutamisest, mis tuleneb autorite endi püüdlustest tarvitada ilusamat ja korrastatumat keelt. Ühtlasi on raamatus, nagu ka kõikides muudes lugemikes, peatähelepanu pööratud ortograafiapõhimõtete järgimisele, hoolitsemine sõnavara, grammatiliste vormide jms kasutamise eest on aga jäetud iga autori enda otsustada ning ühtlast keelekasutust terve raamatu ulatuses ei ole taotletud.

Muud tunnused: (t3) 1) • (ei tähistata isegi võõrsõnades *kulturvillõ* (9) 'kultuurivara') 2) •; (t4) 1) *je* (*kjevad* (16) 'kevad'; *sjeda* (15) 'seda'), 2) *o* (*korřõmõz* (14) 'kogumise'), 3) *oi* (*toistiz* (7) 'teisiti'), 4) *jev* (*tjevtõb* (5) 'teatav,

teada'); (**t5**) *ež* ~ *Viž* (*ežmõst* (6) 'esimest'; *toiž* (9, 16) 'tõsi'); (**t6**) *v* (*tõvrõz* (12) 'kallis'; *kovvõ* (6) 'kaevata'); (**t8**) lühike (pikkust diftongides ei tähistata); (**t9**) *f* (*fioltõ* (5) 'viulit'), *h* (*historias* (7) 'ajaloos'); (**t11**) üksikkonsonant (*äl* (3) 'häll'); (**t12**) •; (**t13**) 1) morfoloogiline (*ädsuskõz* (12) 'kusagil'; *kõtõbsõndi* (10) 'vanasõnu'), 2) morfoloogiline (*abkõks* (6) 'abiga'; *pids* (6) 'mööda'; *kädst* (14) 'käest'), va *-zt-*, *-žt-* (*võrõst* (5) 'võõrast'; *rikustõ* (8) 'rikkust'); (**t14**) foneetiline (*itõ* (5) 'ühte'; *suta* (6) 'hunti'; *ūtõ* (8) 'uut'); (**t15**) *-iz(õ)-* (*pa-mõkõndajizõks* (6) 'maakündjaks'); (**t16**) •; (**t21**) 1) *un* (9); 2) *bet* (5); 3) *bäs* (12); 4) *pa* (*pa-mõkõndajizõks* (6) 'maakündjaks'); (**t22**) 1) • (lvL *ma uob* (7, 16)), 2) *um* (9), 3) *atõ*, *at* (12, lvL *at* (3), *āt* (16)); (**t23**) originaalkuju (*Sjögren* (9); *Wiedemann* (9); *Saarimaa* (9); *Dünsberg* (6); *Bernevič* (6)).

4. MUUD 1920. AASTATE ALLIKAD

Lisaks Eestis Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetiste sarjas avaldatud lugemikele toimus 20. sajandi kahekümnendatel aastatel ka muude väljaannete ettevalmistamine. See oli tihedalt seotud liivlaste üldise kultuurielu elavnemisega, mis algas juba L. Kettuneni ja O. Looritsa esimese uurimisreisi ja sellest innustatud rahvuslike tunnete tõusu järel.

2. aprillil 1923. aastal asutati Liivi Liit (Līvõd İt), mille ümber koondusid kahe maailmasõja vahelisel ajal peamised liivi kultuuriga seotud protsessid Lätis. Asutamisprotsess oli pikk ja vaevaline ning liivi luuletaja ja Liivi Liidu esimene esimees Kõrli Stalte meenutab seda nii: „Professor Kettuneniga kokku leppinud hakkasin ma jälle⁶⁹ hoolt kandma ranna valla eest, ennekoike püüdes luua Liivi Liitu, mis polnud sugugi kerge ülesanne. Inimesed kartsid kirjutada põhikirjale alla oma nime, ja siis, kui lõpuks suure nõusse rääkimisega ma kuus sellist leidsin, ei tahtnud kohus põhikirja kinnitada, saatis selle tagasi ja suure seletamise, kirjutamise, aja viitmisega ja kuludega saime me lõpuks 2. aprillil 1923. aastal alustada liidu tööd ning seda saime teha üksnes sellepärast, et saime kulude jaoks abi hõimurahvastelt“ (Karma 1995b: 10).

Vast loodud Liivi Liidu põhikiri sätestas kolm tegevussuunda: 1) liivi keele säilitamine; 2) teadmiste ja hariduse levitamine liivlaste seas; 3) liivlaste majanduslike ja sotsiaalsete olude parandamisele kaasaaitamine (AK 1923: 1). Vastavalt nendele põhisuundadele korraldati hõimurahvaste toetusel ka Liivi Liidu tööd, mis hõlmas tegevusi liivi külasid ühendava ühise valla loomiseks, liivi keele õpetamist, liivi noorte harimist, laulukooride tegevust ja muid kultuurialaseid meetmeid.

4.1. Līvõd İt alizkēra (1923)

Līvõd İt alizkēra [1923. Tartu: Trükikoda K. Mattiesen]. 4 lk.

Esimeseks Liivi Liidu tegevusega otseselt seotud liivikeelseks trükiseks on seltsi enda põhikiri. See väike, vaid nelja lehekülje pikkune trükis on liivi kirjakeele kujunemise seisukohast iseäranis tähtis. See on esimene juriidiline tekst, seega pidid põhikirja koostajad esimest korda ulatuslikult tegelema sõnalooma ja keelekorraldusega täiesti uuel ja seni liivi keele jaoks võõral alal. Teiseks pandi just Liivi Liidu põhikirjaga⁷⁰ alus liivi keele kasutamisele asjaajamises. Et varasem sellelaadne kogemus puudus, ei olnud see sugugi kerge ülesanne. Üks Liivi Liidu asutajatest Didrõk Volganski kirjeldab seda nii: „Ma

⁶⁹ Idee asutada haldusüksus – vald, mis hõlmaks kõiki (nii idaliivi kui ka lääneliivi) külasid – oli K. Staltel ta enda sõnul tekkinud ja seda asuti ellu viima juba 1906. aasta jaanuaris, kuid erinevatel põhjustel jäi see mõte teostamata (Karma 1995b).

⁷⁰ §5. *İt ažadajami um līvõd kielsõ* ('Liidu asjaajamine toimub liivi keeles').

mäletan, et kirjutamine liivi keeles oli ka minul alguses raske, aga koosolekute protokolle tuli kirjutada liivi keeles“ (Volganski s.a.: 2).

Kuigi seltsi asutamisprotokoll, millega põhikiri kinnitati, ei ole säilinud (Šuvcāne 2002a: 365), saame põhikirja valmimisloost teada D. Volganski mälestustest: „1922. aasta suvel (..) kolm nimetatud meest [Oskar Loorits, Kõrli Stalte ja Didrõk Volganski] hakkasid nüüd aru pidama sellise organisatsiooni [Liivi Liidu] põhikirja üle. Saime üles kirjutatud pika, selge põhikirja ja Dr. Loorits võttis selle kaasa Tartusse selleks, et trükki panna, aga see töö tahtis saada palju raha selleks, et nii pikka raamatut liivi keeles trükkida, kuna selline asi oli võõras trükkida. Olid jälle nõupidamised ja koosolekud. Tavaline asi oli, kui mina iga sellise nõupidamise peale läksin Kuoštrõgilt Irēle. Hästi mäletan, kui me Dr. Looritsaga tulime ja läksime mööda randa Irēlt Kuoštrõgisse ja pidasime nõu põhikirja üle. Aru pidada tuli selle üle, et meil ei olnud raha, millega tööd edasi ajada. Lõpuks tuli põhikiri kirjutada hästi lühidalt, kuhu sai välja öeldud vaid kõige tähtsamad öeldavad asjad“ (Volganski s.a.: 1).

Nagu eelnevast järeldub, ei õnnestunud põhikirja, mida tavaliselt dateeritakse aastaga 1923, vaatamata sellekohasele kavatsusele esimesel korral trükki anda. See jätab aga konkreetse väljaande trükkimise aja lahtiseks, sest dokumentaalsed tõendid selle kohta puuduvad. Allikas endas on ainus viide selle väljaandmisele lõpus olev märkus trükkimiskohast (K. Mattiessen'i trükk, Tartus). Ainsaks trükises leiduvaks dateerimise jaoks kasutatavaks teabeks on teksti ees asuv läti keelne pealdis põhikirja kinnitamise kohta, mis teatab, et Liepāja ringkonnakohtu 13. veebruari 1923. aasta otsusega on põhikiri registreerinud Registriosakonna Mittetulundusühingute ja nende Liitude registri I osas, 41. lehel (Liepājas Apgabala Tiesas Registrācijas Nodālas bezpelnas Biedribu un vinu Savienību registra I daļā, 41. lapā) ja tõend registreerimise kohta on väljastatud 17. veebruaril aastal 1923⁷¹. Pealdis teatab meile seega allika trükkimise alama ajapiiri, kuid ülempiir jääb lahtiseks, sest põhikiri võidi trükkida mis tahes ajal Liivi Liidu tegutsemise jooksul. Siiski saab ilmunisaja kindlaksmääramisel aidata trükise keeleline analüüs ja nimelt selle sarnasuste leidmine teiste liivi kirjakeele allikatega.

Keel

(t1) Idaliivi murdes (*rõntidi* (2) 'raamatuid', *kubsõvoll'ijid* (3) 'koosolijad') koostatud põhikirja ortograafias on tuvastatav üks iseloomulik erijoon, mis lubab seostada seda 1922. ja 1923. aasta lugemikega. (t4) Nimelt on trükises

---

⁷¹ Sellest võiks oletada, et põhikirja alustekst registreeriti eelnimetatud kuupäeval, kuid arvestades seda, et Lätis oli asjaajamise keeleks siiski läti keel, tekib põhjendatud kahtlus, kas Liepājas registreeriti liivikeelne põhikiri. Siiski ei jäta D. Volganski kirjeldus kahtlust ses osas, et töö põhikirja koostamise kallal käis liivi keeles (O. Loorits ei osanud piisavalt läti keelt) ning et põhikirja liivikeelne tekst oli registreerimise ajaks siiski valmis.

esitatud *ie*-komponenti sisaldavad polüftongid *i* eemaldamise ja eelneva tähe palataliseerituks märkimisega (*pérast* (3) 'pärasť'; *śeda* (1) 'seda'; *téud* (1) 'teave, teadus, teadmised'). *uo*-komponendiga polüftongide puhul on samuti esikomponent ära kaotatud (*kolm* (4) 'kolm')⁷². Täpselt samasuguseid märkimispõhimõtteid on rakendatud ka ühes „Teise liivi lugemiku“ (LL1922, vt 3.2) artiklis ja terves kolmandas lugemikus (LL 1923, vt 3.3). O. Looritsa koostatud käsikirjas „Līvõ kiel grammatika termīnõd“ („Liivi keele grammatika terminid“; LKG s.a), sellest kindlamini dateeritavas neljandas lugemikus (LL1924, vt 3.4) ega ka hiljem sellist nähtust enam ei esine.

(t9) Palataliseeritud tähtede esitamisega seoses tuleks viidata veel ühele allika omapärale – palatalisatsioon on märgitud nii foneetilisele transkriptsioonile vastava akuudiga (*enťš* (1) 'enda'; *śeda* (1) 'seda') kui ka ülakomaga tähe järel (*ažd'i* (3) 'asju'; *sizal'iz* (1) 'sise'). See iseärasus on küll kõige tõenäolisemalt seostatav pelgalt vastavate kirjamärkide puudumisega trükikojas ega mõjuta palatalisatsiooni üldist tähistuslaadi.

(t2) Veel üks allika iseärasus on järgsilpide *ä* ja esisilbi *e* märkimine ühe ja sama eesti keelest laenatud grafeemiga *õ*. See iseärasus omakorda eristab trükist LL 1922 ja 1923-st ning on ühine LKG s.a ja LL1924-ga. Mõlemad eelkirjeldatud iseärasused viitavad sellele, et Liivi Liidu põhikiri on ilmunud LL1923 ilmunuse ja LKG koostamise vahelisel ajal ning trükis on seega ka esimene allikas pärast 1880. aasta Matteuse evangeeliumi, kus kirjapildis ei eristata *ä*-d ja *e*-d.

LL1922 on antud välja 1922. aasta juunis, LL1923 on ilmunud 1923. aasta märtsis ja LL1924 1924. aasta novembri paiku. LKG on koostatud vastavalt dateeringule (vt 4.2) 1923. aasta novembriks. Eespool toodud keelelistest aspektidest lähtuvalt on allika ilmunuse ajana dateeritav ajavahemik alates 1923. aasta märtsist (LL1923 ilmunine) kuni 1923. aasta novembrini (LKG koostamine).

(t18) Nagu eespool öeldud, on trükis esimene ilmaliku sisuga liivikeelne väljaanne, milles selle koostajatel on tulnud tõsiselt tegelda keelekorralduslike küsimustega. Tekst on täies ulatuses juriidiline ning seega oli peaülesandeks töötada välja hulk uusi termineid. Selleks on ulatuslikult kasutatud nii laensõnu (*pagastõs* (2) 'vallas', vrd lt *pagasts*; *ekonomiz un sotsializ jalamõz* (1) 'majandusliku ja sotsiaalse elu', vrd lt *ekonomiskā un sociālā dzīve*); *revizi- un munt komiteid* (3) 'revisjoni- ja muid komiteesid', vrd lt *revīzijas un citas komisijas*) kui ka muid sõnaloo vahendeid – liitmist (*kērad|tēji* (3) 'kirjutaja'); *tietõmõz|aigastõs* (3) 'tegevusaastal'; *aiga|kēridi* (2) 'ajakirju'; *tāuž|kub* (3) 'üldkoosolek, täiskogu'; *lebbõ|rõkandõmiži* (1) 'lābirāākimisi'), tähendusväljade laiendamist (*lagtõ* (1) 'levitada' *pro* 'laotada'; *perrõ* (3) 'viimati' *pro* 'peale'), tuletust (*juodsõ* (3) 'juhatuses', vrd lv *jūodõ* 'juhtida'; *abli* (4) 'abiline', vrd *ab* 'abi'; *tietõmi* (4) 'töötamine', vrd *tīe* 'töö'; *strõdõ*

⁷² Triftongi *uo* pole allika piiratud mahu tõttu tuvastatud, kuid eeldatavasti ei tohiks esinemisel erineda muudest sama ajastu allikatest (LL1923, LL1924 ja LKG). Sama puudutab ka *õ*, *ŗ* ja muid tunnuseid, mille esinemist pole käesolevas allikas tuvastatud.

‘töötada’). Otselaenude puhul on selge tendents läti keelest laenamise kasuks, tõlkelaenude ja muude uudissõnade korral on aga eeskjuju suures osas võetud eesti keelest (*jeddō|vōtamōd* (2) ‘ettevõtmised’, vrd lt *pasākumi; tâuž|kazzōn* (2) ‘täiskasvanud’, vrd lt *pieaudzis; ažad|ajami* (2) ‘asjaajamine’, vrd lt *lietvedība*, ss ‘asjavedamine’). (t19) Mingil määral on noomenite tuletamiseks kasutatud ka tuletusliiteid, nt *-li* (*abli* (4) ‘abiline’; *īli* (3) ‘liige’).

(t20) Selgelt viitab teadlikule keelekorraldusele asjaolu, et trükises ei esine ühtegi lätipärase prefiksit. Seevastu esineb nii algupärane prefiks *āb* (*āb|vañtl’ōs* (3) ‘vaatamata’; *āb|maksamōz* (3) ‘maksmatajätmise’) kui ka mõni üksik prefiksi positsiooni asetatud abisõna (*ilz|pandōd* (3) ‘sätestatud’, vrd lt *no|likts*), vrd *ilzō pandōd* või *ilzōpandōd*).

Muud tunnused: (t3) 1) ●, 2) ●; (t5) *ež ~ ●* (*Viž*) (leitud ainult üks näide *ežmōz* (3) ‘esimese’); (t6) *u* (*täužkub* (4) ‘üldkoosolek, täiskogu’); (t7) 1) tähistamata, 2) tähistamata; (t8) lühike (pikkust diftongides ei tähistata); (t10) konsonant (*āb|vañtl’ōs* (3) ‘vaatamata’; *stuñd* (3) ‘tund’; *rubil’rō* (3) ‘rublat’); (t11) üksikkonsonant (*kim* (3) ‘kümme’); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline (*lagtō* (1) ‘levitada, laotada’; *ābtō* (1) ‘aidata’; *tāudkub* (4) ‘üldkoosolek, täiskogu GSg’; *alizkēra* (3) ‘allkiri’), 2) morfoloogiline, va *-zt-* ja *-žt-* (*jelamōst* (4) ‘elamist’; *kubsō* (3) ‘koos’; *jedst* (2) ‘eest’); (t14) ●; (t15) *-i-* (*kubbōvoll’ljišt* (3) koosolijatest’); (t16) ●; (t17) ● (erandiks on määrusena käsitletav *kōrdōl* (2) ‘korda’); (t21) 1) *un* (2), 2) ●, 3) ●, 4) ●; (t22) 1) ●, 2) *um* (1), 3) *at* (2); (t23) ●.

4.2. Līvõ kiel grammatika termīnōd (1923?)

Loorits, Oskar [1923]. Līvõ kiel grammatika termīnōd. (Ms).
18,5 x 24,5 cm. 21 lk.

Liivi Liidu esimene samm liivi keele säilitamise poole oli liivi keele valikainena õpetamise alustamine liivi külade koolides, mis sel ajal paiknesid Kūolkas, Sānagis (Vaidi külas), Irēl ja Pizas. Juba aastal 1923 saatis Liivi Liit Haridusministeeriumile sellekohase palve (Šuvcāne 2002a: 363), mille kohta võttis Ventspilsii maakonna koolivalitsus 1923. aasta 1. oktoobri istungil vastu toetava otsuse ja edastas kõikidele koolidele ettepaneku valida õpetaja vastava aine õpetamiseks. Kandidaatideks pakuti Kōrli Staltet ja Maṛt Lepstet. Kūolka põhikooli valitsus valis siiski õpetajaks hoopis Kūolka kooli õpetaja Kōrli Bernšteini (Blumberga 2006b: 42–43; Šuvcāne 2002a: 363).

Pärast esimest õppeaastat jätkas nendest kolmest liivi keele õpetamist vaid M. Lepste, kellest pikemalt tuleb juttu pärastpoole (vt 6.3). Lepste oli aga lõpetanud Ventspilsii merekooli, seega ei vastanud tema haridus õieti täidetavale ametikohale. Erialase hariduse puudumine väljendus ka õpetamismetoodikas, mida hilisem Piza kooli liivi keele õpetaja Pētōr Damberg iseloomustas järgmiselt: „Tema meetodi järgi peab iga õppetund pähe õppima sõnu, kuid üldse ei saa harjutada rääkimist. Nii unustavad paljud varsti sõnad ära ja lapsed, sama targad kui enne, lähevad jälle tagasi koju (...)“ (Blumberga 2006b: 43).

M. Lepste pidas liivi keele õpetaja ametit üksinda kuni 1938. aastani, mille järel lahkus õpetajatöölt ja 1939. aastal ka Liivi rannast. Õpetajakoha vabanemise järel asusid rannakoolides liivi keelt õpetama Jelgava Õpetajate Seminaris hariduse saanud Pētõr Damberg, Kõrli Stalte tütar Margarete Stalte ja taas ka K. Bernštein (Blumberga 2006b: 43).

M. Lepste sedavõrd pikk töötamine ainsa liivi keele õpetajana, tema õpetamismetoodika ja iseloomujooned, millele viitavad tema kaasaegsed, selgitavad asjaolu, miks koolide tarbeks ei tekkinud veel pikka aega õppevahendeid (alles 1935. aastal ilmus esimene koolilastele mõeldud lugemik – JL 1935) või jäid need käsikirjaliseks (LKG, Abēd 1936), kuigi õppevahendite loomine oleks pidanud olema üks hädavajalikumaid ülesandeid.

Piza koolis jõudis 1923/1924. aasta talvel liivi keele õpetajana töötada ka K. Stalte (Karma 1995b: 10). Just sel ajal valmis tõenäoliselt esimene kooli jaoks mõeldud õppevahendina käsitletav käsikiri, O. Looritsa „Līvõ kiel grammatika termīnõd“ („Liivi keele grammatika terminid“). Käsikiri ise on dateerimata, kuid on tuvastatud, et selle oletatav valmimise aeg on 1923. aasta november ja et tollane üliõpilane O. Loorits on töötanud selle välja koostöös K. Staltega (Blumberga 2006b: 40). Stalte osalemisele viitab ka käsikirjas leiduv K. Stalte keeleline märkus⁷³.

See 22 (14)⁷⁴ lehekülge pikk käsikiri kujutab endast vaatamata nimetusele lühikest ülevaadet liivi keele grammatikast ehk algelist kooligrammatikat. Seega on pealkirjas mainitud grammatikaterminid teoses esitatud grammatikakirjelduse vahendusel.

Tiitellehel on märgitud, et käsikiri koosneb neljast osast: häälikuõpetus, sõnaõpetus (morfoloogia), lauseõpetus ja sõnade loomisõpetus (sõnatuletus)⁷⁵. Viimane osa – sõnatuletus – on käsikirjast puudu. Olemasoleva teabe põhjal pole hetkel võimalik kindlalt väita, kas see osa on kaduma läinud või on käsikiri jäänud lõpetamata. Tiitellehel esitatud sisukord viitab justkui esimesele versioonile, samas paneb käsikirja üldine esituslaad – küsimärgid, lõpetamata loetelud, täiendused, märkused – arvama, et samahästi võib tegemist olla ka lõpetamata teosega.

Keel

Keeleliselt pakub see idaliivi⁷⁶ allikas eriti suurt huvi, sest selle väljatöötamise käigus on esmakordselt püütud teadvustada ja otsustada mõningaid hilisemates allikates rakendatud põhimõtteid. Samuti pakub see kooligrammatikana lisaks

---

⁷³ Lk 9a, allkirjastatud „K. St.“.

⁷⁴ 22 on tegelike lehekülgede arv, 14 – vastavalt arhiivi numeratsioonile. Siin ja edaspidi on käesolevas peatükis kasutatud arhiivi numeratsiooni.

⁷⁵ Eestikeelsete nimetuste esitamisel on jälgendatud autori poolt liivi keeles pakutud nimetusi.

⁷⁶ Idaliivi päritolule viitavad murdetunnused: *kōd* (4) 'kahe'; *sōnad* (4) 'sõnad'.

ortograafia põhimõtetele suures osas ka nende põhimõtete selgitusi, mis siinkohal esitatakse tsitaatidena.

(t2; t9) Käsikirja alguses on toodud liivi keele tähestik, kus tavapäraste märkide kõrval leiab ka *c*, *č*, *f*, *h*, *ö*, *y* = *ü*. Nende kohta selgitab allika autor järgnevat: „*f* ja *h* esinevad vaid võõrsõnades: *Frantsmō* [‘Prantsusmaa’], *Holland* [‘Holland’] (...) *c* asemel oleks parem kirjutada liivi põlissõnades *ts*: mõtsa - mõtsō [‘mets – metsa’] (mitte mõca – mõccō), samuti *č* asemel *tš*: votšub – votšō [‘otsib – otsida’] (mitte vočub – voččō)⁷⁷ (...) *ö* ja *y* (= *ü*) räägivad veel vaid mingid vanad liivlased: kyla, yō, kõnig (noored räägivad y asemel *i*, *ö* asemel *e*)“ (LKG: 3–4).“

Tähtsaimaks on siinkohal viimane osa, mis näitab, et käsikirjas on viidatud esiteks ajalooliste häälikute *ü* ja *ö* endisele esinemisele liivi keeles ning teiseks on kaalutud nende tagasitoomist, üritades esitada ka nende tähistamiseks vajaminevaid märke (*ö*, *y*, *ü*). Ühtlasi nähtub tekstist, et käsikiri jätkab eelmises allikas (AK 1923) juurutatud põhimõtet tähistada *ö*-ga nii esisilbi *e*-d kui ka järgsilpide *ä*-d. (t3) Lühikesele rõhulisele silbile järgneva silbi vokaali pikenemine on käsikirjas endiselt tähistamata, samas üldiselt pikkus järgsilpides esineb, kuigi ainult võõrsõnade puhul (*partitsīp* (10) ‘partitsiip’; *infiniitv* (10) ‘infinitiiv’).

(t4) Käsikirjas on esitatud ka uusi põhimõtteid polüftongide tähistamiseks. Ülilühikeste esikomponentidega *i* ja *u* polüftongide jaoks on põhimõte järgnevat: „Kokkupandud täishäälikutes [vokaalideühendites] kirjutatakse lühike *i* ja *u* [*i* ja *u*] *i* ja *u*-ga⁷⁸:

ie: je sjeda – siedō [‘seda – süüa’], mjer – mierda [‘meri – merd’], vjer – vierda [‘veri – verd’], ljepa – Liepa [‘lepp – Liepāja’], tjera – tierā [‘tera – terve’], kiela: kjellō [‘kell: kella’], tierā: tjerrōd [‘terve: terved’]
uo: o toda – tuodō [‘toda – tuua’], soda – kakš suodō [‘sōda – kaks sood’], kuora: korrō [‘kōrv: kōrva’], kuona: konnō [‘konn: konna’]“ (LKG: 6).

Sama põhimõte kehtib ka triftongide osas, kuigi siin muutub *i*-liste triftongide puhul viimane komponent poolvokaaliks *v* (*kjevž* (6) ‘kõis’; *ljevdōn* (14) ‘leidnud’; *toizōs* (6) ‘teises’).

(t7) Pikkade diftongide osas on pakutud sellist tähistusviisi: „(...) pika täishääliku peale veetakse ka kokkupandud häälikutes [vokaalideühendites] kriips (ājga – ajga [‘aeg –äär’]) ja lühikesed *i*, *u* kirjutatakse jälle *i*, *u*-ga (tūjma – tuimō [‘tuim – tuima’], krīvkōb – krivkō [‘karjub – karjuda’])“ (LKG: 4). Nagu näha, tähistatakse käsikirjas ainult *i*- ja *u*-lõpuliste polüftongide kvantiteeti (*ieltōmiz|astamōd* (4) ‘välted’), samas kui diftong ise kirja pildist

⁷⁷ Ilmselt on see ettepanek seotud liivikeelses ühiskonnas esinenud tendentsiga kasutada *ts* ja *tš* asemel lätipäraseid *c* ja *č*.

⁷⁸ Põhimõte on veidi ebatäpselt sõnastatud, õigesti on see esitatud näidete ees (*ie: je*; *uo: o*). Diftongid, millega võrreldes opositsioone esitatakse, on kõik pikad.

tegelikult kaob. Kvantiteedi tähistamist triftongide puhul ei ole seletatud ning see jääb ebaselgeks isegi käsikirja keele alusel otsustades (*īd|toista* (9) 'üks teist').

(t17) Veel üks hiljem rakendust leidnud aspekt, mida käsikirjas käsitletakse, on väliskohakäänded. Kuigi käsikirja keeles neid ei kohta, on väliskohakäänete kunagisele esinemisele liivi keeles ja jäänustele peamiselt määruste kujul (*lapsõld voltsõ* (7) 'lapsena, lapsepõlves'; *mõlõ* (7) 'maale'; *mõldõ* (7) 'maalt'; *ājgal* (7) 'ajal') pühendatud terve lõik. Samuti on eraldi lõik pühendatud instruktiivile.

(t18) Käsikiri on esimene katse panna kirja liivi keele ortograafiareeglid ja keele tavakasutajate tarbeks ka lihtsustatud liivi keele grammatika üldisemad reeglid. Selleks on paratamatult vaja läinud hulgaliselt uusi keeleteaduslikke termineid. Kõige lihtsam viis nende saamiseks oleks olnud rahvusvahelises käibes olevate mõistete laenamine, mida suures osas on ka tehtud (*optatīv* (10) 'optatiiv'; *debitīv* (10) 'debitiiv'; *partitīv* (7) 'partitiiv'; *komitatīv* (7) 'komitatiiv'). Siiski on käsikirja koostaja eesmärgiks olnud käsikirja arusaadavaks tegemine keele tavakasutajale, sestap on selles püütud esitada reegleid lihtsamalt ja rahvusvaheliste laenude kõrvale või asemele on tehtud ka uusi liivikeelseid sõnu. Siin on vaid mõned näited: *nī|ājga* (10) 'olevik', ss 'nüüdisaeg'; *alli* (13) 'alus', *kīti* (13) 'öeldis'; *īdlug aga zingulār* (7) 'ainsus ehk singular', vrd lt *vien|skaitlis*; *emīn|lug aga plūral* (7) 'mitmus ehk pluural', vrd lt *daudz|skaitlis*; *ābjengōksažad* (7) 'elutud asjad', vrd lt *ne|dzīvas lietas*; *tāužkilši* (6) 'täishäälikutes'; *rōkandōks* (12) 'lause'; *kilud* (4) 'häälikud'; *ieltōmiz|astamōd* (4) 'välted'. (t19) Nagu näha, on siin, nagu ka eelmises allikas, kasutatud uudissõnade saamiseks väga erinevaid võimalusi – nii liitmist (*īd|lug*, *emīn|lug*, *nī|ājga*, *āb|jengōks|ažad*) kui ka tähendusväljade laiendamist (*kilud* (4) 'häälikud' *pro* 'helid') ja tuletusliiteid (*rōkandō|ks*) või nende kombinatsioone (*ēntšōm|sōnad* (9) 'omastavad asesõnad').

(t20) Keelelise puhtuse tagamiseks on käsikirjas kaotatud kõik lätipärasead prefiks, nagu ka eelmises allikas. Samas pole see seotud O. Looritsa eesti päritoluga, kuna muud lätipärasead iseärasused (*un* (4) 'ja', *pa-vanaks* (7) 'vanaks') on käsikirjas säilitatud.

Muud tunnused: (t5) *ež ~ Viž* (*ežmi* (9) 'esimene'; *ležgōl* (10) 'lähedal'; *meiž* (6) 'mesi'); (t6) *v* (*tāvžkil* (4) 'täishäälik'); (t8) lühike (*tiedō* (11) 'teha'); (t10) konsonant (*ēntš* (3) 'enda'; *sōndi* (4) 'sõnu'; *molđ* (8) 'mõld'; *sańt* (8) 'sant'); (t11) üksikkonsonant (*jel* (6) 'elu'; *kik* (8a) 'kukk', *kāp* (8a) 'kapp'; *pat* (8a) 'patt'); (t12) •; (t13) 1) morfoloogiline (*tāužkilši* (6) 'täishäälikutes'; *nāgtōb* (7) 'näitab'), 2) morfoloogiline, va -zt- ja -žt- (*kilgs* (13) 'küljes'; *sīdtōd* (14) 'seotud'; *mingōst* (6) 'mingite'; *ōbbōst* (8) 'hobused'); (t14) • (vastavad tüübid on käänamistabelis näidetena esitatud, kuid ainult NSg); (t15) -iz(ō)- (*kītijiz* (13) 'öeldise'); (t16) •; (t21) 1) *un* (4), 2) *bet* (4); 3) *bās* (10) 4) *pa* (7) (*pa-vanaks* (7) 'vanaks', ühtlasi esineb samas ka *pa-ta* vorm *sūrōks* (7) 'suureks'); (t22) 1) *uob* (12), 2) *um* (14), 3) *at* (7); (t23) •.

4.3. Līvo lölöd (1924)

**Stalte, Karl 1924. Līvo lölöd. Tallinna: Leelo.
(Līvöd Īt kēratōkst I). 24 lk. + Tōlkimisvahend. 4 lk.**

Aastal 1924 anti Tallinnas välja esimene ja seni ainus liivikeelne personaalne luulekogu. Selle autoriks oli tuntud liivi haritlane Kōrli Stalte (1870–1947). Ta oli lõpetanud Riia kubermangu gümnaasiumi, töötanud ametnikuna Riias ja Liepājas, õpetajana Dundagas ja Irēl, olnud ka köster ja orelimängija. Stalte oli ka aktiivne ühiskonnategelane – ta oli üks Liivi Liidu asutajaid ja esimene juhataja, samuti töötas aastail 1933–1939 liivikeelse kuukirja Līvli toimetajana. Hea saksa keele oskuse tõttu oli ta kasulikuks abiliseks keeleteadlasele L. Kettunenile 1938. aastal ilmunud liivi-saksa sõnaraamatu (LW) koostamisel ja redigeerimisel (LLK 1998: 39). Ühtlasi oli K. Stalte üks viljakamaid liivi luuletajaid ja kirjamehi, kelle looming saavutas suure populaarsuse juba tema eluajal.

Raamat ilmus sarja „Līvöd Īt kēratōkst“ („Liivi Liidu toimetised“) esimese väljaandena, jäädes ka ainsaks selle sarja esindajaks. Siimaani ei ole selge, milliseid teid pidi Stalte käsikiri liikus ja miks see trükiti Tallinna kirjastuses Leelo. Trükitud luuleraamatu sai juhatusega 1924. aasta 10. oktoobri otsusega oma omandisse Akadeemiline Emakeele Selts. Selle eest tasus selts O. Loo-ritsale raamatu trükikulud: 1924. aasta oktoobris 10 000 marka ja 1925. aasta märtsis 7000 marka. Ka honorari – 16 000 Läti rubla – maksis Kōrli Staltele Emakeele Selts (Blumberga 2007b: 37).

Raamatu ilmumise kohta kirjutab O. Loorits järgmist: „(..) Kuid esimene liivi kunstluuletiste kogu ongi juba trükitud: see on liivluse esimese juhi K. Stalte „Liivō Loolōd“ (Liivi laulud), mis ilmus Liivi Seltsi toimetuse esimese numbrina Tallinnas just Soome-Eesti-Ungari hariduskongressiks 1924 ja sisaldab rea õnnestunud riimilüürikat isamaast kui ka loodusest (armastusest hoopis vähem), paar mõistusalmi ja naljarida, ei puudu isegi esimene liivikeelne sonett“ (Loorits 1938: 151).

24-leheküljelises raamatus on avaldatud kokku 28 luuletust ja pilte Liivi ranna elust. Eestlastest huviliste jaoks, kes soovivad tekstist aru saada, on raamat varustatud ka eraldi trükitud „Tōlkimisvahendiga“⁷⁹. See sisaldab luuletuste osalisi tõlkeid. Nagu selgituseks on kirjutatud⁸⁰: „Tōlgitud on ainult laulude alguread, kuna lõpu jäetakse asjast huvitetu enda uurida, kusjuures esitatakse võõramad sõnad (ladina number tähendab salmi, araabia – rida).“

Suurem osa ehk 16 luuletust on tegelikult laulutekstid (Karma 1997a, 32), mis on paljude liivlaste jaoks hästi tuntud ja osalt rahvaluulestunud. Kui vaadata

⁷⁹ Lätis leiduvatel raamatutel (ka raamatukogudes) selline lisa puudub, seega tundub, et trükist levitati üksnes Eestis.

⁸⁰ Kirjutajaks on tõenäoliselt olnud O. Loorits, kes osales selle raamatu koostamisel. Pealegi on kõikjal „Tōlkimisvahendis“ ü-tähe asemel kasutatud y-tähte, mis on O. Loo-ritsale väga iseloomulik.

Liivi Liidu koori repertuaari enne 1924. aasta jaanuari lõppu (Blumberga 2005: 19), siis ilmneb, et enamikus olid need luuletused laulusõnadena kasutusel juba enne luuleraamatu väljaandmist ja osa ongi otse laulusõnadena kirjutatud, sealhulgas liivi hümn, mille meloodia on samasugune nagu Soome ja Eesti hümnilgi.

Keel

Raamatu sisu omapära raskendab mõnevõrra selle keelelist vaatlemist, kuna luulekeel seab omad piirangud nt uudissõnade ja laenude kasutamisele, samuti ka keelekorraldustööle, sest selle tulemusel võib muutuda luule esitus ja rütmika. Ortograafia vaatlemine seevastu on raskendatud trükitehnilistel põhjustel, mis ei ole lubanud mõningaid märke raamatus korrapäraselt tähistada ja on põhjustanud palju muid keelevigu (nii näiteks üks trükiviga on tekkinud juba raamatu pealkirjas (*Līvo lōlōd*, 'Liivlaste laulud' *pro Līvō lōlōd*).

(t2; t9) Nii trükitehnilistel põhjustel tekkinud peamisi vigu kui ka raamatus kasutatud ortograafiapõhimõtteid on üldisemalt kirjeldatud raamatu lisa „Tõlkimisvahend“, mis väärrib sel põhjusel peaaegu täielikku tsiteerimist: „Kriipsukene vokaalil tähendab täishääliku pikkust ja vastab tähe kahekordsele kirjutamisele eestis, komma konsonandi all tähendab kaashääliku peenenemist (ometi puudub peenendusmärk d tähe jaoks). Kahjatssetavasti puudub meie trykikodades palju tyype, mispärast on tulnud truckida pikk o kujul ô (mô tuleb lugeda moo), î väljendab pikka i-d (līvōd=liivōd), kuid pikka ä ega õ tyypi ei leidund yldse, mis on tekitand mitu „trykiviga“: ä tuleb lugeda pikalt sõnus kâb, kâmõ, kâdõ jne. (kâib, kâime kâia), niisama lâb, lâdõ (lâheb, minna), nâb, nâdõ (nâeb, nâha) jne., õ tuleb lugeda pikalt sõnus: kônka (kyngas), pōzõ (põõsa), vōrōz (võõras), õdõn (õhtul) jne. – Neid paratamatuid trykitehnilisi vigu palutakse lahkesti ja häätahtlikult vabandada, nagu kogu see raamatuke eeldab ainult lahkust ja häätahtlikkust“ (Stalte 1924: Lisa lk. 1).

Siiski selgub raamatu põhjalikumal vaatlemisel, et probleemid märkide esitamisega pole nii suured, kui eelnevast kirjeldusest tunduda võiks. Nii on *ā* paljudes kohtades siiski esitatud (*pāgiņ* (12) 'palju'), samuti esineb ka *ī* (*kīlma* (10) 'külma'). Luuletuste pealkirjades, mis on kirjutatud läbivalt suurte tähtedega, esinevad nii *ō* kui ka *õ* (*IZAMŌ* (4) 'Isamaa'; *VŌRŌL MŌL* (8) 'Võõral maal'). Samuti võib pealkirjades kohata ka palataliseeritud *ḑ*-d, tõsi küll varasemal palatalisatsiooni märkimise kujul *D*' (*PIŠKI TĒD*' (13) 'Väike täht'; *LUG AMD'I PĀVD'I* (17) 'Loe kõik päevad').

(t9) Lisas „Tõlkimisvahend“ kirjeldatud palatalisatsiooni märkimise viimine lätipäraselt komaga tähe alla ongi käesoleva allika suurimaks uuenduseks. Ilmselt on selle abil püütud lähendada läti ortograafiat ja liivi kirjakeele kirja- viisi, mille ühisjooneks on juba algusest peale olnud foneetilise transkriptsiooni märkimisviisist tulenev vokaali pikkuse märkimine kriipsuga tähe kohal. Raamatus on uue palatalisatsioonimärgiga märgitud kõik algupärased palataalsed konsonantfoneemid (*siņņi* (5) 'sinine'; *vaņtļōb* (6) 'vaatab'; *sūri* (13) 'suuri'; *piṭki* (12) 'pikne') peale *ḑ* (*ruidi pāvdi* (18) 'haigeid päevi'), mida pole

tähistatud ülalmainitud trükitehnilistel põhjustel. Vaatamata sellele olulisele uuendusele on käesoleva allika väljaandmise järel ilmunud kahes viimases „Liivi lugemikus“ (LL 1924 ja LL 1926) kasutatud endiselt palatalisatsiooni vana märkimisviisi.

(t7) Uued arengud on ka pikendatud esikomponendiga polüftongide kvantiteedi märkimisel. Kuigi enamikus diftongides on kvantiteet endiselt märkimata (*siest* (24) ‘sellest’; *tuokstõ* (6) ‘tooksid’; *ruoikistõ* (13) ‘kiirustasid’), on diftongis *āi* see märgitud ([*um*] *pāistamõst* (14) ‘peab paistma’; *āigastõd* (16) ‘aastat’), kusjuures diftong on seejuures alles jäetud selle teist komponenti poolvokaaliks teisendamata. Ka seda uuendust ei ole kahes viimases lugemikus (LL 1924 ja LL 1926) kasutatud.

Kahe viimati vaadeldud uuenduse tähelepanuta jätmine kahe järgmise allika keelelisel vormimisel paneb mõtlema, et nende uuenduste puhul on tõenäoliselt tegemist K. Stalte enda algatustega ortograafia alal, mida tema kolleegid O. Loorits ja L. Kettunen aktsepteerima ei kiirustanud. Mõlemad nähtused esinevad ka 1929. aasta lauluraamatus, mille toimetajaks on K. Stalte. Näib, et ajakirja Līvli ilmunise ajaks on need algatused aga aktsepteeritud, sest Līvli ortograafia kujundamisele kaasa aidanud L. Kettunen ja O. Loorits ei ole nendega seoses mingeid vastuväiteid esitanud ega Līvli põhimõtteid muutnud. Edaspidi esinevad mõlemad nähtused kõigis liivi kirjakeele allikates peale Liivi Sõprade Seltsi Lätis väljaannete keele (vt 6.1).

(t18) Nagu eespool juba öeldud, on raamatu olemuse tõttu vähetõenäoline, et selles oleks laialdaselt kasutatud laene ja uudissõnu. Raamatu keele vaatlemisel leiab selline eeldus ka kinnitust, kuna selles esinevad vaid mõned, enamikus üldlevinud läti laenud (*tout* (15) ‘rahvas’, vrd lt *tauta*; *barast* (24) ‘pundist’, vrd lt *bars*) või sellised poetismid nagu *tūlki liedõdliktaji* (19) ‘tuuleke lehe-liigutaja’. (t19) Puuduvad ka täielikult tuletusliidete abil tuletatud uudissõnad. (t20) Tähelepanuväärne asjaolu on siiski see, et raamatus ei esine ka ühtegi lätipärasest prefiksist.

Muud tunnused: (t1) 1) lvI, 2) ●; (t3) 1) ●, 2) ●; (t4) 1) *je* (*sjeldõ* (15) ‘selge’; *pjedagõd* (17) ‘männid’), 2) *o* (*kordõd* (9) ‘kõrged’), 3) *oi* (*toiz* (15) ‘teises’), 4) ● (*iev*) (arvestades raamatu sarnasusi teiste sama ajastu allikatega, tuleks siingi eeldada samasugust lahendust); (t5) *ež* (*ležgli* (15) ‘lähedane’; *ežmi* (9) ‘esimene’) ~ ● (*Viž*) (arvestades raamatu sarnasusi teiste sama ajastu allikatega, tuleks siingi eeldada samasugust lahendust); (t6) *u* (*tõurõz* (4) ‘kallis’); (t8) lühike (*tiedõ* (16) ‘teha’); (t10) konsonant (*ertlõd* (16) ‘riidled’; *vaņtlõb* (6) ‘vaatab’); (t11) üksikkonsonant (*kaladkuļ* (15) ‘kalakotkas’; *loļ* (16) ‘loll’); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline ((*kõdskiņ* (23) ‘kahekesi’; *lagtistõ* (13) ‘langetasid’), 2) morfoloogiline, va -zt- ja -žt- (*mingist* (16) ‘mingit’; *võtistõ* (19) ‘võtsid’; *kilgs* (15) ‘poolel, küljel’; *lāndstõ* (12) ‘läänest’; *valgtõ* (12) ‘valgust’); (t14) foneetiline (*itõ* (22, 24) ‘ühte’); (t15) ●; (t16) ●; (t17) harv (*suol* (23) ‘soos, sool’; *amal kurkõl* (23) ‘kogu kurgust’); (t21) 1) *un* (4), 2) ●, 3) ●, 4) ●; (t22) 1) ●, 2) *um* (21), 3) *at* (9) ~ *atõ* (15); (t23) ● (originaalkuju) (raamatus küll esineb kaks nime: *Karl Stalte* (tiitellehel ja lk 3) ja *Mari*

Schaltjahr (11), kuid on raske öelda, kas nende puhul on tegemist võõrapäraselt kirjutatud originaalnimedega või normaalselt kirjutatud võõrnimedega).

4.4. Līvōkiel lōlōd (1929)

Līvōkiel lōlōd. Kubbōkuorṛōn Stalte kōrli. Ūlzōandōn Līvōd Īt. [Helsinki.] 24 lk.

Lauludel ja laulmisel oli liivlaste ühiskondlikus ja kultuurielus kahe maailmasõja vahelisel ajal oluline roll. Juba K. Stalte luuleraamatust on näha, et luule ja laul on liivi kirjanduses, vähemasti K. Stalte loomingu puhul, tihedalt põimunud. Laulude olulisust K. Stalte nägemuses liivluse alalhoidmisest iseloomustavad ka tema enda sõnad: „Aeglaselt ja raskelt läheb liivlaste rahvuslik ärkamine edasi, aga ühes ja teises kohas saab seda juba märgata. Nii ka Lūži elanikke olen juba saanud nii kaugele, et hakkavad rannakeelseid laule õppima. Nii peaks korraldama laulukoor igas külas. Laulmine ühendab, ja mida enam me suudame randlasi unest äratada, seda tugevamaks saab Liivi Liit“ (Blumberga 2005: 20).

Esimene liivi laulukoor hakkas tegutsema juba 1922. aasta suvel (veel enne Liivi Liidu asutamist) Lõrmi talus Sīkrōgis ja selle juhatajaks ja dirigendiks sai Kōrli Stalte tütar Margarete Stalte (Dambergs: 1999: 68). Koor vajab loomulikult repertuaari ja algusaastail hoolitses selle eest K. Stalte, kes otsis enda kirjutatud ja tõlgitud luuletuste jaoks välja sobivad meloodiad (Karma 1995b). Eesti heliloojate laulunooted oli temale saatnud ka O. Loorits Tartust (Blumberga 2005: 20).

Repertuaari kasvades tekkis vajadus selle väljaandmise ja levitamise järele, kuid see oli juba keerulisem. Mõningad laulutekstid olid küll enne avaldatud, kuid nootidega varustatud lauluraamatute väljaandmine viibis, selle põhjuseks nimetab K. Stalte initsiatiivi ja raha puudumist (LKL 1929: 1). Siiski anti 1929. aastal soome professori ja hõimurahvaste aktivisti Yrjö Jahnssoni toetusel Soomes välja esimene liivikeelne lauluraamat koos nootidega (Blumberga 2002: 159). See sai ühtlasi esimeseks Soomes väljaantud liivikeelseks raamatuks. Y. Jahnssoni toetusele ja ilmutamiskohale vaatamata on raamatu tiitellehel väljaandjaks märgitud Liivi Liit.

1928. aasta sügisel kirjutatud eessõnas teatab raamatu koostaja K. Stalte, et „raamatust võib leida 42 laulu neljahäälse segakoori jaoks, neist lõpus kolm vaimulikku laulu, ühe kahehäälse lastelaulu ja kolm mängu“ (LKL 1929: 1). Ent 1929. aasta talvel kirjutatud täiendavas eessõnas seletab Lauri Kettunen⁸¹: „See raamat saab olema väiksem, kui „Eessõna“ lubab“ (LKL 1929: 2). Nimelt on lauluraamatu 24 leheküljel kokku avaldatud vaid 30 laulu, sealhulgas üks – „Min izāmō, min sindimō“ („Mu isamaa, mu sünnimaa“) – topelt, kahe erineva

---

⁸¹ [L.K.]

meloodiaga: klassikalise F. Paciuse viisi ja Miina Hermann (Miina Härma) kirjutatud viisiga.

Sealsamas lubab L. Kettunen, et muud laulud avaldatakse hiljem – meloodia poolest kõige paremad tõlgitakse soome keelde ja antakse välja kakskeelse väljaandena Soomes⁸², mida olevat lubanud teha Kansanvalistusseura (Rahva-harimise selts); teised olevat ka küllalt ilusad ja Y. Jahnsson olevat lubanud need samuti „kivitrükis“ välja anda (LKL 1929: 2). Kivitrüki tehnikas on antud välja ka 1929. aasta lauluraamat, mis on mänginud oma rolli liivikeelse teksti kujutamisel.

Keel

Vaadeldes raamatu keelt üldiselt, tuleb nentida, et varieerumine põhimõtete osas on selles tunduvalt suurem kui mis tahes muus liivi kirjakeele allikas, samuti leidub allikas selliseid ortograafiapõhimõtteid, mis keeleliselt pole kuidagi õigustatud ning on pealegi paljuskki vastuolus eelnevate ja ka hilisemate väljaannetega. Näib, et raamatu käsikirja valmistamisega on K. Stalte tegelenud üksinda ning selles töös ei ole teda abistanud ei L. Kettunen ega ka kõikide muude 1920. aastate allikate koostamise juures olnud O. Loooris. Selletõttu on K. Stalte pannud kõik laulu- ja muud tekstid kirja ilmselt oma oskuste kohaselt ning vastavalt oma keelelisele tunnetusele rakendanud ka mõningaid enda väljamõeldud põhimõtteid, millest mõned (diftongi pikkuse märkimine ja diftongide *ie* ja *uo* tähistamine tavaliste diftongidena *ie* ja *uo*) on liivi kirjakeelde isegi püsima jäänud.

Raamatu keelelist vaatlemist raskendab lisaks omapärastele ortograafiapõhimõtetele ja K. Stalte ebajärjekindlusele ka asjaolu, et raamatu trükkimise jaoks kasutatud kivitrüki plaadid või nende klišeed on ilmselt valmistanud liivi keelt mitteosanud töötaja ning pärast valmimist ei ole neid kontrollitud või on kontrollimise võimalus puudunud. Selle tagajärjel on lisaks ebajärjekindlusele ka trükivigu (*und* (2) pro *un* ‘ja’; *sõtõbēd* (2) pro *sõtõbōd* ‘saadavad’; *lõulõ* pro *lōulõ* (K. Stalte versioonis) pro *loulõ* ‘laulu’; *Vālgamō* (19) pro *Vālgamō*), kusjuures polegi võimalik selgelt öelda, kus on tegemist käsikirja ebajärjekindlusega ja kus ümberkirjutamisel tekkinud vigadega (nt *kizōmōt* (1) pro *kizzōmōt* ‘küsimata’, vrd *mattō* (14) ‘matta’; *jaravāzzōn* (16) ‘ära väsinud’; *kālmadtarrō* (16) pro *kālmadtarrō* ‘kalmistule’ jne).

Arvestades kõiki eespool mainitud aspekte, tuleb täheldada, et käesolevas allikas saame keelelisi iseärasusi vaadelda vaid väga üldistavalt ja tinglikult ning tõlgendades nende esinemise regulaarsust. Selle suhtes, kas mõni iseärasus esineb konkreetsetel kujul põhimõtte või tunnetuse tõttu, tuleb olla ülimalt kriitiline.

(t1;t2) Vokaalfoneemide esitamise osas on raamatu iseärasuseks see, et selles kasutatakse /*ō* ~ *ā*/ tähistamiseks nii *ō*-d (*kōd* (1) ‘kahe’; *rōntō* (1)

⁸² Soomluse Liit andis selle välja aastal 1933. Selle väljaande kohta vt rohkem 7.1.

‘raamatu’), kui ka *ā*-d (*izamā* (3) ‘isamaa’; *siñdimā* (3) ‘sünnimaa’). Nähtus pole sugugi seotud sellega, et raamatus oleks kasutatud kaht murret, allikas on täielikult idaliivi murdes kirjutatud ja selles on küll avaldatud ka kaks lääneliivi luuletaja Valkti (J. Belte) luuletust, kuid need on kas juba algselt olnud idaliivi murdes kirjutatud või on sellesse teisendatud (*voļgō* (17) ‘olgu’, vrd lvL *vuolgō*; *vōrgōd* (15) ‘vōrgud’, vrd lvL *virgōd*). *ā* esineb hoopis ühes Stalte enda luuletuses – liivlaste hümnis, kusjuures tundub, et põhjuseks on siin pelgalt asjaolu, et *ā* tagab luuletuses parema riimi (*min izamā, min siñdimā ūod ārmaz rānda sa* vrd *min izāmō, min sindimō ūod ārmaz rānda sa* ‘mu isamaa, mu sünnimaa, oled armas rand sa’). Sellest johtuvalt tuleks *ā*-d käsitleda kui idaliivi foneemi *ō* tähistamiseks kasutatud märki.

(t4) Polüftongides ülilühikese esikomponendiga *i* ja *u* on Stalte loobunud esikomponendi peitmisest ning tähistab diftonge *ie* ja *uo* tavaliste diftongidena *ie* ja *uo* (*pierast* (1) ‘pärest’; *tuoi* (2) ‘teine’; *kuolm* (1) ‘kolm’), samuti on kõik komponendid tähistatud *u*-algulise triftongi puhul (*tuoi* (3) ‘teine’; esineb ka erinev variant, kus viimane *i*-line komponent muudetud poolvokaaliks *j* – *tuojzōn* (1) ‘teisele’). *i*-algulisi triftonge ei ole allikas tuvastatud.

(t7) Kõige suuremat segadust on põhjustanud pikendatud esikomponendiga polüftongide kvantiteedi läbiv tähistamine (*ūod* (3) ‘oled’; *vīerōbōd* (3) ‘veerevad’; *āigast* (1) ‘aasta’; *lāinōd* (3) ‘lained’), kuigi diftongi *āi* puhul esineb ulatuslikku varieerumist (*ājtast* (1) ‘aidast’; *pānta|ājgan* (1) ‘värsimõddule’; *āijgigid* (1) ‘mõõtkke’). Pikkus on tähistatud ka triftongide puhul, kuigi siin on viimane komponent muudetud poolvokaaliks (*tūojsta* (2) ‘teist’; *ābrūojkōs* (10) ‘kiirustamata’).

Tundub, et põhimõtte rakendamise käigus on Stalte hakanud märkima pikaks kõiki diftonge, mis tema tunnetuse järgi tundusid pikendatud (need moodustavad õigupoolest valdava osa kõikidest diftongidest) ning selle tulemusena on pikaks märgitud ka sellised diftongid, mille esikomponent polegi pikk (*vōibōd* ‘võivad’ pro *vōibōd*; *āigō* (1) ‘aega’ pro *aigō*; *tōutōd* (1) ‘rahvad’ pro *toutōd*; *ēi* (5) ‘jāi’ pro *ei*; *sēisis* (5) ‘seitsmes’ pro *seisōs* ~ *seisis*; *immargōuōd* (1) ‘ümbrusesse’ pro *immōrgōuōd*). Tema loogikat diftongide kvantiteedi märkimisel ilmes- tab tema enda aastal 1935. ajakirjas Līvli avaldatud kommentaar diftongide pikkuse tähistamise kohta: „(..) liivi keeles on kõik triftongid pikad, samuti nagu diftongid, välja arvatud ainult „ie“ ja „uo“, neil on samasugused pikkused nagu lihtsatel vokaalidel⁸³„ (Stalte 1935: 3).

Lisaks lühikestele diftongidele on ta kohati pikaks märkinud ka mõned lühikesed vokaalid (*Ūlzō|añdōn* (kaanel) ‘välja andnud’, vrd *ulzō andōn*; *kūntš* (18) ‘kuni’, vrd *kuñtš*). Siin on Stalte tõenäoliselt tajunud vokaali pikana järgneva helilise konsonandi tõttu.

(t9) Sarnaselt diftongide pikkuse märkimisega ning võimalik, et isegi selle eeskujul on Stalte alustanud pikkuse tähistamist ka konsonantühendites, esitades

⁸³ Selle all peab ta ilmselt silmas *ie* ja *uo* versus muud diftongid.

pikkust, samuti nagu vokaalide puhul, pikkusekriipsuga⁸⁴ ja otsustades märkimise vajaduse üle ilmselt oma tunnetuse alusel (*rovd* (19) 'rahvast'; *tōvrōz* (3) 'kallis'; *viṛgimiz* (1) 'ärkamise'; *meḷdiṇi* (1) 'meloodiaid'; *saṇt* (1) 'sant'; *leṃ* (13) 'soe'; *siḷmi* (13) 'silmi').

(t10) Iseärasusi on ka palatalisatsiooni tähistamisel konsonantühendites. Tundub, et olenemata hääldusest märgib Stalte konsonantühendis palataliseerituks ainult selle esimese tähe (*voḷtō* (1) 'olid'; *tuḷtō* (1) 'tulid'; *āṇdig* (1) 'helde'; *vaṇtlōn* (1) 'vaadanud'; *kīṇdli* (6) 'pisaraid', vrd *kīṇḍōḷi*), konsonantühendis *ṇt* pole ta aga ilmselt palatalisatsiooni üldse tunnetanud ja märgib selle asemel läbivalt pikaks *n* tähe (*daṇtšōbōd* (20) 'tantsivad'; *eṇtš* (20) 'enda'; *kuṇtš* (20) 'kuni').

(t18) Raamatu alguses olevas eessõnas esineb ka mõningaid erineva lähtekeele taustaga laensõnu, mille K. Stalte on ise liivi keeles kasutamiseks sobitanud – sõna *sportmen* (1) 'sportlane' on laenatud läti keelest (vrd lt *sportsmenis* (VLV 1938: 500)), kuid lähtesõnas esikomponendi lõpus olevat *-i* on Stalte ilmselt tajunud lätipärasusena ja seepärast eemaldanud; sõna *initiativō* (1) 'initsiatiivi' on laenatud saksa keelest (vrd sks *initiative* (VLV 1938: 292)); *kulud* (1) 'kulud' on toorlaen eesti keelest; *komponiertōd* (1) 'komponeeritud' on samuti eesti laen (vrd lt *komponēts*); ning sõna *eestlist* (1) 'eestlased' (vrd *ēstlizt*) on kas toorlaen eesti keelest, millele on sobitatud liivipärane lõpp *-list*, või trükiviga. Lisaks laenudele esinevad eessõnas ka kaks Stalte poolt läti keele eeskujul loodud uudissõna, mis on selguse mõttes varustatud sulgudes olevate selgitustega (*pānta|ājgan* (*pantmērs*, *Versmaass*) (1) 'värsimõddule'; *kītōmōdōn* (*teikumi*, *Sätze*) (1) 'lauset') ja üks tuletis (*loultō* (*dzejot*, *dichten*) (1) 'luuletada').

Muud tunnused: (t3) 1) ●, 2) ●; (t5) *ež* (*ežmiz* (1) ~ *ežmōz* (20) 'esimese';), ~ ●; (t6) *u* ~ *v* ~ *v̄* (*tōuvōz* (14) 'taevasse'; *pivtāvž* (8) 'peotäis'; *tōvrōz* (3) 'kallis'); (t8) pikk (*ād tūoḍ* (16) '[sa] ei tohi'); (t11) geminaat/üksikkonsonant (*kill* (2) 'küll'; *leṃ* (13) 'soe'); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline (*ābḷ* (15) 'aita'; *lagtistō* (13) 'lasid alla'; *tuojzkilgs* (12) 'teisel pool, teisel küljel'), 2) morfoloogiline, va *-zt-* ja *-žt-* (*kubsō* (20) 'koos'; *lāndstō* (13) 'läänest'; *tādkōks* (19) 'teiega'; *kādkōks* (1) 'käega'; *izandtō* (1) 'härast'; *lōlistō* (1) 'laulsid'; *līvlistōn* (1) 'liivlastele'; *kalamiestō* (20) 'kalameest', on ka erand *rikazt* (1) 'rikast'); (t14) foneetiline (*ūtō* (18) 'ühthe'); (t15) *-i-* (*kūldijōn* (15) 'kuulajale'; *māngajid* (22) 'mängijad'); (t16) harv (*ilma kizōmōt* (1) 'küsimata'); (t17) harv (*sidamōl* (20) 'keskel'; *sidamōld* (20) 'keskelt'; samas ka paralleelvormina *sidams* (22) 'keskel'); (t19) ●; (t20) ●; (t21) 1) *ja* (1) ~ *un* (2), 2) ●, 3) *ilma* (1), 4) ●; (t22) 1) *um* (17), 2) *um* (1), 3) *ātō* (1) ~ *at* (*atō*) (6) ~ *att* (10, 17) ~ *attō* (17); (t23) originaalkuju (*Miina Hermannōst* (1); *Juhan Aavik* (4); siiski on ka erandeid, nt *Tsimze* (9) *pro Cimze*).

⁸⁴ Konsonandi pikkust saab kriipsuga selle kohal esitada ka foneetilises transkriptsioonis, kuid on kaheldav, kas Stalte oli sellega piisavalt tuttav.

5. AJAKIRI LĪVLI

1931. aasta jõulude ajal ilmus Jelgavas 500 eksemplaris liivikeelse ajakirja Līvli esimene näidisnumber. Mõte ajakirja väljaandmisest oli tõenäoliselt tekkinud juba aastal 1930, kui Helsingi Akadeemilise Hõimuklubi⁸⁵ koosolekul tuli sellise mõttega välja samal suvel Liivi randa külastanud Leeni Vesterinen⁸⁶ (Peltoniemi 1931: 1). Algselt oli kavas hakata ajakirja välja andma juba 1931. aasta algul, kuid vahendite ja korraldusliku töö puudumise tõttu otsustati väljaandmine edasi lükata (Blumberga 2002: 165–166, 170). Terve ajakirja väljaandmise perioodi jooksul oli selle mitteametlikuks väljaandjaks ja rahastuse otsijaks Helsingi Akadeemiline Hõimuklubi (Blumberga 1999: 146). See kajastub ka ajakirja päises.

Ajakirja esimeseks toimetajaks sai Jelgava telefoni- ja telegraafivõrgu ülem Aņdrōks Štāler, kes oli varem olnud ka L. Kettuneni keelejuht, ning kaastöötajateks sel ajal Jelgava Riiklikus Õpetajate Instituudis õppinud Pētōr Damberg, Hilda Grīva ja Alise Gūtman (Damberg 1978: 76). Ajakirja algse väljaandmiskoha valiku põhjustas tõenäoliselt just kolme nimetatud noore viibimine Jelgavas, kusjuures tundub, et P. Damberg oli algselt kavandatud ka Līvli toimetajaks. Selle taga olid kindlasti L. Kettunen ja O. Loorits, kes liivlaste ühiskonda kogukonnast väljaspool olijatest kõige paremini tundsid (Blumberga 1999: 146–147). Lõpliku toimetaja ja ka ajalehe nime valikut kirjeldab A. Štāler oma 6.10.1931. a kirjas Helsingi Akadeemilise Hõimuklubi kontaktisikule Urho Tuomolale nii: „Me kõik teame ajakirja väljaandmisest. Me [A. Štāler, P. Damberg, H. Grīva, A. Gūtman] mõtleme, et ajakirjale võiks nimeks panna „Līvli“ [‘liivlane’]. Toimetaja võiksin olla mina – Andrōks Štāler – sellepärast, et Damberg käib veel koolis ja pole teada, kuidas kooli direktor selle peale vaatab“ (Blumberga 1999: 149).

Jelgavas ilmus ajakiri 1933. aasta augustini. Et kolmel tudengil oli see viimane õpingute aasta ja neil jäi ajakirja tegemiseks vähe aega, viidi ajakirja toimetus septembris üle Irēle, kus selle toimetamisega hakkasid tegelema Kōrli Stalte ja tema tütar Margarete Stalte (Blumberga 2002: 171). Dokumentide põhjal otsustades olid jälle L. Kettunen ja O. Loorits need, kes andsid korralduse toimetuse Irēle viimiseks ja uue toimetaja kinnitamiseks (Blumberga 1999: 147). Vastavalt ajakirja toimetuse asukohale on ajakirja ilmumislugu tavaks jagada kaheks – Jelgava (Līvli A) ja Irē perioodiks (Līvli B). Keelelisest vaatevinklist tuleb aga Jelgava perioodis täiesti eraldi nähtusena käsitleda ajakirja esimest, 1931. aasta numbrit, kuna selles esineb selliseid keelelisi iseärasusi, mida ajakirja järgnevates numbrites enam ei ole.

Ajakiri jätkas ilmumist 1939. aasta augustini, mil sakslannaga abielus olnud Kōrli Stalte ja tema tütar Margarete repatrieerusid Saksamaale⁸⁷. Veel 1940.

⁸⁵ Helsingin Akateeminen Heimoklubi

⁸⁶ Eesti päritolu Soome hõimutööaktivist

⁸⁷ Liivi koduloouurijalt Baiba Šuvčanelt 2010. aasta oktoobris isiklikult saadud andmete kohaselt leidis repatrieerumine aset alles aastal 1941.

aasta mais ilmus teade, et Eesti organisatsioon Fenno-Ugria kavatseb jätkata ajakirja Līvli väljaandmist, kuid see kavatsus jäi ellu viimata (Blumberga 2002: 172).

Ajakirja väljaandmisel laoti lehed kirjutusmasinal ja paljundati neid multigraafiaga (Damberg 1978: 76), mis oli tänapäeva kopeerimismasina eelkäija. Selline tehnoloogia lubas säästa ajakirja trükkimiskulusid. Kirjutusmasina ja multigraafi kinkis Soome Kooperatiivkaubanduse Keskühendus (Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta ehk SOK) (Blumberga 2002: 166). Ajakirja valmimisprotsessi iseloomustab üks selle kaastöötajatest Hilda Grīva (sündinud Cerbach) oma kirjas Lauri Kettunenile nii: „Suure jõuga töötame „Līvli“ juures. Niipea, kui on veidi aega, läheme härra Štāleri juurde, kirjutame ja arutame niikaua, kuniks kõik on sellises korras, et saab trükkida. Pētš [P. Damberg] on trükimeister, meie Aliseaga [Gūtman] – tõmbajad. Kus iga lehekülg tuleb lasta 400 korda, seal tööd küllalt. Kuid sest pole midagi, meil endal on hea tunne, et rahva heaks saame midagi teha“ (Šuvcāne 2002b: 87).

Ajakirja tavanumber oli neljal lehel, mille vormistamisel järgiti kindlat struktuuri – päisele järgnes jutlus, mida hilisemal ajal täiendas mõni vaimuliku sisuga laul; seejärel tulid ilmaliku sisuga materjalid (luuletused, folkloorinäited, uudised jms materjalid), kusjuures käsitletud teemade valik oli väga lai.

Ajakirja saadeti liivlastele ja liivi huvilistele terves maailmas. 1932. aasta augustis teatas Līvli toimetaja ajakirja väljaandjatele: vastavalt väljaandja esindaja korraldusele, et liivlastele tuleb ajakiri levitada tasuta, saadab toimetust tasuta eksemplare järgmistesse paikadesse: Mustānumi 9, Kūolkasse 50, Vaidi 12, Sānagisse 21, Pitrōgisse 10, Kūoštōgisse 15, Irēsse 33, Sīkrōgisse 37, Ūžkilasse 9, Īrasse 21, Pizasse 2, Lūži 27, Paṭikmāsse 3, Riiga 9, Ventspils 17, teistesse Lätimaa kohtadesse 15, lisaks Hõimurahvaste klubile Soome saadetakse 8 eksemplari, Ameerikasse 5, Brasiiliasse 4, Eestisse 11, Rootsi 1 ja Alaskasse 1 eksemplar. (Blumberga 2007d: 26)

Kokku ilmus ajakirja 70 numbrit: aastal 1931 üks number; aastal 1932 kaksteist; aastal 1933 Jelgavas – neli tavalist ja kaks topeltnumbrit, Irē perioodil neli numbrit; aastal 1934 kaheksa; aastal 1935 seitse; aastal 1936 kümme, aastal 1937 üksteist, aastal 1938 kuus ning aastal 1939 kolm numbrit (Blumberga 2002: 171).

Līvli väljaandmise regulaarsust takistasid ka muud tegurid peale rahu puuduse ja korralduslike raskuste. Suur paus tekkis selle väljaandmise 1934. aasta augustist kuni 1935. aasta juunini, kui Lātis toimunud riigipöörde tagajärjel nõuti tsensuuri tarbeks ajakirja eelnevat tõlkimist läti keelde. Selle kohta ütleb toimetaja K. Stalte tagasihoidlikult: „Palju raskusi ja tööd tekitab ümberpanemine läti keelde“ (Līvli B: 1937. Nr 1 lk 3); O. Loorits on aga oma kommentaarides palju teravam: „Liivi ajakirja lastakse eeltsensuuriks läti keelde tõlkida, mis nõuab muidugi kahekordset vaeva ja asetab ajakirja edasiilmumise õige suure küsimärgi ette. Ja see küsimärk ähvardab sümboolselt kogu liivlust“ (Loorits 1938: 170). Tsensuuri jaoks tõlkimise nõue tühistati alles 1937. aasta algul (Blumberga 2002: 171).

5.1. Esimese numbri keel (23.12.1931)

Līvli 1931. [ajakiri]. Jelgava: Em. Štāler. 4 lk.

Regulaarselt ilmuva väljaande loomine sai oluliseks verstapostiks liivi kirja-keele arendamisel. Väljaande perioodilisus tähendas ulatuslikumat liivi keele tarbimist, samuti otsesemat ja regulaarsemalt tagasisidet ja mõttevahetust kirja-keele kasutajatega. Siit tulenes vajadus korrastada olemasolevaid liivi kirjakeele põhimõtteid ja ka suurepärane võimalus rakendada uusi, sest varasemad harvemini kui kord aastas ilmunud väljaanded ei olnud suutnud tagada ühtsete reeglite kasutamist ei väljaannetes ega ka kasutajate seas.

Ajakirja ilmumisele eelnenud uute keelekorralduslike põhimõtete välja-töötamisega tegeles peamiselt P. Damberg koos teiste Līvli kaastöötajatega (Damberg 1978: 76), kuid nad pidasid selles osas nõu ka teiste liivi kirjakeele arendajatega. Nii kirjutab K. Stalte Soome poolt Līvli ilmumisega seotud kontaktisikule U. Tuomolale 9.12.1931. järgmist: „Õigekirja saatsin juba Jelgavasse. (...) Kuna nüüd saab ka Teil olema sellega rohkem tegemist, siis kirjutan lühidalt neist kõige suurematest puudustest, milliseid olen [ortograafias] leidnud (...)“ (Blumberga 1999: 152). Mingil määral on põhimõtete väljatöötamisega kindlasti olnud seotud ka L. Kettunen, kes ajakirja esimeses numbris on avaldanud artikli „Kui um kēratōmōst“ („Kuidas tuleb kirjutada“, Kettunen 1931: 2–3), milles ta kirjeldab liivi keele foneemide tähistamist uue kirjaviisi põhimõtetest lähtuvalt.

Võimalik on ka, et Kettuneni artikkel oli vajalik kui autoriteedi kinnitus juba tehtud muudatustele kirjaviisis, mis aitaks veenda inimesi selles, et need on õiged ja vajalikud. See ei oleks sugugi üllatav, kui meenutada, et samasugune roll oli Kettunenil ka „Esimese Liivi lugemiku“ koostamisel ja toimetamisel. Mil määral on Damberg pidanud nõu O. Looritsaga, pole selge, kuid arvestades asjaolu, et hiljem konsulteeris ta Looritsaga oma lugemiku koostamise käigus (Damberg 1978: 78), ning seda, et mõningate põhimõtete rakendamist (nt *õ* ja *ü* toomine ortograafiasse) kaalus Loorits juba varem, ei saa tema osavõttu ka käesoleva allika keeleliste põhimõtete väljatöötamisel välistada.

(t9; t3) Ajakirja jaoks väljatöötatud põhimõtetega seoses jääb selgusetuks asjaolu, miks on osa uusi põhimõtteid, mis ajakirja esimeses numbris esinevad, juba teises numbris kadunud (järgsilpide vokaalide pikkuse märkimine ja läti-pärane palatalisatsiooni tähistamine komaga tähe all), kuigi toimeetus ega aja-kirja väljaandmiseks kasutatud tehnilised vahendid ei ole muutunud. Kuna muutust selgitavad dokumentaalsed tõendid puuduvad, on selle kohta võimalik esitada vaid hüpoteetilisi väiteid, millest usutavaim oleks ehk K. Stalte ja O. Looritsa erinev ortograafiapõhimõtete käsitus: palatalisatsioon oli enne ajakirja ilmumist märgitud lätipäraselt vaid K. Stalte toimetatud väljaannetes, mujal märgiti seda nii nagu foneetilises transkriptsioonis; lühikesele rõhulisele silbile järgneva silbi vokaali pikenemise tähistamata jätmine on tegelikult O. Looritsa poolt juba esimesest lugemikust (LL1921) alates liivi kirjakeelde juurutatud eestipärasus, mis läti ortograafiapõhimõtetega (kus pikkust tähista-

takse kõikide pikendatud vokaalide puhul) harjunud Staltet võis ärgitada tegema ettepanekut vokaalide pikkuse tähistamiseks järgsilpides ning Loorits võis neile uutele põhimõtetele jaole saada alles pärast esimese numbril ilmumist.

Stalte sellise algatuse võimalikkusele viitab nii Stalte kiri Tuomolale, milles ta muuseas kirjutab (tõsi küll, konsonantide pikkuse märkimise kohta), et „meid, kellele soome keele õigekirjutus on võõras, [see] segab“ (Blumberga 1999: 152–153), kui ka asjaolu, et just Stalte hakkas oma 1929. aastal väljaantud lauluraamatus esimesena tähistama kõikide pikendatud esikomponendiga diftongide pikkust ning see põhimõte on leidis samuti rakendust ajakirjas Līvli. Stalte ja Looritsa erinevat ortograafiapõhimõtete käsitluse versiooni toetab ka asjaolu, et näiteks lätipärane palatalisatsiooni märkimine tuleb ajakirja tagasi juba esimeses Irē perioodi numbris, milles toimetustöö läks K. Stalte kätte. Igal juhul on erinevused Līvli Jelgava perioodi esimese ja teiste numbrite vahel väga suured, mis annab põhjust vaadelda ajakirja esimest numbrit muudest Jelgava perioodi numbritest eraldi.

(t2; t20) Ajakirja Līvli esimese numbril ilmumisele eelnenud kirjakeele põhimõtete korrastamise tööd iseloomustab P. Damberg järgnevalt: „Kõigepealt tuli kokku leppida, kuidas kirjutada. Kirjaviis pidi olema lähedane liivi foneetikale. Aluseks võtsime põhiliselt ES-i lugemike kirjaviisi. Otsustasime taastada *ü* ja *ö*, mis läti keele mõjul liivi keelest olid kadumas (*kyl*=*kil* ‘küll’, *töb*=*teb* ‘tõbi’). *ü* asemele võtsime soome *y*, sest kirjutusmasinal oli vastav täht olemas ja ka sellepärast, et kavatseti tulevikus liivi raamatuid Soomes välja anda. Indiferentse *ä* hääliku märgiks valisime koolis kasutatud *o* asemele *õ*⁸⁸ (*mõtlõbõd* ‘mõtlevad’). Kaalumisel oli *o* tähistamine. Otsustasime seda märkida *o*-ga (*võlda* ‘olla’), nagu seda liivi kirjanduses kogu aeg oli tehtud, ilma et see oleks põhjustanud mingeid raskusi. Heitsime kõrvale kõik läti laenprefiksids, sest liivi keeles on võimalik ilma nendeta hästi toime tulla. Taastasime ka vana abessiivi, mille asemel seni on kasutatud läti keelest laenatud eessõna *bäs*. Kui varem öeldi näit. *se rišting um iend bäs sīemõd*, siis „Līvli“ kirjutab: *se rišting um iend sīemõd* ‘see inimene on jäänud söömata’⁸⁹. Tuletasime ka uusi sõnu, näit. *kõlbatõ* ‘kasutada’, *loptatõ* ‘otsustada’ jt“ (Damberg 1978: 76–77). See Dambergi kirjeldus annab ajakirjaga Līvli seoses tehtud uuendustest vaid väga põgusa pildi, kusjuures mõningad olulised aspektid on ta jätnud esitamata, sestap on järgnevalt ajakirja Līvli esimeses numbris kasutatud põhimõtteid vaadeldud üksikasjalikult.

(t1;t2) Väga oluline muutus varasemate allikatega võrreldes on ajakirja Līvli murdekäsitus. Kuigi ajakirja esimene number on täielikult idaliivi murdes ja kõik kirjutajad idaliivi murdelise taustaga, on selles püütud idaliivi, lääneliivi ja keskliivi murdeid lähendada, kusjuures selleks on valitud samasugune põhimõte, nagu on kasutatud ka 1880. aasta Matteuse evangeeliumis. Nimelt on nähtavaima murdelise erinevuse eemaldamise eesmärgil pikkade vokaal-

⁸⁸ Tegelikult oli /ä/ tähistatud märgiga *ä* kõikides väljaannetes juba alates aastast 1923.

⁸⁹ See põhimõte on esitatud Līvli keele kohta üldisemalt, selle esimeses numbris ei leidu ühtegi tegusõna *-mõd* vormi.

foneemide / $\bar{o}$ ~ $\bar{a}$ / märkimiseks valitud seni kasutusel olnud $\bar{o}$ asemel $\bar{a}$ (*kārapāintōd* (1) 'karjased' *pro kōrapāintōd*; *sāmō* (1) 'saame' *pro sōmō*).

Idaliivlastele oli selline üleminek ortograafiapõhimõtete osas tõenäoliselt raske. Sellele viitab nii K. Stalte, kes kirjutab: „3. Meil, idaliivlastel, pole ka kõikjal selge, kus tuleb kirjutada o, kus a” (Blumberga 1999: 152–153), kui ka asjaolu, et mõnes kohas esineb $\bar{a}$ asemel endiselt idaliivi-pärane $\bar{o}$ (*kōlstō* (2) 'kahlust, 30 tükist' *pro kālstō*). Ka Kettunen tähistab oma artiklis pikkade vokaalide juures $\bar{o}$ -d vaid seal, kus see tähistab ainult tavalist $\bar{o}$ -d (*sōna* (2) 'saun'; *lōlab* (2) 'laulab'; *tōvaz* (2) 'taevas, torm'; *lōda* (2) 'laud'), kuid konsonantide juures olevates näidetes esineb foneemi $\bar{o}$ positsioonil $\bar{o}$ (*vōja* (3) 'vaev' *pro vāja*) (Kettunen 1931: 2–3).

Samas artiklis viitab Kettunen, et „Lääneala liivlastel on „ $\bar{o}$ “ asemel „ $\bar{i}$ “ või „ $\bar{ī}$ “, nagu: *pīzō* ['pōdsas'], *kizā* ['tigidus'], *jivgt* ['liiv'], *kips* ['jānes'].” (Kettunen 1931: 2). Sellest nähtub, et lääneliivi tekste, kuigi neid esimeses numbris ei esine, kavatseti siiski avaldada originaalkujul, kuid kooskõlas uute ortograafiapõhimõtetega.

(t2) Vokaalfoneemide osas on lisaks $\bar{a}$ -le suurimaks uuenduseks ajalooliste vokaalfoneemide / $\bar{o}$ / ja / $\bar{u}$ / tagasitoomine kirjakeele ortograafiasse. Nagu nähtub P. Dambergi kirjeldusest, kasutatakse / $\bar{u}$ / tähistamiseks märki y , mille valikut põhjendab ta vastava tähe olemasoluga kirjutusmasinal ja kavandatava raamatute väljaandmisega Soomes (Damberg 1978: 76). Siiski tuleks siinkohal meenutada, et seda märki on liivi keeles / $\bar{u}$ / tähistamiseks esimesena pakkunud ja ka kasutanud O. Loorits juba aastal 1923 (EKG s.a.: 3–4).

Mõte nende vokaalide taastamisest võis tekkida seoses L. Kettuneni poolt 1931. aastal täheldatud asjaoluga, et ajakirja tulevase tegevtoimetaja A. Štāleri keeles olid vastavad häälikud säilinud: „Oli eriti huvitav täheldada, et hr Stahler oli säilitanud oma liivi emakeele häälduse sellisena, nagu see oli tema kodukülas Kuolkas 40 aastat tagasi, nt $\bar{u}$ ja $\bar{o}$ vokaalid esinesid tal täiesti selgelt, seevastu nüüdseks Kuolkas (nagu idaliivis üldse) on isegi kõigi vanimate inimeste keeles lätipäraselt i ja e . Kui ta nooruses poleks õppinud saksa keelt (nagu muide ka hr Stalte, kes on samuti säilitanud $\bar{u}$ ja $\bar{o}$), oleks läti keel kindlasti temalgi hävitanud $\bar{u}$ ja $\bar{o}$ hääldamise oskuse” (Kettunen 1960: 154). Samas võib see põhimõte olla seotud ka vastavate foneemide tähistamisega 1880. aasta Matteuse evangeeliumis (Mt 1880).

Erinevalt y -st, mis esineb allikas sageli ja regulaarselt (*ȳdmīelkōks* (1) 'üksmeelega'; *yllō* (1) 'üleval'), on $\bar{o}$ ja $\bar{ō}$ puhul olukord veidi erinev. L. Kettunen tähistab oma artiklis küll mõlemat foneemi, kuid näidetes on tähistatud ainult lühike foneem (*lōbbō* (2) 'läbi'; *tōb* (2) 'tõbi'). Ajalooliselt on $\bar{o}$ levinuimaks esinemiskohaks diftong $\bar{u}\bar{o}$, milles see 19. sajandi kirjakeele allikates korrapäraselt ka esineb (*oō* 'öö' (Mt 1863a: 99; Mt 1863b: 100); *üödō* 'ööd' (Mt 1880: 6), kuid oma artiklis on L. Kettunen selle diftongi esitamiskujuks märkinud *ȳe* (*ȳe* (2) 'öö', vrd sm *yō*; *tȳe* (2) 'töö', vrd sm *tyō*; *sȳedō* (2) 'süüa', vrd sm *syödä*). Vaatamata sellele esineb ajakirjas diftong kaks korda ühes ja samas artiklis kujul *ȳō* (*ȳōlkōks* (3) 'häälega'; *ȳōldō* (3) 'häält'), mis on ühtlasi ka ainsaks $\bar{o}$ esinemiskohaks väljaspool L. Kettuneni artiklit.

Ülalkirjeldatud probleemidest tulenevalt jääb selgusetuks nii *ö* märkimis-põhimõtte ise, mis on vastuolus keeleajaloolise aspektiga, kui ka L. Kettuneni kirjeldatud põhimõttega vastuolus olev diftongi *ȳö* ja sõna *lebbō* (*pro löbbō*) esinemine.

Üks võimalus selle probleemistiku seletamiseks on järgnev: 1) võib oletada, et L. Kettunen on oma reeglite esitamisel pidanud silmas seda, et *ö* peaks esinema üksnes üksikvokaalina ja üksnes lühikesel kujul (sellisel juhul tuleks nt PSg *ȳeldō* (~ *ȳöldō*) NSg vasteks *ēl*, mitte *ōl* (vrd *ōhl* (Mt 1880: 4)), nagu see peaks vastavalt keeleajaloole olema); 2) *ȳöldō* ja *lebbō* esinemise puhul on tegemist L. Kettuneni esitatud põhimõttele vastanduva, kuid ajalooliselt õige esitusviisiga artikli autori või tõlkija tunnetuse tulemusel.

Teine võimalus on oletada, et Kettuneni osa ajakirja ilmumises piirdus vaid ortograafiaalaste juhtnööride andmisega, mida ajakirja toimetajad seejärel iseseisvalt tõlgendasid ja artikliks vormistasid. Seda toetab kaudselt P. Dambergi kirjutatu: „*y* ja *ö* kasutamine oli seni tekitanud suuri raskusi. Tavalised kirjutajad pidid lihtsalt pähe õppima, millistel puhkudel *i*-na ja *e*-na hääldatud häälik tuleb kirjutada *y*-ga ja *ö*-ga. Teadlikumadki kirjamehed pakkusid siin pahatihti üle (*syzal* pro *sizal* ‘sees’, *jara ryktōd* pro *jara riktōd* ‘ära rikutud’, *nei ȳž* pro *nei iž* ‘niisama’) või jätsid midagi märkimata (*tȳe* pro *tȳō=tīe* ‘töö’, *sȳedō* pro *sȳödō=sīedō* ‘süüa’).“ Kuigi teine võimalus tundub põhjendatum, ei ole selles suhtes dokumentaalsete tõendite puudumise tõttu täieliku veendumust. Samas ei seleta teisele võimaluse toetamine nt diftongi *üö* jätkuvat regulaarset esinemist kujul *ȳe* terve ajakirja Līvli Jelgava perioodi vältel (vt 5.2).

Igatahes näib uute ja tegelikus keelekasutuses mitteesinevate foneemide juurutamine olevat põhjutanud nii toimkonnale ja artiklite autoritele kui ka lugejatele küllaltki palju peavalu, sest nende tähistusega hakkama saamine eeldas kas teadmisi liivi keele ajaloost (nagu O. Looritsal ja L. Kettunenil), sugulaskeelte oskust (nagu H. Grīval ja P. Dambergil) või (nagu A. Štāleri ja K. Stalte puhul) vastavate vokaalide esinemist omaenda isiklikus keelekasutuses. Enamikul liivi keele rääkijatest sellised teadmised või keelelised iseärasused aga puudusid.

(t3) Üks väga oluline uuendus on ajakirja Līvli esimese numbri puhul see, et selles on pikkusekriipsu abil süsteemselt tähistatud rõhulisele lühikesele silbile järgneva silbi pikendatud vokaali kvantiteeti nii kinnises silbis (*pierāst* (1) ‘jaoks, pärast’; *pāvalikīz* (4) ‘päikese’) kui ka lahtises (*jōvā* (4) ‘hea’). Pikkuse märkimine laieneb ka võõrsõnadele (*jendrāl* (3) kindral; *kultūr* (2) ‘kultuur’), kuid esineb ka varieerumist (*kēratōb mašin* (4) ‘kirjutusmasin’ pro *kēratōb mašin*; *multigraf* (4) ‘multigraaf’ pro *multigrāf*).

(t4) Polüftongide osas langevad Līvlis kasutatud põhimõtted enamikus kokku K. Stalte 1929. aasta lauluraamatu põhimõtetega (LKL 1929) – ülilühikeste esikomponentidega *i* ja *u* polüftongides on kõik komponendid tähistatud tavapäraste märkidega (*tuomō* (4) ‘toimetust’; *siedā* (1) ‘seda’; *tierridi* (1) ‘tervisi’; *suodā* (3) ‘sõja’; *kieuž* (2) ‘köis’), katkega triftongis *ie’u* on viimane komponent tähistatud poolvokaalina *v* (*tievt* (3) ‘teate’; *tievtōbōks* (2) ‘teatavaks’). (t7) Kõikides pikendatud esikomponentiga polüftongides on

kvantiteet läbivalt tähistatud (*ŷdm̄elkõks* (1) 'üksmeelega'; *suomlistõn* (4) 'soomlastel'; *āigakēra* (4) 'ajakiri'; [*um*] *rūoikõmõst* (4) 'tuleb kiirustada'; *pūošõd* (4) 'poisid'; *ŷezõ* (1) 'öösel').

(t13) Uusi arenguid on näha ka heliliste ja helitute konsonantide ühendites. Lisaks tavapärasele morfoloogilise põhimõtte järgimisele tuletistes (*āb̄tõ* (1) 'aidata'; [*um*] *ārmaztõmõst* (1) 'tuleb armastada'; *nāgtõ* (3) 'näidata') ja muutvormides klusiilide puhul (*kubsõ* (1) 'koos'; *ŷdstõ ŷd* (4) 'aina'; *ŷdsõ* (1) 'ühes') võib muutvormides täheldada morfoloogilise põhimõtte osalist rakendamist ka konsonandipaaride *s ~ z* ja *š ~ ž* puhul (*tāžtõ* (4) 'tahtsid'; *izt nūžõt* (4) 'ei tõusnud'; *izt sātõ* (2) 'ei saatnud'; *izt jōdat* (3) 'ei jõudnud'; *ārmazt* (1) 'armsat'; samas esineb ka varieerumist: *tāštõ* (4) 'tahtsid'; *tuois* (3) 'teise'). *i*-lõpuliste nimisõnade muutvormides, kus *z*-le lisandub *t*, kehtib aga endiselt foneetiline põhimõte (*suomlistõn* (4) 'soomlastel').

(t18) Väljaande spetsiifika määrab selle, et laensõnu ja uudissõnu peaks selles esinema rohkelt. Ajakirjas vaadeldavate temade ring on lai, seega on ka sõnavaravajadus suur ning ilmselt ei ole toimetusel olnud piisavalt aega korralike uudissõnade tegemiseks kõikide vajaminevate terminite jaoks. Seega on peamiseks allikaks uue sõnavara hankimisel olnud harjumuspärane laenamine läti keelest (*budžet* (4) 'eelarve', vrd lt *budžets*; *žurnāls* (1) 'ajakirjas InSg', vrd lt *žurnāls*; *tsentrāl komitejõd* (4) 'keskkomiteed' vrd lt *centrālās komitejas*; *tariifõks* (4) 'tariifiga', vrd lt *tarifs*; *inženīer* (3) 'insener', vrd lt *inženieris*; *interessõ* (1) 'huvi tunda' vrd lt *interesēt*). Palju probleeme on vastava sõnavara puudumisel põhjustanud lätikeelsete materjalide tõlkimine liivi keelde, milles võib selgelt näha nii soovi vältida liigset toorlaenude kasutamist kui ka lähtekeele valdavalt mõju liivikeelsele tekstile (*ulzõ kītõd usk* (3) 'väljendatud usaldust', ss – 'välja öeldud usku' vrd lt *izteikta uzticība* ss – 'välja öeldud usaldus'). Esineb ka üksikuid laene muudest keelest (*balansõst* (4) 'eelarvest', vrd vn *баланс*, lt *balance*, sks *bilanz*; *multigraf* (4) 'multigraaf' eng *multigraph*; *īnda* (*tsān*) (2) 'hind', vrd ee *hind*, sm *hintā*; *justits ministõr* (3) 'justiitsminister', vrd ee *justiitsminister*).

Lisaks laenudele on sõnavara täiendatud ka uudissõnade varal (*uļļiz māži* (3) 'välismaale'; *kūožlist* (3) 'kohalikud'; *kēratõb mašin* (4) 'kirjutusmasin'; *opātõks ministõr* (3) 'haridusminister'), kusjuures selliste sõnade puhul, mis võivad tavalugeja jaoks jääda arusaamatuks, on sulgudes esitatud ka selgitus (*ylāstiz* (*slavīņtiz*) (1) 'ülistas'; *alāstõm* (*žēlstib*) (1) 'halastus'; *eņtšvālda* (*brīvib*) (4) 'vabadus'). (17) Nagu näha, on suur osa sõnu tuletatud soome või eesti keele eeskujul, sealhulgas tähenduselt analoogseid tuletusliiteid kasutades (lv *kūož+li* = ee *koht+lik*; lv *opātõ + õks* = sm *opettaa + -us*).

Muud tunnused: (t5) *Vž ~ V(i)ž* (*ežmõks* (3) 'esiteks'; *vež* (3) 'vesi'; *me(i)ž* (3) 'mesi'; *ke(i)ž* (3) 'käsi'; *tuož* (3) 'tõsi'; esitamise põhjal võib oletada tendentsi *i*-komponendi tähistamisest loobuda); (t6) *u* (*tāuž* (2) 'täis'); (t8) lühike (*tiend* (3) 'teinud'); (t10) konsonant (*eņtš* (1) 'enda'; *sõņđi* (1) 'sõnu'; *tēriņtõ* (2) 'tervitada'); (t11) üksikkonsonant (*pāp* (3) 'pastor'; *buļ* (3) 'pull'; *kik* (3) 'kukk'; *kāp* (3) 'kapp'; esineb ka erand *kull* (3) 'kull'); (t12) • ; (t14) foneetiline (*tuotā* (3) 'tõtt'; *vietā* (3) 'vett'); (t15) *-i-* (*kēratijin* (4) 'kirjutajal');

(t16) ● ; (t17) ● (kohamäärus *sizāld* (1) ‘seest’); (t20) ● ; (t21) 1) *ja* (1), 2) *agā* (3), 3) *ilmō* (3), 4) ● ; (t22) 1) ●, 2) *um* (1), 3) *at* ~ *atō* (3); (t23) originaalkuju (*A. Kēniņš* (3)).

5.2. Jelgava periood (1932–1933)

Līvli A = Līvli 1932–1933. [ajakiri]. Jelgava: Em. Štāler. 72 lk.

Jelgava perioodil tuli ajakirjal Līvli ainsa perioodilise väljaandena tegelda väga erinevate teemade kajastamisega. Sellest leiab artikleid aktuaalsetest sündmustest liivlaste ühiskonnas, reisikirjeldusi, Läti, Eesti ja Soome päevapoliitikat, teiste rahvaste kogemusi keele säilitamisel, luuletusi, folkloorinäiteid ja palju muud (leidub isegi üks reklaam). Teemade mitmekesisus kajastub ka sama mitmekesisest laenudes ja uudissõnades, mida ajakirja ilmumise jooksul on tekkinud ohtralt.

Palju ja erinevaid oli ka kirjutajaid, seega oli toimetusel, kes püüdis ajakirja keelelist järjepidevust tagada, töötegemine muude asjade kõrvalt ilmselt raske, seda hoolimata ajakirja võrdlemisi harvast ilmumissagedusest ja piiratud mahust. Seda ei soodustanud ka ajakirja trükkimiseks kasutatud tehnika (trükkimise ehk paljundamise aluseks oli tavalisel laotud tekst), mis muutis sagedaseks ka tekstide ümbertrükkimisel paratamatult tekkivad vead. Tagajärjeks on varieerumine, mida toimetuse tööga on küll vähendatud, ent mis siiski jääb piisavalt oluliseks faktoriks ajakirja keelelisel vaatlemisel.

Muude artiklite seas leidub ka kolm liivi kirjakeelega seonduvat kirjatükki: toimetuse märkus ajakirja teises numbris (1932–2: 2), toimetuse kommentaar Līvli ortograafia kohta ajakirja kuuendas numbris (1932–6: 2) ja mitmes numbris järjejutuna (1933–15: 2, 1933–16: 4, 1933–18/19: 3, 4) avaldatud retsensioon aastal 1932 ilmunud kalendri „Rāndalist Ājgarāntoꝛ“ kohta (Damberg 1933). Viimast on põhjalikumalt vaadeldud vastava allika juures.

Ajakirja teises numbris on lisatud märkus K. Stalte luuletuse kommentaarile: „Toimetus ei ole tõlkijaga ühel meelel, et sõna „jālgab“ [‘linn’] on see sama, mis läti keeles „pilsēta“. Paremp oleks „kyla“ või „suurküla“ ---e ---n.“ (1932–2: 2)⁹⁰. Märkuse autoriks on ilmselt Alise Gūtman, kelle nimetähed sobivad toimetusest ainsana kokku allkirjas esitatud lõputähtedega. Märkus näitab, et vähemalt algselt soovis toimetus võtta endale mingil määral ka liivi „keelenõuandja“ rolli, mis ajakirjal Līvli kui regulaarselt kirjakeelseid tekste liivi keele kasutajale vahendaval perioodilisel väljaandel oli paratamatult juba niigi olemas. Et muid toimetuse keelealaseid märkusi enam ei esine (kuigi selleks oleks olnud ka märksa tõsisemaid põhjusi kui nimetatud kommentaaril), on ilmselt siiski otsustatud, et sellised märkused võtavad esiteks ära ruumi,

⁹⁰ Siin ja edaspidi on viidatud järgnevalt: ajakirja ilmumisaasta–number vastavalt ajakirja enda nummerdussüsteemile: lehekülj.

mida oleks tarvis teiste materjalide jaoks, ning samas on nad kirjakeele endist toorust arvestades ka üpriski kasutud.

Līvli kuuendas numbris ilmunud toimetuse kommentaar on pealkirjata ja allkirjastamata⁹¹ (1932–6: 2). Artikli sisu viitab siiski selgelt, et selle autoriks ei ole mitte suvaline toimetuse liige, vaid ajakirjas Līvli kasutatavate ortograafiapõhimõtete väljatöötamisega tihedalt seotud inimene, mis osutab üpriski kindlalt P. Dambergile. Kommentaaris on juttu etteheidetest, mida toimetuse on saanud ajakirjas kasutatud ortograafia kohta, ühtlasi selgitatakse selles ka mõningaid ajakirjas rakendatud põhimõtteid.

Etteheidete autor viitab, et ajakirjas tarvitatud nn Kettuneni õigekiri on ilma mingisuguse foneetilise aluseta, mille all peab ta ilmselt (nagu tuleneb kommentaarist) silmas seda, et *ä* asemel on kasutatud märki *ō* (mitte *o*). Selle kohta seletab kommentaari autor, et „*o*“ punktidega all on seesama „*ō*“, ainult lühikeseks kulunud, sellepärast saame sama hästi kirjutada ka „*ō*“, „*o*“. Samuti viitab kommentaari autor, et Kettuneni õigekirjaks ei saa Līvli kirjutusviisi kutsuda, kuna „selle löid liivlased ja soomlased koos“.

Ülaltoodust selgub, miks on P. Damberg eriti rõhutanud ja esitanud uuendusena (vt Damberg 1978: 76) *ō* kasutamist järgsilpides Līvli ortograafia puhul⁹², kuigi selline märkimispõhimõte oli väljaannetes kasutusel juba pikemat aega, alates aastast 1923. Nimelt kasutas *ä* tähistamiseks märki *o* koolides liivi keelt õpetanud keskliivist pärit Maart Lepste ja tema käest liivi keelt õppinud Laimons Rudzītis, kes aastal 1932 töötas oma koostatavas raamatus (RÄ 1932) kasutatava ortograafia kallal. Viimane ongi ilmselt etteheidete autoriks, mida tõendab tihe seos M. Lepste kirjaviisi põhimõtetega ja tuginemine argumendina foneetikale (germaani filoloogist L. Rudzītise puhul on selline samm arusaadav, meremeheharidusega M. Lepste puhul aga kaheldav). Ilmselt sai just see artikkel alguseks L. Rudzītise ja P. Dambergi vahelisele tülile, mis ajapikku arenes ja tipnes probleemidega Dambergi koostatud lugemiku (JL 1935) kasutamisel koolis.

Samas kommentaaris leidub ka selgitus *ā* kasutamisele foneemi *ō* ~ *ā̃* tähistamiseks ja *y* kasutamisele: „Kirjutades pikka *ā*-d, nagu sõnades „*mā*, „*rā*“ [‘maa, raha’], on mõeldud, et *ā* kõlaks nagu *a* ja *o* vaheline vokaal. Sellist *ā*-d ja *y*-d kirjutades on tahetud meie keelt muistse liivi keelega lähedasemaks teha.“

Etteheidete autor on pakkunud liivi kirjakeele ortograafia aluseks ka keskliivi murret, kuna „see olevat keskne murre“, mille kohta on kommentaari kirjutaja selgitanud, et „īralaste murret räägitakse ühesainsas Īra külas ja sellepärast me ei saa īralaste murret liivi kirjakeeleks teha. Igauks tahab, et tema küla keel oleks kirjakeele aluseks, aga igauhe tahtmise järgi ei ole võimalust kõike teha ja nii ka ei tohi teha.“

⁹¹ Allkirjastamata on peaaegu kõik toimetuse kirjutatud tekstid, sestap on nende konkreetseid autoreid, koostajaid või tõlkijaid välja selgitada enamjaolt pea võimatu.

⁹² Uuendusena on P. Damberg rõhutanud seda ka oma lugemikust (JL 1935) rääkides (Karma 1995c: 59).

(t1) Rääkides murrete kasutamisest ajakirjas Līvli, tuleb nentida, et idaliivist erineva muredetaustaga tekstid on selles enamjaolt teisendatud idaliivi-murdeliseks ja neis on rakendatud muidki keelekorralduslikke põhimõtteid (*volg* (1932–7: 2) ‘olgu’ *pro vuolg*; *kōza* (1932–7: 2) ‘raev’ *pro kiza*; *brī ja brī* (1932–7: 2) ‘vaba ja vaba’ *pro brī un brī*; *kōnig* (1932–7: 2) ‘kuningas’ *pro kēnig*; aga ka *Kīnkamāg* (1932–7: 2) *pro Kōnkamāg*; *puolg* (1932–7: 2) ‘põlaku’). Seega võib järeldada, et ajakirja toimetuse on otsustatud järgida murrete kasutamise osas suhteliselt järjekindlat keelepoliitikat, kuigi murdeerinevused idaliivi ja keskliivi vahel on pärast *ā* juurutamist *ō* ja *ā* tähistamiseks peaaegu olematud, olles vaid veidi suuremad idaliivi ja lääneliivi vahel. Samas on püüdlused ühtse, ühtlase ja selgelt normeeritud kirjakeele poole arusaadavad.

(t2) Vokaalfoneemide tähistamise osas ei ole esimese numbriga võrreldes suuri muutusi. Ootuspäraselt on raskeimaks osutunud *y* (*tȳe* (1932–2: 2) ‘töö’; *yʹ* (1932–2: 2) ‘üle’) ja eriti *ō* (*lōb lōbiñ* (1932–2: 2) ‘üldiselt, läbivalgt’; *lōb* (1932–4: 4) ‘läbi’; *mōbili* (1932–4: 4) ‘mööbleid’) õige tarvitamine. Iga numbriga suureneb *ō* kasutamise juhtumite arv, mis osutab sellele, et inimesed on hakanud selle esinemisega harjuma ja, mis peamine, ka aru saama, kus vastavat tähte üldse kasutada tuleb. Kasutusloogikat aitab sugulaskeelte oskajatel kindlasti kergendada ka ajakirja Jelgava perioodi viimases numbris lõpuks juurutatud põhimõtte tähistada *ō* siiski ka diftongis *ūō (*ȳō* (1933–20/21: 2) ‘öö’; *sȳōmnaigšti* (1933–20/21: 3) ‘söögikordadest’; *tȳōdō* (1933–20/21: 1) ‘tööd’), kuigi siin võib täheldada ka probleeme harjumuspärase esitusviisi säilimisega (*tȳe* (1933–20/21: 1) ‘töö’).

(t3;t9) Suurimad muutused Līvli esimese numbriga võrreldes puudutavad rõhulisele lühikesele silbile järgneva silbi pikendatud vokaali ja palatalisatsiooni tähistamist. Pikendatud vokaali tähistamisel on taas võetud kasutusele eestipärane tähistamata jätmise põhimõtte, kuigi võõrsõnades on vokaali pikkus järgsilpides vajadusel endiselt tähistatud (*natsionāl* (1932–2: 2) ‘rahvuslik’). Konsonandi palatalisatsiooni tähistamisel on aga pöördutud tagasi foneetilisele kirjaviisile vastava märkimisviisi juurde akuudiga tähe kohal või kõrval (*sellīži* (1932–6: 2) ‘selliseid’; *tāpiñtōd* (1932–6: 2) ‘laenatud’). Mõnedes kohtades on läti nimedes siiski kasutatud lätipäraseid palatalisatsioonimärke („*Jaunākās Ziņas*“ (1932–7: 3), ‘Uusimad Uudised’ (Läti ajalehe nimetus); *Ķeniñt* (1932–10: 1) ‘Ķeniņšit’ (isikunimi)).

(t13) Ajakirja esimestes numbrites on heliliste ja helitute konsonantide ühendite puhul lisaks morfoloogiapõhimõtte tavapärasele rakendamisele tuletistes (*vōdstimi* (1932–2: 3) ‘tuisutamine, tuisk’; *ābtimiz* (1932–7: 3) ‘aitamise’; aga ka *sušpyvdī* (1932–7: 1) ‘suvepühi’) ja klusiilide muutvormides (*joudsō* (1932–10: 1) ‘jõudes’; *kārandt* (1932–4: 2) ‘talu PSg’) näha selle põhimõtte laienemist muutvormides ka konsonantpaaridele *z ~ s*, *ž ~ š* (*tōurōžt* (1932–4: 2) ‘kallist’; *ārmazt* (1932–4: 2) ‘armsat’; *tuoizkōks* (1932–2: 4) ‘teisega’; *kēratizmō* (1932–3: 4) ‘kirjutasime’). Hilisemates Jelgava perioodi numbrites on tendents aga vastupidine (*jelamist* (1932–11: 1) ‘elamist’; *mingist* (1933–15: 2) ‘mingit’; *rūotšlist* (1933–18: 3) ‘rootslased’). See märkimis-põhimõtte on ka üks väheseid sõnastatud põhimõtteid, sest P. Damberg kirjutab

ajakirjas seoses L. Rudzītise valmistatud kalendriga järgmist: „Suur segadus on sõnadega, milles tuleb esile -st- ja -zt-. Kirjutajale [L. Rudzītis] on rohkem meeldinud -zt- kui -st-, kuid viimast pole ta päriselt ära jätnud. Parem küll oleks sõnad nūzist [‘ārkasid’], siegizt [‘segasid’], pāztō [‘pāāseda’], sellizt [‘sellist’] jt kirjutada nūzist, kazist, pāstō, sellist“ (Damberg 1933–16: 4).

(t18) Ajakirja temaatiline mitmekesisus on põhjustanud ulatusliku uue sõnavara tekkimise. Samas jääb uudissõnade või laenude osakaal muu tekstiga võrreldes tagasihoidlikult keskmisele tasemele. Ajakirjas avaldatud kirjatükki-dest nähtub, et tavatekstide puhul, mis on üldjuhul ühtlasi ka lihtsama keelekasutusega, on proovitud hakkama saada juba olemasoleva sõnavaraga, kas laiendades sõnade tähendusvälju (*sieggimi* (1933–16: 4) ‘segadus’, ss ‘sega-mine’; *vond* (1932–3: 2) ‘kunagine’, ss ‘olnud’, vrd lt *bijušais*) või püüdes esitada puuduvat mõistet seda selgitava fraasi abil (*tōurōks tīemi* (1932–2: 4) ‘kallinemine’, ss ‘kalliks tegemine’; *t̄yestō ilmō īenōd* (1932–7: 4) ‘töötud’, ss ‘tööst ilma jäänud’).

Väga hästi on ajakirja keeles jälgitav ka sellistest selgitavatest fraasidest uute liitsõnade tekkimise protsess (*natsional jeddōpēñ lēmizōs* (1932–11: 2) ‘rahvuslikus arengus’, ss ‘rahvuslikus edasiminemises’; *viedaliz lājad bazō kuoig* (1932–7: 2) ‘allveelaevade baaslaev’, ss ‘veealuste paatide baasi laev’; *jeddō luggimiži* (1932–3: 2) ‘ettekandeid’, ss ‘ette lugemisi’; *lapst tara* (1932–11: 2) ‘lasteaid’, ss ‘laste aed’; *pouktōb aiñi* (1932–4: 4) ‘lõhkeainet’, ss ‘lõhkav(aid) aineid’; *yliz skūollist* (1932–13: 1) ‘üliõpilased’, ss ‘ülemise (kooli) õpilased’; *bīldad tēji (Künstler)* (1933–20/21: 1) ‘kunstnik’, ss ‘piltide tegija’; *ažamūoštaji komisijōn* (1933–15: 1) ‘asjatundlikule komisjonile’).

Uue sõnavara, eriti laensõnade osakaal on tunduvalt suurem nendes tekstides, mis on tõlgitud teistest keeltest. Sellised tekstid on üldjuhul ka spetsiifilise keelekasutusega ja sisaldavad termineid, mille jaoks arusaadavate liivi vastete kiire tekitamine on problemaatiline ja kohati isegi ebaotstarbekas. Siin on populaarseimaks laensõnade päritolukeeleks taas läti keel, kusjuures lisaks tavalaeenudele (*Saeim* (1932–2: 3) ‘Saeima, Läti parlament’; *lou krōtiņt* (1932–3: 3) ‘lõvi puuri PSg’, vrd lt *lauvas krātiņš*; *ūtropiš* (1932–2: 3) ‘oksjonitel’, vrd lt *ūtrupe*) on läti keele vahendusel tulnud ka valdav osa rahvusvahelist sõnavara (*šosejōd* (1932–4: 2) ‘maantee’, vrd lt *šoseja*; *minoritat* (1932–2: 3) ‘vähe-mus’, vrd lt *minoritāte*, sks *minorität*, ingl *minority*), *krīz* (1932–2: 4) ‘kriis’, vrd lt *krīze*; *tabōl* (1933–14: 2) ‘tabel’, vrd lt *tabula*; *fašistōd kaim* (1932–9: 2) ‘fašistide saadik’, vrd lt *fašists* (NB! rõhk esisilbil); *pasadžerōd vīmi aeroplānōdōks* (1932–4: 4) ‘reisijate viimine lennukitega’, vrd lt *pasadžieris*, *aeroplāns*; *Austrālōs* (1932–9: 3) ‘Austraalias’, vrd lt *Austrālīja*; *Āfriks* (1932–9: 3) ‘Aafrikas’, vrd lt *Āfrika*). Lisaks läti laenudele esineb ka laensõnu muudest keeltest (eesti: *tagavara fonds* (1932–2: 3) ‘tagavara fondis’, *rañg* (1933–15: 3) ‘rong’, *Ēstimā ūž riigikogu* (1932–7: 3) ‘Eestimaa uus Riigikogu’; saksa: *būomvīla* (1932–6: 3) ‘puuvill’, vrd sks *baumwolle*; vene: *historij* (1932–2: 3) ‘ajalugu’, vrd vn *история*).

Laenude väljavahetamiseks on loodud ka hulgaliselt uusi sõnu (*kōlbatōbōd* (*brūikōbōd*) (1933–16: 4) ‘kasutavad’; *īemāl* (1933–20/21: 2) ‘jaamas’;

tōrajūokš (*tsepla*) (1932–4: 3) ‘tõrvaahi’; *lūolist* (*dzejist*) (1932–2: 3) ‘luuletustest’; *juondstō* (1932–2: 4) ‘juhatusest’⁹³; *kuodštōn* (*spriežōn*) (1932–3: 1) ‘otsustanud’; *tuodštō* (*pōrlietsiñtō*) (1932–3: 1) ‘veenma’; *ōgt* (*gais*) (1933–14: 4) ‘ōhk’; *tyggijist* (1932–6: 1) ‘toetajad’). Nagu näha, on suurema osa uudissõnade puhul esitatud sulgudes ka vastav läti laen, mille asemele sõna on loodud, intuitsivselt paremini aimatava tähendusega tuletiste puhul selliseid selgitusi aga ei esitata. Mõnikord on tähendust selgitavad laensõnad või sünonüümid esitatud ka vähemlevinud olemasolevate sõnade puhul (*alizkēra* (*statutōd*) (1932–3: 1) ‘põhikiri’; *piga* (= *pakand*) (1932–2: 2) ‘kohe, kiiresti’), samuti esitatakse selgitusi ka teistes keeltes (sks: *bīldad tēēji* (*Künstler*) (1933–20/21: 1) ‘kunstnik’; lt: *alaz mēl* (*zēl*) (1933–20/21: 2) ‘halastus’).

(t19) Uudissõnade loomiseks on ulatuslikult hakatud kasutama tuletusliiteid (rov *īel|ti|mi|zōs* (1932–3: 4) ‘rahvahääletusel’, vrd *ēl* : *īel* ‘hääle : hääle’; *institut|listōdōn* (1932–10: 1) ‘instituudi õpilastele’; *mōtsa|list* (1932–10: 1) ‘metsikud’, vrd *mōtsā* ‘mets’; *yrđ|t|ōbōd* (1932–11: 2) ‘harjutavad’, vrd *irdi* ‘tavaline, harjumuspärane’; *nōv|t|ōm* (1932–12: 2) ‘aru pidama’, vrd *nōv* ‘nõu’; *voza|nika* (*slaktar*) (1932–7: 3) ‘lihunik’, vrd lv *vōzā* ‘liha’; *ležgōltimiz* (1932–6: 1) ‘lähendamiseks’, vrd *ležgōl* ‘lähedal’; *ārmās|tō|ks* (1933–14: 1) ‘armastus’; *lūol|t|iji* (1932–4: 3) ‘luuletaja’).

Ajakirja Līvli Jelgava perioodil esinevaid uudissõnu on põhjalikumalt käsitletud ka Tor Tveite uurimuses „Words from a Livonian newspaper“ („Sõnu liivi ajakirjast“; Tveite 1999)

Muud tunnused: (t4) 1) *ie* (*sieldō* (1932–2: 3) ‘selge’; *pierast* (1932–2: 3) ‘pärast’), 2) *uo* (*kuolmōz* (1933–14: 1) ‘kolmas’, 3) *uoi* (*tuoiž* (1932–2: 3) ‘teise’), 4) *iev* (*lievdōn* (1932–4: 1) ‘leidnud’; *tievtō* (1932–7: 3) ‘teada’); (t5) *ež* ~ *Viž* (*ežmi* (1932–3: 1) ‘esimene’; *ležgōl* (1932–11: 1) ‘lähedal’; *tuoiž* (1933–16: 4) ‘tõsi’); (t6) *u* (*tāudsō* (4) ‘täies’); (t7) 1) tähistatud lābivalt (*tūonōd* (1932–2: 2) ‘toonud’; *kīeldō* (1932–11: 2) ‘keelt’; *āigakēra* (1932–11: 4) ‘ajakiri’), 2) tähistatud (*rūoiktōt* (1932–2: 3) ‘kiirustatud’); (t8) lühike (*tiedō* (3) ‘teha’); (t10) konsonant (*ēntš* (1932–6: 1) ‘enda’; *voļt* (1932–6: 4) ‘olid’; *panťō* (1932–8: 2) ‘panid’; *kaldī* (1932–11: 2) ‘kalu’); (t11) üksikkonsonant (*sam* (1932–2: 2) ‘samm’; *sām* (1932–12: 4) ‘sõõm’); (t12) ●; (t14) foneetiline/morfoloogiline (*ytō* (1932–6: 3) ‘ühite’; *tādtō* (1932–13: 3) ‘tähte’; *ūtō* (1932–13: 4) ‘uut’); (t15) -i- (*kistāntijid* (1932–3: 4) ‘kustutajad’; *tyggijist* (1932–6: 1) ‘toetajad’); (t16) ●; (t17) ● (*sydamōl* (1933–20/21: 2) ‘keskel’); (t20) ●; (t21) 1) *ja* (1932–3: 4), 2) *aga* (1932–2: 3), 3) *ilmō* (1933–15: 4), 4) ●; (t22) 1) *um* (1932–13: 4), 2) *um* (1932–11: 2), 3) *āt* (1932–2: 2) ~ *ātō* (1932–2: 3); (t23) originaalkuju/teisendatud (*Tsālm* (1932–2: 3), vrd lt *Celms*; *ūogrō* (1932–2: 3) vrd lt *Ogre*; *Jānis Čakste* (1932–4: 2); *Keninť* (1932–10: 1); *Huver* (1932–11: 2) vrd ingl *Hoover*).

⁹³ Varem kasutati selles tähenduses teist sõna – *jūod*. Uus sõna on ilmselt tuletatud selleks, et kõrvaldada assotsiatsioon selliste liivikeelsete sõnadega nagu *jūot* ‘jooming’ ja *jūodō* ‘juua’. Siiski toodi hiljem uue sõna asemele tagasi *jūod* (Līvli 1933–11: 4).

5.3. Irē periood (1933–1939)

Līvli B = Līvli 1933–1939. [ajakiri]. Mazirbe: M. Stalte. 194 lk.

Irē periood hõlmas ajakirja väljaandmisloos tervelt kuut aastat⁹⁴. Selle aja sees leidsid aset paljud olulised sündmused nii liivlaste kui ka Läti poliitilises, kultuuri- ja ühiskonnaelus, mis mõjutasid Līvli ilmumist nii otseselt kui kaudselt. Kuigi ajakirja toimetaja jäi kogu Irē perioodi jooksul samaks, on loomulik, et keelelised põhimõtted ajapikku muutusid ja täienesid, samuti muutus erinevate tegurite mõjul ka ajakirja sisu⁹⁵.

Esimeses Irēl ilmunud Līvli numbris kirjutab selle uus toimetaja muutustest järgnevalt: „Alustades praegusest, septembrikuu nr-st tuleb „Līvli“ välja muu toimetuse all. Kuigi toimetuse on uus, jääb eesmärk, mida väljaandjad on püstitanud, samaks: teavitada liivlaste muredest ja rõõmudest, otsida neid [liivlasi] üles, kokku kutsuda, tugevdada, ja kadunud tagasi pöörata. Töö on suur ja raske, kõige raskem on algus, ja uus toimetuse teab hästi, kui palju muret ja tööd on olnud selle ajani kokkupanemise ja väljaandmise juures, ta tänab endist väljaandjat ja toimetajat tehtud töö eest ja palub, et härra Štāler ka edaspidi aina pidagu meeles ajakirja „Līvli“, millega on ta esimesena tegelenud“ (1933–9: 1).

Muutused toimetuse töös olid meelepärased 1930. aastate kesksajaks väga aktiivseks Līvli artiklite autoriks kujunenud L. Rudzītisele, kellel oli eelmise toimetusega tekkinud konflikt tema koostatud kalendris kasutatud ortograafia-põhimõtete osas. Pseudonüümi Y all kirjutab ta muutuste kohta küllaltki öelalt: „Suure heameelega võttis selts⁹⁶ vastu teate, et „Līvli“ on tulnud esimest korda õige tööskaja kätte“ (1933–9: 3).

K. Stalte valimine ajakirja toimetajaks oli nii hetkeolukorda kui ka hilisemaid arenguid arvestades üks parimaid valikuid. Niipalju kui seda on võimalik otsustada tema tegutsemise põhjal ajakirja toimetajana oli Stalte oma iseloomult ülimalt vaoshoitud, oma suhtumises erinevatesse teravat poleemikat põhjustanud liivi ühiskondliku elu küsimustesse püüdis ta enamjaolt säilitada neutraalsust ja suhtus võrdselt kõikidesse, kes olid liivi kultuuritööga seotud. Oma isiklikke seisukohti avalikustas Stalte ülimalt harva, põhiliselt ainult siis, kui tehti otseseid etteheited tema tegevuse või ajakirja kohta, kusjuures vastamisel oli ta alati võimalikult korrektne.

Ühtlasi võib Stalte puhul täheldada ka head annust põikpäisust ja sihi-kindlust. Sellele viitab juba seegi, et ortograafia osas on ajakirja Līvli keel jäänud terve Irē perioodi vältel võrdlemisi stabiilseks ja muudest samal perioodil valminud väljaannetes rakendatud põhimõtetest suures osas sõltumatuks. Nii näiteks kirjutab ta L. Rudzītise väljapakutud ortograafia kohta nii: „Liivi keele ortograafia läheb kahte harusse. Üks haru on selline, mida Soome ja Eesti

⁹⁴ 1933. aasta september kuni 1939. aasta august.

⁹⁵ Tunnustena on põhimõtted esitatud selliselt, nagu nad olid välja kujunenud ajakirja ilmumise lõppjärgus.

⁹⁶ Liivi Sõprade Selts Lätis

teadlased peavad üleval; selle alusel kirjutab ajakiri „Līvli“. Teist haru toetab Liivi Sõprade Selts Riias. On rõõm näha, et üksteisele vastu tulemiseks jäävad mõtteerinevused aina väiksemaks ning tuleb loota, et hea tahtmisega ka viimased lahkarvamused ortograafia suhtes kaovad. See artikkel on trükitud sellises ortograafias, nagu see on *stud. phil.* L. Rudziitise käsikirjas, et lugejad saaksid ka selle õigekirja haruga tutvuda ja võiksid kaasa rääkida“ (1933–9: 6). Enam ei ilmu ajakirjas Rudziitise kasutatud ortograafia kordagi.

Samuti on Stalte kui toimetaja puhul suureks plussiks olnud asjaolu, et luuletaja ja tõlkijana suutis ta ka avaldatavate materjalide suurima defitsiidi ajal 1930. aastate teisel poolel siiski ajakirja jaoks materjale hankida ja tagas kohusetundlikult Līvli jätkuva väljaandmise. Nii näiteks avaldas ta jutluse puudumisel ajakirjas fragmente oma Uue Testamendi tõlkest⁹⁷.

Uus toimetus tõi ka mõningaid muutusi ajakirja sisusse ja struktuuri. Ajakirja esimesest numbrist peale iga numbril algul avaldatud jutlus on kõigis numbrites säilinud, kuid Irē perioodil täiendab seda ka üks vaimuliku sisuga kirikulaul. Ainsal korral jääb jutlus (kuid mitte laul) ära 1938. aasta 6. numbris, kui jutluse asemel on avaldatud Läti riigipea kõne.

Muus osas on peamiseks muutuseks eelmise perioodiga võrreldes see, et päevakohaseid uudiseid, mis pärinevad väljastpoolt liivlaste asuala ja kultuuri-ruumi, enam ei avaldata. See tähendab, et mujal Lätis, Soomes, Ungaris või Eestis toimuvaid sündmusi kajastatakse ajakirjas üksnes juhul, kui neil on mingi seos liivlastega⁹⁸ (ühtlasi tähendab see ka ajakirja jaoks vajaminevate uudissõnade ja laenude hulga mõningast vähenemist). Ärajäänud uudiste asemel avaldatakse eraldi rubriikides uudiseid Liivi ranna küladest, samuti liivlastega seonduvaid uudiseid Riias, Ventspilsist ja mujalt.

Perioodi algul ei tundu artiklite hankimisega suuremaid probleeme tekkivat. Lugejad kirjutavad aktiivselt, ajakirja veergudel tekib ka poleemikat ja toimetaja on isegi sunnitud ruumi puudumise tõttu lükkama mõne materjali avaldamise edasi teistesse numbritesse. Siiski tuleb ta ajakirja lugejatele aeg-ajalt meelde, et ajakirja ilmuniseks läheb tarvis ka nende abi: „Tänades kõiki kirjutajaid palub toimetus kirju saata ka uuel aastal. Kõige enam palutakse kirju külade kohta, külade elamisest, muredest, rõõmudest ja lootustest, tõsistest asjadest ja naljadest.“ (1933–12: 4)

Eespool on juba mainitud, et aastal 1934 toimunud riigipöörde tagajärjel viidi Lätis sisse ajalehtede tsensuur, mis puudutas ka ajakirja Līvli. Selle tagajärjel tekkis selle väljaandmise pikem paus (1934. aasta augustist kuni 1935. aasta juunini). Selle lõppemisel kirjutab K. Stalte: „Pika vaheaja järel hakkab „Līvli“ uuesti ilmuma lootusega, et see ei pea enam paigale jääma, et liivlased ka edaspidi ajakirja hea meelega loevad ja saadavad trükkimiseks artikleid“ (1935–1: 1).

Paraku tundub, et paus ajakirja ilmunisel on saanud saatuslikuks. Ilmselt on see olnud liiga pikk ja ajakiri on oma suhtlusfunktsiooni suures osas jõudnud

⁹⁷ Esimest korda Matteuse evangeeliumi 22. peatüki fragment (1–14) (Līvli 1933–10: 1)

⁹⁸ Erandiks on mõned riigipöördejärgsest olukorrast tingitud uudised ja artiklid Lätist.

kaotada. Toimetaja pöördub pidevalt lugejate poole erinevate üleskutsetega, paludes saata materjale ajakirja jaoks. Eraldi artiklis kõnetab ta õpetatud liivlasi, paludes jagada oma teadmisi rahvuskaaslastega („Miez tõitab, miez tīeb“ [„Mees lubab, mees teeb“], 1936–9: 4), kuid tulutult. Aastaks 1936 on Stalte ajakirja pärast juba meeleheitel – kommentaarina L. Rudzītise (pseudonüümiga Y) avalikule kirjale, milles viimane heidab Līvli toimetusele ette seda, et ajakirjas on liiga vähe materjale liivlaste ajaloo, etnograafia jms kohta, kirjutab ta: „Olles täiesti ühel meelel eespool oleva avaliku kirjaga, tuleb niipalju juurde lisada, et „Līvli“ väljaandmine on nii materiaalse poole pealt kui ka muidu, eriti sellepärast, et õpetatud liivlased ise selle kokkupanemisest vähe osa võtavad, muutunud nii raskeks, et tekivad mõtted selle väljaandmine lõpetada.“ (1936–7: 3)

Et ajakirja ilmumine jätkuks, on Stalte sunnitud otsima uusi lahendusi materjalide hankimiseks. Päevakohastest uudistest on peaaegu ainsatena jäänud alles ülevaated Liivi Liidu ja Liivi Sõprade Seltsi tegevusest Lätis, vaba ruum täidetakse luuletuste ja tõlgitud järjejuttudega (mis on ka L. Rudzītise etteheidete aluseks). Abi saamiseks on Stalte ilmselt pöördunud ka O. Looritsa poole, sest alates aastast 1937 hakkavad ajakirjas ilmuma materjalid Looritsa liivi rahvaluule kogust. Teisalt on kirjutajate mitmekesisuse vähenemine tinginud ka ajakirja keelelise ühtlustumise.

Keel

(t1) Teiste, sealhulgas erineva murdetaustaga autorite kirjutiste esitamisel ajakirjas on Stalte olnud küllaltki liberaalne. Mõningal määral on ta tekstide kirjaviisi korrigeerinud, kuid muus osas on keeleline esitus säilitatud üpriski originaalilähedasena (*Līvõd Rāndalist Ājgarāntõz* (1933–11: 3) „Liivi Randlaste kalender“, vrd orig *Līvõd Rāndalist Ājgarāntõz* – ajakirjas kasutatud ortograafia kohaselt peaks olema *Līvõd Rāndalist Aigarāntõz; āigastõs* (1933–11: 3) ‘aastas’, autoriks Lagdōmāg, vastavalt ajakirja ortograafiale peaks olema *aigastõs*). Selliselt leiab ajakirjas ka lääneliivi tekste, milles on osa murdetunnuseid täiesti säilitatud (*saiti* (1933–9: 4) ‘said’, vrd lvI *saitõ*; *tułti* (1933–9: 4) ‘tulid’, vrd lvI *tułtõ*; *lekšti* (1933–9: 4) ‘läksid’, vrd lvI *lekštõ*; *kēratub* (1938–1: 4) ‘kirjutab’, vrd lvI *kēratõb*; *tāmsivvõ* (1933–9: 4) ‘sel suvel’, vrd lvI *tāmsõvvõ*), kohati on need aga eemaldatud (*võrgõ* (1933–9: 3) ‘võrk’, vrd lvL *virķõ*; *Kõnkamāg* (1933–12: 2), vrd lvL *Kīnkamāg*). Sellise liberaalse lähene-mise peamiseks põhjuseks on ilmselt toimetaja piiratud võimalused tekstide keelelise ühtluse tagamisel – aja, vastava hariduse ja ka kindlate keelenormide puudumine.

(t2) Üksikvokaalide osas on probleemiks olnud endiselt y õige tähistamine (õ tähistamist pole miskipärast probleemina tajutud). Et seda lahendada, on toimetus 1934. aasta 5. numbris avaldanud peamiselt L. Rudzītise koostatud loetelu y-ga kirjutatavatest sõnadest, mille sissejuhatuses märgib toimetaja järgmist: „Sageli on näha, et eriti noortele kirjutajatele pakub raskusi see, et nad

ei tea, kus tuleb „y“ kirjutada. Et sellist puudust kõrvaldada, on siinkohal esitatud kokkuvõtte sõnadest, milles see esineb“ (1935–5: 2). Loetelu lõppu lisab toimetaja y kasutamise kohta ka, et „siis saavad „y“-ga kirjutatud kõik nimed, kus soome keeles on „Y“ ja eesti keeles „ü“, nagu Yrjö, tyrk [‘türklane’] jne“ (1935–5: 3).

(t7) Suurimaks erinevuseks eelmise perioodi keelest on vokaalide osas polüftongi kvantiteedi tähistamine. Līvli avaldatud artiklis ortograafia-põhimõtte kohta kirjutab V. Kyrölä: „Neis [diftongides] ei armasta „Līvli“ pikkust märkida mujal kui u ja i peal, kui need on pikad“ (Kyrölä 1935: 3). Stalte ise iseloomustab oma põhimõtet järgnevalt: „Näiteks: „Līvli“ ei pane triftongide peale pikkuse märki, nagu „tuoista“ [‘teist’], „ruoikō“ [‘kiirustada’]. Ta jääb kindlaks sellisele seadusele, et liivi keeles on kõik triftongid pikad, samuti nagu diftongid, välja arvatud ainult „ie“ ja „uo“, neil on samasugused pikkused nagu lihtsatel vokaalidel⁹⁹, sellepärast saab neile, kui nad on pikad või rõhulised (katk), samuti nagu kõikide vokaalide peale pikkusemärk pandud; aga ühegi muu diftongi peale „Līvli“, jäädes kindlaks oma seadusele, pikkusemärki ei pane“ (1935–1: 3). Põhimõtte rakendamine on Stalte enda ja suures osas ka muude autorite kirjutatud tekstide puhul järjekindel (*tuoista* (1934–6/7: 2) ‘teist’; *aigakēra* (1933–9: 6) ‘ajakiri’ *aigast* (1933–10: 4) ‘aasta’; *voidagid* (1935–2: 1) ‘hoidke’; *lōinagstagō* (1935–3: 4) ‘lõunaaega’; *tyōdi* (1933–9: 3) ‘toid’; *tēb* (1934–2: 1) ‘teeb’; *pūol* (1933–9: 2) ‘pool’), kuid muude autorite puhul esineb ka varieerumist (*pāika* (1934–3: 3) ‘paik’; *rūoikōkst* (1933–9: 3) ‘kirustasid’).

(t9) Konsonantide puhul on suurimateks erinevusteks Jelgava perioodi ortograafiast konsonantide palatalisatsiooni märkimine ja pika konsonandi esitamine sõna lõpus. Konsonantide palatalisatsiooni tähistatakse taas läti-päraselt komaga tähe all (*sellī* (1933–9: 2) ‘selline’; *mēdi* (1933–9: 1) ‘meid’) nagu seda tehti nii 1920. aastatel ilmunud Stalte raamatutes (Stalte 1924; LKL 1929) kui ka esimeses Līvli numbris (Līvli 1931).

(t11) Pikk konsonant seevastu on sõna lõpus üllatavalt tähistatud geminaadiga (*äll* (1933–12: 2) ‘häll’; *vonn* (1934–5: 3) ‘ōnn’; *all* ((1935–3: 2) ‘all’; *kass* (1936–5: 2) ‘kassa’), kuigi selle märkimisel puudub järjepidevus (*pat* (1938–2: 1) ‘patt’, *kyl* (1936–2: 3) ‘küll’). Viimane asjaolu tuleneb ilmselt konsonandi pikkuse tajumisest Stalte poolt, sest isiklikule tajule paistab ta olevat toetunud väga paljudel juhtudel. Geminaadi kohta on V. Kyröla kommenteerinud: „Sõna lõpus mitte keegi üldiselt kahte konsonanti ei kirjuta, ainult „riek, kaš, kil“ [‘tee, kass, küll’], või ka Uues Testamendis „al“ [‘all’], „Līvli“-s aga „all“. Kas see teine l ei ole ka seal ülearune?“ (Kyrölä 1935: 4).

(t18) Nagu eespool kirjeldatud, on Irē perioodil muutunud ka ajakirja Līvli sisu ning selles on rohkem tähelepanu pööratud kohaliku elu sündmuste kirjeldamisele, mis eeldab ühtlasi ka lihtsama ja igapäevasele kõnele lähedasma keele kasutamist. Siiski on tarve uute sõnade järele ajakirjas endiselt suur, nende soetamisel on aga laene kasutatud uudissõnadest selgelt vähem. Lisaks on

⁹⁹ Selle all peab ta ilmselt silmas *ie* ja *uo* versus muud diftongid.

laensõnu ajapikku üritatud ka liivikeelsete vastetega asendada (*tsentrumidi* (1934–5: 3) ‘keskuseid’; *sydamõks* (*tsentrõks*) (1939–3: 3) ‘keskusega’; *painimiz* (*drukimiz*) (1935–3: 2) ‘trükkimise’, vrd sm *painata*). Laensõnad pärinevad põhiliselt läti keelest (*outo* (1934–2: 2) ‘auto’; *traktor* (1934–2: 2) ‘traktor’; *kino* (1934–2: 4) ‘kino’, kuid palju on ka eesti laensõnu (*intõ* (1933–12: 3) ‘innustust, indu PSg’ *võrbõd kuoda* (1934–4: 1) ‘võõrastemaja’; *kyllõld* (1935–1: 3) ‘küllalt’; *sātõz* (*liktenis*, *Schicksal*) (1933–9: 1) ‘saatus’; *Moskvas* (1937–4: 2) ‘Moskvas’, vrd lt *Maskava*).

Uudissõnade moodustamiseks on kasutatud väga mitmekesiseid mooduseid. Paljude uudissõnade moodustamiseks on kasutatud kakskeelsete liivlaste jaoks hästi arusaadavat läti keele eeskujut. Läti keele mõjutusi on näha nii sõnadele kui ka fraasidele tähenduste omistamisel (*nägtõ* (*aizrādīt*) (1934–3: 2) ‘teha märkusi’, vrd lv *nāgtõ* ‘näidata’; *võimistõn* (*pilnvarojuse*) (1934–3: 2) ‘volitanud’, vrd lt *pilnvara* (*pilna* ‘täis’ + *vara* ‘võim’) ja ee *võim*; *võimis* (*iespējāmības*) (1934–3: 1) ‘võimalikkuse’, vrd lv *võimi* ‘võimalus’; *lieudõn laigaliz tādõl panmiz* (*plašu azīšanu*) (1934–3: 2) ‘saanud laialdast tunnustust’, vrd lv *tādõl panmi* ‘tähelepanu’; *āb ūo puojõ* (1936–2: 3) ‘ei ole alust’, vrd lt *nav pamata*), tõlkelaenude (*vēnavālikš* (*ostas valde*, *Hafenverwaltung.-t.*)¹⁰⁰ (1933–9: 4) ‘sadamavalitsus’) ja uute sõnade (*ābarmõ* (1933–11: 1) ‘rahutust’ vrd lt *nemiers*; *bruņa-krupa* (1936–5: 4) ‘kilpkonn’ vrd lt *bruņrupucis*) loomisel.

Tõlkelaenude ja uute sõnade loomiseks on kasutatud ka sugulaskeelte (eesti ja soome) eeskujut (*sugkazamst* (1936–5: 1) ‘sugupõlvest’ vrd lt *paaudze*, lv *kazām*; *sõnarāntõz* (1935–2: 2) ‘sõnaraamat’; *tyõlist* (1934–5: 3) ‘töölised’, vrd ka sm *tyõläiset*; *sugrov pivdi* (sm *Heimopäivät*, ee *Hõimupäevad*) (1934–6/7: 2) ‘hõimupäevi’; *ylzandõkši* (1936–2: 3) ‘üleandeid’, vrd lt *uzdevumi* (NB! prefiksiga *uz-* ‘peale’; *teatõr kabal* (1937–11: 2) ‘näidend, teatritükk’; *katktõd* (1939–1: 3) ‘katkestatud’). Ühtlasi esineb ka selliseid sõnu, mille puhul on raske määrata nende eeskujuks olnud keelt, sest sõnade alusstruktuur on võimalike eeskujude puhul sama (*kievammēli* (1936–2: 3) ‘kergemeelne’, vrd lt *viegļprātīgs*; *kunštnika* (1936–4: 4) ‘kunstnik’, vrd lt *mākslinieks*).

Nagu Jelgava perioodilgi, on tundmatumate sõnade puhul esitatud ka selgitused, mis tänu Stalte saksa keele oskusele on nii läti- kui ka saksakeelsed (*vaigakērad* (*ķīļu raksti*, *Keilschrift.-t.*) (1933–9: 5) ‘kiilkiri’; *aigastrāntõs* (*Jahrbuch*) (1934–1: 2) ‘aastaraamatus’).

Ulatuslikult on rakendatud liivi keele enda pakutavaid võimalusi uute sõnade ja tähenduste loomiseks. Selleks kasutatakse nii seletavaid fraase (*nagrõd kovdõb mašin* (1934–2: 2) ‘kartulikombain’, ss kartuli kaevamise masin; *ābvodlõtõd volmi* (1937–6: 4) ‘ootamatu sündmus’ vrd lv *volmi* ‘olemine’), liitmist (*lātkubs* (*draudze*, *Kirchengemeinde.-t.*) (1933–9: 3) ‘koguduses’; *tagankējid* (1937–5: 1) ‘järgijad, järglased’; *rujadsõzar* ((1937–9: 3) ‘meditsiiniõde’), uute tüvede loomist (*nipsta* (1939–2: 4) ‘liige’) kui ka sõnade tuletamist tuletusliidete abil.

¹⁰⁰ -t. tähendab *tuõim* ‘toimetust’.

(t19) Tuletusliidetega on väga produktiivselt tuletatud nii verbe (*pistõn* (1933–9: 1) ‘püstitanud’, vrd lv *pistõ* ‘püsti’¹⁰¹; *sýtlõb* (1935–7: 2) ‘süüdistab’, vrd lv *sī* ‘süü’), mille puhul on populaarseimaks liiteks *-t* (*ligtiz* (1935–2: 4) ‘liigutas’, vrd lv *likkõ* ‘liikuda’; *kiltist* (1934–6/7: 3) ‘mängisid (muusika-instrumentide kohta)’, vrd lv *killõ* ‘kõlada’; *vastatiz* (1936–3: 3) ‘vastas’, vrd lv *vastõ* ‘vastu’; *oppõrtõn* (1935–2: 4) ‘ohverdanud’, vrd lv *oppõr* ‘ohver’), kui ka noomeneid (*yrdõkst* (1934–2: 2) ‘harjumused, tavad’, vrd lv *irdõ* ‘harjuda’). Palju noomeneid on tuletatud algupärasse tuletussufiksi *-it* abil (*nukrit* (1937–2: 3) ‘nukker (meel)’; *kuordit* (1936–4: 2) ‘kõrgus’; *tierrit* (1939–2: 4) ‘tervis’; *tuožinit* (1933–9: 4) ‘tõsielu’; *jennit* (1936–3: 2) ‘kogus’, vrd lt *daudzums*; *tõuvit* (1937–8: 2) ‘sügavus’), mis on ilmselt seotud 1935. aastal ilmunud P. Dambergi koostatud lugemiku (JL 1935) keeleliste iseärasustega (vt 7.2).

1938. aasta augusti-septembrinumbrist 1939. aasta augustinumbrini (v.a 1938. aasta novembrinumber) on ajakirjas kokku neljas numbris osadena avaldatud ka Liivi Liidu¹⁰² uus põhikiri, mis on aastal 1923 avaldatud põhikirja täiendatud ja rahvamaja ülalpidamisega seoses muudetud versioon. Selles leidub ka täiendavat õiguslast sõnavara.

(t23) Līvli ilmunises aastail 1934–1935 tekkinud paus on toonud ka väga olulisi ja ilmselt tsensuurinõuetest tingitud muutusi nimede esitamises. Alates esimesest tsensuurijärgsest numbrist on liivipärased kohanimed ja osalt ka isikunimed lätistatud (*Mazirbe* (1935–3: 2) pro *Irē ~ Irai*; *Latvija* (1935–3: 2) pro *Leṣmõ ~ Leṣmā*; *Kurzeme* (1935–1: 3) pro *Kurmõ*; *D. Volganskis* (1935–1: 2) pro *D. Volganski*; *P. Brenkopfs* (1937–2: 3) pro *P. Breinkopf*) ning kuni ajakirja viimase numbrini esinevad vaid juhuslikud erandid. Kuigi ajakirjas on originaalkuju põhimõtte kasutamine üsna üldine (*Dr. Frigyes Lukinich* (1934–1: 1); *Kēniņš* (1934–1: 2); *Bēla Nyomārkay* (1934–4: 1)), tundub lätipäraste nimede kasutamine liivi koha- ja isikunimedena võõras ja põhjustab ka käänamisprobleeme, mistõttu on kohanimed, eriti konsonandiga lõppevad, täiendatud üldiselt sõnaga *kyla* ‘küla’ (*Saunagsciems kylas* (1936–1: 1) ‘Sānagis’; *Lielirbe ja Sīkrags kylist* (1936–1: 2) ‘Īra ja Sīkrõgi küladest’, *G. Dembergs Mazirbe kylast* (1937–2: 3) ‘G. Demberg Irēlt’, *P. Dislers Pitragis kylast* (1937–2: 3) ‘P. Dišler Pitrõgist’).

Muud tunnused: (t2) muutused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (t3) 1) ●, 2) ●; (t4) 1) *ie* (*sieldõms* (1933–9: 1) ‘valguses’; *pierrõ* (1933–10: 4) ‘pärašt’), 2) *uo* (*suoddõ* (1933–9: 3) ‘sõtta’), 3) *uoi* (*tuoim* (1933–9: 1) ‘toimetus’), 4) *ieu* (*tieutiz* (1933–9: 3) ‘teatas’; *lieutõt* (1933–9: 4) ‘leitud’; *tieutidi* (1936–1: 1) ‘teateid’); (t5) *Vž* (*ežmi* (1933–9: 1) ‘esimene’; *tež* (1933–9: 2) ‘jälle’; *tuož* (1933–9: 1) ‘tõsi’; *iļ tuožinit* (1933–12: 4) ‘tõsistest asjadest’; *vež* (1934–6/7: 4) ‘vesi’; *sužpivad* (1936–5: 1) ‘suvepüha’); (t6) *u* (*tāužkub* (2) ‘üldkoosolek, täiskogu’); (t8) pikk (*tyõttemiz* (1) ‘töötetegemise’; *līedõ* (1) ‘lehe’); (t10) konsonant (*ēdļ* (1933–9: 1) ‘riietu’; *voļt* (1933–11: 4) ‘olid’; *radļõm* (1933–12: 4) ‘raiuma’); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline (*ȳdtuoizõst*

¹⁰¹ Siin pole välistatud ka mõningane eesti keele eeskujud.

¹⁰² Muutunud on ka selle nimi – *Līvõd Īt* asemel *Līvlist Īt* (‘Liivlaste Liit’).

(1933–9: 2) ‘üksteisest’; *ligtiz* (1935–2: 4) ‘liigutas’; *nägtõ* (1934–3: 1) ‘näidata’; *äbõ* (1934–3: 2) ‘aidata’; *eḏizsõnaks* (1934–1: 2) ‘eessõnaga’; lõpu poole kohati suund foneetilisele *s ~ z* osas: *sītšõ* (1935–7: 2) ‘siin’; *lāndskievad* (1936–1: 1) ‘möödunud kevadel’), 2) morfoloogiline, va *-zt-*, *-žt-* (*mingist* (1933–9: 1) ‘mingit’; *ajist* (1933–9: 1) ‘ajasid’; *kalamīestõ* (1933–9: 4) ‘kalmeest’; *kūdkõks* (1934–2: 2) ‘kuuega’; *rištingt* (1934–2: 2) ‘inimest’, *tāšt* (1936–4: 3) ‘tahtsid’); (**t14**) foneetiline (*jegaýtõ* (1933–10: 2) ‘igauhte’; *ýtõ* (1934–2: 1) ‘ühte’); (**t15**) *-i-* (*tundijid* (1933–9: 3) ‘tundjad’; *luggijidi* (1933–10: 4) ‘lugejaid’); (**t16**) ●; (**t17**) ● (*nādiļd sidamõl* (1934–1: 1) ‘nädala keskel’; *sīelaigal* (1934–6/7: 2) ‘sel ajal’); (**t20**) ●; (**t21**) 1) *ja* (1933–9: 2), 2) *aga* (1933–9: 2), 3) *ilm* (1934–1: 1, 1937–9: 4), 4) ●; (**t22**) 1) *ūob* (1937–2: 3), 2) *um* (1933–9: 2), 3) *āt* (1933–9: 2, 1933–10: 2, 1933–12: 4; ka *attõ* (1934–3: 3), *umat* (1936–1: 1)).

6. LIIVI SÕPRADE SELTSI LÄTIS VÄLJAANDED

2. juunil 1932. aastal asutati Riias Liivi Sõprade Selts Lätis (Lībiešu draugu biedrība Latvijā – LSSL) (Damberg 1978: 77; Šuvcāne 1994a: 134), mille põhikirja hakati kirjutama juba 1932. aasta kevadel. See organisatsioon ühendas liivihuvilisi Lāti haritlasi ja mõningal määral ka Riias elavaid liivlasi. Seltsi liikmed külastasid liivlaste pühi, kogusid andmeid Riias elavate liivlaste kohta, korraldasid ühe liivikeelse jumalateenistuse Riias Peeter-Pauli kirikus, annetasid raha jõululingitusteks liivi lastele (Šuvcāne 2002: 373), on andmeid ka liivi keele kursuste korraldamise kohta (RĀ 1932: 33), seltsil olevat kavas olnud isegi filmi vāntamine (RĀ 1933: 33).

Tundub, et seltsi eesmärgid olid algselt väga laiad: liivlastega seotud teavitustöö, kultuuritöö, liivi ajalooüuringute toetamine, liivi keele säilimise toetamine selle kasutamise soodustamise ja kirjanduse väljaandmise abil (RĀ 1932: 35). Viimase eesmärgiga seoses on tähelepanuväärne asjaolu, et seltsil oli vähemalt algselt kavas anda kultuurifondi abiga välja liivi keele grammatika ja kirjakeele sõnaraamat (plaaniti 1933. aasta sügiseks). Samuti olid seltsil ka muude väljaannete, sh liivikeelse Vana Testamendi (RĀ 1932: 55) ja liivi aabitsa väljaandmise plaanid (Līvli 1934–4: 3). Siiski on LSSL jätnud liivi kirjasõnasse vaid kaks liivikeelset väljaannet: 1933. ja 1934. aasta kalendrid (RĀ 1932 ja RĀ 1933).

Seltsi esimeheks sai arst ja ühiskonnategelane Ādams Butuls¹⁰³ (1860–1938), sekretäriks ja töö peamiseks korraldajaks aga Laimons Rudzītis, kellel oli keskne roll kahe eespool nimetatud väljaande valmimisel.

L. Rudzītis sündis 1906. aastal Jelgavas ja suri 1973. aastal São Paolos, Brasiilias. Ta õppis germaani filoloogiat (Šuvcāne 2002a: 331). L. Rudzītise emapoolne sugulane oli lääneliivlane Dāvid Kāpberg – Uļi Kīnkamāgi tādī- või onupoeg –, kes olevat pannud Rudzītis liivi keele vastu huvi tundma. 1927. aastal alustas L. Rudzītis tõsiseid ja süstemaatilisi liivi ajaloo ja keele õpinguid (Priedīte 2000: 74) ning 1929. aastal suundus esimesele reisile Irēle, kus tutvus selleaegse Liivi Liidu juhataja Mārt Lepstega. Tollal rannakülades liivi keelt õpetanud Lepste (Šuvcāne 2002: 372) sai ka Rudzītise liivi keele õpetajaks (Damberg 1978: 77). Teise maailmasõja lõpul 1944. aastal põgenes Rudzītis Saksamaale, sealt edasi 1948. aastal Brasiiliasse (Priedīte 2000: 74–75). Tšiilis ja Brasiilias töötas ta saksa keele õpetajana (LLK 1998: 119).

LSSLi ja selle sekretäri tegevust, siinkohal eriti aga LSSLi väljaandeid tuleb vaadelda 1930. aastate olustiku üldisemas kontekstis. LSSLi ja L. Rudzītise käitumist ei kiitnud liivlased sageli heaks, neile heideti ette lätimeelsust ja vastuseisu Eestist ja Soomest pärit algatustele ning seega ka liivi kultuurielule, mida soomlased ja eestlased paljuski innustasid ja toetasid.

---

¹⁰³ Ā. Butulsi haiguse ajal enne tema surma täitis esimehe kohustusi V. Upesleja, pärast Ā. Butulsi surma aastal 1939 Roberts Kļaušņiņš. 1940. aastal lõpetas selts oma tegevuse (Šuvcāne 2002a: 373).

L. Rudzītise tegevust seoses P. Dambergi 1935. aasta lugemiku kasutamise keelustamisega¹⁰⁴ Lāti koolides kirjeldab lugemiku autor nii: „Mõne aja pärast sain komisjonilt teate, kus oli öeldud, et raamatut ei lubata kasutada koolide jaoks, sest selle sisu ei olevat vastavuses Lāti elu ja mõttega. (...) Ma küsisin, kes siis on teinud selle sisu teatavaks. See olevat olnud mingi spetsialist, kes kõik läbi vaadanud. Ma sain aru, et see spetsialist on Laimonis Rudzītis. Ta oli LSSLi sekretär ja oli väga vastu sellele, mis tehti Soomes ja Eestis. Sellepärast ta siis keelas selle raamatu“ (Karma 1995: 60).

Palju teravam on oma hinnangutes LSSLi tegevusele O. Loorits: „Ometi on lätlastel Riias isegi Liivi Sõprade Selts, kes on võtnud oma ametlikuks ülesandeks õilsa ja tänuväärse hoolekande liivlaste suhtes. Selts on andnud kaks aastat välja liivikeelset kalendrit ja saadab ajuti oma esindajaid rannikulle sooji tundeid väljendama. Nii esinend Seltsi sekretär [L. Rudzītis] ka jaanilaupäeval 1934 liivlaste laulupeol ametliku tervituskõnega, mille ta paberilt maha lugend ja milles öelnud rängad hoiatused liivlastele: pärast 15. mai riigipööret olevat nüüd Lātis hoopis teine seisukord ja nüüd ei tohtivat enam juttugi olla üle piiri silmapilgutamisest, vaid nüüdsest pääle pidavat ka liivlased lojaalsed Latvija kodanikud olema (...) esinesin Riias Lāti hariduselu juhi ja ajakirjanduse juhi ees imestuse ja protestiga sellise kahtlustuse puhul, millest paistab välja, nagu ei sooviks Liivi Sõprade Selts eesti-soome teadlaste ja hõimutegelaste töötamist liivlaste juures ega liivlaste vastutulelikkust nendele“ (Loorits 1938: 170–171).

Tundub, et L. Rudzītis oli ambitsioonikas, esitledes pidevalt erinevaid suuri projekte, mis enamikus jäid ellu viimata. Teisalt suhtus ta küllaltki üleolevalt teistesse kirjakeele arendamisega seotud inimestesse, heites neile sageli ette erialase hariduse või oskuste puudumist – „(...) aga nende [tulevaste liivi keele õpetajate, sh P. Dambergi ja H. Grīva] keeletundmine ei ole sügav, sest kust siis nad seda ilma raamatuta võivad saada“ (Rudzīt 1932: 56), „Igaüks, isegi selline, kes oma nimegi ei oska ilma vigadeta alla kirjutada, mõtleb, et ta on mitte ainult tuntud rahvategelane, vaid ka keeleasjade spetsialist (...)“ (Rudzītis 1933b: 89) jne. Samas on emakeelsed liivlased jällegi põhjendatult kahelnud tema liivi keele oskuses ja rakendatud põhimõtete põhjendatuses.

Lisaks oli oma osa LSSLi ja L. Rudzītise maine kujundamisel kindlasti ka vastasseisul L. Rudzītise õpetaja ja lähima liivlasest liitlase – pikaajalise Liivi Liidu juhataja Maŗt Lepste – ja teiste liivi kultuuritegelaste vahel, mille põhjusi iseloomustab L. Kettunen oma 1931. aasta augusti kirjas Y. Jahnssonile järgnevalt: „Mis puudutab liivlaste elu, siis suve hakul olin ma üsna pessimistlikult meelestatud, vähemalt Liivi Liidu juhatust vaadates, kes ise ei tee midagi ega lase ka teistel teha. Vālgamā [Volganski] ja Stalte tegutsemist liivlaste heaks ei kannata Lepste silma otsaski, kuid tal endal pole ei võimeid ega soovi aktiivselt tegutseda“ (Blumberga 2002: 150). See vastasseis teravnes eriti esimese kalendri valmimise paiku ja tipnes M. Lepste lahkumisega Liivi Liidu juhataja ametist aastal 1933. Viimane asjaolu võis olla ka üheks põhjuseks, miks LSSLi tegevuse tulemiks kirjanduse väljaandmisel jäigi vaid kaks nimetatud väljaannet.

---

¹⁰⁴ Rohkem selle kohta vt 7.2.

6.1. Rāndalist Ājgarāntoz (1932)

[Rudzītis, Laimons 1932.] Rāndalist ājgarāntoz 1933. ājgaston,
kien at 365 pävvō. Rīgos: Līvōd sōbrad seļč Letmās. 80 lk.

On ilmne, et kalendri koostajaks oli L. Rudzītis (Šuvcāne 2002a: 381), kes on ka paljude põhimaterjalide autoriks. Siiski on andmed selle (ja ka RĀ 1933) valmimisloo kohta väga kesised. Üheks põhjuseks võib kindlasti olla asjaolu, et 1944. aastal, kui L. Rudzītis põgenes Lätist Saksamaale, sattus laev, mille pardal olid tema ja tema pere, õhurünnaku alla. Inimestel õnnestus pääseda, kuid hävisid materjalid – alustatud uurimused ja kogutud materjalid liivi keele ja kultuuri kohta (Priedīte 2000: 75).

Kalendri tekstiosa sissejuhatavas artiklis „Tööd alustades“ kirjeldab L. Rudzītis kalendri loomise põhjuseid nii: „Randlaste kalendrit välja andes tahtis Liivi Sõprade Selts Lätis esiteks täita ühe nendest aukudest randlaste [liivlaste] kirjanduses, milliseid seal on palju. See kalender olgu nüüd üheks nendest kividest, mis aitavad äratada randlaste kirjandust ellu, saagu ta suureks ja jõuliseks“ (RĀ 1932: 33). Kalendri viimases liivikeelses kirjutises „Tānu“ lisab ta samuti: „Meie raamat ilmus küll hilja, aga kuna see on ainus selline liivi keeles, ei saa olla mingit konkurentsi“ (RĀ 1932: 65).

Kalender on liivi väljaannete maastikul tõepoolest väga uuenduslik ja paljuski unikaalne. See on esimene osaliselt värviline liivikeelne väljaanne – kaanel ilutseb liivi kunstniku A. Šulcsi joonistatud Liivi vapp¹⁰⁵ (Šuvcāne 2002a: 382). Ka puhkepäevad on kalendriosas trükitud punase värviga. Omapärane ja keerulisevõitu on aga väljaande ülesehitus – esiteks on raamat kakskeelne, mis siinkohal tähendab, et selles on kasutatud nii liivi- kui ka lätikeelseid materjale (lätikeelsed nn „vanas trükis“ ehk fraktuuris), kusjuures tekstid, välja arvatud vähesed tekstid kalendris, ei kattu. Sisu poolest jaguneb raamat samuti kaheks osaks – kalendri ehk kasuliku teabe ning tekstide ehk artiklite osaks.

Kalendriosa ülesehitus on järgmine: astronoomiline teave (lk 2–3) – neli astronoomilist aastaaega, aastakvartalid, kuukvartalid, Kuu teekond läbi tähtkujude, varjutused 1933. aastal, ajalugemine Läti Vabariigis, õigeuskliku kirikukalendri tähtpäevad, juudi kalendri tähtpäevad – kõik liivi keeles; kalender (lk 4–15) – liivikeelne, välja arvatud täiendav lätikeelne nimepäevade register; tehniline teave (lk 16–27), sellest riigipühade loetelu, kalameeste kalender (kalapüügikeelud), jahimeeste kalender (jahikeelud), loomade tiinuse aeg, lindude haudumise aeg, liivi ajaloo tähtpäevad, Läti posti- ja telegraafitariifid, erinevad mõõdud liivi keeles ning tabel ümarpuidu kubatuuri arvutamiseks läti keeles; turupäevad (lk 28–32), sellest turupäevad Ventspilsis,

---

¹⁰⁵ Šuvcāne (2002a) on rääkinud vapiga seoses 1934. aasta kalendrist (RĀ 1933), kuid värviline vapp on olemas juba 1933. aasta kalendril (RĀ 1933). Ilmselt on tegu apsakaga aastanumbri esitamisel.

Talsi ja Tukumsi maakonnas liivi keeles ning mujal Vidzemes ja Kuramaal läti keeles.

Artiklite osa moodustavad 1) liivikeelsed tekstid (lk 33–65) – suurem osa (13 artiklit ja 5 luuletust) L. Rudzītise poolt erinevate nimede all kirjutatud või tõlgitud, lisaks M. Lepste kirjutis liivi ajaloost¹⁰⁶, üks R. Dziadkovsky artikkel, üks K. Stalte luuletus ja üks M. Lepste tõlgitud luuletus; 2) lätikeelsed tekstid (lk 65–80): neli erineva autori artiklit.

Keel

Tundub, et oma ortograafia hakkas L. Rudzītis mõtlema veel enne LSSLi asutamist. Juba 1931. aasta 17. juuni kirjas L. Kettunenile kirjutab L. Rudzītis, et liivlastel on õigekirjutust nüüd tarvis rohkem kui leiba. Ta teeb ettepaneku kohtuda L. Kettuneniga 1931. aasta suvel, kuid paistab, et kohtumine ei leidnud aset (Šuvcāne2002a: 331). 1932. aasta maikuus kirjutas Rudzītis ilmselt ajakirja Līvli toimetusele ja osutas tema meelest esinevatele ortograafia puudustele, pakkudes ühtlasi kirjakeele aluseks keskliivi murret (Līvli 1932–6: 2). 10. juulil 1932. aastal saatis L. Rudzītis L. Kettunenile uue ettevalmistatud liivi ortograafia projekti, paludes see läbi vaadata, kritiseerida ja nõuandeid pakkuda, ning kirjutades, et K. Stalte olevat selle projektiga üldiselt nõus (Šuvcāne 2002a: 331). Siiski tundub, et Kettunen ei andnud talle mingeid nõuandeid. Tema asemel võttis ortograafia lihvimisest Eesti poolt osa Pent Nurmekund¹⁰⁷ (Damberg 1978: 77).

Allika iseärasustest¹⁰⁸ lähtuvalt võime järeldada, et algselt toetub Rudzītise ortograafia õpetaja M. Lepste poolt koolides õpetamisel kasutatud kirjaviisile, milleks oli ilmselt 1920. aastate lugemikes kasutatud ortograafia (Karma 1995c: 59) modifikatsioon. Ortograafiast üldiselt rääkides tuleb nentida, et Rudzītise pakutud ortograafia variant on kohati teistest sama ajastu ortograafiatest ehk isegi täpsem, kuid liiga komplitseeritud nii kasutamise poolest kui ka trükitehnilisest vaatevinklist. Sestap muud liivi keele kasutajad seda eriti ei tunnistanud ega tarbinud ning nn LSSLi ortograafiat võib näha vaid mõlemas kalendris, ühes Rudzītise artiklis ajakirjas Līvli (Rudzītis 1933a) ja tema kirjutatud artiklites liivlaste kohta „Läti konversatsioonisõnaraamatus“ (Rudzītis 1935ab).

Rudzītise kirjakeele varianti on ka kõige põhjalikumalt analüüsitud – seda on üksikasjalikult vaadelnud nii Pētõr Damberg (Damberg 1978: 77–78; Damberg

---

¹⁰⁶ Pala on allkirjastamata, kuid M. Lepste autorsusele viitab 1934. aasta kalendris D. Volganski (RÄ 1933: 35).

¹⁰⁷ Samas ei ole tema konkreetne roll ja osalemise ulatus teada.

¹⁰⁸ ð tähistamine märgiga ȝ.

1933¹⁰⁹) kui ka käesoleva uurimuse autor (Ernštreits 2007a). Ka käesolevas töös anname selle põhimõtetest ülevaate, lähtudes uurimuses kasutatud tunnustest.

(t1) Kalendri keele aluseks on vastavalt L. Rudzītise enda murdeklassifikatsioonile lääneliivi idamurre (Rudzītis 1935: 23311) ehk Īra küla keel, murdelised tunnused tulevad raamatus ka selgelt esile (*kītub* (34) ‘ütleb’, vrd lvI *kītōb*, lvL *kītub*; *jiera* (36) ‘ära’, vrd lvI *jarā*, lvL *jāra*; *vājastub* (56) ‘vaevab’, vrd lvI *vōjastōb*, lvL *vājastub*; *vōnca* (57) ‘otsmik’, vrd lvI *vōntsa*, lvL *vūontsa*; *ōdōg* (57) ‘ōhtu’, vrd lvI *ōdōg*, lvL *īdōg*). Raamatu 40. leheküljel avaldatud idaliivi luuletaja K. Stalte luuletus näitab, et ka lvI tekste kohendatakse vastavalt kalendris kasutatud murdele, muutes vastavalt ka murdelisi tunnuseid (*māilma* (40) ‘maailm’, vrd lvI *mōilma*; *ailub* (40) ‘jookseb’, vrd lvI *ailōb*; *nejjien* (40) ‘niipalju’, vrd lvI *nejjen*).

Keskliivi murre on ilmselt valitud allika ortograafia aluseks kahel põhjusel. Esimeseks põhjuseks on arvamus, et Īra murre tuleks valida ühise kirjakeele aluseks idaliivi ja lääneliivi ala vahelülilis oleva keskse murdena – ettepanek valida liivi kirjakeele aluseks keskmurre saadeti (ilmselt L. Rudzītise poolt) ka ajakirja Līvli toimetusele (Līvli 1932–6: 2). Teiseks ja proosalisemaks põhjuseks on usutavasti asjaolu, et keskliivi murre oli see liivi keele murre, mille L. Rudzītis oli M. Lepstelt õppinud.

(t2) Foneemide esitamise osas pakub kalendri ortograafia mitmeid omapäraseid lahendusi. Vokaalfoneemide puhul on kõige silmatorkavamaks iseärasuseks juba 1863. aasta Matteuse evangeeliumidest tuntud tähe *o* tagasitoomine kirjakeele ortograafiasse, kuid siin ei tähistata see mitte *ō*-d, vaid foneemi /*o*/ esisilbis ja foneemi /*ə*/ järgsilpides (*vōlktō* (36) ‘oleksid’; *mōizō* (57) ‘mõis’; *uniztō* (37) ‘unustasid’), esisilbis esineb see foneem ka pikal kujul (*vōnca* (57) ‘otsmik’).

Veel üks huvitav nähtus vokaalide osas on *ā* esinemine järgsilbis põlissõnas *ymmār* (45) ‘üंबर’ (vrd lv *immōr* ~ *immar*), mis ei lähe kokku liivi keele foneetikareeglitega, kuna *ā* esineb liivi keeles ainult esimesel silbil.

Vokaalfoneemide *ā* ~ *ō* tähistamiseks kasutatakse kalendris *ā*-d (vt t1). Sarnaselt Līvli ortograafiaga (või pigem selle mõjul) on raamatus tähistatud ka ajaloolised vokaalid *ū* ja *ō*, tähistades neid samuti nagu ajakirjas Līvli märkidega *y* ja *ö*. Vokaalfoneemi *ō* tähistamisel eelmiste allikatega võrreldes muutusi ei ole (*sōbrad* (35) ‘sõbrad’), kuid ilmselt trükitehnilistel põhjustel ei ole õnnestunud artiklite pealkirjades *ō*-d tähistada ja seal on selle tähistamiseks kasutatud märki *ô* (*sôbrad* (34) ‘sõbrad’).

(t4) Polüfonge üliühikeste esikomponentidega *i* ja *u* tähistatakse enamasti samuti nagu ajakirjas Līvli (*pierast* (38) ‘pärast’; *kuolmi* (37) ‘kolmas’; *tuoi* (37) ‘teine’; *tievdoṇ* (33) ‘teadusele’). Siiski leidub ka rühm sõnu, mille puhul

¹⁰⁹ Selle ajakirjas Līvli järjejutuna avaldatud artikli autorit ei ole näidatud. Sellel ajal allkirjastamata Līvli artiklite puhul oli tegemist toimetuse avaldatavate materjalidega. Toimetuses oli aga P. Damberg ainus, kes oleks niivõrd põhjaliku keelelise analüüsiga hakkama saanud. Temale viitavad ka artikli enda keelelised iseärasused.

on esikomponent eemaldatud, nagu seda oli tehtud esimeses ja teises ESA välja antud lugemikus (LL1921, LL1922) (*keuž* (57) 'köis'; *tožin* (43) 'tõsiselt').

(t7) Pikendatud esikomponendiga polüftongide kvantiteeti ei märgita (*tyōdō* (33) 'tööd'; *kiel* (33) 'keel'; *uoñdžql* (49) 'hommikul'; *tuoizta* (58) 'teist'), kui diftong *ai* välja arvata. Selle diftongi teist komponenti tõlgendatakse poolvokaalina (nagu see oli tavaks ka mõnede varasemate väljaannete puhul) ning *ā* märgitakse seega pikaks üksikvokaaliks (*ājgastō* (54) 'aastat').

(t12) Vokaalide ja diftongide tähistamist mõjutab oluliselt katketooni tähistamine, mis on liivi kirjakeele ajaloos esmakordne ning seega ka selle kirjaviisi olulisim uuendus. Katketooni tähistamiseks kasutatav süsteem on aga üpris keeruline, ehkki mitte kõikehõlmav: 1) kui katketoon sõnas puudub, tähistatakse vokaali pikkust pikkusekriipsu abil (*mā* (56) 'maa'), katketooni esinemisel kirjutatakse selle asemele kaks tähte (*raa* (56) 'raha'; *yydstyyd* (33) 'aina'); 2) kui katketoon esineb lühikese vokaaliga silbis, asetatakse vokaali kohale akuut (*vāl* (50) 'valgus'; *vāllō* (54) 'valgust'). Vastavalt kalendri koostaja seletustele tuleb selliseid märke kirjutada ainult seal, kus sõna tähendus ei ole ilma nendeta arusaadav (Rudzīt 1932: 53); 3) kui katketoon esineb diftongis, asetatakse akuut diftongi teise komponendi kohale (*tiédō* (57) 'teha'; *tuónt* (57) 'tuhat'; *kriévōd* (58) 'venelaste').

(t9) Konsonantide palatalisatsiooni tähistatakse samuti nagu ka selleaegses ajakirjas Līvli foneetilisele transkriptsioonile vastava akuudiga konsonandi peal või järel (*tulltō* (37) 'tulid'; *pāgin* (54) 'palju'; *vanđi* (36) 'vanu'). Olulisimaks uuenduseks on aga *c* ja *č* tähtede toomine liivi keelde. Nendega tähistatakse konsonantide ühendeid *-ts-* (*konkurenc* (65) 'konkurents'; *neicōd* (54) 'neiud') ja *-tš-* (*eñč* (58) 'enda'; *um voččimizt* (54) 'tuleb otsida'). Tundub, et sellise lahenduse põhjuseks ja ainsaks kasuks on parem sõnade morfoloogilise vaheldumise esitamine (*mōca* (51) 'mets' (NA) : *mōccō* (56) 'metsa' (TA)). Et silbipiir läheb aga konsonantühendite *-ts-* ja *-tš-* keskelt, peaks selline uuendus tegelikult olema põhjendamatu. *c* ja *č* kohta tuleb veel lisada, et neid on enamikus märgitud *-ts-* ja *-tš-* asemel seal, kus need ühendid esinevad morfoloogiliselt, mitte foneetiliselt (nt *jieds* (36) 'ees' puhul *c*-d ei märgita), kuid mõnikord on *c* ja *č* selliste ühendite asemel siiski tähistatud (*āc kuskis* (62) 'kusagil', vrd lv *āds|kuskis*; *kynčrōda* (41) 'adrahõlm', vrd lv *kindžrōda*).

(t13) Heliliste ja helitute konsonantide ühendites on nii tuletistes kui ka muutvormides täies ulatuses jälgitud morfoloogilist põhimõtet (*ābtōbōd* (33) 'aitavad'; *ūds* (36) 'uues'; *kārandt* (37) 'talus'; *kūliztō* (38) 'kuulsid'; *opiztō* (42) 'õppisid'; *nāgtō* (45) 'näidata'; *kubs* (51) 'koos'; *langtō* (52) 'langetada'; *abkōks* (55) 'abiga'; *rāntōzt* (56) 'raamatut'; *mingizt* (59) 'mingit'; *vīztō* (42) 'viisid'; *vertuzt* (33) 'väärtust', aga ka *rāndalist* (kaas) 'randlased'). Konsonandipaari *z ~ s* esitamist konsonantühendites on P. Damberg kommenteerinud järgnevalt: „Suur segadus on sõnadega, milles tuleb esile *-st-* ja *-zt-*. Kirjutajale [L. Rudzītis] on rohkem meeldinud *-zt-* kui *-st-*, kuid viimast pole ta päriselt ära jätnud“ (Damberg 1933–16: 4).

Ilmselt on Damberg rajanud oma väite järjepidevusele, süüvimata *s*-i ja *z* kasutamisse morfoloogilisest seisukohast, seega on tal jäänud täheldamata üks oluline detail. Nimelt on kalendris *s*-i ja *z* üheaegne esinemine *-t*-lõpulisel konsonantühendis seotud morfoloogilise vahe tegemisega *i*-lõpulistele noomenite PSg ja mitmuslike vormide vahel. *z* esinemine lõputunnuses viitab ainsuse partitiivile (*opatijizt* (56) 'õpetajat'; *mingizt* (59) 'mingit'), *-s*- seevastu kasutatakse NPl ja teiste mitmuslike muutvormide puhul (*Rāndalist* (55) 'liivlased'; *Sārlist* (33) 'eestlased'; *Ruočlist* (33) 'rootslased'). Esmapilgul tekitab selline esitus muid allikas esinevaid ebajärjekindlusi arvestades aga tõepoolest ettekujutuse järjepidevuse puudumisest.

(t18; t20) Rudzītise sõnavara iseloomustab P. Damberg järgnevalt: „Raamatust on küll välja visatud kõik lätipäraseks prefiksiks (*at, pie, pōr, iz, sa* jne) ja sellised lāti sõnad, mida liivlased on ise oma keelde võtnud ja praegu kasutavad. See oleks väga hea, kui nende asemele ei oleks tulnud uued lāti ja eesti sõnad, mida kasutatakse selliste sõnade asemel, mis liivlastel endil veel on“ (Damberg 1933–16: 4). Vaatamata Rudzītise üldiselt puristlikule suhtumisele (Damberg 1978: 78) ja tema enda deklareeritud põhimõttele, et sõnavara täiustamisel ei tohi kiiruga luua uusi sõnu või, mis veel hullem, hakata laenama neid võõrastest – eesti ja soome – keeltest (Rudzīt 1932: 55), leidub allika keeles küllagi nii kohmakaid uudissõnu kui ka eesti ja lāti laene.

Lāti laene on kasutatud peamiselt uuemate ja rohkem täpsust nõudvate terminite jaoks, kusjuures tegemist on peamiselt toorlaenudega (*praktisk* (33) 'praktiline', vrd lt *praktisks*; *literatur* (33) 'kirjandus', vrd lt *literatūra*; *nacional* (33) 'rahvuslik', vrd lt *nacionāls*; *inteligentōd* (33) 'haritlased', vrd lt *inteligents*). Sageli esinevad sellised laenud seal, kus edukalt saaks kasutada ja samal ajal ongi kasutatud liivipäraseid tuletisi (*literaturkiel* (55) 'kirjakeel', vrd lt *literārā valoda*, pro lv *kērakēl*; *tradicijōd* (51) 'tavad', vrd lt *tradīcija*, pro lv *irdōks*). Lisaks uusimatele laensõnadele on kasutusele võetud ka vanemaid lāti laensõnu uues tähenduses (*zermi* (51) 'igivana', vrd lt *sirms* 'hall (juuksed, karv); igivana', vrd lvI *zirmi* ~ lvL *zermi* 'hall (juuksed, karv)', pro *muini*). Palju on uusi laene ka eesti keelest, mida on sageli kasutatud liivi põlissõnade asemel (*kilgōnd* (38) 'vald', vrd ee *kihelkond*; *juba* (50) 'juba' pro *jōva*; *kīridi* (50) 'kiiri'; *langtō* (52) 'langetada'; *vertuzt* (33) 'väärtust' pro lv *vārtōks*; *sikt* (33) 'sitke' pro *vizā*).

Sõnavara täiendamiseks on kasutatud ka sõnatüvesid, mis on esinenud SWb sõnaraamatus (*zyōkslōbōd* (*dānčōbōd*) (52) 'tantsivad', vrd SWb „zōqōksl pr. zōqōkslōb 1. *Hüpfen, tanzen*“ (SWb: 140)). Mõte keelest kadunud sõnade uuesti kasutusele võtmisest on iseenesest tervitatav, kuid sõnade valik ja kasutamine on omapärane. Nii näiteks on SWb-st võetud sõna *eriztuzt* (49) 'rõõmu', mis esineb SWb-s kujul: *(Erīst pl. Erīstōb) *sich freuen; trösten*. *(Eristist) *fröhlich, freudig*. (SWb: 16). Kuigi häälikulise struktuuri muutmise loogika on aimatav (*erīst* ~ *erīstō* > *eristō* > *eriztō* > *eriztuz*), on *-zt-* ilmumine tüvesse põhjendamatult ja tekitab ainult hääldamisprobleeme. Imelik on ka kolmesilbilise (muutvormides neljasilbilise) sõna valik sageli tarvitatava nimisõna jaoks. Pealegi tähendab SWb sõnaraamatus märksõna ees olev *, et tegemist on ilmselt

J. Printsi pakutud sõnaga, mille F. J. Wiedemann on sõnaraamatu koostamisel seadnud kahtluse alla, ning selliselt on ka kaheldav sõna üleüldine kunagine esinemine.

(t18; t19) Kalendris esineb ka muid uudissõnu, mille hulgas on ilmselt Rudzītise enda tuletatud tüvesid (*sīra* (*rubiž*) (45) 'piir'), laiendatud tähendusega sõnu (*uštõbõd* (*kaimiņš*) (62) 'naaber', vrd lv *kāima* 'naaber', *ustõb* 'ustav') kui ka tuletisi (*ilali* (34) 'loomulik', vrd lv *ilā* 'loodus', lt *daba* 'loodus', *dabisks* 'loomulik'; *mõistug* (58) 'tähendus'; *tääntõks* (33) 'tähendus'; *sūrit* (46) 'suurus', *vannit* (51) 'vanus'; *Ūd sādõks* (55) 'Uue Testamendi'; *kuordit aiga* (53) 'kõrgeim äär, osa', tuletis tavatult kasutatud superlatiivi tähenduses).

(t23) Isikunimede esitamisel on kalendris kõik nimed translitereeritud, pealegi on lätipärastelt nimedelt eemaldatud läti keele nominatiivi tunnused ja neid meenutavad liivi keele lõpuosad (*Stalt* (40) *pro Stalte*; *Lepst* (35) *pro Lepste*; *Rudzīt* (35) *pro Rudzītis*; *Klaustiņ* (35) *pro Kļaustiņš*).

Nagu eelnevalt juba mainitud, on kalendri eesosas nimekalender. Selle tarbeks on raamatu koostaja kogunud kokku nii olemasolevad liivi nimed (*Īldža* (4) 'Ilse'; *Grieta* (4) 'Grete'; *Uldrõk* (10) 'Ulrich'; *Jān* (9) 'Jaan') kui ka pakunud uusi. Osa uutest nimedest pärineb Henriku Liivimaa kroonikast (*Viecco* (10); *Yllo* (11); *Akko* (4); *Kulevene* (9)), osa on kunstlikult loodud (*Sielda* (5); *Klāsa* (7); *Arm* (6)). Viimaste seas esineb ka selliseid sisu poolest kohmakaid nimevariante nagu *Nītlind* (11) 'Niidulind', *Aža* (5) 'asi'; *Pitkamiez* (10) 'Pikkmees'; *Võnand* (13) 'Õnneand', *Lindloul* (8) 'Linnulaul' *Pīlymmār* (10) '< pilv + ümber'). Samuti on kalendris kunstlikult antud uued liivipärased nimed paljudele Läti asustatud kohtadele (*Mõcakyla* (*Mēdzula*) (34); *Liezjār* (*Liezere*) (35); *Orisār* (*Vec-Piebalga*)). Kaugemad kohanimed on aga translitereeritud (*Kõnigsbārgs* (35) 'Königsbergis').

Raamatul on ka veel kaks nimetuste esitamisega seonduvat omapärast aspekti. Esiteks on sõnatüvi *leť* 'läti' esitatud kõikjal palatalisatsioonita (*Letmās* (55) 'Lätis'; *letlist* (34) 'lätlased'). Ilmselt on sel moel tahetud rõhutada tüve algupärast vormi, mis esineb näiteks Henriku kroonikas kujul *Letti* (IH 1993: 38). Teiseks iseärasuseks on see, et kõik rahvaste ja keelte nimetused on raamatus läbivalt kirjutatud suure algustähega (*Kriēvõd* (58) 'venelased'; *Līvõd* (58) 'liivlased'; *Lydõd* (46) 'lüüdid'; *Rāndakiel* (58) 'rannakeele, liivi keele').

Muud tunnused: **(t3)** 1) ● (*paldīn* (34) 'praegu', 2) ●; **(t5)** *Vž* (*ežmõks* (33) 'esiteks'; *vež* (38) 'vesi'; *ležgõl* (51) 'lähedal'; *kažži* (57) 'märg'); **(t6)** *v* (*tāvdli* (55) 'täielik'; *jõvgõ* (49) 'liiva'; esineb ka erandeid – *rouž* (44) 'rahvas'); **(t8)** lühike (*tiédõ* (38) 'teha'; *tuóntõ* (1) 'tuhat'); **(t10)** konsonant (*tultõ* (37) 'tulid'; *vanfõ* (43) 'vaadata'; *pefõks* (38) 'teenimine'); **(t11)** üksikkonsonant (*kym* (50) 'kümme'; *pāp* (57) 'pastor'); **(t14)** foneetiline (*yyt* (33) 'ühte'); **(t15)** -iz(õ)-/-i- (*tiedijistõn* (33) 'teadjatele'; *ārmastijist* (55) 'armastajad'; *ulz āndajist* (33) 'väljaandjalt'; *tējidõn* (65) 'tegijatele'); **(t16)** harv (ei esine abessiivina: *võdlõmõd* (43) 'ootamatult'; *vigamõd* (33) 'veatult'; seal, kus peaks esinema, on prefiksiga vorm: *āb|luggõs* (34) 'lugemata'); **(t17)** ●; **(t21)** 1) *ja* (33), 2) *aga* (33), 3) *ilmõ* (33, 56), 4) ●; **(t22)** 1) *um* (49), 2) *um* (35), 3) *attõ* (33) ~ *at* (33).

6.2. Līvõd Rāndalist Ājgarāntõz (1933)

[Rudzītis, Laimons 1933.] Līvõd Rāndalist ājgarāntõz 1934. ājgastõn, kien at 365 pävvõ. Rīga: Līvõd sõbrad seļč Letmās. 92 lk.

Aastal 1933 avaldati ajakirjas Līvli 1932. aastal valminud kalendri retsensioon (Damberg 1933). Selles kommenteeritakse ka raamatu nime: „Ka kalendri nimi peaks pigem olema „Līvlist ājgarāntõd“ [„Liivlaste kalender“], kuna see on mõeldud liivlastele, aga randlased on kõik inimesed, kes ranna ääres elavad¹¹⁰ „ (Damberg 1933–15: 3). Selle mõjul otsustatakse uue, 1933. aasta kalendri nime muuta ning raamatu koostaja L. Rudzītis¹¹¹ kirjutab sellest ajakirjas Līvli järgmiselt: „Kuna liivlased olid seltsile [LSSLile] teatavaks teinud, et neil kalendri vana pealkiri ei meeldivat, siis seltsi juhatuse koosolekul sai uus pealkiri tehtud ja tulevase kalendri nimeks saab olema „Līvõd Rāndalist Ājgarāntõz“ [„Liivi Randlaste Aastaraamat“]. Ka hinda sai madaldatud ja Selts mõtleb raamatuid 50 santiimi eest müüa. Y“ (Līvli 1933–11: 3).

1934. aasta kalender sarnanes suuresti eelmisega. Raamat oli kümme lehekülge pikem, ilmus juba enne aasta lõppu ja maksis vähem, millega loodeti saada rohkem lugejaid (Ājgarāntõz 1933: 79). Täiesti unikaalne kalendri joon on graafilised reklaamid, neist kaks liivikeelset (ROKOKO paberossid ja ajakiri Līvli).

Struktuurilt on raamat samuti eelmisega peaaegu samasugune, kalendri- ja kasuliku teabe osa (lk 3–29) suurimaks erinevuseks on see, et õigeusu ja juudi kalendripühad on viidud kalendri tagumistele lehekülgedele kasuliku teabe juurde, lätikeelne ümarpalkide teisendustabel puudub sootuks ning teave turgude kohta on seekord täielikult liivikeelne ja koondatud regioonide (Kuramaa, Vidzeme) kaupa.

Liivikeelsete tekstide osa (lk 30–79) on tunduvalt kasvanud (32 lk eelmises kalendris, 49 lk 1934. aasta kalendris), samuti võib selles täheldada autorite ringi laienemist: sissejuhatava artikli on kirjutanud Soome pastor Heikki Kallervo Erviö (tema tegevusest vt rohkem 8. peatükis); Kõrli Stalte on kirjutanud kaks luuletust; L. Rudzītis on kirjutanud kümme teksti ja kolm luuletust, tõlkinud neli teksti; D. Volganski on kirjutanud kolm teksti, L. Reinvald ühe

---

¹¹⁰ Selline etteheide ei ole siiski küllaldaselt õigustatud. Keelelisest vaatevinklist on selles küll teatud iva olemas, kuid *rāndalist* on liivlaste täiesti üldlevinud enesenimetuse ning raamatu nime seisukohast on liivlaste enesenimetuse variandi valik pelgalt individuaalse eelistuse küsimus.

¹¹¹ Artikkel on kirjutatud pseudonüümi „Y“ all. Salapärase „Y“ oli enda sõnul „Līvli Riia korrespondent“ (Līvli 1933–9: 3), kes oli üks aktiivsemaid ajakirja Līvli kirjasaatjaid. Pseudonüümi all peitus aga väga suure tõenäosusega L. Rudzītis, kuna Y on 1) alati olnud hästi kursis LSSLis toimuvaga, mille sekretäriks oli L. Rudzītis; 2) samuti nagu L. Rudzītis oskab Y liivi keelt; 3) samuti nagu L. Rudzītise puhul esineb Y keeles kesk- ja lääneliivi iseärasusi (*jiera* (Līvli 1933–9: 3) ‘ära’ *pro* lvi *jarā* ~ *jārā*; 4) Y kasutab L. Rudzītise loodud sõna *eristuz* (Līvli 1933–9: 3) ‘rõõm’ *pro* *rīem*, mida on teadaolevalt ainsana kasutanud liivi kirjakeeles L. Rudzītis.

teksti. Samuti esitatakse raamatus ka folkloorinäiteid – kahel korral vanasõnu (8 ja 10), mõistatusi Kūolkast (8) ja Pizast (3).

Unikaalne seik kalendri liivikeelsetes tekstides on ülnimetatud kirjatükidele lisaks avaldatud palad salatsiliivi murdes: üheksa mõistatust koos tõlkega Kuramaa murdesse ja jutt „Lībma“ („Liivimaa“), mille kirjutajaks on tõenäoliselt raamatu toimetaja L. Rudzītis.

Liivikeelsete tekstide osale järgneb lätikeelsete tekstide osa (lk 79–89), milles on avaldatud kuus lätikeelset pala erinevatelt autoritelt. ning lõpuosa (lk 89–90), milles on avaldatud eripärasemate sõnade selgitus koos nende lätikeelsete tõlgetega, suurimate vigade parandus, kuigi ajakiri oli läbinud kolm korrektuuri – esimese Irēl, kaks Riias (RĀ 1933: 79), ja kõikide mõistatuste vastused.

Keel

Pärast 1932. aasta kalendri võrdlemisi jahedat vastuvõttu liivlaste poolt ja ajakirjas Līvli avaldatud retsensiooni (Damberg 1933), milles on viidatud kalendris esinevatele keelevigadele, paistab kalendri koostaja L. Rudzītis olevat solvunud, mistõttu 1933. aasta kalendris avaldab ta kaks artiklit: kalendri toimetuse nimel liivikeelse artikli „Lopandõks sõna“ („Lõppsõna“) (RĀ 1933: 79) ning iseenda nimel lätikeelse artikli „Valoda un valodas „meistari““ („Keel ja keele „meistrid““) (Rudzītis 1933b: 88–89).

Neist esimeses kommenteerib ta eelmise raamatu puudusi ja retsensioonis esitatud üldisi kommentaare kalendri keele kohta järgmiselt: „Mullu ei olnud üks ja teine rahul pealkirjaga ja muudki kritiseerisid teksti, milles olevat leida palju vigu. See on tõsi, et vead olid, aga kes teab, kuidas mullu tööd pidi tegema, see ka mõistab, et parem see töö olla ei saanud. Ka sel aastal ei suuda me vigadest kõikjal lahti saada, sest ladujad pole liivlased ja isegi pärast kolme korrektuuri (esimene Irēl, kaks Riias) jäävad mingid vead sisse. (...) Selle kohta, et kalendris olevat eesti sõnu, võime öelda, et meie raamatus ei ole peaaegu ühtegi sõna, mida Sjögren pole teadnud. Kui sellal on sellised sõnad liivi keeles olnud, siis on nad ka meie raamatus“ (RĀ 1933: 79).

Teises artiklis – „Keel ja keele „meistrid““ – pöördub Rudzītis juba otseselt teiste liivi kirjakeele arendamisse kaasatud inimeste poole, kirjutades: „Liivlastel puudub veel üldtunnustatud ortograafia ning sellepärast on keele „meistrite“ õitseage. Igaüks, isegi selline, kes oma nime ei oska vigadeta kirjutada, mõtleb, et ta pole mitte üksnes tuntud rahvategelane, vaid ka keeleasjade spetsialist, ning tulemuseks – Liivi rannas eksisteerib umb. 6–8 tunnustamata ortograafiat. Tõeline rekord, kui paneme tähele, et liivlasi on vaid umb. 2500!“ (RĀ 1933: 89).

Loomulikult ei jää see artikkel pärast kalendri ilmutist tähelepanuta ning 1934. aasta märtsinumbris (3. number) ilmub ajakirjas Līvli selle kohta pseudonüümi Rāndakīel ārmastīji (‘Liivi keele armastaja’) all kirjutatud kommentaar „Jaš jegayks kengšsepa pangs jeddõ entš õigizkēra“ („Kui iga

kingsepp pakuks oma õigekirja“), mis ühtlasi ilmestab niivõrd hästi ja tabavalt kogu liivi kirjakeele kujunemisprotsessi, et väärib siinkohal peaaegu täielikku tsiteerimist:

„Liivi kalendrit lugedes torkab silma artikkel „Valoda un valodas „meistari““, kus teravate sõnadega on laidetud neid, kes on meie keelt ja kirjutamist kuidagi püüdnud parandada ja on oma mõtete kohaselt selles asjas midagi teinud. Sellised mehed on olnud liivlaste endi seast ja nagu teame, pole nad ülikoolides käinud ja mõistavad keeleasju seepärast vähe. Aga kuna paremaid keelemehi ei olnud ja nad nägid, kui kulunud on liivi keel ja selle kirjutamine, siis nad tahtsid seal oma meele järgi aidata nii, kuidas ja kui palju nad oskasid. Ja see pole üldsegi ilus asi neid laita. Kui nende mõtted pole ka õiged olnud, on neil siiski olnud hea tahtmine midagi selles asjas teha“ (Līvli 1934–3: 3–4).

Samas on kommenteerija avaldanud arvamust ka kalendri keele kohta: „Aga kui me nüüd vaatame veidi eelmainitud artikli kirjutaja tööd, kes peab ennast suureks liivi keele tundjaks ja selle õige õigekirja loojaks, kas siis tema õigekiri on nii täiuslik, et ta võib teisi laita? (..) Tuleb otse öelda nii, et seal on selline õigekirjapuder, et sellest mitte keegi selgelt aru ei saa. Loomulikult ei saa ma ruumipuuduse tõttu loetleda kõiki neid vigu, aga ma võin vaid öelda, et vigu on palju ja mõned vead väga suured. (..) Ja lõpetades: need „kaunid“ sõnad, mis selles artiklis on öeldud nime allakirjutamise oskusest, need kukuvad küll kõige enam kirjutaja enda pähe, kui me vaid vaatame, kuidas ta oma nime on mulluses kalendris alla kirjutatud ja kuidas nüüd, sellel aastal¹¹², (Līvli 1934–3: 3–4).

Tegelikult pole uue kalendri keelega olukord nii hull. Keelevigu esineb endiselt, kuid nagu kirjutab P. Damberg: „Tuleb tunnistada, et 1934. a. kalendri keel on juba märksa parem“ (Damberg 1978: 78). Kalendris kasutatud keelelised põhimõtted peaaegu ei erine eelmisest LSSLi väljaandest ja olemuselt on ühtlane kirjakeel olnud ka kalendri koostaja eesmärgiks, mistõttu põhimõtteid ja nende kasutamist ei ole uuesti vaatluse alla võetud. Ühtlasi aitab 1933. aastal valminud kalender tuua suuremat selgust kahte L. Rudzītise ortograafias kasutatud põhimõttesse.

Toimetuse nimel kirjutatud artiklis „Rāz īf mād rānto luggimiz“ („Veidi meie raamatu lugemisest“) on öeldud: „Sageli, kõige enam välismaalased, ei suuda teha vahet ō, ȳ ja o vahel. Niisiis kirjutavad liivlased nende mõjul kõikjal: vōza [‘vōsa’]: voza [‘liha’], kus tuleks kirjutada: vōza: vȳza, sest see viimane ei kõla nii nagu „lova“ [‘voodi’]. Samuti kirjutavad nad: kōpsō [‘jānest’], kus tuleb kirjutada „kōpsȳ“, sest „vȳřž“ [‘vars’] ja „tōrg“ [‘turg’] ka ei kõla ühtemoodi“ (RĀ 1933: 78).

Sellest järeldub, et: 1) L. Rudzītis on pidanud vaks ȳ tähistamata jätmist, kuna see erineb foneemist /o/; 2) ta on pidanud vaks järgsilpides /e/ ja /ā/ tähistamist sama märgiga, kuna foneemidena ta neid eristab; 3) viimase (!) illustreerimiseks toob ta näite esisilbist, viidates, et ō (e) erineb häälduse poolest ȳ-st (kuna näide on esisilbist – ȳ-st). Teisisõnu, ta ütleb, et ȳ esisilbis ja ȳ

¹¹² L. Rudziit (RĀ 1933: 35), L. Rudzīt (RĀ 1932: 35).

järgsilbis on identsed. Seega pole L. Rudzītis tähistanud *ā*-d ja *o*-d ehk kaht vokaali sama märgiga mitte seetõttu, et esinemise poolest on nad opositsioonis (esimene esineb vaid esisilbis, teine vaid järgsilpides), vaid sellepärast, et ta on pidanud neid üheks ja samaks foneemiks või ühe foneemi allofoonideks.

Tunnused: (t1) 1) lvK, 2) ●; (t2) muutused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (t3) 1) ● (*paldīn* (38) 'praegu'), 2) ●; (t4) 1) *ie* (*e*) (*pierast* (31) 'jaoks'; *kebam* (33) 'kerge'), 2) *uo* (*o*) (*kuožžq* (36) 'kohta'; *tožiņ* (33) 'tõsiselt'), 3) *uoi* (*tuoiz* (35) 'teise'), 4) *iev* (*lievdq̄n* (31) 'leidnud'); (t5) *Vž* (*ležgīlist* (35) 'lähedased'; *ežmiz* (33) 'esimese'; *ver'* (33) 'veri'; *kež* (39) 'kāsi'; *vež* (45) 'vesi'); (t6) *v* (*tävž* (37) 'täis'; *jōvgq* (49) 'liiva'; esineb ka erandeid – *rouž* (44) 'rahvas'); (t7) 1) tähistamata (*āj*, *q̄j*) (*tiera* (31) 'terve'; *uom* (31) 'oleme'; *tōjtab* (34) 'lubab'; *ājgast* (32) 'aasta'; [*um*] *vōjdamizt* (35) 'tuleb hoida'), 2) tähistamata (*tuoizta* (36) 'teist'); (t8) lühike (*kalamiéd* (17) 'kalamehed'; *tiédq̄d* (1) 'tehtud'); (t9) muutused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (t10) ühend (*kaldī* (17) 'kalu' *vañtlq̄m* (31) 'vaatame'; *stuñds* (31) 'tunnis'; *vq̄ld'* (43) 'olid'); (t11) üksikkonsonant (*kat* (55) 'kate'; *ul* (56) 'hull'; *num* (57) 'kanarbik'); (t12) tähistatud (*piilub* (31) 'seisab'; *puójkq̄ks* (31) 'põhjaga'); (t13) 1) morfoloogiline (*nāgtq̄n* (30) 'näidanud'; *pāztamiz* (31) 'päästmise'; *vībtiztq̄* (33) 'veetsid'; *ābtub* (32) 'aitab'), 2) morfoloogiline (*pūtiztq̄* (32) 'puudusid'; *mingizt* (32) 'mingit'; *kubsq̄* (35) 'koos'; *kievads* (35) 'kevadest'; aga ka *rāndalist* (kaas) 'randlaste'); (t14) foneetiline (*ūtq̄* (3) 'uut'; *kāta* (39) 'kätt'); (t15) *-i/-iz(ō)-* (*tyōtējīd* (32) 'töötajate'; *tēriñtījīdī* (37) 'tervitajaid'; *luggijizi* (79) 'lugejaid'; *oppijiz* (71) 'õppija GSg'); (t16) harv (*vq̄dlq̄mqt* (42) 'ootamatult'); (t17) ●; (t18) keskmiselt (*kulturt* (59) 'kultuuri'; *minoritat* (33) 'vähemus', vrd lt *minoritātē*; *majoritat* (33) 'enamus', vrd lt *majoritātē*; *centridi* (34) 'keskuseid', vrd lt *centrs*; *matka* (41) 'matk', vrd sm *matka*; *lājskuzt* (42) 'laiskust', vrd ee *laiskus*), keskmiselt (*kytmiéd* (17) 'jahimeeste'; *rāgilizi* (17) 'metsloomi'; *eldq̄d* (*tikumus*) (68) 'voorused'; *viimkū* (13) 'oktoober'); (t19) keskmiselt (*sūrit* (59) 'suurus'; *vañtlq̄tq̄ks* (*izstāde*) (59) 'näitus'; *syōtq̄kst* (17) 'sööta'; *kaimdq̄ks* (21) 'saadeti'); (t20) ●; (t21) 1) *ja* (32), 2) *aga* (34), 3) *ilmq̄* (41), 4) ●; (t22) 1) *uob* (40), 2) *um* (30), 3) *at* (32) ~ *attq̄* (36); (t23) teisendatud (*Stalt* (32); *Rudziit* (35); *Norison Liitto* (38) 'Nuorisuo Liitto' (NB! diftong *uo* kirjutatud lätipäraselt *o-ga*; *Hanni Vēver* (54); *A. Šulc* (55)).

6.3. Mar̄t Lepste lugemik (1935?)

Mar̄t Lepste koostatud lugemik. Käsikiri. s.a.

LSSLi väljaannetega seoses tuleks rääkida ka ühest käsikirjast, mille kohta on olemas vaid kaudsed andmed. See on käsikiri, mille väidetavalt olevat õpetamise tarbeks koostanud kauaaegne liivi keele õpetaja Mar̄t Lepste (Lepste s.a.).

M. Lepste (1881–1958) oli pärit Īrast ja omandanud kaugsõidulaevade tüürimehe hariduse. Aastal 1923 asus ta õpetama valikainena liivi keelt, millega

ta jätkas üksinda¹¹³ kuni aastani 1938, mil ta sai Užava majakavahi koha teisel pool Ventspilsis. 1924. aasta aprillist 1933. aasta 8. märtsini oli ta Liivi Liidu juhataja. Elu lõpul elas M. Lepste Ventspilsis ja oli Ventspilsis Koduloomuuseumi kaastöötaja (Šuvcāne 2002a: 330).

Aastal 1935 väidab L. Rudzītis M. Lepstest kirjutades, et Lepstel on käsikirjas omakoostatud liivikeelse lugemiku tekst (Rudzītis 1935a: 23312). Käsikirja mainib oma liivi kirjakeele arengule pühendatud artiklis tunduvalt hiljem ka P. Damberg: „Ka M. Lepstel olevat koolitöö jaoks olnud koostatud mingi käsikirjaline liivi lugemik, aga enne oma surma põletanud ta selle ära“ (Damberg 1978: 76).

Juba M. Lepste eluloost selgub, et liivi keele õpetamise seisukohast jättis tema kvalifikatsioon soovida. Ka kaasaegsed suhtusid tema õppetöös kasutatud meetoditesse ja õppetöösse tervikuna teatud skepsisega, mis seab teatud kahtluse alla sellise lugemiku koostamise fakti. Siiski töötas ta õpetajana küllaltki pikka aega, seega võis tal tekkida vajadus mingi koolis kasutatava õppevahendi järele ning ta võis sellise lugemiku koostada, kuna sellised P. Dambergi lugemiku (JL 1935) väljaandmiseni puudusid. Niisuguse õppevahendi olemasolule viitab Edgar Vaalgamaa, kirjeldades oma liivi keele õpinguid 1920. aastail: „Õppevahendid olid kesised: seinatahvel, kriit ja õpikutena õigekirjutuse poolest algelised 16–20-leheküljelised vihikud.“ (Vaalgamaa 2001: 128).

Samas ei saa välistada seda, et M. Lepste lugemik oli vaid kavand ja L. Rudzītise avaldatud teade oli pelgalt vastulause P. Dambergi koostatud koolilugemiku ilmunisele aastal 1935. Teatavasti süüdistati L. Rudzītist selles, et Dambergi lugemikku ei lubatud esmalt koolides kasutada (vt rohkem 6. peatükist).

M. Lepste ja L. Rudzītise omavahelisi suhteid arvestades saab üpriski kindlalt väita, et juhul, kui selline lugemiku käsikiri kusagil tõepoolest tehti, oli see tõenäoliselt samasuguste ortograafiapõhimõtetega kui LSSLi kalendrid. Samal arvamusel on ka P. Damberg, kes ütleb: „Nii võime Lepste kirjaviisi üle otsustada vaid L. Rudzītise toimetatud kalendrite põhjal (..)“ (Damberg 1978: 76).

---

¹¹³ Kui esimene õpetamisaasta välja arvata. Liivi keele õpetamise ja õpetajate kohta vt rohkem 4.2 ja 7.2.

7. MUUD 1930. AASTATE ILMALIKUD ALLIKAD

1930. aastatel jõudis liivikeelsete väljaannete valmistamine kvaliteedi ja mahu poolest uude faasi. Oli hakanud ilmuma ajakiri Līvli, mis regulaarse liivikeelsete tekstide ja ka nende avaldamisvõimaluste pakkumisega soodustas liivi keele kasutuse kasvu. Samuti oli erinevate hõimurahvaste toetusprogrammide abil soodustatud liivi noorte koolitust, elavdatud liivlastega seotud kultuurielu ning huvi liivluse vastu. Kõikide nende sündmuste tagajärjel suurenes ka vajadus liivikeelsete väljaannete järele.

Kõige suurem puudus ilmaliku sisuga väljaannete seas oli arusaadavalt kooliõpikutest. Liivi keelt oli õpetatud juba alates 1923. aastast ja selle õpetamine jätkus¹¹⁴, kuid selle aja jooksul ei olnud koolis kasutamiseks ja liivi keele iseseisvaks õppimiseks ja harjutamiseks sobivaid väljaandeid tekkinud. Seda lünka asuti täitma ning taas hõimurahvaste kaasabil. Lisaks lõpetati ka üks juba kahekümnendate aastate lõpus alustatud projekt seoses liivi kooride varustamisega esitusainesega.

7.1. Līvõkiel lōlōd II (1933)

Līvõkiel lōlōd II. Kubbõkuorõn Stalte Margarete. Ulzõandõn Līvõd It. [Helsinki.] 8 lk.

Aastal 1933 ilmus teine liivikeelne lauluraamat koos nootidega, mis oli 1929. aastal avaldatud lauluraamatu teiseks osaks¹¹⁵. Ka seekord oli väljaandjaks märgitud Liivi Liit, kuigi tegelikuks korraldajaks oli ilmselt Suomalaisuuden Liitto¹¹⁶.

2. juulil 1933. aastal, kui Liivi Liit tähistas oma 10. aastapäeva juubelit, andis Suomalaisuuden Liitto hõimurahvaste osakond kingitusena üle 400 lauluraamatu eksemplari (Blumberga 2002: 159).

Raamatu koostajaks on märgitud K. Stalte tütar Margarete Stalte, kes oli ka esimese liivi laulukoori juht ja dirigent. Huvitav asjaolu on see, et Margarete Stalte ei osanud koori juhatama asudes liivi keelt. Seda on vestluses kinnitanud ka praegu Kanadas elav Grizelda Kristin Vaidi külast¹¹⁷, kes osales M. Stalte juhitud laulukoori tegevuses. Siiski õppis M. Stalte liivi keele ajapikku selgeks, alustades 1939. aastal tööd ka liivi keele õpetajana (Blumberga 2006b: 43).

See pisikene noodivihik on vaid kaheksa lehekülge pikk ja sisaldab vaid kaheksat laulu, olles seega kõige väiksema mahuga liivikeelne raamat. Piiratud maht teeb keeruliseks ka raamatus kasutatud ortograafia üksikasjaliku vaatlemise.

---

¹¹⁴ Õpetamise kohta vt taustaks 4.2.

¹¹⁵ Rohkem esimese osa kohta vt . 4.4.

¹¹⁶ Soomluse Liit

¹¹⁷ Intervjuu 2010. aasta mais.

Keel

(t1; t2; t7; t9) Raamatu keele vaatlemisel saab täheldada järgmisi iseärasusi: 1) raamatus avaldatud laulutekstide autoriks on K. Stalte (peale ühe, mille on samuti idaliivi murdes kirjutanud O. Loorits (Väldapā)), seega ainus raamatus kasutatud murre on idaliivi; 2) vokaalfoneemide $\bar{o} \sim \bar{a}$ märkimiseks kasutatakse raamatus $\bar{a}$ -d (*mā* (2¹¹⁸) 'maa'), nagu seda tehti samal ajal Jelgava perioodil ajakirjas Līvli; 3) sarnaselt ajakirjaga kasutatakse ka märke y ja $\bar{y}$ (*kyl* (2) 'küll', *ȳtō* (1) 'liitu InSg'; samas pole y kasutamine regulaarne, vrd *tēdi* (4) 'õid', *īdstīd* (2) 'aina'), $\bar{o}$ esinemist pole aga tuvastatud; 4) polüftongidest on märgitud pikaks *ūo*, (*tūontō* (2) 'tuhat'), *tē* (*tēdam* (1) 'teame') ja *ūoi* (*rūoikōs* (5) 'kiiresti, kiirustades'), muude polüftongide pikkus on tähistamata (*aigastidi* (2) 'aastaid'), see on sama aja Līvli ortograafiast erinev; 5) palatalisatsioon on märgitud lätipäraselt komaga tähe all (*pāvaļiki* (4) 'päike'; *kalamēdi* (4) 'kalamehi'), mis erineb samuti Līvli ortograafiast.

Nagu näha, läheb allika ortograafia selle aja Līvli Jelgava perioodi (Līvli A) ortograafiast lahku, kuid tunnused näitavad selget seost Līvli Irē perioodi (Līvli B) ortograafiaga, mil ajakirja toimetajaks oli K. Stalte. Eespool toodud iseärasustest ei lange Irē perioodi Līvliga täielikult kokku ainult pikkuse tähistamine pikendatud esikkomponendiga polüftongides (Irē perioodil ei tähistata ajakirjas Līvli pikana triftonge). Palatalisatsiooni ja pikkuse märkimise osas pikendatud esikkomponendiga polüftongides on lauluraamatu ortograafial ühisjooni ka 1929. aastal välja antud K. Stalte toimetatud esimese lauluraamatuga (LKL 1929).

Kuna on ilmne, et ka käesoleva allika koostamisest on vähemalt kaudselt osa võtnud K. Stalte, tuleb seda käsitleda ühendava lülina 1929. aasta lauluraamatu ja ajakirja Līvli Irē perioodi ortograafia vahel.

Muud tunnused: (t3) 1) ●, 2) ●; (t4) 1) *ie* (*sieda* (1) 'seda'), 2) *uo* (*kuodud* (2) 'kodud'), 3) ●, 4) *iev* (*tievdō* (5) 'teada'); (t5) *Vž* (*kež* (8) 'käsi'; *ežmōks* (1) 'esiteks'); (t6) *v* (*tävž* (2) 'täis'; *jōvgō* (1) 'liiva'); (t8) ●; (t10) konsonant (*eņtšōn* (1) 'endale'); (t11) üksikkonsonant (*kik* (0) 'kukk'); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline, (*nāgtōbōd* (2) 'näitavad'; *Ūdkylas* (5) 'Ūžkilās'; *kādsō* (8) 'käes'), 2) morfoloogiline, va -zt-, -žt- (*tuldsō* (4) 'tulles'; *kubsō* (1) 'koos'; *īdstīd* (2) 'aina'; *rāndalist* (5) 'liivlased, randlased'; *ālāst* (1) 'rohelist, haljast'); (t14) foneetiline (*tātō* (8) 'tähte'); (t15) ●; (t16) ●; (t17) harv (*vōrōl māl* (3) 'võõral maal'); (t18) ● (spetsiifika tõttu puuduvad; *ulatō* (8) 'ulatada'); (t19) ●; (t20) ●; (t21) 1) ja (1), 2) ●, 3) ●, 4) ●; (t22) 1) ●, 2) *um* (2), 3) *at* (3); (t23) originaalkuju (*Mühlhausen* (1, 8)).

¹¹⁸ Kuna raamatus lehekülgede numeratsioon puudub, kuid laulud on nummerdatud, tähistavad siinkohal näidete taga olevad numbrid laulude numbreid.

7.2. Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierāst (1935)

Damberg, Pētōr 1935. Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierāst.

Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon OY.

102 lk + lisaleht.

1930. aasta algul ei olnud liivi keele õpetamiseks olemas mingeid spetsiaalseid õppevahendeid. Ainsana sai selleks kasutada 1920. aastate esimesel poolel välja antud lugemikke, kuid need olid välja töötatud õpilaste vajadusi ja huvisid arvestamata ja mõeldud lugemiseks siiski mitte koolilastele, vaid täiskasvanutele.

1931. aasta juunis kirjutas eesti päritolu Soome hõimutöö aktivist Leeni Vesterinen E. N. Setäläle, et tal on tekkinud idee, mida pakkuda Soome-Ugri Seltsile¹¹⁹ – anda välja liivi laste jaoks emakeelne lugemik. Soomluse Liidu hõimurahvaste osakond arutas seda kavandit esmakordselt 1932. aasta veebruaris ja L. Vesterinen kandis ette, et ta on sellest kavatsusest pidanud kirjavahetust Jelgava seminaris õppinud liivlastega¹²⁰. Koosolek otsustas paluda üliõpilasi käsikiri ette valmistada ning kavatses seejärel esitada Soome-Ugri Seltsile palve raamat välja anda ja liivlastele kinkida. Märtsis otsustati raamatu koostajaks paluda siiski Pētōr Damberg üksinda (Blumberga 2007c: 9). Kuigi P. Dambergi nimi vilksatab liivi kirjakeele ajaloost läbi juba seoses ajakirja Līvli Jelgava perioodiga, sai loodav lugemik tema esimeseks suurtööks liivi-keelsete väljaannete alal.

Pētōr Damberg sündis Sīkrōgi külas 9. märtsil 1909. aastal. Tema vanaema Trīņ oli Eemil Nestor Setälä keelejuhiks (Karma 1981: 131, Suhonen 1975: 4), tema ise aga abistas liivi materjali kogumisel seni suurima liivi keele sõnaraamatu koostajat Lauri Kettuneni (Hint 1987: 507) ja saatis folkloorimaterjale ja etnograafiaalast sõnavara ka O. Looritsale. Hariduse sai Damberg Jelgava Õpetajate seminaris ning seal õppides oli ta aastail 1931–1933 ajakirja Līvli kaastoimetajaks. 1937. aasta septembris sai ta kooliõpetajaks Piza koolis lääneliivi alal, kus õpetas ka liivi keelt. Pärast sõda oli ta lühikest aega õpetajaks Irē ja Pope koolides, aastast 1962 kuni pensionileminekule aastal 1969 töötas ta eriinternaatkoolis Katvaris, Limbaži rajoonis. Seejärel asus ta elama Riia lähedale Ādažisse, kus ka suri 25. aprillil 1987. aastal. Ta on kogunud Eesti Teaduste Akadeemia keele ja kirjanduse instituudi tarbeks liivi kohanimesid ja vanasõnu, 1977. aastal alustas ta sama asutuse uurija Tiit-Rein Viitso juhtimisel liivi sõnavara kartoteegi koostamist (Blumberga 2007c: 10–11). Tema sisse-loetud tekste on raamatuna välja andnud ka Seppo Suhonen (Suhonen 1975). Ta on kirjutanud ja tõlkinud luulet ning olnud aktiivne ansambli Līvlist osaleja ja keeleline nõustaja (Karma 1981: 131).

Juba alates 1931. aasta jõuludest soome õpilaste kogutud ja liivi laste kingitustele mõeldud raha ei saanud Soomluse Liit enam adressaadile, vaid

¹¹⁹ Suomalais-Ugrilainen Seura

¹²⁰ P. Damberg, A. Gūtman ja H. Cerbach (Grīva).

hoiustas nn liivi abifondi selle raamatu väljaandmiseks. 1933. aasta algul otsustati, et raha on kogutud piisavalt selleks, et raamatu ettevalmistamisega peale hakata ja kutsuda selle koostaja P. Damberg suveks Soome (Blumberga 2006b: 41–42). P. Damberg juba valmistus eesolevaks tööks, mõeldes raamatusse kaasatavate tekstide peale. Ta palus, et O. Loorits saadaks temale oma kogudest liivi muinasjutte, mõistatusi ja vanasõnu (Blumberga 2007c: 9).

Paraku kulus P. Dambergi reisi- ja majutuskuludeks umbes kolmandik kogutud rahast, seepärast otsustas Soomluse Liidu hõimurahvaste osakond pakkuda käsikirja väljaandmiseks vastavatele Soome teadusasutustele. Soome-Ugri Selts miskipärast käsikirja vastu huvi ei tundnud. 1934. aasta veebruaris oli käsikiri juba kirjastuses WSOY, mis pidi selle trükkima Soomluse Liidu kulul, kuid lõpuks trükiti raamat siiski Soome Kirjanduse Seltsi¹²¹ kirjastuses. 1934. aasta septembris olid korrektuuripoognad valmis ja 1935. aasta algul nägi raamat lõpuks ilmavalgust. Soomluse Liidul oli juba plaan, et kui P. Damberg on tagasi pöördunud ajateenistusest, kuhu ta 1934. aasta lõpul suundus, valmistab ta ette lugemiku teise osa, kuid see kavatsus jäi ellu viimata (Blumberga 2007c: 9).

1935. aastal paluti luba raamatu kasutamiseks liivi keele tundides, kuid seda ei antud, sest raamatu „sisu ei olevat vastavuses Läti elu ja mõttega „ (Karma 1995c: 60) – ilmnes nimelt, et raamatus ei leidu sõna „Läti“. Selle taga oli ilmselt L. Rudzītis, kes varsti pärast raamatu ilmumist kirjutas ajakirjas Līvli raamatu kohta järgneva märkuse¹²²: „Raamat on tõeliselt ilus, ainult kahju, et selles on üle kõige unustatud meie kõige kallim isamaa – Läti. Huvitav oleks selle toimetaja seletus, miks ja kuidas see on juhtunud. L. Rudzītis“ (Līvli 1935–2: 2). Ajastu ideoloogiat arvestades on sellise keelu rakendamine ka üsna loogiline.

Probleemiks oli ka see, et alates 1934. aastast kehtis Lätis eeskiri, et koolides tohib kasutada ainult Lätis väljaantud raamatuid. Seejärel otsustas Soomluse Liit, et levitab raamatut tasuta liivi lastele kodus lugemiseks (Blumberga 2007c: 10). Probleemi lahendamisse kaasati Soome ja Läti diplomaate (Blumberga 2006b: 42). Raamatu autor kirjeldab saadud lahendust selliselt: „Niisiis jõuti nii kaugele, et muud moodi ei lubatud seda raamatut kasutada, et tuli lisada üks leht, kus oleks midagi Läti ajaloo kohta, Läti hümn ja Ulmanise hümn¹²³. Mina siis kõik kirjutasin ja andsin edasi Soome, kus see trükiti ja pandi see leht siis raamatule juurde“ (Karma 1995c: 60). Kuigi lisaleht oli valmis juba 1935. aasta augustis, saadi jällegi välispoliitiliste lahkarvamuste tõttu luba raamatu kasutamiseks koolides alles 1938/1939. õppeaastal (Blumberga 2006b: 42).

Raamat on mõeldud põhikooli esimeste klasside õpilastele ja koduseks lugemiseks. Materjale on raamatu autor kogunud liivi rahvaluulest ja kirjavarast ning ka soome, eesti, läti ja muude rahvaste kirjandusest (JL 1935: 3), kusjuures

---

¹²¹ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

¹²² Märkuse pealkiri „Äb kritik aga kyzsimi“ („Mitte kriitika, vaid küsimus“).

¹²³ Ulmanise hümniks kutsuti 1930. aastail läti luuletaja V. Plūdonise luuletust „Dziesma brīvai Latvijai“ („Laul vabale Lätile“).

päritolule on reeglipäraselt viidatud. Ainus pala, mille päritolu pole näidatud, on esimene – „Liblikas ja mesilane“. Midagi on võetud ka varasematest allikatest, nt Jāņ Belte luuletus (47.) on võetud viiendast lugemikust (LL 1926), A. Skadiņi kirjutis „Kuidas Vana Zūonkõ koolis käies rikkaks sai“ neljandast lugemikust. (LL 1924). Toimetus- ja tõlkimistööd on autor teinud peamiselt ise, kuid mõningate palade puhul on tal olnud ka abistajaid, kes on aidanud soome keelest tõlkimisel (H. Cerbach (Grīva)) või juttude ettevalmistamisel (L. Kettunen, A. Štāler). Enda loomingut on autor tähistanud ainult oma initsiaalidega – P. D.

Raamat on 102 lehekülge pikk. Lugude autoreid ei ole põhitekstis nimetatud, kuid nende nimed on ära toodud sisukorras raamatu lõpus. Sisukorras ei ole märgitud lehekülgi, vaid ainult lugemispala number (raamatus on kõik tekstid nummerdatud) ja luuletusi tähistab sisukorras tärn. Kokku on lugemikus 25 luuletust ja rahvalaulu ja 66 proosapala (nii ilukirjandust kui rahvaluulet). Selleks et jutud oleksid lastele paremini arusaadavad, on nad kohati sobitatud liivlaste olustikuga. Koostaja on jutud järjestanud nii, et kergemad on ees ja raskemad taga (JL 1935: 3).

Lisaleht, mis trükiti koolides kasutamiseks, on kahepoolne ja puudub enamikul raamatuist, sest neid jagati eraldi. Ühel lehepoolel on Läti hümn „Jumal, õnnista Lätimaad“, sellele järgneb jutt, milles on kirjeldatud Läti maad, ajalugu ja elanikke (järgneb pöördel). Teise lehekülje lõpus on V. Plūdonise luuletus „Laul vabale Lätile“.

Keel

Lugemiku eessõnas selgitab selle koostaja raamatu keelt järgnevalt: „Võtsin raamatu jaoks sellise ortograafia, mida kasutab ajakiri „Līvli“, pannes tähele, et see on lihtne ja peaaegu foneetiline. Seda ortograafiat on heaks pidanud ka teadlased, kes liivi keelt on uurinud, nagu prof. Kettunen ja muud“ (JL 1935: 3).

Kettuneni nimi mängib selles raamatus ilmselt samasugust rolli nagu esimese lugemiku (LL1921) ja ajakirja Līvli esimese numbri puhul – nimelt on raamatu koostaja vajanud liivlaste seas autoriteetse isiku toetust oma kasutatud põhimõtete õigsuse rõhutamiseks. Sellele viitab ka ortograafia foneetilisuse esiletõstmine. Kettuneniga pole ta aga ilmselt enne raamatu ilmumist nõu pidanud, ehkki koostaja või keegi teine võis olla Kettunenile raamatus kasutavaid põhimõtteid tutvustanud (näiteks selle käsikirja kujul). Küll on aga koostajal enne raamatu valmimist olnud O. Looritsaga kokkupuuteid keeleküsimustes: „Enne töö juurde asumist pidasin nõu tolle aja parima liivi keele oskaja *dr. phil.* Oskar Looritsaga. Tema oli päri minu arvamusega, et tuleb niipalju kui see iganes võimalik vältida läti laene“ (Damberg 1978: 78). Erinevalt Kettunenist tänab Damberg O. Looritsat (samuti K. Staltet ja A. Štāleri) ka raamatu eessõnas (JL 1935: 3).

(t1; t2; t3) Lugemiku keele vaatlemisel leiab Dambergi väide raamatu ortograafia pärinemisest selle aja (NB! Irē perioodi) Līvli ortograafiast ka kinnitust. Kõik lugemiku tekstid peale ühe Valkti (J. Belte) luuletuse pärinevad

idaliivi autoritelt või tõlkijatelt. Valkti luuletus on aga võetud viiendast lugemikust (LL1926) ja lääneliivi päritolule viitavaid murdetunnuseid selles ei esine¹²⁴. Ka vokaal- ja konsonantfoneemide tähistamisel ei ole erinevusi Līvli ortograafiast. Samuti langevad Dambergi kasutatud ortograafiapõhimõtted kokku Līvli (Irē perioodiga) ka paljude muude tunnuste osas.

Siiski võib täheldada ka erinevusi, millest olulisima esitab oma arvustuses lugemiku kohta ajakirja Līvli toleaeagne toimetaja K. Stalte: „Raamatu eessõnas on kirjutatud, et ortograafia (õigekiri) olevat võetud selline, nagu kasutab „Līvli“. Osalt see küll nii on, aga on ka vahet. Näiteks: „Līvli“ ei pane triftongide peale pikkusemärke nagu „tuoista“ [‘teist’], ruoikō [‘kiirustada’]. Ta hoiab sellise seaduse juurde, et liivi keeles on kõik triftongid pikad, samuti nagu diftongid, välja arvatud ainult „ie“ ja „uo“, neil on samasugused pikkused nagu lihtsatel vokaalidel, seepärast on siis neil, kui nad on kas pikad või murtud (katke), samuti nagu kõikide vokaalide peale pikkusemärk pandud; (..) Muude väikeste ebatahtsate erinevuste kohta ma ei taha siin sõnagi öelda, sest ka „Līvli“ enda õigekiri pole täielik“ (Stalte 1935: 3).

(t7; t5) Seega tähistatakse pika esikomponendiga polüftongide puhul ajakirjas Līvli (Irē perioodis) pikana ainult *īe* ja *ūo*, kuid lugemikus on pikkus tähistatud läbivalt (*kāinalōs* (5) ‘kaenlas’; *sōitakst* (7) ‘suudaksid’; *rūoik* (11) ‘kiirusta’; *ūigali* (9) ‘häbelik’; *tȳō* (9) ‘töö’; *tūoista* (11) ‘teist’), nagu seda on tehtud ajakirja Jelgava perioodil. Erinevusi on ka katkega *i*-lõpuliste polüftongide tähistamisel, millele järgneb *ž* – Līvli (Irē perioodi) ortograafias jäetakse *i* läbivalt tähistamata, kuid lugemikus on polüftongi viimane komponent enamikus tähistatud (*suiž* (6) ‘susi’; *tuoiž* (22, 27) ‘õigus, tõsi’; *veiž* (22) ‘vesi’; *kaiži* (22) ‘märg’). Siiski on siin *e*-lise diftongi puhul ka erandeid (*ežmist* (20) ‘esimest’; *kež* (74) ‘käsi’; *kežži* (95) ‘käsi PPl’), mis aga viitavad jälle ühisjoontele Līvli Jelgava perioodi ortograafiaga.

(t11; t15) Erinevusi on ka mõnede teiste vaadeldud tunnuste puhul. Nii on sõnalõpuline pikk konsonant tähistatud lugemikus üksikkonsonandiga (*tam* (7) ‘ozols’; *kāp* (10) ‘kapp’), kuid Irē perioodi ajakirjas Līvli on sellel positsioonil geminaat. Tegijanime muutvormides on lugemikus kasutatud nii *z*-tunnusega (*tuويمijist* (3) ‘toimetajat’) kui ka *z*-tunnuseta (*opatijin* (31) ‘õpetajal’) variante, kus Līvli Irē perioodis *z*-tunnusega variante üldiselt ei esine. Viimase iseärasuse poolest sarnaneb lugemik L. Rudzītise koostatud kalendritega.

(t17; t16) Veel üheks erinevuseks ja P. Dambergi lugemiku keele olulisimaks iseärasuseks teiste varasemate allikatega võrreldes on see, et selles on harva, kuid regulaarsetel alustel kasutatud nii väliskohakäändeid (*loval* (20) ‘voodil’; *mīlō* (22) ‘meelde’; *sīel āigal* (24) ‘sel ajal’; *kārandōl* (25) ‘talusse’;

¹²⁴ Ainus tunnus, mida tõsiste mõõndustega saaks pidada lääneliivile viitavaks, on *u* esinemine sõna *tulub* (47) ‘tuleb’ teises silbis (vrd lvī *tulāb*), kuid samasugust iseärasust võib kohata ka osades idaliivi külades, nt Vaidi külas. Siinkohal lubab *u*-d murdetunnusena käsitleda vaid autori päritolu.

võidamizōl (L2¹²⁵) 'hoidmise all, valduse all'; *jūondimizōl* (L2) 'juhtimisel') ja *-mōt* (*kutsōmōt* (12) 'kutsumata'; *luggōmōt* (54) 'lugemata'), kusjuures vormi kasutamisel ei lisata sellele abisõna *ilmō* 'ilma'.

(t18) Nagu raamatu eessõnas on selgitatud, on see mõeldud peaaasjalikult esimeste klasside lastele, sestap on ilmne, et palju uut sõnavara allikast ei leia. Mingil määral sellist sõnavara raamatus siiski leidub – rohkem on laensõnu eessõnas ja lisalehel, mis trükiti lugemikust hiljem, et saada luba kasutada raamatut ka koolides.

Allika ettevalmistamisel on raamatu koostaja püüdnud enda sõnul niipalju kui võimalik vältida läti laene, mis raamatu üldmulje põhjal otsustades on tal ka õnnestunud. Siiski on raamatus mõned läti laenud (*paganōd* (77) 'paganad', vrd lt *pagāns*; *jūont* (17) 'hoogu' vrd lt *jonis*; *smaggō* (22) 'raske', vrd lt *smags*, pro *lālam*), millele on viidanud ka koostaja ise (Damberg 1978: 79). Lisaks vanematele laenudele on üksikuid läti laene ka lisandunud (*pāvest* (L2) 'paavst', vrd lt *pāvests*; *pātōnd* (3) 'uurinud', vrd lt *pētīt*). Lisalehel esineb ka sõna *Latvijō* (L1) 'Lätit' (pro *Leṭmō*), mille kuju on ilmselt seotud selle aja Läti kohanimedega esitamispõhimõtetega ajakirjas Līvli (vt 5.3).

Rohkem on raamatus laene eesti keelest (*jutlō* (L2) 'jutlustada'; *profet* (64) 'prohvet'; *kāndatōm* (35) 'kannatama'; *juba* (20) 'juba'¹²⁶), kusjuures mõnede sõnade puhul on muudetud nende häälikulist struktuuri (*ārgastiz* (10) 'agaralt') ja täiendatud tuletusliidetega (*rōmli* (18) 'rõõmus'; *rōmlišt* (30) 'rõõmsad'). Laensõnades on ka mõni üksik soome päritoluga (*Idamierrōks* (L1) 'Lääne-merega' vrd sm *Itämeri*; *Europa* (L1) 'Euroopa' (rõhk esisilbil), vrd sm *Eurooppa*, lt *Eiropa*).

(t18; t19) Kõige rohkem on aga koostaja püüdnud uut sõnavara soetada liivi keele baasil. Väga edukas on olnud nii sõnade liitmine (*eṭšpīlimist* (L2) 'iseseisvust', vrd lt *patstāvība*; *rištsuodamīed* (L2) 'ristisõdijad'; *kabatrāntōz* (93) 'taskuraamatasse'; *kabatkīela* (91) 'taskukella' GSG; *kylgizriekkō* (33) 'külgte'; *sṽōdōbkūožōst* (34) 'söögikohast'; *sṽōdōtāmi* (12) 'söögiisu') kui ka tuletamine tuletusliidete abil (*ārmastimiz* (30) 'armastuse'; *ītizōks* (3) 'sarnaseks'; *kuodlistōn* (3) 'kodustele', vrd ka lt *mājinieki*; *tārpali* (3) 'kasulik, tarvilik'; *skūollist* (1) 'õpilased' vrd lt *skolēni*, sm *koululaiset*).

Sõnavara laiendamiseks on kasutatud ka muid mooduseid – omaloodud tüvesid (*bīrža* (L1) 'piir'), sõnade tähendusvälja laiendamist (*rīžōbōd* (47) 'rüüstavad', vrd lv *rīžō* 'riisuda'; *pīkstōm* (3) 'trükkima', vrd lt *iespiest*, vrd Līvli B *painō* (sm laen), Līvli A *drukkō* (lt laen)), *pakandiz ila* (49) 'äkilise iseloomu', ss 'kiire looduse', vrd lv *ilā* 'loodus', lt *daba* 'loodus', *ātra daba* 'äkiline iseloom', ss 'kiire loodus') ja käandsõnade tuletamist muutmatutest

¹²⁵ Numeratsioonis kasutatud L viitab lisalehele, mis trükiti selleks, et lugemikku lubataks koolides kasutada. L1 on vastavalt lehe esikülj ja L2 tagakülj.

¹²⁶ Pärast 1932. aasta kalendri (RĀ 1932) ilmumist heitis Damberg ise selle sõna esinemist L. Rudzītisele ette, viidates, et selle tähistamiseks on olemas liivi oma sõna *jōvā* (Damberg 1933–16: 4). Käesoleva allika tegemise käigus on ta aga ilmselt pidanud vajalikuks vahetegemise nimisõna *jōvā* 'hea' ja abisõna *jōvā* 'juba' vahel.

sõnadest (nt *murāgōlōks* (51) ‘murelikuks’, vrd lv *mur* ‘mure’, *murāgōl* ‘mures’). Leidub ka uuesti kasutusele võetud sõnu (*užin* (92) ‘usin’ (pärineb SWb-st)).

(t21) Veel üks allika koostaja deklareeritud läti laenude vältimispoliitikaga seotud iseärasus on see, et kuigi juba Līvli Jelgava perioodil on läti laenud *un* ‘ja’, *bet* ‘aga’, *bās* ‘ilma’ välja vahetud sõnade *ja*, *aga*, *ilmō* (Līvli Irē perioodis *ilm*) vastu, esineb lugemikus *ja* (3) ja *ilmō* (29) kõrval taas *bet* (10, 36). Ilmselt on koostaja soovinud taaslustada läti laenu *bet* kasutamist selleks, et sõna oleks eristatav liivi oma sõnast *aga* ‘või’. Lätipärast abisõna *pa* ei esine allikas aga üldse.

Muud tunnused: (t3) 1) ●, 2) ●; (t4) 1) *ie* (*pierast* (3) ‘jaoks’), 2) *uo* (*kuolmōz* (9) ‘kolmas’), 3) *uoi* (*tuoz* (92) ‘teise’), 4) *ieu* (*tieutōbōks* (4) ‘teatavaks’; *kieuži* (21) ‘köisi’); (t6) *u* (*tāud* (2) ‘täis GSG’); (t8) pikk (*tīedō* (4) ‘teha’); (t10) konsonant (*medļinki* (5) ‘mesilane’; *voļd* (7) ‘olid’; *vaņtļōb* (11) ‘vaatab’); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline (*alizskūol* (3) ‘algkooli’; *nāgtōt* (3) ‘näidatud’; *īzkiz* (3) ‘eriti’; *ābtōb* (21) ‘aitab’), 2) morfoloogiline va -zt-, -žt- (*sīdšō* (4) ‘siin’; *kādstō* (5) ‘käest’; *tulbist* (4) ‘tulevast’; *kilgsō* (5) ‘küljes’; *nutist* (10) ‘hüüdsid’; *vōištō* (22) ‘võisid’); (t14) foneetiline (*kāta* (10) ‘kätt’; *ytō* (32) ‘ülte’); (t20) ●; (t22) 1) *um* (75), 2) *um* (25), 3) *āt* (3); (t23) originaalkuju (*Wilde* (101); *Heinämaa* (100)).

7.3. Jelzi sõnā. Abēd ja ȳrgandōks lugdōbrāntōz (1936)

Jelzi sõnā. Abēd ja ȳrgandōks lugdōbrāntōz. Ulzandōn Akadeemiline Emakeele Selts Tērpātōs. Kubbōpand K. Stalte. [1936.] (Ms). 13x18cm, 18x22cm. 63 lk (arhiivikaustas kokku 223 lk).

Esimesed teated käsikirja olemasolust ilmusid üsna hiljuti – 2005. aasta suvel leidis raamatu käsikirja Eesti Riigiarhiivi Emakeele Seltsi osast uurija Renāte Blumberga (Blumberga 2006b: 42). On üllatav, et see käsikiri polnud sattunud ei Eesti, Läti ega ka liivlastest uurijate ja kultuuritegelaste vaatevälja. Seetõttu on ka teave selle valmimisloost üsna kesine. Ka arhiivisäiliku sisuga on pärast selle korrastamist aastal 1966 külastusandmete kohaselt tutvunud vaid R. Blumberga ja käesoleva uurimuse autor.

Säilikus on kolm käsikirja varianti: algne käsitsi kirjutatud variant (13x18 cm, arhiivi numeratsiooni kohaselt lk 1–54), esimene korrektuur (masinakirjaline 13x18 cm, lk 55–100) ja teine korrektuur, mis koosneb kolmest osast (käsitsi kirjutatud 13x18 cm, lk 101–140; käsikirjaline 18x22 cm, lk 141–160; masinakirjaline 18x22 cm, lk 161–223). Viimased kaks teise korrektuuri osa dubleerivad teineteist. Teise korrektuuri tiitellehel on ka märkus: „K. Staltele kättesaadatud ja viimase poolt märkustega varustatud eks.“ (101¹²⁷). Samuti on nii sellel kui ka esimese käsitsi kirjutatud versiooni tiitellehel

¹²⁷ Siin ja edaspidi kasutatud arhiivi numeratsiooni.

näidatud käsikirja autor K. Stalte, ja selle kavandatud väljaandja Akadeemiline Emakeele Selts (1, 101).

Kõigi kolme variandi puhul on tegemist sama käsikirja erinevate arengustaadiumitega, millest viimane on nii sisu kui ka vormi poolest kõige täielikum¹²⁸. Siiski on viimase ja esimese versiooni vahel mõningad erinevused. Nagu nähtub juba alapealkirjastki „Äbēd ja ūrgandōks lugdōbrāntōz“ („Aabits ja alguse lugemik“), jaguneb käsikiri kaheks osaks – esimese osa moodustab aabits koos tähtede kirjutamise õpetusega, teise osa – lugemik. Aabitsa esimeses osas esineb tekstide plokk, mis viimasest versioonist on puudu (17–23) – kirjeldus Läti kohta „Latvija um mād izamā“ („Läti on meie isamaa“, kirjeldus Liivi ranna kohta „Rānda“ („Rand“), nelja aastaaja kirjeldused „Kievād“, „Sōv“, „Syzž“ ja „Tāla“ („Kevad“, „Suvi“, „Sügis“ ja „Talv“) ja neid illustreerivad luuletused.

Esimesed teated liivikeelse aabitsa koostamise kavast ilmuvad juba 1934. aasta aprillis, kui LSSLi sekretär Laimons Rudzītis kirjutab pseudonüümi Y all ajakirjas Līvli järgmist: „Selts [LSSL] tahab suvel „Liivi Liidu“ laulupeol osaleda ja andvat välja esimese Liivi aabitsa lugemiku, monograafia ja kalendri tulevase aasta jaoks“ (Līvli 1934–4: 3).

Pole välistatud, et plaaniga anda välja liivikeelne aabits-lugemik võidi pöörduda K. Stalte poole ning et käesoleva käsikirja mõte on alguse saanud just LSSLilt. Selle kasuks räägib nii formaadi vastavus (aabits + lugemik) kui ka sihtrühma valik. Nimelt on P. Damberg märkinud oma lugemiku (JL 1935) sihtrühmaks algkooli esimestes klassides õppivad lapsed (JL 1935: 3) ja sama sihtrühm vajaks tegelikult ka käesoleva käsikirja põhjal tehtud väljaannet – aabitsat ja lugemikku. Ka tekstide raskusastme poolest on need raamatud üsna samad, kaks kirjatükki koguni dubleerivad teineteist – K. Stalte luuletus „Kurgjālgad“ („Kõmbid“; Abēd s.a.: 194; JL 1935: 16) ja jutustus „Sūr vōidagslēba“ („Suur vōileib“; Abēd s.a.: 201; JL 1935: 19).

Arvestades tolleaegset olukorda liivi kirjavara väljaandmisel, kus oli tekkinud teatud vastasseis ühelt poolt L. Rudzītise, M. Lepste ja LSSLi ning teiselt poolt teiste liivi kirjakeele arendajate vahel, oleks K. Stalte, kes püüdis säilitada vähemalt formaalset neutraalsust, võinud olla ka ainus, kellele säärast ülesannet saanuks pakkuda, kui L. Rudzītis ise välja arvata. Rudzītise teate ilmumise ajal polnud P. Dambergi lugemik veel ilmunud ning see seletaks ka töö alustamist sisu poolest sarnase ja samale sihtrühmale mõeldud käsikirja kallal ning ühtlasi LSSLi huvi kaotamist selle vastu Dambergi lugemiku ilmumise järel, mistõttu on käsikiri vormistati lõpuni juba ESA väljaandena.

Käsikirja koostamise aeg on võrdlemisi hästi tuvastatav. R. Blumberga kirjutab selle kohta järgmiselt: „Toimikus on aabits, dateeritud aastaga 1920. Selline dateering on siiski vale. Lugemiku sisu ja K. Stalte O. Looitsale saadetud kirjade järgi otsustades on käsikiri valminud 1930. aastate keskpaiku. Käsikiri on masinaga ümber kirjutatud ja sellele on tehtud kaks korrektuuri. On

---

¹²⁸ Tunnuste tuvastamiseks on dubleerivate tekstide korral kasutatud viimast käsikirja versiooni.

teada, et ühe korrektuuri on K. Stalte teinud 1936. aasta sügisel“ (Blumberga 2006b: 42; Blumberga 2007a : 16).

Käsikirja mainib korra ka K. Stalte ise 1936. aasta aprillis: „Kokkupanemisel on veel üks teine raamat, mille annab välja „Akadeemiline Emakeele Selts“ Tartus. See on aabits koos väikese lugemikuga laste jaoks, selliste jaoks, kes õpivad lugema. Raamat saab olema piltidega ning seda tahetakse valmis saada kultuurikongressi ajaks“ (Stalte 1936a: 2).

Kultuurikongressi all on ilmselt silmas peetud 1936. aasta 26.–28. juunil Tallinnas toimunud soome-ugri kultuurikongressi. Arvestades seda, et ajavahemik Stalte artikli ilmunise ja kongressi vahel on alla kolme kuu, ning aega, mis kulub raamatu trükkimise tehniliste küsimuste lahendamiseks (ladumine, tehniline korrektuur jms), pidanuks raamatu käsikiri Stalte artikli ilmunise ajaks olema suhteliselt trükivalmis, millest lähtub, et oma artiklis ei räägi Stalte kindlasti käsikirja üpriski toorest esimesest versioonist. Samuti tuleneb neist lausetest, et R. Blumberga mainitud 1936. aasta sügisel tehtud korrektuuri näol on tegemist teise korrektuuriga, seega käsikirja kolmanda ja lõpliku versiooniga.

Üsna täpselt on kindlaks määratav ka esimese versiooni valmimise aeg. Nagu eespool öeldud, sisaldab esimene versioon erinevalt järgmistest täiendavat tekstiplokki, milles dateerimise seisukohast on kõige olulisem artikkel „Latvija um mād izamā“ („Lāti on meie isamaa“). Esiteks esineb selles nimetuse *Leṭmō* (*Leṭmā*) ‘Lāti’ asemel *Latvija*, samuti *Vēna* ‘Väina’ asemel *Daugava*. Lätipäraseid kohanimesid hakati kasutama ajakirjas Līvli pärast 1934. aasta augustist 1935. aasta juunini tsensuuri tõttu tekkinud pausi (vt 5.3), teine allikas, kus esineb sõna *Latvija*, on P. Dambergi lugemiku lisaleht, mis trükiti eesmärgiga saada luba raamatu kasutamiseks koolides ja mis valmis 1935. aasta augustiks (Blumberga 2006b: 42). Teiseks on oluline ka selle teksti enda olemasolu raamatus, kuna sõna „Lāti“ puudumine takistas mitmeti P. Dambergi lugemiku kasutamist koolides. Seega on ilmne, et käsikirja esimene versioon ei saa olla koostatud oluliselt varem, kui liivi kirjakeeles hakati kasutama lätipäraseid kohanimesid (*Latvija*, *Daugava*), s.o 1935. aasta juunis, ja ka mitte enne P. Dambergi lugemiku kasutamisega seotud probleemidele aluse pannud L. Rudzītise märkuse ilmumist ajakirjas Līvli (Līvli 1935–2: 2), s.o 1935. aasta juulis.

Nagu eespool öeldud, jaguneb allikas kaheks: aabitsaosaks ja lugemikuosaks. Aabitsaosas kavatseti avaldada pilte (*bīlda 11 līedkylgs* (18) ‘pilt 11 leheküljel’) ja see algab vokaalide kirjutamise õpetusega, kus vokaalide kirjutamist õpetatakse diftongide abil (*OU OU OU* (4); *ŌU ŌU ŌU* (5); *YŌ YŌ YŌ* (6) jne). Sellele järgnevad konsonandid – nende puhul on esitatud konsonant koos seda sisaldavate sõnadade või luuletustega alates *l*-ist ja lõpetades *ṭ*-ga¹²⁹. Aabitsaosa lõpetab täielik tähestik. Lugemikuosa moodustab 60 kirjatükki, neist 30 luule- ja 30 proosateksti, mis asetsevad järjestikku.

¹²⁹ Nii vokaalide kui ka konsonantide esitamisarvust on käsikirjas üpriski segane ning selle põhjusi on hetkel kättesaadavate andmete põhjal võimatu kindlaks teha.

Allikas pole tekstide autoreid näidatud, sestap on tekstide autorsuse üle raske otsustada. On ilmne, et valdav osa luuletusi kuulub K. Staltele, sest neid on mujal avaldatud K. Stalte nime all, kuid luuletuste seas on ka rahvalaule ja seni tundmatuid luuletusi. Samuti leiab käsikirjast ka L. Kettuneni luuletuse „Jemakēl“ („Emakeel“) (22). Ka P. Dambergi lugemikuga kattuv proosapala „Sūr vōidagslēba“ („Suur võileib“, Abēd s.a.: 201; JL 1935: 19) on M. Kampmani jutustus, mille on liivi keelde tõlkinud P. Damberg. Seega tuleb K. Staltet vaadelda mitte käsikirja autorina (kuigi valdav osa kirjatükke on ilmselt pärit tema sulest), vaid koostajana.

Keel

(t7; t5; t11) Tunnuste analüüs näitab, et allika ortograafia on samasugune nagu ajakirja Līvli Irē perioodil (Līvli B). See on ka arusaadav, sest käsikirja koostaja K. Stalte oli Irē perioodil ka ajakirja Līvli toimetaja. Nii on allikas samuti nagu ajakirjas, kuid erinevalt P. Dambergi lugemikust, pikendatud esikomponendiga polüftongide kvantiteet tähistatud ainult *īe* ja *ūo* puhul (*pūolyō* (162) ‘südaöö’; *sainast* (162) ‘seinast’; *tīegid* (162) tehke; *ruoikist* (218) ‘kiirustasid’; *voidabōd* (216) ‘hoiavad’), samuti ei tähistata *i*-list komponenti *ž* ees oleva *i*-lõpulise katkega diftongi puhul (*ežmōks* (164) ‘esiteks’; *suž* (169, 212) ‘hunt, susi’; *kežži* (205) ‘käsi PPl’; *tež* (171) ‘jälle’; *tuož* (175) ‘tõsi, õigus’) ja sõnalõpuline pikk konsonant kirjutatakse geminaadiga (*äll* (161) ‘häll’; *paņņ* (162) ‘pann’; *loļļ* (211) ‘loll’; *tallļ* (207) ‘talli’).

Viimase nähtuse kohta on Stalte käsikirjale omakäeliselt kirjutanud ka ilmselt O. Looritsale mõeldud selgituse:

„Ma küll kirjutan nii: rōhk

ma paņ [‘ma panin’] ich legte =	lühike rōhk „a” peal	= 1 ņ-iga
paņņ [‘amber’] der Eimer =	rōhk „ņ” peal	= 2 ņ-iga
ar [‘haru’] die Zinke =	„ „a” „	= 1 r-iga
arr [‘arvutada’] rechnen =	„ „r” „	= 2 r-iga
samuti:		
kuļ [‘katusehari’] Dachgiebel =	„ „u” „	= 1 ļ-iga
kuļļ [‘kull’] Habicht =	„ „ļ” „	= 2 ļ-iga.

Olgu nii nagu Te arvate!

Imperativum singularis verbumist arrō.” (Ābēd 1936: 124)

(t4) Omapärase põhimõtte on Stalte pakkunud välja ka ülilühikese esikomponendiga polüftongide puhul: „,ie“ ja „uo“ kõlavad küll nagu diftongid, aga asetuvad liivi keeles mitte diftongide juurde, mis on kõik pikad, vaid lihtsate vokaalide juurde. „ie“ ja „uo“ võivad olla samuti nagu kõik muud vokaalid =

pikad, lühikesed ja surutud [murtud] (katke). Kas oleks suur patt, kui neid loeks vokaalideks, mis kirjutatakse diftongidena sellepärast, et nende jaoks ei ole eraldi tähti? (sellised on = läti keele „o“, vene keele „ы“ jne)“. (Äbēd 1936: 127). Nende polüftongide esitamise osas aga erinevused P. Dambergi lugemikust ja Līvli Irē perioodi keelest puuduvad (*kuod* (161) ‘kodu’; *kierdō* (161) ‘kiiresti’; *tuois* (162) ‘teises’; *kieudtutkamōs* (167) ‘nõõriotsas’; *tieudō* (175) ‘teada’; nendest erineb allikas esinev *kievtimiz* (213) ‘kõhimise’, kuid siinkohal on ilmselt tegu varieerumisega).

(t15; t21; t22) Allika sarnasusi Līvli Irē perioodi keelega võib leida ka muude tunnuste puhul. Tegijanime käänamismall on käsikirjas Dambergi lugemikust erinevalt esitatud üksnes *z*-tunnuseta kujul (*palajist* (212) ‘põlevate’; *tulkystantijid* (170) ‘tulekustutajad’; *vastōtullijidōn* (196) ‘vastutulijatele’), lätipärase *bet* ‘aga’ asemel esineb *aga* (161) ja sõna *vōlda* ‘olema’ puhul ainsuse esimene pööre *ūob* (220) erineb ainsuse kolmandast pöördest *um* (214). Samas on siin ka erinevusi, näiteks *vōlda* mitmuse kolmas pööre esineb allikas kujul *at* (177, 179), mis on aga erinev nii P. Dambergi lugemikust kui ka Līvli Irē perioodi keelest.

(t14) Veel üheks erinevuseks ja allika suurimaks iseärasuseks on morfoloogilise põhimõtte kasutamine nimisõnatüüpide 56–59 ja 106–112 partitiivis (*miedta* (219) ‘mett’; *sudta* (212) ‘hunti’; *vārdta* (181) ‘varrast’). Mõnede sõnade puhul esineb ka varieerumist (*ýtō* (217) ‘ühte’; *ūtō-āigastō* (174) ‘uut aastat’; *ūdtō* (180) ‘uut’), mis tuleneb ilmselt sellest, et põhimõte on küll välja pakutud, kuid on olnud veel liiga värske ning seetõttu pole süsteemselt lõpuni juurutatud. Paljudes sõnades on seda rakendatud korrektuuri lugemise käigus käsitsi kirjutatud parandustena, mõnede sõnade puhul (*viedta* (188) ‘vett’), on algselt olnud *-tta*, mis on parandatud *-dta*-ks.

(t17; t16) Sarnaselt Dambergi lugemikuga ja erinevalt Līvli Irē perioodist on allikas regulaarsetel alustel kasutatud väliskohakäändeid (*lovvōl* (161) ‘voodile’; *lovald* (162) ‘voodilt’; *kāramāld* (214) ‘karjamaalt’; *tūlikōl* (208) ‘tuulikus’; *tūlikōld* (208) ‘tuulikust’; *kūožōl* (208) ‘kohas’; *loval* (183) ‘voodil’; *sydamōl* (190) ‘keskel’). Kahes juhtumis esinevad ka *-mōt* vormid (*parantōmōt* (196) ‘parandamata’; *kyzzimōt* (202) ‘küsimata’), viimast esinemisjuhtumit ei saa küll õieti arvestada, kuna see on leitud P. Dambergi tõlgitud ja tema lugemikuga kattuvast kirjatükist.

(t18) Raamatu sihtrühm ja sellest tulenevalt ka spetsiifika määrab laenude ja uudissõnade vähese esinemise, siiski võib selliseid sõnu mingil määral leida, eriti juttudes, milles kirjeldatakse kaasaegsemat miljööd, nt linnaelu. Laenude osas on tuvastatavad kaks suuremat rühma: läti laenud (*vijuol* (204) ‘viul’, vrd lt *vijole*; *liga* (163) ‘õnnetuse’, vrd lt van *liga*; *drūm* (209) ‘sünge’, vrd lt *drūms*; *īel* (167) ‘tänav’, vrd lt *ielā*; *kīvōrd* (170) ‘kiivrid’, vrd lt *ķivere*; *primus eksplozijōst* (170) ‘priimuse plahvatuses’, vrd lt *prīmusa eksplozija*; *kumpektidi* (169) ‘kompvekke’, vrd lt *konfekte*), ja eesti laensõnad (*ākistiz* (217) ‘äkki’; *kylab* (204) ‘küllap’; *kūrblizōks* (183) ‘kurvaks’; *iluzōm* (172) ‘iludus’; *vist* (173, 182) ‘vist’; *kūrbli* (179) ‘kurb’; *kūrblistiz* (170) ‘kurvalt’). Mõned üksikud sõnad on laenatud ka teistest keeltest (*bleifedōrōks* (168) ‘pliatsiga’, vrd sks

bleifeder; *kafetass* (162) ‘kohvitass’ vrd sks *Kaffeetasse*; *rīemlõs* (165) ‘rõõmus-tades’, *rīemlistiz* (180) ‘rõõmsalt’, vrd sm *riemu*, JL 1935 *rõm*).

(**t18**; **t19**) Võrdlemisi laialt on kasutatud uudissõnu (*zīgõs* (219) ‘sumisedes’; *entšsugliz* (166, 174) ‘omapärast’), osa neid on loodud kas läti (*āmbastõ* (198) ‘narrida’, vrd lt *zoboties*; *tulkystantijid* (170) ‘tuletõrjujad’, vrd lt *ugunsdzēsēji*) või eesti keele (*lummomm* (182) ‘lumememm’; *pālõkõpõks* (169) ‘pealekauba’; *māngautost* (167) ‘māngautost’; *spritsautod* (170) ‘pritsimasinad’) eeskujul. Väga suure osa uudissõnadest moodustavad tuletusliidete abil loodud tuletised (*tāžlimiz* (166) ‘korruselise’; *lūotantõb* (181) ‘lohutab’; *sūrit* (8) ‘suurus’; *ārmikšõ* (195) ‘rahustada’; *entšõm* (196) ‘omand’).

Käsikirjas kohtab ka selliseid laene või uudissõnu, mis on olnud kasutusel teistes eelnevalt ilmunud allikates (*alastli* (191) ‘halastav’ – Līvli B; *juba* (215) ‘juba’ – JL 1935, *Ājarāntõz* 1932, *Ājarāntõz* 1933; *kyllõld* (165) ‘küllalt’ – Līvli B).

Muud tunnused: (**t1**) 1) lvI, 2) ●; (**t2**) erinevused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (**t3**) 1) ●, 2) ●; (**t6**) *u* (*tāuž* (162) ‘täis’); (**t8**) pikk (*tīegid* (162) ‘tehke’); (**t9**) erinevused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (**t10**) konsonant (*voļt* (162) ‘olid’; *sēļtiz* (214) ‘seletas’; *voļt* (213) ‘olid’); (**t12**) ●; (**t13**) 1) morfoloogiline (*nāgõtõb* (164) ‘näitab’; *ēdõtõ* (216) ‘riietada’; *libštiz* (214) ‘libises’; *tāudkazzõn* (212) ‘täiskasvanud’; *ābõtõn* (211) ‘aidanud’), 2) morfoloogiline, va -zt-, -žt- (*ādagist* (162) ‘ehmusid’; *sellist* (221) ‘sellised’; *istizmõ* (203) ‘istusime’; *vaņtlizmõ* (204) ‘vaatasime’, *õdõgt* (203) ‘õhtut’; *kārandt* (201) ‘talv’; *āmbastõ* (198) ‘narrida’); (**t20**) ●; (**t21**) 1) *ja* (164), 2) *aga* (161), 3) ●, 4) ●; (**t23**) ● (*Tērpatõs* (101) ‘Tartus’).

7.4. Kus läinõd mierstõ vīerõbõd ja rāndan sūdõ āndabõd (1937?)

[Damberg Pētõr 1937.] Kus läinõd mierstõ vīerõbõd ja rāndan sūdõ āndabõd. [Pizā.] (Ms.) 23,4 x 27,1cm. 42 lk + kaas + kleebis 4 lk.

See allikas ei olnud õigupoolest kunagi avaldamiseks mõeldud. Albumi valmistas Pētõr Damberg koos õpilastega ajavahemikus 1937. aasta sügisest kuni 1938. aasta sügiseni, s.o ajal, mil P. Damberg oli Piza kooli õpetaja lääneliivi alal (Blumberga 2007c: 10). Album saadeti tõenäoliselt Tartu Linna IX algkoolile¹³⁰ (Viitso 2007: 5), sealt sattus see Kaarel Kotsari kätte, kes oli aastal 1949 Tartu 4. kuueklassilise kooli direktor. Kui Eesti koolid said 1949. aasta lõpus käsu põletada kõik enne Nõukogude okupatsiooni välja antud raamatud, toimetas K. Kotsar dokumendid, sealhulgas albumi, salaja koju. Tema tütar andis 14. juunil 2005. aastal albumi liivi keele uurijale Tiit-Rein Viitsole. T.-R. Viitso andis selle edasi avaldamiseks Liivi Kultuuri Keskusele (Līvõ

¹³⁰ Praegune Mart Reiniku gümnaasium.

Kultūr sidām), mis andis selle välja faksiimilena koos kommentaaridega (LJ 2007). Albumi originaali säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumis.

Allikas kujutab endast 40-leheküljelist albumit koos kaanega, millele on kleebitud pilt rannast, kus kaugemal on näha ka Piza tuletorni. Albumi moodustavad allkirjastatud fotod ja laste joonistatud pildid. Lisaks on albumisse kleebitud ka liivikeelne Liivi ranna kaart, soome-ugri rahvaste diagramm, üks liivi laul paralleeltekstiga liivi ja soome keeles, P. Dambergi poolt käsitsi ümber kirjutatud K. Stalte luuletus, samuti ajakirja Līvli 1935. aasta 7. (detsembri) number, foto 1880. aasta Matteuse evangeeliumi tiitellehest ja K. Stalte laul M. Stalte viisiga.

Kuigi eespool on öeldud, et allikas ei olnud algselt mõeldud avaldamiseks, vaid saadeti Eesti koolile, mis tähendab, et formaalselt ei ole see vastavuses käesoleva uurimuse allikate valikukriteeriumiga, tingib selle vaatlemise siin asjaolu, et see on siiski valminud teiste 1930. aastate allikatega samas vaimus, omab lõpetatud vormi ning on lõpptulemusena siiski raamatuks (LJ 2007) kujunenud.

Keel

(t1) Allikas on valminud lääneliivi alal Pizas, kuid selle valmistajaks oli idaliivist pärit P. Damberg. Albumi teksti keelelise vaatluse käigus pole mingeid lääneliivile viitavaid murdetunnuseid tuvastatud, otse vastupidi. Allikas on $\bar{o} \sim \bar{a}$ tähistamiseks üldiselt kasutatud $\bar{a}$ -d (*kārtōz* (3¹³¹) 'kaart'; *ārali* (5) 'harva'), kuid kohati esineb sellele põhimõttele vasturääkiv idaliivipärane $\bar{o}$ (*rovōriņš* (25, 27) 'rahvariietes'; *lōja* (7) 'laev'). Lisaks sellele, et iseärasus kinnitab albumi idaliivi päritolu, näitab see ka asjaolu, et $\bar{a}$ kirjutamine $\bar{o}$ positsioonis on idaliivist pärit kirjutajaile olnud nende tunnetusega vastuolus, kuigi sellekohane traditsioon oli nt käeoleva allika seisukohast vaadates kehtinud juba peaaegu kuus aastat (alates selle juurutamisest ajakirjas Līvli 1931. aasta lõpul).

Nii ortograafia kui ka muude tunnuste osas vastab albumi keel täiesti P. Dambergi lugemiku keelele¹³². (t18) Sellega langevad nii täpsete vastetena kui ka tendentsi poolest kokku ka need vähesed laensõnad ja uudissõnad, mida on käesolevast albumist leida (*Ida mier* (3) 'Läänemeri'; *ārali* (5) 'harva', *tomatōd* (18) 'tomatid'; *strājist* (21) 'traadist'; *uskli* (23) 'truu'; *īemōs* (27) 'jaamas'; *titōl lēd* (31) 'tiitelleht'; *māddōltōkskiv* (35) 'mälestuskivi').

Muud tunnused: (t2) erinevused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (t3) 1) ●, 2) ●; (t4) 1) *ie* (*riek* (30) 'tee'), 2) *uo* (*kuordi* (20) 'kõrge'), 3) *uoi* (*luoik* (37) 'oru'), 4) ●; (t5) ●; (t6) ●; (t7) 1) tähistatud läbivalt (*lāinōd* (1) 'lained';

¹³¹ Et allikal puudub oma numeratsioon, viitavad peatükis esitatud numbrid allika leheküljenumbri kaane poolt loetuna (kaas on lk 1).

¹³² Tunnuste analüüsimisel on vaatluse alt välja jäetud lk 12 muust allikast pärinev laul ja lk 28 lisandina kleebitud ajakirja Līvli number.

mīerstõ (2) ‘merest’; *tȳõ* (4) ‘töö’; *bōik* (9) ‘majakas’ *āigakera* (29) ‘ajakiri’), 2) tähistatud (*rūoikõs* (34) ‘kiirustades’; **(t8)** pikk (*tīebõd* (162) ‘teevad’); **(t9)** erinevused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; **(t10)** konsonant (*tēriņõb* (13) ‘tervitab’ *vaņtļõb* (20) ‘vaatab’); **(t11)** üksikkonsonant (*taļ* (19) ‘tall’) **(t12)** ●; **(t13)** 1) morfoloogiline (*Ūžkyla* (3) ‘Užkilā’), 2) morfoloogiline, va -zt-, -žt- (*Ūdskilās* (15) ‘Užkilās’, *jālgabs* (16) ‘linnas’; *akistõ* (20) ‘jāi kinni’; *līvlist* (29) ‘liivlased’); **(t14)** ●; **(t15)** -i/-iz(õ)- (*oppijiz* (4) ‘õpilase’; *luggijid* (33) ‘lugejad’); **(t16)** ●; **(t17)** ●; **(t20)** ●; **(t21)** 1) *ja* (1), 2) ●, 3) ●, 4) ●; **(t22)** 1) *um* (34), 2) *um* (5), 3) ●; **(t23)** ●.

8. 1930. AASTATE VAIMULIKUD ALLIKAD

Aastal 1912. asutati Soomes tänaseni tegutsev Soome Evangeelse Luterliku kirikuga seotud Äratajaühendus¹³³, mille üheks tegevussuunaks oli hoolitsemine hõimurahvaste vaimulike vajaduste eest. 1930. aastate alguses otsustas Äratajaühendus palgata kirikuõpetaja, kelle ülesandeks oleks teenida Eesti ingerisoomlaste koguduses Narvas. Organisatsiooni aktivisti Matti Pesoneni (1868–1971) ettepanekul otsustati pastori tööpõldu laiendada ning tema kohustuseks tehti ka hoolitsemine liivlaste vaimsete vajaduste eest. Pastoriks sai Helle Kallervo Erviö, kes juba 1930. aasta juuni alguses suundus oma esimesele reisile Liivi randa (Blumberga 2006c: 76–77). Enne oli sama aasta mais liivlasi külastanud ka Matti Pesonen koos soome praosti Arvi Malmivaaraga (ÜT 1942: IV).

Pärast esimest sõitu plaanis Erviö, et ta võiks külastada liivlasi kolm-neli korda aastas, viibides kohal mõned nädalad korraga, millega Äratajaühendus ka nõustus. Järgmine kord suundus ta liivlaste juurde 1931. aasta jaanuaris ja oma külastuse viimasel päeval üritas Irē kirikus juba jutlustada liivi keeles. Iga järgmise sõiduga tema liivi keele oskus paranes ning kolmanda sõidu ajal ristas ta liivi keeles juba esimese lapse (Blumberga 2002: 174–175). Selleks vajaliku teksti tõlkis L. Kettunen koos K. Staltega (Blumberga 2006d: 83).

H. K. Erviö jätkas liivlaste külastamist regulaarselt, pidades jumalateenistusi (sealhulgas kaks Ventspilsis ja ühe Riias) aastani 1936, mil tal tekkisid esimesed raskused Läti tööloa pikendamise ja pikendamisest keeldumise põhjuseks nimetati „solvavat ja kahjulikku propagandat, mis viimasel ajal on aset leidnud Soomes ja Eestis“. Siiski õnnestus Erviöl Soome välisministeeriumi ja Soome Evangeelse Luterliku kiriku abil hankida pikendus ja nii sai ta jätkata tegutsemist kuni viimase töösõiduni 1938. aasta jaanuaris. Pärast seda sõitu ütles ta Äratajaühendusele töö üles ja hakkas sõjaväepastoriks Viiburi rügemendis. Viimast korda külastas H. K. Erviö Liivi randa rahvamaja avamispeo ajal 1939. aasta augustis, kuid nüüd juba Äratajaühenduse esindajana (Blumberga 2002: 176–178).

Lisaks jumalateenistuste pidamisele tegutses H. K. Erviö 1930. aastatel ka vahendajana vaimulike tekstide tõlkimisega tegelenud K. Stalte ja neid tellinud ja tõlkimise eest tasunud Äratajaühenduse vahel – ta andis korraldusi tõlgitavate lugemispalade kohta ning hoolitses raha Staltele saatmise ja tehtud töö kohta arvepidamise eest (Blumberga 2006d: 85). Lisaks luges ja parandas ta ka valmivate käsikirjade esmaseid korrektuure (ÜT 1942: IV; Blumberga 2006c: 85).

Esimesed vaimuliku sisuga liivikeelsed väljaanded ilmusid juba 19. sajandil (vt 2.1, 2.2), mille järel saabus vaimulike tekstide väljaandmisel pikem paus. 20. sajandil algas selliste tekstide koostamine, tõlkimine ja avaldamine ühes ajakirja Līvli tekkimisega aastal 1931. Ajakirja struktuur nägi ette, et iga numbri juhatab sisse mõni vaimulik tekst – jutlus või piiblifragment. Līvli Jelgava perioodil ja Irē perioodi 1930. aastate keskpaigani oli peamiseks jutluste

---

¹³³ Herättäjä-yhdistys

kirjutajaks H. K. Erviö. Üks tema kirjutatud vaimuliku sisuga tekst on avaldatud ka 1933. aasta kalendris (RÄ 1933: 30–31).

Tema jutluste puudumisel avaldati Jelgava perioodil ajakirjas Līvli tõlkes ka teiste autorite, nt Ervin Grossi (Līvli 1932–7: 1; Līvli 1932–9: 1), P. R. Lerchi (Līvli 1932–3: 1), J. C. Lavateri (Līvli 1932–11: 1) kirjutatud jutlusi või vaimuliku sisuga jutte, samuti tundmatu tõlkija – võimalik, et mõne toimetuse liikme¹³⁴ – tõlgitud piiblifragmente (Līvli 1932–13; Līvli 1933–16; Līvli 1933–20/21).

Līvli Irē perioodil, mil ajakirja toimetajaks sai K. Stalte, avaldati jutluse puudumisel fragmente tema tõlgitud uuest testamendist¹³⁵ – esimeseks tõlkeks olid Matteuse evangeeliumi 22. peatüki salmid 1–14 (Līvli 1933–10: 1), igas numbris avaldati ka mõni tema tõlgitud või kirjutatud vaimulik laul. Samuti sai Irē perioodil 1930. aastate teisel poolel peamiseks kirjutajaks Soomes teoloogihariduse omandanud Edgar Volganski¹³⁶ (allkirjaga E.V., esimene jutlus – Līvli 1936–7: 1). Ajakirja ilmumise lõpupoole avaldati ka liivi külasid teenindanud läti pastori A. Abakuksi jutlusi (Līvli 1938–3: 1; Līvli 1939–3: 1), mida tõlkis liivi keelde ilmselt K. Stalte.

Tihedas seoses vaimulike tekstide avaldamisega ajakirjas Līvli ilmus 1930. aastatel ka kolm vaimuliku sisuga raamatut: E. Vaalgamaa tõlgitud „Väike katekismus“ (Katkismus 1936), Uus Testament K. Stalte tõlkes (ÜT 1937, ÜT 1942¹³⁷) ja K. Stalte koostatud „Vaimulik lauluraamat“ (Loulrāntōz 1939).

8.1. Piški katekismus (1936)

M. Luther. Piški katekismus. Helsinki 1936. 24 lk.

1920. aastatel alustatud hõimurahvaste rahastatud liivi noorte kooolitus-programmide raames üritati kahe maailmasõja vahelisel ajal kooolitada välja ka liivi rahvusest teolooge. Esimesena läks Tartusse teoloogiat õppima Izabella Emīlij Demberg, kelle soovist teoloogiat õppida jutustas L. Kettunenile 1928. aastal K. Stalte. Kuigi naisena polnud tal sel ajal mingitki lootust saada ordi-

---

¹³⁴ Sellele viitab viite puudumine tõlkijale samuti nagu kõikide toimetuse kirjutatud artiklite puhul. Teisalt pole aga välistatud, et nende tekstide näol on tegemist K. Stalte esimeste katsetega tõlkida Uut Testamenti.

¹³⁵ K. Stalte tõlgitud Uue Testamendi tekstid ja ajakirjas Līvli avaldatud tekstid kattuvad (nt Luukase evangeeliumi 1 peatüki salmid 57–80 (Līvli 1935–1: 1; ÜT 1942: 111–112).

¹³⁶ Hiljem muutis ta oma perekonnanime Vaalgamaaks, 1940. aasta sügisel võttis Soome kodakondsuse ja jäi elama Soome, kus 1940. aasta lõpul ordineeriti Kuopio linnas pastoriks (Blumberga 2002: 154–155).

¹³⁷ 1942. aastal ilmunud Uue Testamendi täisversiooni võib lugeda 1930. aastatel ilmunud allikatega ühtekuuluvaks, kuna põhiliselt oli selle täistõlge valmis juba enne 1937. aasta väljaande ilmumist ning 1937. ja 1942. aasta Uue Testamendi ühine osa on trükitud üheaegselt, vt 8.2

neeritud pastoriks, hakkas Kettunen selle algatuse vastu huvi tundma, arvates, et naisteoloogile saaks Liivi rannas tegevust leida. Kettunen lootis juba samal aastal viia teda Tartu Ülikooli ja näib, et tema algatus õnnestus (Blumberga 2002: 157; Šuvcāne 2010: 456).

Tundub, et ka H. K. Erviöl oli kavas leida liivlaste seast sobiv nooruk, keda Äratajaühenduse abil pastoriks koolitada, et tagada pidev liivikeelse jumalasõna olemasolu. 1931. aasta suvel sai ta teada Sīkrõgis elanud Albert Breinkopfist (Blumberga 2006c: 78). See noormees astuski lõpuks Riia Kirikugümnaasiumi¹³⁸, kuid erinevatel põhjustel (rahastamis raskused liiga pika õpiaja tõttu jms) said tema õpingud vaid osalist materiaalist toetust ning jäid lõpuks samuti pooleli (Blumberga 2002: 156).

Liivi rahvusest teoloogi koolitamine õnnestus alles kolmandal katsel, ehkki ka seekord polnud see hõimurahvaste esindajate läbimõeldud plaan. 1933. aasta sügisel algas Soomluse Liidu toetusel Kuoštrõgist (idaliivi) pärit Edgar Vaalgamaa koolitamine Helsingi Ülikoolis. Pool aastat õppis E. Vaalgamaa Tuusula rahvakoolis soome keelt, et 1934. aasta kevadsemestril alustada ülikoolis filoloogiaõpinguid. Plaanid siiski muutusid ja Vaalgamaast sai teoloogiatudeng (Blumberga 2002: 154). Tema enda sõnul mõjutas seda otsust jõuluvaheaeg, mille ta veetis lisalmi pastori juures (Kyrölä 1979: 25). Soomluse Liit nõustus selle otsusega, sest liivlased vajasid ka liivi keelt oskavat luteri pastorit (Blumberga 2002: 154).

Teoloogiaõpingute käigus tõlkis ta liivi keelde M. Lutheri „Väikese katekismuse“. Andmed selle tõlke valmimisloo kohta on väga kesised. Katekismuse 1936. aasta 18. maiga dateeritud sissejuhatuses kirjutab E. Vaalgamaa: „Soome üliõpilased, kõige enam need, kes õpivad pastoreks, on hoolitsenud „Väikese katekismuse“ liivi keeles trükkimise eest.“ (Katkismus 1936: 2). On teada, et raha kogunud üliõpilased olid Soome linnast Turust ja raamatut levitas väljaandmise aasta suvel liivi külates selle tõlkija ise (Blumberga 2008: 93).

Ilmselt varsti pärast seda, kui E. Vaalgamaa kirjutas oma sissejuhatuse, läks raamat ka trükki, sest juba 1936. aasta ajakirja Līvli juuni-juulinumbris kirjutab ajakirja toimetaja selle ilmumise kohta: „Suure rõõmuga tuleb teatada, et „Līvli“ aktiivse kirjutaja, *stud. theol.* E. Volganski (Vaalgamaa) toimetuses on Helsingis ilmunud „M. Lutheri väike katekismus“ lühikeste palvetega lõpus. See väike märkus raamatu ilmumise kohta olgu tänuks, mis tuleb lootust täis südamest, et ka muud noored, haritud liivlased ei unusta ära oma rahvast ja teevad kultuuritööd igäüks oma jõu ja teadmiste kohaselt“ (Stalte 1936b: 1).

Tõlge, mille andis välja Soome Kirjanduse Seltsi kirjastus, on 24 lehekülge pikk ning erineb veidi M. Lutheri „Väikesest katekismusest“. Raamatu tõlkija viitab sellele, et raamatu lõpus olevad palved on ta mujalt kokku kogunud (Katkismus 1936: 2).

---

¹³⁸ Baznīcas Ģimnāzija

Keel

Murdekasutuse, ortograafia ja enamiku muude tunnuste poolest ei erine see allikas P. Dambergi lugemikust – raamat on idaliivi murdes, selles on samal kujul esitatud foneemid, samasuguselt käsitletakse ka diftongide kvantiteedi tähistamist nii ülilühikese kui ka pikendatud esikomponendi puhul, ühesugune on ka muude fonoloogiliste nähtuste ja morfoloogiliste tunnuste tähistus.

(t5) Siiski on täheldatavad ka erinevused. Näiteks ei esitata süsteemselt ž-le eelneva *i*-lõpulise katkega diftongi puhul *i*-list komponenti (*ežmi* (3) ‘esimene’; *ležgliz* (5) ‘lähedase’; *tuož* (7) ‘tõsi’; *vež* (12) ‘vesi’; *kež* (21) ‘käsi’; *tež* (20) ‘jälle’) – see iseärasus on raamatul ühine K. Stalte poolt ajakirjas Līvli kasutatud põhimõttega, (t22) ka sõna *vōlda* ‘olema’ esimene pööre (*ūob* (3)) erineb samuti nagu Stalte kirjutistes kolmandast pöördest (*um* (2); mitmuse kolmas pööre on *āt* (2)). (t8) Omakorda Līvli Jelgava perioodi keelega on raamatul ühine katkega diftongide lühikeseks märkimine (*tiem* (4) ‘teeme’).

(t6) Huvitav on *u*-lõpuliste diftongide käsitus. Kuigi üldjuhul märgitakse teine komponent *u*-ga (*tāuds* (9) ‘täies’; *touvōz* (21) ‘taevasse’; *jegapāuviz* (22) ‘igapäevast’), on mõnede sõnade puhul *u*-le lisandunud ka poolvokaal *v* (*tōuvrōz* (2) ‘kallis’). Selle põhjuseks ilmselt on hüperkorrektsus, mis tuleneb eeskujust, kus *u*-le ka tegelikult järgneb *v* (*touvōz*; *jegapāuviz*).

(t16) Raamatust ei leidu ka ühtegi *mōt*-vormi. Selle kohta tuleb küll öelda, et raamatu keelekasutus on küllaltki spetsiifiline ja tunnuse puudumine võib olla seotud ka selle vormi liiga vähese esinemissagedusega. (t17) Harva esineb ka väliskohakäändeid (*jōvvōl kaddōl* (7) ‘paremal käel’; *āigal* (7) ‘ajal’). (t15) Samast asjaolust võib olla tingitud ka üksnes *z*-tunnuseta vormide esinemine tegijanime puhul (*oppijidōks* (12) ‘õppijatega’; *perrijidōks* (13) ‘pärijateks’). Samas on raamatu keel siiski heaks illustratsiooniks kirjakeele stabiliseerumisprotsessile.

(t18) Vastavalt raamatu spetsiifikale pakub see palju usundialast sõnavara. Siin on väheste vanemate läti laenude (*burrōm* (3) ‘nõiume’, vrd lt *burt*, *burties*; *gavvimi* (15) ‘paastumine’, vrd lt *gavēt*; *bikt* (15) ‘piht’; *paradīzō* (22) ‘paradiisi’) ja suuremal hulgal esinevate uuemate eesti laenude (*alantliz* (18) ‘alandliku’; *alantlistōn* (19) ‘alandlikele’; *imudōks* (14) ‘himudega’; *vaba* (18) ‘vaba’; *jutlōst* (4) ‘jutlust’; *āltar* (14) ‘altar’) kõrval tehtud palju uudissõnu (*vagamīels* (18) ‘tasameeles’; *amavālikšijiz* (6) ‘kõikvõimsa’; *kūolinist* (14) ‘surnuist’, vrd lv *kūolō*, lv *mirīn*, lt *mironis*; *ēdđistmied* (11) ‘juhid’; *nipstād* (7) ‘liigesed’; *kūolōm* (12) ‘surm’ pro *nōvō*). Mõned terminid pärinevad ka 19. sajandi vaimulikust sõnavarast (*āb kert* (11) ‘ei kiusa’, vrd *ķert* (SWb: 36); *kāsk* (3) ‘kāsk’¹³⁹, vrd *kāsk* (SWb: 34)).

Uudissõnade loomisel on laialdaselt kasutatud sugulaskeelte eeskju (*abpūolt* (4) ‘abikaasa’, vrd sm *aviopuoli*; *abmīestōn* (17) ‘abielumeestele’, vrd sm *aviomies*; *abnaistōn* (17) ‘abielunaistele’, vrd sm *avionainen*; *pākabāl* (3) ‘peatükk’; *kōdlōb* (15) ‘kahtleb’) ja algupärast prefiksi *āb*- ‘mitte-; eba-’

¹³⁹ Sõna on ilmselt laenatud eesti keelest juba 19. sajandil.

(*äbuskõ* (11) 'uskumatusse'; *äbjõvadõn* (10) 'halbadele' pro *slikti*; *äbjõvamd* (11) 'halvad asjad'; *äbkõlbli* (15) 'ebavääriline'; *äbvaļmõstõn* (15) 'valmistumata'; *äbluotõksõ* (11) 'lootusetusse').

(t19) Väga produktiivne on sõnavara saamise vaatevinklist olnud tuletusliidete kasutamine. Lisaks üldlevinud produktiivsetele noomenite tuletusliidetele *-ks* (*äbluotõksõ* (11) lootusetusse; *kērtõkst* (11) 'kiusatuste'; *pālandõkst* (2) 'palved'; *kartõksõs* (18) 'kartuses'), *-li* (*āigaliži* (20) 'ilmalikke', vrd lt *laiks* 'aeg', *laicīgs* 'ilmalik'; *jumalizõst* (7) 'jumalikust'; *rištližõs* (8) 'kristlikus'; *izalizõst* (7) 'isalikust'; *lejali* (15) 'lihalik'), *-(õ)m* (*pyvastõmt* (2) 'õnnistust'; *alastõmt* (6) 'halastust') on ka terve rida sõnu, mis on valmistatud ebaproductiivseks peetud ¹⁴⁰ algupärase tuletusliite *-it* (*õigit* (20) 'õiglus'; *pyvalitõs* (8) 'pühaduses'; *pyvalit* (14) 'pühadus'; *kõzzit* (18) 'tigidus') ja muude tuletusliidete abil (*kērtamizõ* (11) 'kiusatusse'; *vijanika* (20) 'vaenlane' pro *grumanika*; *jeldzi* (19) 'elus'; *alastlistiz* (8) 'halastavalt'; *pyvastiz* (10) 'pühalikult'; *višiņtõb* (10) 'tugevdab', vrd lv *viš*).

Muud tunnused: (t1) 1) lvI, 2) ●; (t2) erinevused võrreldes eelmise allikaga puuduvad; (t3) 1) ●, 2) ●; (t4) 1) *ie* (*sieda* (11) 'seda'), 2) *uo* (*kuolmõz* (9) 'kolmas'), 3) *uoi* (*tuoi* (6) 'teine'), 4) *ieu* (*tieutijidõn* (17) 'kuulutajatel'); (t7) 1) tähistatud läbivalt (*tjõd* (4) 'tööd'; *võidam* (4) 'hoiame'; *tõitab* (6) 'lubab'; *āigal* (7) 'ajal'), 2) ●; (t9) erinevused võrreldes eelmise allikaga puuduvad; (t10) konsonant (*emiņt* (2) 'enam'; *višiņtõb* (10) 'tugevdab'); (t11) üksikkonsonant (*kym* (3) 'kümme'); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline (*abpūolt* (4) 'abikaasa'; *äbjõm* (4) 'aitame'; *ādagtõb* (6) 'āhvadab'), 2) morfoloogiline, va *-zt-*, *-žt-* (*sellist* (2) 'sellised'; *jdstjyd* (2) 'aina'; *andtõt* (2) 'antud'; *mādkõks* (22) 'meiega'); (t14) foneetiline (*mitjytõ* (11) 'mitte kedagi'); (t20) ●; (t21) 1) *ja* (3), 2) *aga* (3), 3) *ilm*, 4) ●; (t23) originaalkuju/teisendatud (teksti spetsiifika tõttu pole võimalik kindlalt määrata; *Pontius Pilatus* (7) 'Pontius Pilaatus'; *Jēzus Kristus* (12) 'Jeesus Kristus').

8.2. Ūž testament (1937, 1942)

Ūž testament. Helsinki 1937. 296 lk. / Ūž testament. Helsinki 1942. 532 lk.

Vajadust Uue Testamendi liivi keelde tõlkimise järele olid eestlased tunnistanud juba aastal 1922. Sellal plaanis Tartu Akadeemiline Emakeele Selts koos Tartu Ülikooli teoloogiateaduskonnaga anda Uue Testamendi välja setu ja liivi keeles – setudel ilmus 1927. aastal neli evangeeliumi, aga liivikeelse väljaande plaan jäi teostamata (Blumberga 2006b: 87).

1930. aasta mais külastasid Liivi randa Äratajaühenduse esindajad Matti Pesonen ja Arvi Malmivaara Soomest eesmärgiga selgitada välja, kuidas saaks liivlaste seas teha jumalasõna levitamisega seotud tööd. Tagasi pöördunud, tegid nad Äratajaühendusele ettepanekud vajalike ürituste kohta, millest olulisim oli

¹⁴⁰ Vt Vääri 1974: 53–54

Uue Testamendi tõlkimine (ÜT 1942: IV). Otsustati, et Piibli või vähemalt Uue Testamendi tõlkimise Lutheri tõlke alusel, kasutades ka soome- ja eestikeelseid tõlkeid, võiks teha saksa keelt hästi osanud Irē liivlane Kõrli Stalte ning tõlget võiks toimetada Lauri Kettunen (ÜT 1942: IV; Blumberga 2006b: 87).

Algselt arvas M. Pesonen, et Piibli tõlkimise ja väljaandmise eest võiks hoolitseda Briti ja Välismaade Piibli Selts,¹⁴¹ ning palus Soome Kirikukoguduste Töö Keskliidu diasporaade¹⁴² komiteel saata kiri nimetatud seltsile. Selles tunnistati, et majanduslikel põhjustel saaks tõlkida ainult Uue Testamendi (Blumberga 2006b: 88). Briti seltsile pakuti kaalumiseks kaks varianti: Uue Testamendi täielik tõlge või odavam väljaanne, mis hõlmaks Matteuse ja Johannese evangeeliume, apostlite töid ja esimest kirja korintlastele (ÜT 1942: IV). Palvekirja sai Piibliselts kätte 1931. aasta alguses, kuid aprillis võttis vastu eitava otsuse, põhjendades seda asjaoluga, et liivlasi on liiga vähe ja kõik oskavad läti keelt, milles Uus Testament on juba olemas (Blumberga 2006b: 88).

Siis otsustas Äratajaühendus jätkata idee elluviimist ise. Algselt valiti välja juba pakutud lühem variant, kuid töö käigus selgus, et on tekkinud majanduslikud võimalused, mis lubavad tõlkida kogu Uue Testamendi, millest esimeses voorus plaaniti välja anda kõik evangeeliumid ja apostlite tööd (ÜT 1942: 4), hiljem vahendite olemasolul aga ka terve Uus Testament. 1934. aasta algul lähenes K. Stalte oma tööga juba lõpule, töötades Uue Testamendi viimase osa – Johannese ilmutusraamatu kallal. 1934. aastal sai tõlge valmis ning algas selle redigeerimine (Blumberga 2006b: 88).

Tõlke põhjaks kasutas K. Stalte kreekakeelset algteksti ja talle olid abiks Lutheri saksakeelne, lätikeelne, eestikeelne ja ka soomekeelne tõlge. Tema käsikirja vaatas läbi H. K. Erviö, kelle märkustega varustatuna läks käsikiri Helsingisse L. Kettuneni¹⁴³ ja korrektuuritöö peamise tegija Väinö Kyrölä kätte (ÜT 1942: IV–V). Samuti osales töö lõppjärgus korrektuuride lugemisel ka Soomes õppinud E. Vālgamā (ÜT 1942: V; Blumberga 2002: 155).

Algselt oli kavas anda raamat välja Tartus Postimehe trükikojas, kuid lõpuks sõlmiti leping Soome Kirjanduse Seltsi kirjastusega Helsingis, sest see pakkus madalamat hinda. 1936. aasta lõpus olid valmis korrektuurid trükikotta ladumiseks antud ja 1937. aasta märtsis trükiti Uue Testamendi esimene osa – evangeeliumid ja apostlite teod – tiraažiga 1500 eksemplari, millest 500 köideti, ülejäänud jäid aga lattu teise osa trükkimist ootama. Pärast lisaraha kogumist trükiti Uue Testamendi teine osa 1942. aasta novembris tiraažiga 1000 eksemplari, ehkki Äratajaühendus palus piirduda 500-ga. Raamatu köitmine jätkus veel 1944. aasta märtsis, kui tasuti viimaseid arveid (Blumberga 2006b: 90–92).

---

¹⁴¹ British And Foreign Bible Society, mis oli ka 1880. aasta liivikeelse Matteuse evangeeliumi väljaandjaks.

¹⁴² Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton Diasporatoimikunta

¹⁴³ L. Kettunen kasutas käsikirja ka sõnavara allikana tema koostatava liivi-saksa sõnaraamatu (LW) tarbeks (Kettunen 1934: 63–65)

Ainsaks aastatel 1942 ja 1937 trükitud Uue Testamendi erinevuseks see, et 1942. aasta väljaanne on mahukam ja sisaldab täiendavaid osi¹⁴⁴.

1942. aasta väljaande pikkuseks on 532 lehekülge ning peale Uue Testamendi teksti sisaldab see V. Kyrölä, H. K. Erviö ja Äratajaühenduse ettepanekul M. Pesoneni kirjutatud sissejuhatust (Blumberga 2006b: 90), mis on dateeritud 19. oktoobriga 1936. aastal – selles kirjeldab ta Uue Testamendi valmimislugu, ning juba 1942. aasta väljaande jaoks 1942. aasta 6. juunil kirjutatud lõppsõna, milles ta heidab pilgu teise väljaande valmimisele.

Keel

Uue Testamendi keelest rääkides ja teades, et esimesed piiblifragmentide tõlked liivi keelde on valminud juba 19. sajandil, tekib kohe küsimus, kas ja millises ulatuses on K. Stalte tehtud Uue Testamendi tõlge seotud 19. sajandil tõlgitud tekstidega (Mt 1863ab; Mt 1880).

On ilmne, et 1880. aasta evangeelium on vähemalt tõlkija kasutuses olnud. Selle kohta kohta ütleb L. Kettunen: „[Kõrli Stalte] Oli kirjutanud ka luuletusi enda lõbuks oma abitus emakeeles, kasutades vana Matteuse evangeeliumi tõlget (..)“ (Kettunen 1948: 141). Pole sugugi võimatu, et tõlkijal on olnud juurdepääs ka 1863. aasta idaliivi evangeeliumile – aastal 1934 kirjutab Stalte ajakirjas Livi: „Liivi Liidu raamatukogu ülevõtmisel ilmnes selline ime, et selles puudusid peaaegu kõik liivikeelsed trükitööd. Muu ma olen kokku saanud, aga puuduvad veel: 1. Pyva Matteus efangēlium, välja antud Londonis 1863. aastal. (..)“ (Stalte 1934: 2). Nagu näha, on väljaande liivikeelne nimetus, mis pealegi ei esine tiitellehel, vaid hoopis eraldi lehel selle järel, esitatud täiesti korrektelt ja vastavalt raamatule, millele viitab *f* ja pika *ē* esinemine sõnas *efangēlium*. Samas ei räägi aga Stalte sellest, kumma evangeeliumi – ida- või lääneliivi omaga – on tegemist, millest tuleneb, et ta on teadlik ainult ühe evangeeliumi olemasolust. Eespool mainitud asjaolud viitavad sellele, et teave evangeeliumist (Mt 1863b) pärineb kelleltki, kes on vastava raamatuga (kusjuures ainult idaliivi evangeeliumiga) otseselt kokku puutunud.

Selle ajastu arusaamu 19. sajandi väljaannetest iseloomustab ka selline 1932. aasta kalendris esinev tekst: „1863. a. sai välja antud Kuoštrögi küla kooliõpetaja Polmaņi tõlgitud „Matteuse evangeelium“ ja 1880. aastal Piza küla kooliõpetaja Prints'i tõlgitud „Matteuse evangeelium“, (RÄ 1932: 37). Sellest johtub, et kuuldused mingist Prints'i poolt tõlgitud evangeeliumist on küll olnud, kuid neid ei seostatud 1863. aasta lääneliivi evangeeliumiga, kuna selle

---

¹⁴⁴ 1937. aasta väljaanne sisaldab evangeeliumid ja apostlite teod, 1942. aasta väljaanne neile lisaks kõik ülejäänud Uue Testamendi osad: Pauluse, Peetruse, Johannese, Jaakobuse ja Juuda kirjad, Johannese ilmutusraamatu ning lisaks veel Matti Pesoneni lõppsõna. Selle tehnilise iseärasuse tõttu pole 1937. aasta väljaannet põhjust eraldi vaadelda (1942. aasta väljaanne sisaldab 1937. aasta väljaannet tervikuna), sestap on edaspidi eraldi vaadeldud vaid 1942. aasta väljaannet.

olemasolust teated lihtsalt puudusid, vaid teise teadaoleva Matteuse evangeeliumi väljaandega – 1880. aasta evangeeliumiga. Seejuures ei viita laiend „kooliõpetaja“ mitte Jāņ Prints vanemale ega tema vanemale pojale Jāņ Prints nooremale, vaid hoopis Jāņ Prints vanema pojale Pētōr Printsile, kes ainsana kolmest oli kooliõpetaja (vt 2.1).

Teateid vähemalt kahest Liivi randa jõudnud 1863. aasta idaliivi evangeeliumi eksemplarist (mõlemad N. Polmaņi autogrammiga, vt 2.1) ja eespool nimetatud asjaolusid arvestades on väga tõenäoline, et mõni neist eksemplaridest või ka mõni muu selle väljaande eksemplar on olnud Uue Testamendi tõlkija kasutada¹⁴⁵.

Uue Testamendi ja 19. sajandi Matteuse evangeeliumide (Mt 1880, Mt 1863b¹⁴⁶) tekstiliste suhete väljaselgitamiseks on tehtud Uue Testamendi Matteuse evangeeliumi 4. peatüki tekstide kõrvutus mõlema eespool nimetatud 19. sajandi allikaga. Et 1880. aasta evangeelium on valminud 1863. aasta idaliivi evangeeliumi põhjal ja on kindlasti olnud K. Stalte valduses, on peatähelepanu pööratud Uue Testamendi võrdlusele 1880. aasta väljaandega. Tekstide kõrvutamisel ja sarnasuste otsimisel ei ole arvesse võetud selliseid tekstilise võrdluse seisukohalt ebaolulisi nähtusi nagu ortograafia, lätipäraste sidesõnade esinemine, vähesed erinevused sõnade järjekorras jms. Kõrvutusega saab täies ulatuses tutvuda lisa 4, siinkohal esitame ainult järeldused.

Kõrvutuse käigus on allikate vahel tuvastatud mõningased seosed. Nii esineb kõrvutatud allikates (Mt 1880 ja ÛT 1942) selline tekst: *ta entš engöldõn panuhb üļ sin, un ne sihnda kāduhd pāhlō kahndabõd* (Mt 1880) ~ *Ta entš engöldõn panab yļ sin, ja ne kāndabõd sīnda kādud pāl* (ÛT 1942) ‘ta oma inglitele käseb sinu kohta ja need kannavad sind käte peal’. Lisaks tekstide peaaegu identsetele esituskujule esineb selles ka samasugune konstruktsioon *panuhb üļ sin* (Mt 1880) ~ *panab yļ sin* (ÛT 1942) ‘käseb sinu kohta’, milles liivi keele seisukohalt oleks *üļ sin* ~ *yļ sin* ülearune. Samuti esineb sarnasusi ka mujal - *engöld tulõt tām juhrō un palkizt tāmmon* (Mt 1880) ~ *engöld tulõt tām jūr ja pālkizt tāmmon* (ÛT 1942) ‘inglid tulid tema juurde ja teenisid teda’, *las ta kurehst sāgō ķertōd* (Mt 1880) ~ *las ta sāgō kurest kertōt* (ÛT 1942) ‘las ta saagu kuradi poolt kiusatud’. Viimases näites näeme ka sõnavara laenamist –

---

¹⁴⁵ Käesoleva väitekirja väljaandmiseks ettevalmistamise käigus leidis see oletus ka kinnitust. Nimelt ilmnis liivi koduloo uurija Baiba Šuvcāne omandis oleva 1863. aasta idaliivi evangeeliumi (Mt 1863) eksemplariga tutvumisel, et selle kaanele on N. Polmaņi autogrammi kõrvale kleebitud E. Vaalgamaa kirjutatud tekst: „Valda [Šuvcāne] Need kaks raamatut [Mt 1863b; Mt 1880] olid olnud K. Stalte käes, kui ta oli alustanud Uue Test. tõlkimist liivi keelde. Ma sain need raamatud Margaretelt [K. Stalte tütar Margaret Stalte, kes II maailmasõja järel elas Saksas [Saksamaal] 70. aastatel. Edgar [Vaalgamaa].“ B. Šuvcāne omandis oleva 1880. aasta evangeeliumi (Mt 1880) eksemplari esikaane tagapoolle on V. Šuvcāne kirjutatud: „Raamatu lõpus on K. Stalte käekiri!“. See kujutab endast raamatust välja kirjutatud sõnade loendit koos saksakeelsete vastetega.

¹⁴⁶ 1863. aasta lääneliivi evangeeliumi ei ole arvesse võetud, kuna eelnevast lähtuvalt polnud Uue Testamendi tõlkija selle olemasolust ilmselt teadlik.

sõna *kertō* 'kiusama' pärineb nähtavasti just 1880. aasta evangeeliumist. Sama lugu on ilmselt ka *rov vejijidōks* (ÜT 1942) ~ *rouv=vejijidōks* 'inimesepüüdjad' (Mt 1880) puhul.

Mõningasi otseseid seoseid võib täheldada ka Uue Testamendi ja 1863. aasta idaliivi evangeeliumi vahel – näiteks sõna *gavvōn* (ÜT 1942) ~ *gavvōn* (Mt 1863b) 'paastunud' (Mt 1880 – *paztōn*), *sūrdō sieldōmt* (ÜT 1942) ~ *sūrdō seldōmt* (Mt 1863b) 'suurt valgust' (Mt 1880 - *suhrdō valdō*), *rānda riekaigas, tūolapūol Jordant* (ÜT 1942) ~ *rānda rek aigās, tuola pūoloḡ Jardant* (Mt 1863b) 'mere teel, sealpool Jordanit' (Mt 1880 - *jāran aighas, tuola puolōḡ Jardant*).

Laiemalt vaadates viitab aga kõrvutus üheselt, et Uue Testamendi puhul on tegemist K. Stalte tehtud täiesti uue tõlkega – valdav osa tekste erinevad täielikult. Samas on aga üsnagi tõenäone, et 1880. aasta evangeeliumi on Stalte tõlkimisel abimaterjalina kasutanud. Tuvastatud seoste tõttu ei saa välistada ka 1863. idaliivi evangeeliumi kasutamist.

Uue Testamendi tõlkimisega hakkas K. Stalte tõsiselt tegelema 1931. aasta lõpul, mil ta kirjutas sellest nii: „Edaspidi hakkan intensiivsemalt tegutsema evangeeliumi tõlkimisega. Iga algus on raske, nii see on ka tõlkimisega. Kreeka keel on veidi ununenud, ja veel raskemaks teeb seda ebaselge liivi keele õigekirjutus“ (Blumberga 1999: 152–153).

Õigekirjutuse pärast ei pidanud K. Stalte siiski muretsema, sest nagu öeldud eespool, lugesid raamatu korrektuuri nii H. K. Erviö kui ka E. Volganski (Vaalgamaa) ja V. Kyrölä, kes oli peamiseks korrigeerijaks ja avaldas ajakirjas Līvli artikli (Kyrölä 1935), kus kirjeldab neid ortograafiapõhimõtteid, mis tulevases väljaandes hakkavad erinema K. Stalte poolt ajakirjas Līvli (seega ilmselt ka Uue Testamendi algses käsikirjas) kasutatud põhimõtetest ning on P. Dambergi lugemikuga (JL 1935) ühised. Raamatu ortograafia kohta tuleb siiski öelda, et see langeb Dambergi lugemikuga kokku vaid üldjoontes. Üksikasjades (sealhulgas ka muude tunnuste osas) langeb raamatus kasutatud keel kokku hoopis eelmises peatükis vaadeldud allikaga (Katkismus 1936, vt tunnuste loetelu ja kokkuvõtvat tabelit). Sellele on muuseas viidanud ka P. Damberg ise oma liivi keelekorraldusele pühendatud artiklis, kirjutades, et „see [katekismus] on keeleliselt sarnane K. Stalte teostele“ (Damberg 1978: 79).

(t18) Väga suured sarnasused on mõlema allika puhul täheldatavad ka laenude ja uudissõnade kasutamise osas. Uues testamendis esineb vähesel määral läti laensõnu (*tempōls* (93) 'tempel', vrd lt *templis; priester* (222) 'preester', vrt lt *priesteris; kolekt* (IX) 'korjandus', vrd lt *kolekte, müitanikīdi* (17) 'tõlnereid', vrd lt *mutnieks; eža* (6) 'piir', vrd lt *murd eža* 'põllupiir'; *tīepōn* (299) 'põikpäise', vrd lt *tiepties; gavvōn* (5) 'paastunud', vrd lt *gavēt*) ja otselaene kaugematest keeltest (*zynagogis* (6) 'sünagoogides'; *ebreōd* (282) 'heebrea'). Nendest suuremal määral võib kohata eesti laene (*alastōs* (312) 'halastades'; *mūtōt* (355) 'muudetud'; *profet* (21) 'prohvet'; *intō* (372) 'indu PSg'; *kāskōnd* (238) 'käskinud'; *alastōm* (307) 'halastus'; *imus* (338) 'himus') ja kõige suuremaks uue sõnavara rühmaks on erinevad uudissõnad (*kādlōgōd* (418) 'kahelge'; *ymmartōbōd* (449) 'teenindavad'; *lōigajumald* (336)

‘ebajumalad’; *kērtaji* (5) ‘kiusaja’), sealhulgas palju eesti keele eeskujul valminud sõnu (*jumalkartlist* (247) ‘jumalakartlikud’; *entšalantimizōs* (277) ‘enesealanduses’; *umbkēlistōn* (298) ‘umbkeelsetele’; *abjēlamizōs* (337) ‘abielus’).

(t18; t19) Samuti nagu eelmises allikas, on ka Uues Testamendis väga suur erinevate tuletusliidete abil (*jōvvit* (299) ‘headus’; *višintōt* (267) ‘tugevdatud’; *vaimli* (355) ‘vaimne, vaimulik’; *jengli* (355) ‘maine’; *mūldali* (355) ‘muldne’; *touvili* ‘taevalik’; *sieldōmt* (6) ‘valgus’; *nāgust* (267) ‘nägemust’; *nāgandōks* (495) ‘ilmutus’; *ōigōmt* (254) ‘ōiglust’; *āigali* (363) ‘ilmalik’, vrd lt *laicīgs*; *vīti* (343) ‘sugune’) ja alguspärase prefiksi *āb-* (*ābsylist* (398) ‘süütud’; *ābusk* (298) ‘uskumatus’; *ābōigōm* (298) ‘ebaōiglus’; *ābmuoistli* (298) ‘mōistmatu’; *ābkaddijiz* (298) ‘kadumatu’; *ābtieutōs* (277) ‘teatamata’; *ābalastlist* (299) ‘halastamatud’; *ābkaddimist* (355) ‘kadumatust’) abil loodud uudissõnade hulk.

(t16) Viimane annab ka vastuse küsimusele, miks selles ja ka teistes K. Staltega seotud allikates esineb vorm *-mōt* (*syōmōt* (33, 84) ‘sōmata’) vaid üksikjuhtudel. Vormi potentsiaalsete esinemiskohtade pistelisel kontrollimisel ilmnes, et enamikus on Stalte eeldatava vormi *-mōt* asemel kasutanud prefiksi *āb-* (*ābapantōt* (59) ‘happemata’; *ābpieztōt* (33) ‘pesemata’; *ābpiezdōt* (82) ‘pesemata’; *āb jettōs* (96) ‘jātmata’). Selline kasutusloogika on väga loomulik liivi ja läti keele kontakte arvestades (vrd lt *ne|mazgāts* ‘pesemata’, *ne|atstājot* ‘jātmata’).

Uue Testamendi ja 1936. aasta katekismuse uus sõnavara ei ole sarnane ainult kasutatud põhimõtete seisukohast, osalt see ka lausa kattub (*āigali* (ŪT 1942: 363) ‘ilmalik’ ~ *āigaliži* (Katkismus 1936: 20) ‘ilmalikke’, vrd lt *laik̃s* ‘aeg’, *laicīgs* ‘ilmalik’; *imus* (ŪT 1942: 338) ‘himus’ ~ *imudōks* (Katkismus 1936: 14) ‘himudega’; *gavvōn* (ŪT 1942: 5) ‘paastunud’ ~ *gavvimi* (Katkismus 1936: 15) ‘paastumine’; *alastōs* (ŪT 1942: 312) ‘halastades’ ~ *alastōmt* (Katkismus 1936: 6) ‘halastust’). Need erinevate autorite (tõlkijate) kokkulangevused uue sõnavara kasutamises viitavad ka mingile koostööle nii põhimõtete kui ka terminite kasutamisel. Siin ei saa tegemist olla ainult ühe väljaande mõjuga teisele, sest katekismus ilmus ajal (aastal 1936), mil Uue Testamendi sõnavara oli juba valdavas osas paika pandud (käsikiri sai valmis aastal 1934), kuid teisalt polnud see veel ilmunud (esimene osa ilmus alles aastal 1937).

Arvestades võrdlemisi ulatusliku vaimulike tekstide avaldamisega 20. sajandil (Līvli A; Līvli B; RĀ 1933; Katkismus 1936; ŪT 1942, Loulrāntōz 1939) oleks neis kasutatud sõnavara ja nende tekstide omavaheliste seoste väljaselgitamine, samuti kui uue sõnavara tulek liivi keelde üldisemalt omaette ulatusliku uurimuse teemaks, mille suhtes oleks suureks abiks kindlasti liivi kirjakeelsete tekstide korpuse loomine.

Allika keelt ja sõnavara on koos teiste Stalte teostega võrdlemisi põhjalikult vaadelnud liivi kirjakeele arenemisele pühendatud artiklis P. Damberg (Damberg 1978: 79–80). Emakeelse liivlase ja liivi kirjakeele arendamisega seotud uurijana on tema analüüs väga põhjalik ja tabav, kuid mõningatesse tema järeldustesse tuleb suhtuda teatud kriitilisusega. Nii näiteks viitab Damberg, et Stalte tõlgete puhul on „puht liivi sõnu asendatud laenudega: (...) *passa pro*

lejavõtamõd 'lihavõtted', *tempõl* pro *pivakuoda* 'kirik'". Siiski näitab allika vaatlus, et Stalte valik ei ole nii üldistatav ja tema jaoks on oluline olnud ka mõistete täpsus, sest allikas esineb ühtaegu nii sõna *pyvakuoda* (5) 'kirik' kui ka sõna *tempõls* (93) 'templis' ja *passa* all pole silmas peetud mitte lihavõtteid, vaid paasapühi (*passa pyvad* (207) 'paasapühad').

Muud tunnused: (t1) 1) lvI, 2) ●; (t2) erinevused võrreldes eelmise allikaga puuduvad; (t3) 1) ●, 2) ●; (t4) 1) *ie* (*pierrõ* (5) 'pärast'), 2) *uo* (*kuordiz* (5) 'kõrge'), 3) *uoi* (*ȳdtuoizõn* (337) 'üksteisele'), 4) *ieu* (*tieut* (6) 'teate'); (t5) *Vž* (*ležgõl* (6) 'lähedal'; *sužpivād* (277) 'suvepühad'; *tuož* (214) 'tõsi'); (t6) *u* (*täutõt* (6) 'täidetud'); (t7) 1) tähistatud läbivalt (*ȳödõ* (5) 'ööd'; *ūod* (5) 'oled'; *āinagisyndõn* (12) 'ainusündinud'; *lõigajumald* (336) 'ebajumalad'), 2) tähistatud (*tūoista* (6) 'teist'); (t8) lühike (*tieb* (6) 'teeb'); (t9) erinevused võrreldes eelmise allikaga puuduvad; (t10) konsonant (*vaṇtl* (11) 'vaat!'; *tuṭl* (11) 'tulid'); (t11) üksikkonsonant (*kuṭ* (5) 'katusehari'); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline (*nāgiz* (5) 'näitas'; *ābṭ* (15) 'aita'; *lagtist* (93) 'laotasid'), 2) morfoloogiline, va -zt-, -žt- (*jegaȳdst* (5) 'igaühest'; *Izandt* (6) 'Issandat'; *vīšt* (246) 'viisid'; *kītist* (247) 'ütlesid'; *parantimist* (277) 'parandamist'); (t14) foneetiline (*kāta* (379) 'kätt'; *jegaȳtõ* (6) 'igaüht'; *tuota* (217) 'tõtt'); (t15) -i- (*vejijidõks* (6) 'kalastajateks'); (t17) harv (*jõval kädõl* (312) 'paremal käel'; *sydamõl* (271) 'keskel'); (t20) ●; (t21) 1) *ja* (5), 2) *aga* (5), 3) *ilm* (300), 4) ●; (t22) 1) *ūob* (23), 2) *um* (5), 3) *āt* (7); (t23) originaalkuju/teisendatud (teksti spetsiifika tõttu pole võimalik kindlalt määrata; *Pontius Pilatus* (115) 'Pontius Pilaatus'; *Sīmonõ* (6) 'Siimonat'; *Zȳriamā* (6) 'Süüriamaa').

8.3. Līvlist vaimli loulrāntõz (1939)

Līvlist vaimli loulrāntõz. Helsinki 1939. 120 lk.

Äratusühenduse teiseks plaaniks oli liivikeelse vaimulike laulude raamatu väljaandmine. Tööd selle kallal alustas raamatu tõlkija ja koostaja K. Stalte aastal 1930 ning H. K. Erviõ vahendusel juhtis seda M. Pesonen (Blumberga 2006b: 93). 1931. aasta kevadel kirjutas H. K. Erviõ: „Härra Staltega olen rääkinud vaimulike laulude raamatust. Tal on umbes kuuskümmend laulu ja mõnedel teistel ka mõni. Juurde tulevad Siioni laulud, mida ta ka on valmis tõlkima (...). Ta ütles, et võimalik, et ta kuu jooksul jõuab kontrollida juba olemasolevaid laule ja tõlkida juurde uusi. (...) Loodan, et onu [M. Pesonen], kui asi jõuab nii kaugele, võtab laule kontrollimiseks sisu suhtes. Suur osa neid on saksa vaimulike laulude tõlked, aga on ka mujalt või enda kirjutatud“ (Blumberga 2006d: 83).

1931. aasta detsembris kirjutas K. Stalte lauluraamatu kokkupanemise käigust nii: „Ise olen jumalasõna tööga nüüd nii kaugel, et sada laulu on kokku kogutud ja, nagu ma arvan, siis seda on esimese väljaantava lauluraamatu jaoks küllalt“ (Blumberga 1999: 152–153). Käsikiri sai lõplikult valmis juba 1932. aasta veebruaris, kuid Äratusühendusel puudus raha selle trükkimiseks. Erviõ

püüdis leida raha Eestist, paludes pastoreid koguda raha oma kogudustest, kuid saadud summad olid üsna tagasihoidlikud.

Et 1933. aasta septembris läks ajakirja Līvli toimetamistöö K. Stalte kätte, hakkas ta kogutud laule ükshaaval avaldama ajakirja igas numbris ilmuva vaimuliku sisuga teksti täienduseks. Laulude avaldamine jätkus regulaarselt (v.a Līvli 1933–14) kuni Līvli viimase numbri ilmumiseni 1939. aasta augustis.

1936. aasta suvel sai H. K. Erviö kirja Turu Ülikooli Üliõpilaskogult¹⁴⁷ ettepanekuga anda välja liivi lauluraamat, millega Äratajaühendus ka nõustus (Blumberga 2006b: 93). Selle tulemusel anti raamat välja suuresti selle organisatsiooni rahastusel, milles osales ka Naisüliõpilaste Karjala Seltsi Turu osakond ja Turu Üliõpilaste Kristlik Ühendus¹⁴⁸ (Loulräntöz 1939: 4).

Vaatamata rahastaja leidmisele kulges töö raamatu kallal siiski aeglaselt. H. K. Erviö sai raamatu korrektuuripoognad lugemiseks 11. aprillil 1938. aastal, kuid see 120-leheküljeline raamat ilmus alles aastal 1939 (Blumberga 2006b: 93). Raamat trükiti nagu Uus Testamentki Soome Kirjanduse Seltsi kirjastuses. Rahvamaja sisseõnnistamise peoks tõi kirikuõpetaja H. K. Erviö valmis lauluraamatu Soomest kaasa lootusega, et liivlased seda ka kasutavad (Līvli: 1939–3: 3).

Kokku on eessõna ja laulumeloodiate registri kõrval raamatus avaldatud 106 nummerdatud laulu. Laulude autorid on näidatud laulude taga, sisukorras on aga laulud esitatud nende numbrite alusel (peakirjad puuduvad) ja kasutusotstarbe (jaanipäeva laulud, ristimislaulud jne) alusel korrastatuna. Neist 72 on K. Stalte liivi keelde tõlkinud, 23 on tema enda looming. Lisaks on laule liivi keelde tõlkinud ka D. Vālgamā (Volganski) (1), U. Kīnkamāg (4), A. A. Berthold (2), P. Damberg (1).

Keel

(t1) Kuigi raamatus on lisaks K. Stalte kirjutatud ning tema ja teiste idaliivi tõlkijate tõlgitud vaimulikele lauludele avaldatud ka neli lääneliivist pärit U. Kīnkamāgi tõlgitud laulu, on kõik lääneliivile viitavad murdelised tunnused toimetamise käigus enamjaolt kustutatud (*votšōm* (19) ‘otsima’, vrd lvL *vuotšōm*; *vōind* (19) ‘võinud’, vrd lvL *vuind*, erandiks on lvL *kaglō* (37) ‘kaela’, vrd lvI *kaggōl*, kuid selle kustutamine rikuks laulu rütmi), kuigi tõlkija isiklikku keelekasutust on mõnevõrra säilitatud (*gailōn* (19) ‘hõõgunud’, vrd lt *gailēt*; *luim* (19) ‘lumi’, vrd lv *lum*; *drovgōd* (37) ‘sõbrad’, vrd lv *drougōz*, lt *draugs*). Seega on allikas täielikult idaliiviline, nagu selle ajastu allikatele üldiselt kombeks oli.

Valdavas osas ei erine raamat ka keeleliselt oluliselt teistest sama ajastu allikatest, eriti eelmises peatükis vaadeldud Uuest Testamendist (ÜT 1942), kuid erinevusi siiski on. Ortograafia osas võiks öelda, et raamatu ortograafia on midagi vahepealset Uue Testamendi ja K. Stalte toimetamisel ilmunud ajakirja

¹⁴⁷ Turun Yliopiston Ylioppilaskunta

¹⁴⁸ Naisylioppilaiden Karjala-Seuran Turun osasto, Ylioppilaiden Kristillinen Yhdistys

Līvli (Līvli B) ortograafia vahel. (t7) Näiteks pikendatud esikomponendiga polüftongide puhul on esimene komponent tähistatud Uues Testamendis läbivalt pikana, Līvli Irē perioodil – ainult diftongide *īe* ja *ūo* puhul, käesolevas allikas seevastu on läbivalt pikana tähistatud ainult diftongid (*ȳöldō* (56) ‘häält’; *lūob* (56) ‘loob’; *mīeldō* (56) ‘meelt’; *lāinist* (8) ‘lainetest’; *āb sōita* (16) ‘ei suuda’), kuid triftonge pikana ei märgita (*ruoik* (15) ‘kiirusta’; *ruoikōm* (28) ‘kiirus-tame’; *luoi* (32) ‘lōi’; *tuoi* (32) ‘tōi’), ainus erand (*ȳdtūoista* (70) ‘üksteist’) on aga ilmselt juhuslik; (t8) ka lühikese esikomponendi ja katkega diftong on märgitud pikaks (*tīedō* (6) ‘teha’). (t11) Samuti kirjutatakse sõnalõpuline pikk konsonant Uues Testamendis üksikkonsonandiga, Līvli Irē perioodil aga geminaadiga, kuid käesolevas raamatus leiduvad mõlemad variandid (*pat* (11) ‘patt’; *kat* (41) ‘kate’; *āll* (64, 65) ‘häll’; *lem* (69) ‘soe’; *all* (17) ‘all’).

(t15) Muus osas on Uuest Testamendist erinevalt vähest kõikumist märgata tegijanime käänamismalli puhul, kus üheskoos esinevad nii *z*-tunnusega kui ka *z*-tunnuseta vormid (*oppijidi* (57) ‘õppijaid’; *jūodijizōks* (9) ‘juhiks’; *ābȳijid* (10) ‘aitajad’), nagu see oli ka P. Dambergi lugemikus (JL 1935).

(t22) Pāris kirjuks läheb aga olukord tegusõna *vōlda* ‘olema’ ainsuse esimese ja mitmuse kolmanda pöörde esitamisel, kus stabiilse ainsuse kolmanda pöörde *um* (15) kõrval esineb ainsuse esimeses pöördes nii *ūob* (24, 41) kui ka *um* (24), ning mitmuse kolmandas pöördes peaaegu täielik kasutatavate vormide spekter: *āt* (40), *attō* (22), *ātō* (49), *umat* (44). Siin tuleb varieerumise põhjusi otsida raamatu eripärast. Esiteks määravad sõnavaliku tõlkija isiklikud keelelised iseärasused. Selliselt on raamatusse sattunud Pr3Pl vorm *umat* (44), mida on enda tõlgitud laulus kasutanud A. (Albinus?) Berthold. Teiseks on tegemist lauluraamatuga, kus sõnade valik on suures osas tingitud laulu rütm- ja riimivajadusest. Esimesel juhul on tõlkija või kirjutaja saanud valida ühe- (*āt* (40)) või kahesilbilise (*attō* (45)) vormi vahel. Teist juhtumit aga illustreerivad sellised K. Stalte tõlgitud lauludes esinevad sõnapaarid nagu *attō* ‘on Pr3Pl’ ~ *kattō* (49) ‘katma’ ja *ātō* ‘on Pr3Pl’ ~ *tātō* (49) ‘tahavad’.

(t18; t19) Kuigi raamatus ei saaks selle spetsiifika tõttu eeldada arvestatavat laensõnade ja uudissõnade esinemist, leidub neid mõningal määral siiski, kusjuures nende esinemispõhimõtted on üsna sarnased mõlema eelnevalt vaadeldud vaimuliku väljaandega: vähene peamiselt vanade läti laensõnade esinemine (*bazun* (36) ‘pasun’, vrd lt *bazūne*; *skōdōz* (66) ‘kett’; *baras* (58) ‘puntras’, vrd lt *bars*; *kurli* (56) ‘kurt’, vrd lt *kurls*), sellest suurem eesti laenude osakaal (*āltarō* (10) ‘altarile’; *alastiji* (13) ‘halastaja’; *kyllōld* (84) ‘küllalt’; *lekšta umbō* (61) ‘läksid umbe’; *iluz* (78) ‘iludus’; *mitmōsuglist* (76) ‘mitmesuguseid’; *alantō* (56) ‘alandada’; *eitōltōnd* (59) ‘heidelnud’), võrdlemisi suur tuletiste hulk (*ȳlnustam* (3) ‘tõlkima’; *lōigausk* (16) ‘ebausk’; *Kuolmāinagizōn* (59) ‘kolmainsale’; *lālamši* (33) ‘raskustes’) ning suur algupärase prefiksiga *āb-* (*ābusklist* (22) ‘mitteusklike’; *ābjoudzi* (32) ‘jõuetu’) ja erinevate tuletusliidete abil tuletatud sõnade (*vaimliz* (3) ‘vaimuliku’; *ȳtōt* (13) ‘ühtsed olla’; *ōigōmt* (20) ‘õiglust’; *alastōm* (13) ‘halastus’; *pyvastōmōks* (17) ‘õnnistusega’; *kūolōmtō* (23) ‘surma PSg’; *vijanikadōn* (23) ‘vaenlastele’; *jelanikkō* (31) ‘elanikku’; *armzistiz* (86) ‘rahulikult’; *kovālōmt* (92) ‘tarkust’; *varandōks* (35)

‘vara’; *patliži* (44) ‘patused’) arv. Tuleb ka nentida, et paljud eespool esitatud sõnadest on esinenud ka muudes varem ilmunud allikates, seega ei paku raamat sõnavara osas lõppkokkuvõttes tõesti palju uut.

Muud tunnused: (t2) erinevused võrreldes eelmise allikaga puuduvad; (t3) 1) ●, 2) ●; (t4) 1) *ie* (*pierrõ* (9) ‘järgi’; *riekkõ* (55) ‘teed’), 2) *uo* (*tuodlizõks* (16) ‘tõeliseks’), 3) *uoi* (*tuoitõn* (30) ‘toitnud’), 4) *ieu* (*tieut* (10) ‘teade’); (t5) *Vž* (47) ‘vesi’; *kež* (69) ‘käsi’; *ežmi* (39) ‘esimene’; *ležgliži* (21) ‘lähedasi’; *tež* (21) ‘jälle’); (t6) *u* (*joutõm* (15) ‘vaene’; *touvõ* (30) ‘taeva’); (t9) erinevused võrreldes eelmise allikaga puuduvad; (t10) konsonant (*eņtš* (12) ‘enda’; *ēđtõm* (20) ‘riietama’); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline (*äbṭ* (19) ‘aita’; *nāgṭistõ* (29) ‘näitasid’; *ȳdtūoista* (70) ‘üksteist’; *libštimist* (97) ‘libistamisest’), 2) morfoloogiline, va -zt-, -žt- (*izandtõ* (9) ‘issandat’; *kāndist* (11) ‘kandsid’; *jedst* (13) ‘eest’; *võišṭ* (16) ‘võisid’; *lāmbastõ* (52) ‘lammast’); (t14) foneetiline (*vieta* (9) ‘vett’; *tuota* (11) ‘tõtt’; *ūtõ* (17) ‘uut’; *ȳtõ* (24) ‘ühete’); (t16) ●; (t17) harv (*amal joudõl* (34) ‘kogu väel’; *puoḷḷil* (27) ‘põlvili’; *abbõl* (31) ‘appi’ *māggõl* (41) ‘mäel’; *võrõl mālõ* (69) ‘võõral maal’); (t20) ●; (t21) 1) *ja* (16), 2) *aga* (19), 3) *ilm* (16), 4) ●; (t23) originaalkuju (*Malmivaaraõ* (4) ‘Malmivaara PSg’; *Mazirbes* (5) ‘Irël’).

9. PÄRAST II MAAILMASÕDA VALMINUD ALLIKAD

II maailmasõja ajal ja järel muutus liivlaste olukord oluliselt. Osa jõudis läände, mõned itta. 1950. aastatel sattusid kõik liivi külad Nõukogude Liidu piiritsooni, mis seadis ranged piirangud individuaalkalastusele, ajapikku aga mererannas ja külades viibimisele üldse. Selle tagajärjel algas liivlaste äravool väikestest rannaküladest suurematesse keskustesse, millest ainus Liivi rannas paiknev oli Kūolka, suurimad aga Ventspils ja Riia. Peamiseks põhjuseks oli siin tavatööga (individuaalkalastamisega) tegelemise võimatus, mis seadis tööealistele inimestele piirangud. Külade tühjenemisel kadusid väikestest küladest ajapikku ka muud, kalastamisega otseselt mitteseotud töökohad (kool, kauplus, postkontor jne).

Sõjajärgsetel aastakümnetel ei harrastatud ka liivlastega seotud kultuuritööd, sest oma olemuselt olid sellisel tööl rahvuslikud alused, mis ei vastanud päriselt Nõukogude Liidu ideoloogiale. Oma roll nii kultuuritöö seiskumisel kui ka asjaolul, et katkes liivi keele edasiandmine lastele (noorim teadaolev emakeelne liivlane oli 1924. aastal sündinud Erna Vanaga), oli ka liivi kultuuriaktivistide kokkupuudetel repressiivsete võimuasutustega, mis leidsid aset juba enne II maailmasõda (nt Läti Vabariigi Poliittalitusega), ning nüüd kardeti ehk juba tõsisemaid repressioone uue võimu poolt. Pealegi ei asunud enamik liivlasi enam ühisel maa-alal, mis muutis ka nende omavahelise suhtlemise, seega ka liivi keele kasutamise üldisemalt raskemaks, hoopis võimatuks või isegi soovimatuks.

Alles 1960. aastatel nn Hruštšovi sula paiku võis liivi kultuurielus märgata teatud aktiveerumist. Toimusid liivikeelsed koosolekud, ettekanded, vändati esimene osaliselt liivikeelne dokumentaalfilm. Hakati taas mõtlema liivikeelse kirjanduse väljaandmisele ja valmisid käsikirjad. Kõik see valmistas pinda nõukogude aja suurimale sündmusele liivlaste kultuurielus – liivi laulukooride asutamisele aastal 1972 (vt lähemalt 10. peatükist).

Nõukogude ajal valminud allikatest rääkides tuleb täheldada kaht iseärasust. Esimene on see, et liivikeelse kirjanduse väljaandmiseks mõeldi juba käsikirjade kavandamisel väljaandmisvõimalustele, arvates põhjendatult, et pelgalt liivikeelsete tekstide väljaandmine ei tuleks kõne allagi liiga väikese kasutajakonna tõttu. Selliselt omistati tekstidele ideoloogilise olustikuga kokkusobivaid täiendavaid funktsioone. 1960. aastatel olid võtmesõnadeks Nõukogude Liidus ülemaailmse leviku ja rahvusliku tugimaa puudumise tõttu suurt populaarsust kogunud kunstkeel esperanto, mida on kasutatud kolmest käsikirjast kahes, ning nõukogude võimu toodud hüvede kirjeldamine. Teine iseärasus on see, et koostajad kippusid sageli liialdama raamatusse lülitatud teabega, tehes neid nii, nagu oleks tegemist pea viimase väljaandega liivi raamatuloos. Asjaolusid arvestades on selline lähenemine ka arusaadav.

9.1. Esperantisto en Latvio ĉe livoj (1966)

Čače Ints, Dambergs Pēteris, Grīva Hilda 1966.

Esperantisto en Latvio ĉe livoj. Pumpuri. (Ms). 21 x 29,7cm (A4). 706 lk.

Pärast II maailmasõda oli liivikeelsete raamatute väljaandmine pea mõeldamatu. Siiski üritati kasutada kõiki vähegi lootustandvaid võimalusi ja nii jätkus liivikeelsete käsikirjade koostamine vahelduva eduga ka nõukogude perioodil. Mahukaim ja väljaandmisele kõige lähemal olnud sel perioodil¹⁴⁹ valminutest on käsikiri, mida tavaliselt tuntakse „Esperanto sõnastiku“ nime all, kuid mille ametlik nimetus on „Esperantisto en Latvio ĉe livoj“¹⁵⁰ („Esperantist Lātis liivlaste juures“). Selle autoriteks on tiitellehel märgitud Ints Čače¹⁵¹, Pētōr Damberg¹⁵² ja Hilda Grīva (ČDG 1966: 3).

Kuigi käsikirja koostamine oli ilmselgelt suur ettevõtmine, on avaldatud allikates seda mainitud vaid mõnel korral. Esimesena mainib seda E. Vääri (Vääri 1970: 299) kui esperanto-lāti-liivi sõnaraamatut, kuid tähtsaim mainimine, millele on tuginenud ka hilisemad uurijad, on raamatu ühe autori P. Dambergi artiklis liivi keelekorralduse kohta (Damberg 1978: 71–72; 81), kusjuures ükski kirjutis seda käsikirja ei kirjelda¹⁵³.

Allikas on haruldane. Vastavalt käsikirjas olevale omanike nimekirjale on see valmistatud vaid seitsmes eksemplaris, mille omanikud on käsikirjas ka loetletud: 1. Rahvusvaheline esperanto muuseum – Viin, Austria; 2. Nõukogude Liidu esperanto muuseum – Ivankovitši, Ukraina; 3. Lāti esperantoklubi – Rīia, Lāti; 4. Hilda Grīva, liivi keele õpetaja – Talsi, Lāti; 5. Pētōr Damberg, liivi keele õpetaja – Katvari [küla Limbaži linna ümbruses], Lāti; 6. Ints Čače raamatukogu – Pumpuri [Jūrmala linnaosa], Lāti; 7. Lāti NSV Teaduste Akadeemia Fundamentaalaramatukogu Jānis Misiņši osakond – Rīia, Lāti (ČDG 1966: 5).

Omapärane on asjaolu, et omanike loetelus on mõlema liivi soost autori puhul märgitud ka nende amet – liivi keele õpetaja. Mõlemal oli küll olemas õpetajaharidus ja mõlemad töötasid käsikirja koostamise ajal pedagoogidena,

¹⁴⁹ Alates II maailmasõja lõpust kuni kirjakeele funktsiooni muutumiseni aastal 1972.

¹⁵⁰ Kuigi käsikirja algne kavand (so liivi keele tutvustamine lāti- ja esperantokeelsele lugejale, millele viitab juba allika nimi) lubab kahelda selle vastavuses käesolevas uurimuses toodud liivi kirjakeele allika definitsioonile, on ilmne, et selle valmistamisel osalenud emakeelsed liivlased on peaausjalikult käsitlenud allikat kui väljaantavat liivikeelset (ja seega ka primaarselt emakeelsete liivlaste kasutatavat) teksti, milles lāti ja esperanto keelel on vaid kõrvaline roll, mistõttu tuleb allikat lugeda käesoleva uurimuse definitsioonile vastavaks.

¹⁵¹ Lāti luuletaja J. Rainise näidendi „Mīla stiprāka par nāvi“ („Armastus surmast tugevam“) esperanto keelde tõlkimisega tuntuks saanud lāti esperantist, pärit Ventspilsist, mis seletab ka huvi liivlastega seotud temaatika vastu.

¹⁵² Tiitelleht on esperantokeelne, seega originaalis on esitatud on P. Dambergi nime lāti keelne variant Pēteris Dambergs.

¹⁵³ Erandiks on üks käesoleva kirjutise autori töö (Ernštreits 2002).

kuid liivi keele õpetajaks poleks nad saanud olla, kuna pole teada, et käsikirja valmimise paiku oleks liivi keelt kas või harrastusena õpetatud, rääkimata juba selle õpetamisest koolides. Küll aga tegutsesid mõlemad liivi soost autorid keelejuhtidena. Amet „liivi keele õpetaja“ on tõenäoliselt märgitud pelgalt eesmärgiga rõhutada autorite pädevust allika koostamisel.

Praeguseks on kindlalt teada kolme eksemplari asukoht. Hilda Grīva eksemplari pärandas tema õde liivi keelejuht Elfrīda Žagare oma tütrele Maija Norenbergale, kes elab alaliselt Riias. Läti NSV Teaduste Akadeemia Fundamentaalaramatukogu Jānis Misiņši osakonnale (praegu Läti Ülikooli akadeemiline raamatukogu¹⁵⁴) saadetud eksemplar asub sealsamas, mis annab lootust, et ka teised asutustele saadetud eksemplarid on neile tõepoolest kohale jõudnud ning võiksid olla säilinud.

Kolmanda, siin vaadeldud eksemplari leidis käesoleva kirjutise autor tuntud liivi keelejuhi Poulīn Kļaviņa juurest. Pärast tema surma läks eksemplar tema sõbranna, pikaajalise õpilase ja liivi keele õpetaja Dagmāra Ziemele kätte, kes elab samuti Riias. On raske üheselt otsustada, kellele kuulunud eksemplariga on tegemist, kuid võimalike omanike nimekirjast võib üsna kindlalt välja arvata eksemplarid saanud asutused. Seega võib tegemist olla I. Čāče või P. Dambergile kuulunud käsikirja eksemplariga. Kaks I. Čāče pitserit ja üks tema allkiri võiksid viidata sellele, et tegemist on I. Čāče kuulunud käsikirjaga, kuid allkirjad ja pitserid on antud teabe kinnitusteks, seega ei saa nende olemasolu põhjal kindlaid otsuseid teha. Samuti oleks P. Kļaviņa jaoks kergemini kättesaadav olnud kindlasti P. Dambergi eksemplar, kellega koos nad tegutsesid 1970. ja 1980. aastail kooris Līvlist, kus mõnevõrra tegelesid ka liivi keele õpetamisega. Käsikiri võis olla kasutusel õppevahendina, ent andmed selle tegelikust kasutamisest siiski puuduvad.

Käsikirja on köidetud ka retsensioonid, mille olemasolu fakti arvestades on üpriski tõenäoline, et peale eespool loetletud seitsme eksemplari võib leiduda ka teisi, varem valminud ja retsensentidele läbivaatamiseks saadetud variante, samuti võivad olla käibel ka mingid tööversioonid. Kindlalt osutab selliste tööversioonide vähemalt kunagisele olemasolule käsikirja omanike loetelu all esinev esperantokeelne kirjutis: „Sēpa eldonu – augustu 1966“ („Seitsmes väljaanne – august 1966“, ČDG 1966: 5) ja P. Ariste retsensioonis esinev viide tema käsutuses olnud ja tema märkustega leheservadel täiendatud eksemplarile (ČDG 1966: 17). Siiski puuduvad kindlad andmed selle kohta, kas mõni tööversioonidest on ka säilinud.

Allikas on roheliste kõvade kaante vahele köidetud raamatukujuline masinaga paljundatud A4 suuruses käsikiri. Selle kaanel on kullatrükis kiri „LIVA“, mis tõenäoliselt viitab ka käsikirjas endas kohati kasutatud alternatiivsele ČDG 1966 nimetusele „Liva Libro“ (‘liivi raamat’). On ilmselge, et see pole esimene kirjutusmasinal trükitud eksemplar, trükikvaliteedi järgi otsustades on pigem tegemist kolmanda või neljanda koopiapaberi abil valmistatud koopiaga. Käsikirja trükkijaks oli nähtavasti Ints Čāče, kui omanike

---

¹⁵⁴ Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka

loetelu all olevat lauset „Aperigis tajpe – Ints Čače“ selliselt tõlgendada. Ka käsikirja loomise initsiatiiv paistab olevat tulnud just temalt (Karma 1981: 131).

Allika pikkuseks on 353 reaalist masinakirjalehte ehk 706 lehekülge ja kaks tavapaberist kaitsekaant. Siiski on erinevates kohtades märgitud käsikirja pikkus ülaltoodust erinev. Allika enda sisukorras käsikirja tagaosas on selle pikkuseks märgitud 519 lehekülge. Sellesse lülitatud Tõnu Karma, Marta Rudzīte ja Daina Zemzare soovitus esitatakse käsikirja pikkuseks 222 lehte (ČDG 1966: 7). P. Damberg märgib oma artiklis selle pikkuseks 188 lk (Damberg 1978: 1). Näib et erinevuste peamiseks põhjuseks on asjaolu, et tegemist on olnud erinevas valmimisjärgus ja erineval kujul vormistatud variantidega. Käsikirja enda sisukorras esineva lehekülgede arvu tegelikkusest erinevuse põhjus on aga ilmselt teine. Terves käsikirjas on tekst trükitud ainult ühele lehepoolele, välja arvatud paar juhuslikku erandit. Lehekülgede kokkuarvutamisel on aga mõningaid tühje lehepöördeid lehekülgedena arvestatud, mõningaid mitte, nt peatükk „Metsloomad“ moodustab füüsiliselt kolm lehte (kuus lehekülge, kuna tekst on ühel poolel ja füüsiliselt kolmel leheküljel), kuid vastavalt sisukorrale on selle pikkuseks märgitud neli lehekülge (kaks lehte)¹⁵⁵.

Allikas koosneb järgnevatest osadest: tehniline informatsioon (tiitellehed, omanike nimekiri) viis lehte; retsensioonid (kaks P. Ariste soovitust, Läti Riikliku Ülikooli dotsendi Marta Rudzītise [Rudzīte], samuti Tõnu Karma ja Daina Zemzare soovitus, märkus kirjandustalitusest saadud kirja kohta) 14 lk; kirjeldused (liivlased, Liivi rand, transpordivahendid jms) 59 lehte; grammatika 30 lehte; sõnavara (teemade lõikes) 101 lehte; vestmik (temaatiliselt) 65 lehte; liivi luule antoloogia 37 lehte; mängukaardid (kaardimängust) 4 lehte; bibliograafia 13 lehte; lisa (lätikeelne artikkel liivlastest) 10 lehte; sisukord 15 lehte. Kõik osad peale kahe on kolmes keeles alljärgnevas järjestuses: liivi-läti-esperanto. Tehniline info on ainult esperanto keeles ja lisa on ainult lätikeelne.

Teine osa – retsensioonid – annab teavet allika valmimisest ja väljaandmisplaanidest, mille kohta mujal andmed praktiliselt puuduvad. Esiteks selgub retsensioonidest, et käsikiri on mingil kujul olnud valmis juba enne 10. oktoobrit aastal 1959, millest saame teada P. Ariste kahelauselise retsensiooni ära kirjutamisest (ČDG 1966: 6). Sellele järgnevast 1964. aasta 27. veebruariga dateeritud T. Karma, M. Rudzītise ja D. Zemzare retsensioonist¹⁵⁶ nähtub, et neile retsenseerimiseks esitatud variandis on tekst paralleelselt kolmes keeles: esperanto-läti-liivi. Samas on esitatud ettepanek korrastada tekst vastupidises järjekorras, s.o liivi-läti-esperanto (ČDG 1966: 11), mida 1966. aasta variandis on juba tehtud. Samuti selgub retsensioonis esitatud sisukorra võrdlemisel 1966. aasta variandiga, et 1964. aasta variandis on tekst olnud ainult kuueosaline,

¹⁵⁵ Arvestades erinevusega füüsiliste lehekülgede ja käsikirja sisukorras märgitud lehekülgede arvu vahel, samuti asjaolu, et käsikirjas endas pole leheküljed nummerdatud, esitatakse lihtsuse mõttes edaspidi käsikirja sisukorrale vastav numeratsioon, lisades lehekülje numbrile „k“, mis peaks tagama kasutajale piisavalt täpse viite.

¹⁵⁶ Retsensiooni lõppu on I. Čace lisanud: „Käesoleva SOOVITUSE sain Läti NSV Teaduste Akadeemia KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUDI direktori JĀNIS KALNIŅŠI käest isiklikult 23. märtsil 1964. aastal kell 13 – Esmaspäeval.“

seega on 1966. aasta varianti täiendatud järgnevate osadega: retsensioonid, mängukaardid ja lisa.

Samuti on retsensioonis tehtud ka muid ettepanekuid käsikirja kohta, millest sisse viidud tundub olevat vaid viimane – täiendada liivi luule antoloogia osa mõne rahvalauluga, sh K. Marksi kirjanduslikus pärandis esineva liivi rahvalauluga „Knaš neitst, vāldapuķkōz“ („Ilus neiu, valge lill“, ČDG 1966: 12). Kolmanda retsensiooni autoriks on taas P. Ariste, kes vihjab, et ta on kord juba seda käsikirja retsenseerinud. Tema teine retsensioon on dateeritud 30. oktoobriga aastal 1964 ning on valminud Tartus (ČDG 1966: 17). Mõlema viimase retsensiooni autorid loevad raamatu põhilisteks puudusteks „mõningaid fakte liivlastest, liivi ajalooast ja elust raamatu sissejuhatustes, mis ei vasta tõele“. Samuti on mõlema retsensiooni autorid üksmeelsed, et „bibliograafia töö lõpus on desorienteeriv ja seal on mainitud töid, millel liivlastega pole seost“ (ČDG 1966: 12, 17).

Retsensioonide taga on esperantoklubi rohelise pealdisega blanketil veel üks lehekülg osalt esperanto ja osalt läti keeles, mille algtekst¹⁵⁷ pärineb I. Čače poolt 25. detsembril 1964 kell 13.13 [Läti NSV] Kirjanduse Peatalitusest saadud kirjast, mis on lisatud T. Karma, M. Rudzītise ja D. Zemzare varem kirjutatud retsensioonile. Kirja valmimise kuupäevaks on 23. detsember 1964. aastal ja selles on öeldud: „Pärast autorite poolt tehtud parandamist ja täiendamist töö käsikirjaga tutvunult võib öelda, et tööd on küll osaliselt täiendatud, kuid pole ära redigeeritud, tõenäoliselt ei suuda autorid oma tööd avaldamiseks ette valmistada. Selleks, et töö saaks teha kättesaadavaks kõigile huvilistele niihästi meil kui ka väljaspool meie maa piire, tuleb leida kvalifitseeritud toimetaja, tähendab toimetajad, kes võtaksid enda peale töö väljaandmiseks ette valmistada.“ Samas on ka I. Čače märkus selle kohta, et 13. jaanuaril 1965. aastal on toimetajaks määratud Läti Riikliku Ülikooli dotsent Marta Rudzītis (ČDG 1966: 19).

Killukeksi allika valmimise kohta on võimalik aimata veel ühest käsikirja huvitavast omadusest. Nagu eespool öeldud, on kogu tekst trükitud vaid ühele lehepoolele. Siiski on mõned lehed tõenäoliselt kirjapaberi puudumise tõttu võetud taaskasutusele ja neile on jäänud teksti muudest käsikirjadest, nt Jānis Rainise esperantokeelse eluloo tiitelleht, väljavõtted S. Maršaki loomingust jt. Nende seas leidub ka „Esperanto sõnaraamatu“ tiitelleht autorite nimedega, kuid selle allosas on aastaarv 1961 (ČDG 1966: 31k). See paneb mõtlema, et ka sel aastal võis valmida üks käsikirja töövariantidest.

---

¹⁵⁷ Tegemist on tekstiga, millest on ära kirja teinud Ints Čače, varustades selle oma märkustega.

Keel

Arvestades käsikirja valmimisaega ja -asjaolusid, oleks üsna loomulik oodata sellest teise maailmasõja eelsete ja üsna stabiilseks kujunenud põhimõtete järgimist. Ka üks käsikirja autoreid P. Damberg viitab oma artiklis liivi keelekorralduse kohta samale – „lugemike¹⁵⁸ ning kuukirja „Līvli“ jaoks välja töötatud kirjaviisile, mida kasutades on valminud ka ülalmainitud masinakirjalised liivikeelsed teosed 1960. aastail [ČDG 1966; LL s.a.; Fitoterapia s.a.]“ (Damberg 1978: 81). Siin tuleb küll lisada, et lugemike ortograafia on Līvli ortograafiast üpriski erinev, kuid omast kohast on Dambergil neile korraga viidates sellegipoolest õigus.

(t1; t2; t9) 1930. aastate lõpu allikatega on käsikirjal üpriski palju sarnast. Esiteks kasutatakse selles ainult idaliivi murret – käsikirja ainsas lääneliivi päritolu tekstis, milleks on luuletaja Valkti (Jāņ Belte) luuletus (305¹⁵⁹), ei esine mingeid läänemurde tunnuseid. Ka allikas esitatud liivi keele tähestik (7) näitab, et foneemid on selles esitatud täpselt samuti nagu näiteks Uues Testamendis (ÜT 1942), mis viimase, osalt veel II maailmasõja eelse väljaandena mõnes mõttes koondab selle ajastu kirjakeele või vähemalt ortograafia arengute tulemusi. Samasugused põhimõtted leiduvad ka mõnede teiste vaadeldud tunnuste¹⁶⁰ osas (vt muud tunnused).

(t21) Mõned põhimõtted lähevad siiski Uue Testamendi keelest lahku. Nii esineb käsikirjas 1930. aastate allikates üldiselt kasutatud sidesõna *aga*¹⁶¹ ‘aga’ asemel lätipärane sidesõna *bet* (XIII). Selles osas jätkab P. Damberg ilmselt oma lugemikus alustatud traditsiooni eristada sõnu *bet* ‘aga’ liivi algupärasest sõnast *aga* ‘või’.

(t15) Muutusi on ka tegijanime käänamismalli valikul. Kui Uues Testamendis esineb üksnes *z*-tunnuseta vorm (muudes 1930ndate allikates, sh P. Dambergi lugemikus kas *z*-tunnuseta vorm või samaaegselt nii *z*-tunnusega kui *z*-tunnuseta vorm), siis käsikirjas on valdavalt mindud üle *z*-tunnusega vormile (*lōlajist* (XL) ‘lauljate’; *daņtšijist* (XL) ‘tantsijate’; *deklamiertijist* (XL)

---

¹⁵⁸ Silmas on peetud 1920. aastate esimesel poole Akadeemilise Emakeele Seltsi poolt välja antud lugemikke.

¹⁵⁹ Kuna käsikirjas jooksev numeratsioon puudub ja sisukorras näidatud numeratsioon ei vasta tegelikule lehtede arvule, vastavad käesolevas peatükis esitatud viitenumbrid numbrile, millega sisukorras on viidatud lehele, kus sõna asub, kui aga sisukord konkreetsele lehele ei viita, siis eelmisest viidatud lehest füüsiliste lehtede arvu võrra suurendatud numbrile (tühje lehti pole arvestatud). Selliselt saadud number ei pruugi küll kokku langeda numbriga, mille saate järgmisest sisukorras viidatud lehest tagasi lugedes.

¹⁶⁰ Tunnused on peaaesjalikult võetud liivi keelde tõlgitud soovitustest ja sissejuhatuses, mis peaksid näitama kõige uuemat seisust ning kujutavad endast käsikirja suuremast osast erinevalt seotud teksti.

¹⁶¹ Kuigi sõna *aga* ‘või; ehk’ on algupärane liivi sõna, on selle tähendus ‘aga’ ilmselt laenatud eesti keelest läti laenu *bet* asendamiseks. Selle kasutamise alguseks tuleb pidada ajakirja Līvli ilmumist aastal 1931.

‘deklameerijate’, allikas esinevad harva ka erandid – *roppijid* (135) ‘roomajad’, ühtlustades selliselt *-i* lõpuliste sõnade käänamismalli üldisemalt. Samasuguse lahenduse leiame ka kahest 1920. aastate lugemikust (LL1924; LL 1926) ja O. Looritsa grammatika terminite käsikirjas (LKS s.a.).

(t13) Erinev on ka morfoloogilise põhimõtte rakendamine heliliste ja helitute konsonantühendite puhul. Samuti nagu Uues Testamendis on tuletistes (*lagtõb* (XL) ‘levitab’; *ižkiz* (XLIV) ‘omaette’), liitsõnades (*Ūdkyla* (XLIV) ‘Ūžkilā GSg’; *kūožpēlist* (LXXIV) ‘kohalikud’; *ummizsõna* (13) ‘omadussõna’) ja muutvormide puhul klusiilide ühendites (*jõgta* (XLI) ‘liiva’; *kādstō* (LXXIII) ‘käest’; *abkōks* (LXXIII) ‘abiga’) kasutatud morfoloogilist põhimõtet, ent erinevalt uuest testamendist ja enamikust 1930. aastate allikatest, mis *z* ~ *s* ning *ž* ~ *š* puhul kasutavad foneetilist põhimõtet, on käesolevas käsikirjas seda rakendatud vaid osaliselt ning selle kasutus pole järjekindel.

i-lõpuliste noomenite muutvormides on foneetilise põhimõtte rakendamine regulaarne (*kõlbatijist* (XIII) ‘kasutajad’; *lōlajist* (XL) ‘lauljate’; *daņtšijist* (XL) ‘tantsijate’), samuti *z*-lõpuliste noomenite partitiivis (*kāngast* (23) ‘kangast’), kuid tegusõnade minevikutunnustes esinevad helilised/helitud ühendid ebajärjekindlalt (*jelist* (XXXIX) ‘elasid’; *suođikšist* (XXXIX) ‘sõdisid’; *izt vōitō* (LXXIV) ‘ei võinud’; *izt tietō* (LXXV) ‘ei teinud’; *ȳrgizt* (LXXXVII) ‘hakkasid’), mis viitab siiski osalisele morfoloogilise põhimõtte rakendamisele. *ž* esinemisel on minevikutunnustes helilise konsonandi ja seega ka morfoloogilise põhimõtte kasutus korrapärane (*vīžtō* (LXXIII) ‘viisid’; *vōižtō* (LXXIV) ‘võisid’). Morfoloogilise põhimõtte kasutamine meenutab üldiseloolumult ajakirja Līvli Jelgava perioodil kasutatud põhimõtet (vt 5.2).

(t4) Kõige üllatavam käsikirja ortograafia erinevus nii Uue Testamendi kui ka enamiku 1930. aastate allikate ortograafiast on aga seotud polüftongide tähistamisega. Nii on üliühikete esikomponentidega *i* ja *u* polüftongide puhul diftongides kõik komponendid tähistatud (*pierrō* (XV) ‘peale’; *suoddō* (XV) ‘sõda PSg’) nagu uues testamendiski, kuid triftongi *ieu* puhul on viimane komponent muudetud poolvokaaliks (*kievtōb* (229) ‘köhib’; *tievōb* (XIII) ‘teada, teatav’; *tievdmiēd* (XIII) ‘teadlased’; *lievdōs* (LXIII) ‘leides’). Sarnane on areng osalt olnud ka triftongi *uoi* puhul, kus viimane komponent on osadel juhtudel samuti poolvokaaliks tõlgendatud (*kuojgid* (LXXXVII) ‘laevad’), kuid siin on valdavad siiski vormid, milles kõik triftongi komponendid on tähistatud (*tuoimōs* (XIII) ‘toimetades’; *tuoimist* (LXXXVII) ‘toimisid’). Sarnane üliühikese esikomponendiga polüftongide esitamise skeem oli kasutusel ainsana veel ka ajakirja Līvli Jelgava perioodil (Līvli A, vt 5.2).

(t6) Eelnevaga on ilmselt seotud ka üllatav *u*-lise komponendi tähistamine *u*-lõpulistes katketa diftongides *v*-ga (*tāvz* (249) ‘täis’), mis on 1930. aastate allikatest iseloomulik vaid LSSLi kalendritele (RÄ 1932, 1933) ja 1933. aasta lauluraamatule (LKL 1933).

(t7) Uuest Testamendist erinevad ka pikendatud esikomponendiga polüftongide kvantiteedi esitamispõhimõtted. Diftongide puhul on kvantiteet läbivalt esitatud (*mūoštajist* (XIII) ‘oskajad’; *kīel* ‘keeled’; *tȳtōbōd* (XIII) ‘töötavad’), kuid diftongi *āi* puhul on teine komponent enamasti tõlgendatud poolvokaalina

(*ājnagist* (XIII) 'ainsad'). Samamoodi on tõlgendatud ka triftongi *ūoi* lõpu-komponenti (*tūojmōb* (LXXIV) 'toimub'; *rūojkōm* (LXXXVII) 'kiirustame'), kuid siin esineb ka varieerumist (*rūoikōn* (XXXIX) 'kiirustanud'). Nii kasutatud põhimõtted kui ka täheldatud varieerumine langevad kokku 1929. aastal ilmunud lauluraamatu joontega (LKL 1929, vt 4.4).

(t18) Käsikiri on üks suurimaid uudissõnade allikaid liivi kirjakeele ajaloos. Erinevalt teistest allikatest, milles uut sõnavara esitatakse seotud teksti sees (nt ajakiri Līvli), leidub käesolevas käsikirjas uut sõnavara nii tekstides kui ka sõnaloendites.

Käsikirjas leiduv sõnavara esindab kõikvõimalikke uudissõnade saamise mooduseid. Uutest laenudest esineb ohtralt rahvusvahelisi laensõnu, mis enamikus on läti keele vahendusel laenatud (*esperantist* (XI) 'esperantist'; *manuskript* (XI) 'käsikiri'; *parallel* (XI) 'paralleelselt'; *leksik* (XI) 'leksika'; *rekomendatsij* (XI) 'soovitus', vrd lt *rekomendācija*; *tseremonij* (XXXIX) 'tseremoonia', vrd lt *ceremonija*; *teritorij* (XXXIX) 'territoorium', vrd lt *teritorija*). Need sõnad kajastavad läti keeles üldlevinud põhimõtet tarvitada eriti terminoloogias ulatuslikult tuletiste asemel rahvusvahelisi laensõnu. Vähemal määral esineb eesti keele vahendusel tehtud rahvusvahelisi laene (*konstatiertōd* (XL) 'konstateeritud', vrd lt *konstatēt*; *deklamiertijist* (XL) 'deklameerijate', vrd lt *deklamēt*) ja tavalisi laene eesti keelest (*rada* (XI) 'rida', vrd ee *rada*; *nīnō|ruzud* (XLIV) 'linnavaremed', vrd ee *rusud*; *pāž* (XLIII) 'paas, paekivi'; *tūor|ainōd* (177) 'toorained').

Samas võib täheldada, et uusi laene on mõnikord kasutatud juba varem tehtud laenude või isegi liivi algupäraste sõnade asemel (*rada* (XI) 'rida' pro *jadā*; *statsijs* (249) 'jaamas' pro *īemōs* (LJ s.a.: 27); *pāvest* (XXXIX) 'paavst' pro *pāvst* (LL1922: 10); *armijōks* (XXXIX) 'armee' pro *suodavāg*; *Baltij mier* (XXXIX) 'Läänemeri' pro *Ida mier* (LJ s.a.: 3) 'Läänemeri' pro *Sūr mer*).

Palju on eesti keele eeskujul loodud liitsõnu (*kāddō|sōdōb* (XII) 'kättesaadav'; *sīen|jūs* (XII) 'seejuures'; *vastuks|pēdis* (XII) 'vastupidises'; *vastō|rōkandimist* (XIII) 'vasturääkivust'; *puoj|profesij* (XIII) 'põhiametid'; *jeddō|tunnōd* (XIII) 'ettetulnud') ja muid liivi keele baasil valminud uudissõnu (*jedantijist* (XL) 'esindajat'; *kuodandimi* (215) 'majandamine'; *ummist* (193) 'omadused'; *nādmist* (187) 'nähtused'; *eldōd* (73) 'voorused').

(t19) Üliproduktiivsed on sõnade tuletamisel tuletusliited. Siin võiks näitena tuua sõnu, mis esinevad peatükis „Inimese omadused ja voorused“: *lōpsnit* (75) 'lahkus', vrd lv *lōpsnā* 'lahke'; *ustōmi* (75) 'truudus', vrd lv *ustōb* 'sõber'; *ōigim* (75) 'õigsus', vrd lv *ōigi* 'õige'; *abit* (76) 'abivalmidus', vrd lv *ab* 'abi'; *rištingit* (76) 'inimlikkus', vrd lv *rišting*; *vāldimōz* (76) 'vabadus', vrd lv *vāldiņ* ~ *vāldiž* 'lahti'; *kūldzit* (76) 'kuulekus', vrd lv *kūlō* 'kuulda'; *sydalim* (77) 'südamlikkus', vrd lv *sidām* 'süda'; *āinagōm* (77) 'üksildus', vrd lv *āinagi* 'ainus'; *leb|pāistamit* (77) 'lābipaistvus', vrd lv *leb* ~ *lebbō* 'läbi', *paistō* 'paista').

Kokkuvõtvalt saaks allikas esinevate uudissõnade soetamise ulatust ja mitmekesisust illustreerida järgneva loendiga, mis esineb käsikirja lehtedel XCIII – XCIV:

„Mādlōm koks sellizi nimidi: a) post ja pasažier kuojgid; b) kōp kuojgid; c) rānda kuojgid; d) tankkuojgid; e) vālkalad kuojgid; f) vejimiz trālers; g) dreifkuojgid; h) pāstamiz kuojgid; i) kōpikšimiz kuojgid; j) kābōlkuojgid; k) šleppōrd; l) motorlōjad; m) boggōrd; n) kalamie kuojgid; o) līnijkuojgid; p) tapōlkuojgid; r) bāzkuojgid; s) kīldkuojgid; t) torpedkuojgid; u) fregatkuojgid; v) viedallist lōjad; w) drednoutōd; x) jeijmurdajid; y) atomkuojgid; z) gratsiozōd jahtōd; ž) kosmoskuojgid.“

‘Meenutagem kas vōi selliseid nimetusi: a) posti- ja reisilaevad; b) kaubalaevad; c) rannalaevad; d) tankerlaevad; e) vaalapūūgilaevad; f) kalapūūgi-traalerid; g) triivlaevad; h) päästelaevad; i) kaubanduslaevad; j) kaabellaevad; k) puksiirid; l) mootorpaadid; m) bagerid; n) kalalaevad; o) liinilaevad; p) lahingulaevad; r) baaslaevad; s) soomuslaevad; t) torpeedolaevad; u) fregatid; v) allveelaevad; w) drednoodid; x) jäämurdjad; y) aatomlaevad; z) graatsilised jahid; ž) kosmoselaevad.’

Allikas esinevaid uudissõnu üldiselt hinnates tuleb siiski nõustuda käsikirja retsenseerinud Paul Aristega: „Töös endas on sellised peatükid, näiteks loomade ja taimede nimede osas, kus autorid on andnud ka selliseid liivi keele sõnu, mis on järgi tehtud üksnes selleks, et esperanto sõnal oleks vaste. Ma arvan, et selliseid uudistusi pole selles töös vaja. Nad ei näita tänapäevast liivi keelt“ (ČDG s.a.: XX).

Muud tunnused: (t3) 1) ●, 2) ●; (t5) *Vž* (ežmōks (XIII) ‘esiteks’; *vežžist* (LXII) ‘vesised’; *ležgōl* (LXIII) ‘lähedal’; *kež* (59) ‘käsi’); (t8) lühike (*tuontō* (38) ‘tuhat’; *tiemō* (45) ‘tegema’); (t11) üksikkonsonant (*kym* (37) ‘kümme’; *kuoŭ* (60) ‘kott’; *voŭ* (75) ‘ōnn’); (t12) ●; (t10) konsonant (*eŭtš* (XIII) ‘enda’; *tāpiŭŭimiži* (XIII) ‘laenamisi’); (t14) foneetiline (*vieta* (227) ‘vett’; *mieta* (234) ‘mett’); (t16) regulaarne (*kōlbatōmōt* (XIII) ‘kasutamata’; *nāmōt* (55) ‘nähtamatu’; *naimōt* (82) ‘naist võtmata’); (t17) regulaarne (*ājgastōl* (XXXIX) ‘aastal’; *juondimizōl* (XXXIX) ‘juhtimisel’; *jōval* (XLII) ‘paremal’; *kūoltal* (XLII) ‘kaldal’); kõik väliskohakäänded on esitatud käänamisnäidetes regulaarsetena; (t20) ●; (t21) 1) *ja* (XIII), 2) *bet* (XIII), 3) *ilmō* (XIII), 4) ●; (t22) 1) *ūob* (XIX), 2) *um*, (XIII), 3) *ātō* (XIII); (t23) teisendatud (*Vīdeman* (XIII) ‘Wiedemann’; *Tšatše* (XIII) ‘Čače’).

9.2. Fitoterapia (1959–1967?)

Damberg, Pētōr, Ints Čače s.a. Fitoterapia. (Ms). 21 x 29,7 cm (A4?)

P. Dambergi ja I. Čače koostatud kolmkeelse (esperanto-läti-liivi) raamatu „Fitoterapia“ („Fütoterapia“) käsikirja pole ma seni juhtunud nägema. Selle olemasolu tõendavad küll usaldusväärsed andmed, kuid ettekujutus selle sisust on paraku vaid väga umbkaudne ja paljuski oletuslik.

Esmakordselt mainib „Fitoterapia“ käsikirja üks selle kaasautoritest P. Damberg oma artiklis liivi keelekorraldusest, kus ta kirjutab selle kohta järgmist: „1960. aastail valmis käsikirjas kolm teost: P. Dambergi koostatud liivi

lugemik (39 lk.), I. Čače, P. Dambergi ja H. Grīva koostatud esperanto-läti-liivi vestlussõnastik (188 lk.) ning I. Čače ja P. Dambergi „Fitoterapia“ (samuti paralleelselt esperanto, läti ja liivi keeles)“ (Damberg 1978: 71–72).

Järgmisena mainib „Fitoterapiat“ T. Karma oma kirjutises, mis on pühendatud P. Dambergi 70. juubelisünnipäevale. Teave, mis pärineb ilmselt eelmises lõigus vaadeldud ja T. Karma enda redigeeritud P. Dambergi artiklist, on seekord veidi erinevalt sõnastatud: „1960. aastail koostas ta [P. Damberg] uue liivi lugemiku käsikirja (39 lk.) ja hoolitses ka liivi päritoluga esperantisti, vana trükitoölise Ints Čače initsiatiivil tekkinud esperanto-läti-liivi vestmiku (188 lk.) ja samas vormis koostatud „Fitoterapia“ liivikeelse osa eest“ (Karma 1981: 131).

Kolmandana mainib kõnealust käsikirja paarkümmend aastat hiljem V. Šuvcāne juba P. Dambergist kirjutades: „Ta [P. Damberg] koostas liivi lugemiku (1935. a), (...) koostas või oli kaasautoriks mitmele teisele väljaandele: „Liivi rahvalaulud“ (1981, rotaprint), „Esperanto-läti-liivi sõnaraamat“ (1978, käsikiri), väljaanne „Filoterapia“ (seitsmekümnendad aastad, masinkiri)“ (Šuvcāne 1990: 34).

Käsikirja valmimise aeg on seega raskesti tuvastatav. V. Šuvcāne poolt esitatud dateering tundub siiski üpriski kahtlane, kuna tema artiklis ei vasta tegelikkusele „Liivi rahvalaulude“ kogumiku ilmumise aeg (1980) ega ka ČDG valmimise aeg (1966). Ka on „Fitoterapia“ muutunud „Filoterapiaks“ ja käsikirjast on saanud väljaanne. Seega võib dateering, kui umbkaudne see ka poleks, tugineda üksnes P. Dambergi andmetele ja neid dubleerivatele T. Karma andmetele, mis kinnitavad käsikirja valmimisajana 1960. aastaid.

P. Dambergi esitatud andmeid vaadeldes tuleb järeldada, et kolm mainitud 1960ndatel valminud käsikirja ei ole esitatud kronoloogiliselt (lugemik valmis pärast aastat 1965 (vt 5.3), tegelikult pärast ČDG-d), seega võis „Fitoterapia“ valmida mis tahes ajal 1960. aastate vältel. Ka T. Karma ei ole esitanud käsikirja kronoloogiliselt. Siiski on „Fitoterapia“ valmimisega võimalik veidi kitsendada kahel põhjusel: esiteks tundub, et oma kolmekeelse ülesehituse poolest (esperanto-läti-liivi) peaks „Fitoterapia“ olema tihedalt seotud ČDG-ga ja koostööga esperantist I. Čačega (1967. aasta lugemik on juba puhtalt ükskeelne); teiseks on raske uskuda, et „Fitoterapia“ oleks eelnenud ČDG-le, mis tundub olevat pikaajalisem ja märksa tõsisem ettevõtmine. Neid väiteid toetab ka eelnevalt ära toodud T. Karma „Fitoterapia“ iseloomustus. Ka ČDG-s esinev ulatuslik taimede, sh ravimtaimede, haiguste ja kehaosadega seotud sõnavara viitab sellele, et „Fitoterapia“ on üpris suure tõenäosusega ČDG-st välja kasvanud ja on selle loomulikuks jätkuks, mitte ei eelnenud sellele. Kuna on teada, et ČDG esimene töövariant oli valmis juba 1959. aastal, võib „Fitoterapia“ valmimise ajaks üpris suure tõenäosusega pidada ajavahemikku 1959.–1967. aastani, kusjuures usutavam on valmimisaja langemine selle perioodi teise poolde – pärast 1964. või isegi 1965. aastat, kui põhitöö ČDG koostamise ja toimetamise kallal oli juba suuremas osas lõpetatud.

„Fitoterapia“ käsikirja on P. Dambergi juures näinud temaga pikka aega koostööd teinud liivi keele uurija Tiit-Rein Viitso. Tema sõnul kujutas

„Fitoterapia“, mida P. Damberg talle näitas, endast küllaltki õhukest A4 formaadis masinakirjalist käsikirja, mille sisse ta ei vaadanud. T.-R. Viitso kirjeldusest lähtuvalt ületas see käsikiri oma mahult vaevalt LL s.a. (lisaks pidi „Fitoterapia“ olema kolmkeelne).

Raamatu teemat – fütoteraapiat (teisisõnu taimeteraapiat ehk taimeravi) ja ülalmainitud asjaolusid arvestades võib järeldada, et „Fitoterapia“ käsikiri ei ole ulatuslik, sisaldab peamiselt traditsioonilist sõnavara (taimed ja nende kasutamine erinevate haiguste raviks) ning dubleerib üpris suure tõenäosusega ČDG-s leiduvat vastavateemalist sõnavara, jätkates muus osas ČDG ja varasemate allikate keelekorralduslikke traditsioone.

Näib, et ka P. Damberg ise ei omistanud „Fitoterapiale“ käsikirjana olulist rolli, millele viitab asjaolu, et tema kirjutises pole erinevalt kahest muust allikast „Fitoterapia“ puhul esitatud isegi selle mahtu, rääkimata muudest andmetest.

9.3. Liivi lugemik (1967?)

**Pētõr Dambergi koostatud Liivi lugemik, mida oli nõu välja anda Eestis eri rmt-na 1960-ndail aastail (post 1967) < PD 150874. [1967] (Ms).
21 x 29,7cm (A4). 39 lk.**

1960. aastatel koostas Pētõr Damberg veel ühe liivikeelse lugemiku käsikirja. Seda on mainitud vaid mõnel korral: P. Dambergi enda artiklis liivi keelekorralduse kohta, milles ta kirjeldab lugemikku järgnevalt: „1960ndail aastail valmis käsikirjas (...) P. Dambergi koostatud liivi lugemik (39 lk.)“ (Damberg 1978: 71). Samuti mainivad seda lugemikku oma artiklis ka P. Dambergi eespool toodud kirjutise redigeerija T. Karma (Karma 1981: 131) ja E. Vääri (Vääri 1970: 299).

Pikemat aega olid need mainimised ainsaks viiteks käsikirja olemasolule. Kuid 2006. aastal ilmnes ühe liivi kirjakeele tutvustamisele pühendatud seminari käigus Riias, et mingi P. Dambergi koostatud lugemiku käsikiri leidub ka Lätis elava liivi keele kauaaegse uurija Tõnu Karma erakogus. Pärast sellega tutvumist selgus peagi, et tegemist on sama P. Dambergi mainitud lugemiku käsikirjaga.

Käsikirja masinakirjalehtede arv on täpselt 39, nagu P. Dambergi artiklis on mainitud. Käsikirjal puudub tiitelleht, kuid kaustalt, milles masinakirjalehed asuvad, võib lugeda järgmist: „Pētõr Dambergi koostatud Liivi lugemik, mida oli nõu välja anda Eestis eri rmt-na 1960-ndail aastail (post 1967) <PD 150874“.

Kaustale kirjutatud ridade kirjutaja pole teada, kuid küllalt suure tõenäosusega võib väita, et selles sisalduv teave pärineb lugemiku koostajalt – P. Dambergilt. Lõpus olev kood peaks viitama käsikirja üleandjale P. Dambergile [PD] ja üleandmisajale – 15. august 1974 [150874]. Kirjutis „post 1967“ tundub viitavat käsikirja valmimisajale.

Käsitirja tekstis on aga järgmised laused: „(..) tuleb tähele panna, et 1965. aasta kalasaak oli madal, ja kolhoos sugugi ei täitnud oma aastaplaani“ (LL s.a.: 5) ja „1965. aastal töötles vabrik 5667 tonni meie oma mere kala“ (LL s.a.: 7). Seega on võimalik väita, et lugemiku käsikiri ei valminud enne 1966. aastat – st valmis pärast seda, kui oli võimalik esitada kindlaid andmeid 1965. aasta plaani täitmise kohta, ja arvestades P. Dambergi enda dateeringut artiklis – ka mitte hiljem kui 1969. aastal, vastasel korral ei saaks käsikirja lugeda 1960. aastatel valminuks. Sellest vaatevinklist sobib võimalikuks valmimisaastaks 1967, kuid ühtlasi tekib ka põhjendatud küsimus – miks esitatakse 1967. aastal valminud käsikirjas aastavanust teavet, sest 1967. aastal oleks eeldatav esitada 1966. aasta andmeid. Samas on ka sellele võimalik leida selgitus, kui eeldada, et 1966. aastal valmis vaid üksik artikkel või ka terve käsikiri, kuid lõpliku kuju omandas see kirjutusmasinaga ümberkirjutatuna alles aastal 1967.

Sisu poolest on käsikiri mitmekesine ja ajastule küllalt iseloomulik nii palade valiku kui nende sisu poolest. Lugemik algab tuntud läti luuletaja J. Rainise sama tuntud ja „revolutsioonilise“ luuletusega „Murtud männid“ P. Dambergi tõlkes (lk 1). Järgneb allkirjastamata, kuid ilmselt koostaja P. Dambergi kirjutatud artikkel „Lootused täituvad“ elust Liivi rannas ja selle paranemisest pärast nõukogude võimu saabumist (lk 2–9), P. Dambergi kirjutis „Liivlaste vastuhakk“ liivlaste ülestõusust 1860. aastail (lk 10–13), samal teemal Ventspilsis elanud lavakirjaniku Herbert Dorbe kirjutatud näidendi „Olge tugevad Liivimaal!“ esimese vaatuse tõlge (allkirjastamata, lk 14–24), Enda Kallase artikkel „Üle mere läheme suguvendadele külla!“ eesti-liivi naabrussidemetest (tõlkija esitamata, lk 25–28), Mihhail Lermontovi kuulus luuletus „Puri“ (tõlkija P. Damberg, lk 29), Hilda Grīva kirjutis „Nii see oli siis“ noorusmälestustest ja laulmisest Liivi rannas sõdadevahelisel ajal (lk 30–33), P. Dambergi õe Vilma Silanagla artikkel „Liivi naised eile ja täna“ (lk 34–38) ning Juhan Liivi luuletus „Lumehelbeke“ P. Dambergi tõlkes (lk 39).

Keel

(t2; t9) Keeleliselt jätkab allikas valdavas osas 1966. aastal valminud käsikirja „Esperantisto en Latvio ĉe livoj“ ehk nn esperanto sõnastiku (ĈDG 1966) traditsioone. Allika ümberkirjutamiseks on ilmselt kasutatud kirjutusmasinat, milles on puudunud täht *ĉ*, sestap ei esine käsikirjas trükitehnilistel põhjustel kuskil *ĉ* ja *ĉ* – mõlema märgi asemel kasutatakse tavalist *o*-d. Samuti on raskusi ilmselt põhjustanud ka kahekordsete diakriitiliste märkide esitamine – see tähendab, et *ĉ* asemel on allikas läbivalt *ĉ* ja *ĉ* asemel *ĉ*. Need iseärasused ei viita aga mingisugusele ortograafia eripärale, vaid kajastavad üksnes tehnilisi probleeme. Muud vokaalid ja konsonandid on käsikirjas esitatud korrapäraselt.

(t4) Väikesi kõrvalekaldeid esperanto sõnastikust on märgata polüftongide esitamise osas. Kuigi kõigi ülilühikesi esikopponente *i* ja *u* sisaldavate polüftongide puhul on kõik polüftongi komponendid korrapäraselt tähistatud (*pierast* (2) ‘jaoks’; *suoda* (4) ‘sõja’; *kādtuoistonaim* (6) ‘kaheteistkümnepere GSg’;

tieutob aža (5) ‘muidugi’; *tuois* (30) ‘teises’, erandiks jääb endiselt *kuojgidoks* (1) ‘laevadega’), on diftongi *ieu* puhul leitud ortograafia seisukohast väga omapärane lahendus – nimelt polüftongi pikendamine poolvokaali lisamisel (*lieuvdon* (7) ‘leidnud’; *tieuvtob aža* (6) ‘muidugi’). (t6) Samasugune on areng ka katketa *u*-lõpuliste diftongide puhul kinnises silbis, kus *u*-le lisandub samuti *v* (*täuvtõbõd* (2) ‘täituvad’; *tjõrouvst* (2) ‘tõõrahva’).

(t7) Seevastu pikendatud esikomponendiga polüftongides on areng olnud osalt vastupidine – triftongist *ūoi* on poolvokaal viimase komponendi asemel kadunud (*rūoikob* (22) ‘kiirustab’), samas kui diftongi *āi* puhul on see endiselt alles (*ājgastol* (3) ‘aastal’). Muud pikendatud esikomponendiga polüftongid on aga tavakohaselt pikaks märgitud (*sūod* (1) ‘sood’; *leṭkēlsto* (1) ‘läti keelest’; *tjōso* (2) ‘tõös’).

(t13) Muutusi on märgata ka morfoloogilise või foneetilise põhimõtte valimisel heliliste ja helitute konsonantide ühendites, kus on toimunud tagasipöördumine 1930. aastatel üldlevinud põhimõtte juurde tähistada ühendeid *-zt-* ja *-žt-* alati helitute ühenditena *-st-* ja *-št-* (*ist sāto* (2) ‘ei saanud’; *pāzist* (2) ‘pääsesid’; *voišto* (2) ‘võisid’; *rikust* (2) ‘rikkust’; *seļļist* (2) ‘sellist’; erandina on läbivalt ühendiga *-zt-* kirjutatud *neizto* (3, 5) ‘nägid’), so kasutada nende puhul foneetilist põhimõtet, rakendades morfoloogilist põhimõtet muude ühendite osas nii tuletistes (*ūdstiz* (4) ‘uuesti’; *ābṭod* (4) ‘aidatud’; *ižkiz* (5) ‘eriti’; *umarztaradoks* (31) ‘õunaaedadega’) kui ka muutvormides (*kādsto* (2) ‘käest’; *abkoks* (6) ‘abiks’).

(t23) Allikas erineb esperanto sõnaraamatust ka võõrnimede esitamise põhimõtte poolest – käesolevas allikas kasutatakse võõrnimede esitamisel originaalkuju (*Juhan Liiv* (39)). Allikas on omapärane ka selle poolest, et siin saab esimest korda tutvuda vene pärisnime translitereerimisega liivi keele (*Mihail Lermontov* (29), translitereerimisele viitab nime kuju erine mine eesti (*Mihhail*) ja läti keelest (*Ļermontovs*)).

(t18) Samuti nagu esperanto sõnaraamatus, leidub ka käesolevas allikas palju uudset sõnavara, kuid seekord on selle esinemisala palju kitsam. Nimelt on lugemiku käsikirja puhul tegemiselt ilmselt kõige nõukogudepärasema väljaandega nii selle tekstide temaatika kui ka neis esineva sõnavara poolest, nagu nähtub ka järgnevatest näidetest.

Endiselt on käsikirjas laensõnu kasutatud peamiselt rahvusvaheliste terminite esitamiseks ning neid esineb allikas ohtralt (*deputatodoks* (3) ‘rahvasaadikute’, vrd lt *deputāts*; *inventar* (2) ‘inventar’ vrd lt *inventārs*; *mehanikos* (7) ‘mehaanik’, vrd lt *mehānikis*; *ūtrop* (2) ‘oksjonile’, vrd lt van *ūtrupe*; *outomašinod* (8) ‘autode’, vrd lt *automašina*; *fašistod kontsentratsij lēgoriš* (4) ‘fašistide koonduslaagrites’, vrd lt *fašistu koncentrācijas nometnės* (van *lēgeros*); *kolhozo* (4) ‘kolhoosi’). Osa selliseid laene on eesti keele kaudu laenatud (*mehanizīertod* (6) ‘mehhaniseeritud’; *folklorizīertist* (33) ‘folkloriseerusid’; *energli* (4) ‘energiline’).

Eesti keelest on laenatud või eesti keele eeskujul on tehtud ka muid uudisõnu (*ruzud* (4) ‘rusud’; *arandon* (7) ‘arenenud’; *lindbrīks* (10) ‘lindpriiks’; *jeddonādod* (8) ‘ettenähtud’; *seļtšmīez* (4) ‘seltsimees’; *kuodanikad ājgal* (3)

‘kodanluse ajal’, vrd lt *buržuāziskajā laikā*; *pāvaŗŗo* (4) ‘peavarju’; *aŗatundiji* (4) ‘asjatundja’; *eŗizradanikad* (6) ‘eesrindlased’; *jeddovotamoks* (7) ‘ettevõtteks’).

Lisaks laenudele on lai ka tuletiste hulk (*nouvkuŗ sālloom* (3) ‘nõukogude kord’; *eļk* (10) ‘kaja’; *jednikad* (3) ‘esindajate’; *eņŗŗvālda* (9) ‘omavoli’; *vastovotamiz punktod* (3) ‘vastuvõtupunktid’; *sādzist* (5) ‘astusid [kolhoosi]’; *mānvizantimiz* (10) ‘pārisorjuse’; *tŗõrovstkoks* (3) ‘tõõrahvaga’; *vāgvālda* (13) ‘vāgivald’; *pormimmijid* (37) ‘tolmuimejad’; *kũoŗpēļis iŗŗtŗõ jŗrgis* (8) ‘kohaliku isetegevuse üritustel’).

(t19) Laialdaselt on uue sõnavara saamiseks kasutatud tuletusliiteid (*joudzito* (5) ‘jõudlust, võimsust, tootlikkust’; *ŗdamiz* (5) ‘üksikul’; *pīltimiz* (6) ‘peatamise’, vrd lv *pīlõ* ‘seista’; *mīeldzimoks* (6) ‘meeldivamaks’; *ũjgalistoz* (14) ‘hābelikult’; *ābõigit* (18) ‘ebaõiglus’; *pālkandoks* (5) ‘teene’; *vizantiz* (3) ‘kindlustas’; *kēranika* (2) ‘kirjanik’; *tazantob* (37) ‘võrreldav’; *kievamtijist* (37) ‘kergendajad’; *kurdantot* (38) ‘kõrgendatud’; *outobussod jŗtimi* (8) ‘bussiühendus’).

Muud tunnused: (t1) 1) lvI (ei esine ühtegi lāāneliivi teksti), 2) •; (t3) 1) •, 2) •; (t5) *Vŗ* (*keŗ* (23) ‘kāsi’; *veŗ* (29) ‘vesi’; *tuoŗ* (2, 14) ‘tõsi’; *eŗmist* (3) ‘esimeste’); (t8) lühike (*tiedõd* (8) ‘tehtud’); (t10) konsonant (*eņŗŗ* (3) ‘enda’; *volŗto* (35) ‘olid’; *radŗiz* (36) ‘raius’); (t11) üksikkonsonant (*kuoŗ* (35) ‘kott’; *ābvoŗ* (33) ‘õnnetus’); (t12) •; (t14) foneetiline (*ŗtolug* (34) ‘aina’; *mitŗto* (36) ‘ühtegi’; *vieta* (25) ‘vett’); (t15) *-i-/iz(õ)-* (*skũolopatijiŗi* (8) ‘kooliõpetajaid’; *organiziertijiks* (11) ‘organiseerijateks’; *pormimmijid* (37) ‘tolmuimejad’; *kievamtijist* (37) ‘kergendajad’); (t16) regulaarne (*vaņŗŗlomot* (4) ‘vaatamata’; *kandatomot* (10) ‘kannatamatu’; *novvomot* (35) ‘puhkamata’); (t17) regulaarne (*ājgastol* (3) ‘aastal’; *juondimizol* (7) ‘juhtimisel’; *ājgal* (8) ‘ajal’); (t20) •; (t21) 1) *ja* (2, 2) *bet* (2, 3) *ilmo* (36), 4) •; (t22) 1) •, 2) *um* (2, 3) *ātõ* (8).

10. KIRJAKEELE FUNKTSIOONI MUUTUS

1971. aasta suve hakul tuli Pizast pärit liivlane ja Läti Riikliku Ülikooli poliitökonoomia dotsent Emma Ērenštreite (1912–1987)¹⁶² välja ettepanekuga asutada liivi laulukoorid, millega hakati kohe ka tegelema (Ērenštreite 1997: 19; Neilande 1998: 75). 1971. aasta lõpuks oli liivlastel juba olemas oma koor Kāndla (Kannel) Hilda Grīva juhtimisel Ventspilsis ja 1972. aasta jaanuaris Līvlist¹⁶³ (Liivlased) Riias (Neilande 1989: 56).

1972. aastal Riias ja Ventspilsis asutatud liivi laulukoorid olid kuni 1980. aastate lõpuni peamised liivi keele ja laulude säilitajad ja populariseerijad Lātis (Neilande 1989: 56). Ühtlasi näitasid nad tõsiasja, et kuna suurem osa koorilauljaid polnud emakeelsed liivlased, vaid liivlaste järeltulijad, ei osanud nad liivi keelt. E. Vääri kirjeldab P. Dambergi tegutsemist Riia ansamblis Līvlist nii: „Lisaks osalemisele oli ta ansambli loomisest peale selle sisuline nõuandja ja liivikeelse osa keeleline viimistleja. Algteadmisi liivi keelest said ka need ansambli liikmed, kes keelt ei osanud“ (Vääri 1989: 152). Samaselt kirjeldab keelelist olukorda ansamblis ka T. Karma: „Et lauljate liivi keele oskus on väga ebaühtlane, siis on P. Dambergil tulnud kogu aja olla ansambli keeleliseks konsultandiks. Soovijaile on ta õpetanud liivi keele algeid. Eeskätt ansambli vajadusi silmas pidades on P. Dambergil koos T. Karmaga koostamisel väike liivi keele käsiraamat¹⁶⁴ (Karma 1981: 131).

Ansambli liikmete puuduv liivi keele oskus tähistas selget pöördet punkti liivi keele kirjapanemisel ja taasesitamisel: kui varem oli liivi keele ortograafia mõeldud emakeelsete liivlaste tarbeks, et nad saaksid oma keelt kirja panna, siis nüüd tuli muuta selle funktsioon vastupidiseks – selliseks, et inimene, kelle jaoks liivi keel pole emakeel, suudaks kirjutatud teksti võimalikult täpselt hääldada. Sestap nimetatakse ansamblite asutamisele järgnevat ja tänapäevani kestvat kirjakeele arenguperioodi funktsiooni muutumise perioodiks.

Kirjakeele põhimõtete ja funktsiooni muutumise tingis peamiselt emakeelsete liivlaste arvu kiire vähenemine, mis puudutas eriti väikesearvulist lääneliivi murde kõnelejaskonda.

Kolm järgnevalt vaadeldud allikat vastavad käesoleva uurimuse sissejuhatuses sätestatud allika valikukriteeriumile vaid osaliselt, sest nende valmistamisel osalesid küll emakeelsed liivlased, kuid allikad ei olnud enam mõeldud peaaesjalikult emakeelsetele liivlastele kasutamiseks. Siiski on nende käsitlemine

---

¹⁶² Esimese liivi luuletaja Jāņ Printsi järeltulija ja ansambli Līvlist vanem ansambli asutamisest kuni oma surmani. Kogus ka erinevaid liivlaste keele ja etnograafiaga seotud materjale, millega innustas käesoleva kirjutise autorit liivlaste küsimustega tegelema hakkama. Tema tütar Ieva Neilande oli esimene taastatud Liivlaste Liidu (alguses Liivi Kultuuri Liidu) juht.

¹⁶³ Nime Līvlist sai ansambel küll alles aastal 1975 (Šuvcāne 2002: 419)

¹⁶⁴ On tõenäoline, et selle valmimata käsiraamatu materjale on T. Karma kasutanud ka tema ette valmistatud liivi keele õppetükkides, mis ilmusid alates aastast 1992. taastatud ajakirjas Līvli.

oluline, sest nende koostamisel osalenud ja pikalt liivi keelekorralduse küsimustega tegelenud P. Dambergi kaudu esindavad nad katkematu liivi kirjakeele traditsiooni ning teisalt peegeldavad kõige paremini kirjakeeles, iseäranis ortograafias toimunud muutusi.

10.1. Līvõ kīel kõrdõlpanmi (1978)

Damberg, Pētõr 1978. Līvõ kīel kõrdõlpanmi. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 23 1977. Tallinn: Eesti Raamat. 83–92.

17. oktoobril 1976. aastal toimus Emakeele Seltsi koosolek, mis oli pühendatud liivlastele. Sellel esinesid Pētõr Damberg, kes rääkis liivi keelekorraldusest, ja Tõnu Karma, kes jutustas Sjögreni ja Wiedemanni keelejuhtidest Kuramaa rannas. Esimene referaat anti ümbertöötatud ja täiendatud kujul välja ka liivi keeles (Karma 1981: 132; Hint 1987: 508; Vääri 1989a: 152; Karma 2000a: 66).

Artikkel on paralleeltekstina nii eesti kui ka liivi keeles¹⁶⁵. Liivikeelse artikli pikkuseks on 11 lk ja selle lõpus on märkus selle kohta, et kirjutajat on aidanud Tõnu Karma (PD 1978: 92). Artiklis vaadeldakse erinevaid liivikeelseid väljaandeid ja nende keelelisi iseärasusi.

Keel

Kirjutise lõpus osutab Damberg ka seoses kirjakeele muutunud ülesannetega tekkinud olukorrale ja uutele ortograafiapõhimõtetele, mida ta on koos T. Karma rakendanud ka artikli kirjutamisel: „1972. aastal asutati Riias ja Ventspilsis lauluansambel. Laulutekstide kirjapanekuks osutus otstarbekaks lähendada kirjaviisi veelgi hääldusele: *y* ja *õ* asemel kirjutada *i* ja *e*, pika *a* ja *o* vahepealselt häälikut aga märkida *õ*-ga, mis on lähedasem rõhuva enamiku hääldusele (*īe*, mitte *ȳō* ‘öö’, *mō*, mitte *mā* ‘maa’). (...) Ka käesolevas kirjutises on kõikjal kasutatud *i*-d, *e*-d, ja *õ*-d“ (Damberg 1978: 81).

(t1; t2) Lisaks eespool kirjeldatud muutustele – loobumisele *y* ja *õ* tähistamisest ning *ō* valimisele *ō* ~ *ā* märkimiseks (*ō* puhul peab Damberg enamiku hääldusele vastamise all tegelikult silmas seda, et lääne- ja keskmurde kõnelejaid selleks ajaks peaaegu enam ei olnud ja idaliivi oli jäänud ainsaks murdeks, mille kasutamist võis lugeda enam-vähem aktiivseks), esinevad allikas ka mõned teised iseärasused, mis eristavad seda eelnevatest sõjajärgsel ajastul valminud kirjakeelsetest teostest.

(t4) On lihtsustatud ülilühikese esikomponendiga *i* ja *u* polüftongide kajastamist – nende puhul on kõik polüftongi komponendid esitatud eraldi vokaalidena (*pierast* (83) ‘jaoks’; *kuolm* (83) ‘kolm’; *vīžtuoistõn* (83) ‘viisteist’; *tieud* (83) ‘teaduse’), millega on pöördutud tagasi 1930. aastate lõpus kehtinud

¹⁶⁵ Eestikeelse teksti juures on märkus „Teksti töödelnud Tõnu Karma“ (Damberg 1978: 71)

selgete ja lihtsalt arusaadavate põhimõtete juurde. (t7) Samasugune regulaarsus on täheldatav ka pika esikomponendiga polüftongide esitamisel, milles pikendatud komponent on korrapäraselt märgitud pikaks ja kõik polüftongi komponendid on säilitatud (*kīel* (83) 'keele'; *āigast* (83) 'aasta'; *pūogad* (83) 'pojad'; *sōitist* (85) 'suutsid'; artiklis ei ole ühtegi triftongi, kuid üldisi põhimõtteid ja nende iseloomu arvestades ei tohiks triftongid kindlasti olla erandiks).

(t10) Lihtsustatud on ka palatalisatsiooni tähistamist konsonantühendites – artiklis märgitakse palataalseks ainult ühendi esimene komponent (*tultō* (83) 'tulid'; *tāpiñtōd* (88) 'laenatud'; *vañtlō* (90) 'vaadata'), seda ka selliste konsonantühendite puhul, mis on palataliseeritud läbivalt (*vañdi* (89) 'vanu'; *sōñdi* (89) 'sõnu'), mis sarnaneb K. Stalte 1929. aastal koostatud lauluraamatu põhimõtetega (LKL 1929, vt 4.4).

(t18) Et artikkel on oma olemuselt keeleteaduslik uurimus, on loomulik, et selles esineb mingil määral rahvusvahelisi laensõnu (*prefiksōd* (84) 'prefikseid'; *ābkonsekvent* (86) 'ebakonsekventne'; *periōdlist* (83) 'perioodilist'; *ilustrērimi* (91) 'illustreerimine'), kuid täheldada võib ka teatud puristliku tendentsi rakendamist, mille tagajärjel on paljud potentsiaalselt laenatavad sõnad asendatud liivi omasõnadega (*eñtškillijist* (85) 'vokaalide'; *ññzkillijid* (87) 'kaashäälikud'; *kīel kōrdōlpanmi* (83) 'keelekorraldus'; *kēravīñ* (84) 'kirjaviisi'; *sōnavīñla* (85) 'sõnavara').

Lisaks rahvusvahelistele laenudele esineb allikas lisaks ka laene läti (*tulkōms* (83) 'tõlkes', vrd lt *tulkojums*; *dižanist* (84) 'üsna', vrd lt *diži*; *tīkōb* (85) 'soovib', vrd lt *tīkot*; *zilbsō* (85) 'silbis', vrd lt *zilbe*, *rīndad* (87) 'ridade', vrd lt 'rinda') ja eesti (*murdsō* (84) 'murdes'; *īlaru* (88) 'ülearu'; *laduz* (91) 'ladus'; *arrō* (87) 'arvata') keelest.

Huvitav on eesti laenu *vōi* (84) 'või' esinemine liivi algupärase asesõna *aga* 'või, ehk' asemel. Ilmselt on Damberg soovinud tagada võimalikult täpse sidesõnade funktsioonide eristamise – juba varem on ta keeldunud 1930. aastatel levinud põhimõttest kasutada sõna *aga* läti laenu *bet* 'aga' asemel. Käesolevas allikas on ta ilmselt jaganud kaheks ka sõna *aga*, eristades algupärasest tähendusest *vōi* 'või' ja *aga* 'ehk'.

Endiselt on paljud liivi omasõnad tuletatud eesti keele eeskujul (*ulzāndamt* (83) 'väljaanne'; *kōgiñāigaliz* (85) 'kauaaegsele'; *sīejūs* (85) 'seejuures'; *pierrōpēdōn* (87) 'pärastpoole'; *pūojmizōld* (87) 'peamiselt'), kuid nendest tunduvalt rohkem on sellisid uudissõnu, mille puhul seosed teiste keeltega puuduvad või pole neid võimalik üheselt tuvastada (*īrga* (91) 'algupärane'; *ārđiñ* (86) 'tõttu'; *vaitimizōl* (87) 'kaalumisel'; *rōk sōnarōñtōz* (84) 'vestmik', vrd lt *sarunvalodas vārdnīca*; *sizzōlkēratōksōks* (85) 'sissekirjutusega'; *kādkēras* (87) 'käsikirjas'; *eđđisōna* (88) 'eessõna'; *kēravīñla* (85) 'kirjavara').

(t19) Jätakuvalt ulatuslik on tuletusliidete kasutamine uue sõnavara soetamisel, peamiselt noomenite tuletamiseks (*ītistimi* (85) 'ühtlustamine'; *jūrōtātikši* (85) 'diakriitilisi tähti'; *ležgōmōld* (85) 'lähemalt'; *pīentimi* (86) 'peenendus'; *ulzandōks* (87) 'väljaanne'; *katkandōks* (88) 'katk'; *tātōkst* (85) 'tähendust'; *tieudzōld* (85) 'teadlikult'; *kērandōksōs* (87) 'kirjanduses';

ābvajaglist (86) ‘mittevajalike’), kuid ka verbide (*loptatizmō* (87) ‘otsustasime’; *vastatōb* (85) ‘vastab’; *veitantō* (85) ‘vähendada’; *pāgiņtōd* (83) ‘paljundatud’; *kazantimi* (85) ‘arendamine’).

Muud tunnused: (t3) 1) ● (üldiselt järgsilpides esineb – *periōdikōst* (83) ‘perioodikast’; *multigrāfōks* (87) ‘multigraafiga’), 2) ●; (t5) *Vž* (*ežmi* (83) ‘esimene’; *kež* (89) ‘kāsi’); (t6) ●; (t8) lühike (*tiedōd* (83) ‘tehtud’); (t9) muutused eelmise allikaga võrreldes puuduvad; (t11) üksikkonsonant (*rōk sōnarōntōz* (84) ‘vestmik’); (t12) ●; (t13) 1) morfoloogiline (*ābțiz* (84) ‘aitas’; *īžkiz* (84) ‘eriti’; *pūdstō* (88) ‘puhastada’; *īņōzkillijid* (89) ‘kaashäälikud’; *ūdstiz* (90) ‘uuesti’; esineb ka järjepidevuse puudumine – *nākțōn* (91) ‘näidanud’, *āptōn* (92) ‘aidanud’), 2) morfoloogiline, va -zt-, -žt- (*rōntōst* (83) ‘raamatut’; *līvlist* (84) ‘liivlased’; *īrgist* (84) ‘alustasid’; *kādst* (85) ‘käest’); (t14) ●; (t15) -iz(ō)-/-i- (*tunšlijizōn* (85) ‘uurijale’; *eņtškillijist* (85) ‘vokaalide’; *īņōzkillijid* (87) ‘kaashäälikud’; *opatijid* (87) ‘õpetajate’); (t16) regulaarne (*luggōmōt* (83) ‘lugemata’; *ilmō tātōmōt* (86) ‘tähistamata’); (t17) regulaarne (*āigal* (83) ‘ajal’; *vaitimizōl* (87) ‘kaalumisel’); (t20) ●; (t21) 1) *ja* (83), 2) *bet* (86), 3) *ilmō* (86), 4) ●; (t22) 1) ●; 2) *um* (83), 3) *āt* (83); (t23) originaalkuju (*Wiedemann* (85)).

10.2. Lībiešu tautasdziesmas (1980)

Damberg, Pēteris, Tõnu Karma 1980. Lībiešu tautasdziesmas. Rīga:

P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte. 40 lk.

1980. aastal ilmus Riias, Lāti Riiklikus Ülikoolis väike raamat – „Lībiešu tautasdziesmas“ („Liivi rahvalaulud“). See oli mõeldud lāti filoloogia üliõpilastele õppevahendiks ning sisaldab peamiselt valikut Oskar Looritsa raamatust „Volkslieder der Liven“ (Loorits 1936) pärinevatest liivi rahvalauludest (Karma 1980a: 5) koos nende lāti keelsete tõlgetega, mille tegemisel oli abiks Lāti Riikliku Ülikooli professor ja T. Karma abikaasa M. Rudzīte (Šuvcāne 2005: 44).

Raamatu koostajaks olid Pētōr Damberg ja Tõnu Karma. Raamatu tekkimisele heidab valgust üks selle koostajaid T. Karma: „Innustus luua liivi rahvalaulude kogu tekkis siis, kui Harijs Skujal tekkis mõte koostada liivi luule antoloogia¹⁶⁶ (...) Ma mõtlesin teha ka rahvalaulude valiku, ehk isegi avaldada rahvalaule eraldi. (...) Raamat ei olnud mõeldud teaduslikeks uurimusteks, vaid selleks, et üldiselt tutvuda liivi rahvalauludega“ (Šuvcāne 2005: 43–44).

Rotaprintväljaandena (masinaga valmis tehtud ja paljundatud) ilmunud 40-leheküljeline raamat sisaldab peale rahvalaulude ja nende tõlgete (lk 7–22) ka lāti- ja venekeelset kokkuvõtet (lk 2), sisukorda (lk 3–4) ja T. Karma artiklit liivi rahvalauludest (lk 5–6). Samuti leiab raamatust T. Karma koostatud üle 500 märksõna sisaldava sõnastiku (lk 23–33), millesse on koondatud kõik rahvalaulude tekstides esinevad sõnad ja nende lāti keelsed vasted ning T. Karma märkused kirjutamise, häälduse ja grammatika kohta (lk 34–36). Raamatu lõpus

¹⁶⁶ Vt rohkem 10.3

on esitatud lühendid, kirjandus ja laulude register (lk 37–39). 2007. aastal anti välja ka selle raamatu korduustrükk (LTDZ 2007).

Keel

Raamatu ülesanne on pakkuda läti lugejale autentseid liivi rahvalaulude tekste, mis, nagu kirjutab T. Karma, pärinevad enamjaolt aastal 1936 ilmunud kogumikust. Seega on kõik muud raamatus esinevad tekstid (sissejuhatus, kommentaarid, lühiülevaade grammatikast jne) peale rahvalaulude ja allika lõpus esitatud sõnastiku märksõnade lätikeelsed. See tähendab, et allikas leiduvad liivi keele näited ei esinda mitte üksnes korrastatud kirjakeelt (kui ortograafia välja arvata), vaid ka hoopis teise ajastu liivi keele kasutust. Ülaltoodust tingituna saab raamatus kasutatud keelelisi põhimõtteid tunnuste abil vaadelda üksnes nende tunnuste osas, mis kajastavad kirjakeele põhimõtete kasutamist, s.o ortograafia ja sellega rakendamisega seotud tunnuste ulatuses¹⁶⁷.

(t1; t2) Allika sissejuhatuses kirjutab T. Karma „Muus osas on koostajad piirdunud üksnes üleskirjutamis- või trükivigade parandamise ja kirjaviisi ühtlustamisega, säilitades murdelisi iseärasusi“ (Karma 1980a: 5). Selles nähtub, et allikas leidub nii ida- kui ka lääneliivi tekste (ühtegi keskliivit esindavat teksti selles ei ole), siiski paneb murrete omavahelise suhte kirjakeele seisukohast paika raamatu lõpus oleva sõnastiku sissejuhatuses kirjutatu: „Siia on mahutatud üksnes käesolevas valimikus kohatavad liivi sõnad, nende vormid ja tähendused (kokku üle 500 märksõna), võttes aluseks idaliivi murde (..) Läänemurde (Piza, Lūž) vormid on esitatud üksnes siis, kui erinevused raskendavad sõna leidmist“ (Karma 1980b: 23). Vastavalt eespool toodud murdekäsitlusele märgitakse allikas erinevalt idaliivi vokaalfoneemi *ō* (*ō*) ja lääneliivi vokaalfoneemi *ā* (*ā*).

(t2) Sõnastiku sissejuhatuses on T. Karma ära toonud tähestiku, milles muude vokaalide seas esinevad sulgudes endiselt ka *ō*, *ō̄*, *y*, *ȳ*, kuid nende esinemise kohta on samas ka antud seletus: „sulgudes asetsevad tähed [c, f, h, *ō*, *ō̄*, w, x, y, *ȳ*] on kohatavad üksnes nimedes, uuemates laenudes ja interjektsioonides, aga *ō*, *ō̄*, *y*, *ȳ* ka keele vanema ajastu tekstides“ (Karma 1980b: 23). Suurimaks uuenduseks on vokaalfoneemide puhul aga asjaolu, et eritähga on tähistatud lühike vokaalfoneem *o* (*o*) ja pikk vokaalfoneem *ō* (*ō̄*) (*mōistō* (28) ‘oskama, mõistma’; *vōlda* (33) ‘olema’; *vōl* (33) ‘oli’; *pōis* (29) ‘poiss’).

(t3; t12) Lisaks ülalpool mainitule on allikas kaks üliolulist uuendust – selles on läbivalt märgitud lühikesele rõhulisele silbile järgneva pikendatud vokaali pikkus (*jōvīst* (25) ‘hästi’; *pivākuodā* (29) ‘kirik’; *tabār* (31) ‘saba’; *sigā* (30) ‘siga’), kusjuures lääneliivi tekstide puhul on pikkus vastavalt murde iseärasustele tähistamata (*saksa* (11) ‘sakslane’; *kaļla* (15) ‘katel’); katketoon on

¹⁶⁷ Raamatu tagaosas olevasse sõnastikku on koondatud kõik allikas leiduvad liivi-keelsed sõnad. Seetõttu on tunnuste vaatlemisel kasutatud ka seda raamatu osa.

allikas tähistatud apostroofiga (*kä'dsõ* (26) 'käes'; *vī'm(õ)* (32) 'vihm'; *ī'ž* (25) 'ise').

Muud tunnused: (t4) 1) *ie* (*pie'zzõ* (29) 'pesta', *viedīz* (10) 'vedas'; erandina *kevāmsiz* (26) 'kergelt'), 2) *uo* (*kuodāj* (12) 'koju'), 3) *uoi* (*tuoi* (12) 'tõi'), 4) •; (t5) *Vž* (*su'ž* (31) 'hunt, susi'; *ve'ž* (32) 'vesi'; *le'žgõl* (27) 'lähedal'; *ka'žži* (26) 'märg'; erandina *ke'(i)ž* (26) 'käsi', mis ilmselt johtub originaalesitusest); (t6) *u* (*tāuž* (31) 'täis'); (t7) 1) tähistatud läbivalt (*āiga* (24) 'aeg'; *tūogid* (7) 'tooge'; *alā kīe* (15) 'ära kee'), 2) allikas ei ole tuvastatud ühtegi triftongi, kuid üldisi põhimõtteid ja nende iseloomu arvestades ei tohiks triftongid kindlasti olla erandiks; (t8) lühike (*ti'edõ* (83) 'teha'); (t9) erinevused eelmisest allikast puuduvad; (t10) konsonant (*va'qrõd* (7) 'külalised'; *daņtšõm* (8) 'tantsima'; *vaņklõmõ* (11) 'vaatama'; *sēļta* (13) 'seleta'); (t11) üksikkonsonant (*kuoļ* (8) 'kott'; *kaš* (11) 'kass'; *võņ* (19) 'õnn'); (t13) 1) morfoloogiline (*la'gtõb* (11) 'katab, laotab'; *ve'žki* (13) 'veekene'; *ni'emõdtaļšõ* (19) 'lehmalaudas'), 2) morfoloogiline, va -zt-, -žt- (*kä'dsõ* (8) 'käes'; *jemandtõ* (10) 'prouat'; *kuldist* (10) 'kuldseid'; *nāista* (11) 'naist'; *võ'dlijist* (14) 'ootajad'; *vīšti* (17) 'viisid'; *zāigkõks* (17) 'saega'; erandiks *vuižtõ* (17) 'võisid'); (t14)•; (t15-t23) • (ei saa arvestada).

10.3. Liivi luule antoloogia (1982)

[Skuja Harijs, Tenu Karma, Pēteris Dambergs, Paulīne Kļaviņa, Hilda Grīva 1982. Lībiešu dzejas antoloģija. Rīga] (Ms).

21 x 29,7 cm (A4). 1018 lk.

1976. aasta juunis avaldati ajalehes Padomju Jaunatne (Nõukogude Noorus) artikkel „Vēlreiz par lībiešiem“ („Veel kord liivlastest“). Artikkel sattus läti luuletaja Harijs Skuja kätte, kellel tekkis mõte luua liivi luule antoloogia (LLA 1982: 26; Remass 1996, 103). Liivlastest ja liivi keelest ta kuigi palju ei teadnud, sestap tundus sellise antoloogia loomine talle esmalt hõlpsasti elluviidav. Sellesse töösse kaasas ta Lätis elava liivlaste uurija Tõnu Karma, kes omakorda soovitas kaasata sellesse töösse ka P. Dambergi (Karma 1997, 51–52). H. Skuja soovis kokku koguda ja välja anda võimalikult palju liivi luuletusi. Antoloogia koostamine võttis aega tervelt viis aastat, olles 1981. aasta paiku jõudnud lõppjärku (Karma 1981: 132). T. Karma otsis ja kirjutas ümber juba varem avaldatud luuletusi, P. Damberg, H. Grīva ja P. Kļaviņa valmistasid ette rea-aluseid, H. Skuja tegeles aga luuletuste tõlkimisega. Luuletusi saadi ka otse liivi luuletajatelt ja nende pärijatelt. H. Skuja lülitas käsikirja ka luuletajate elulugusid ja portreesid (Vääri 1989a: 152).

1982. aastal sai antoloogia käsikiri valmis. Selle eessõnas kirjutab H. Skuja: „Õnnestus leida 32 liivi luuletajat ja umbkaudu 300 liivi keeles kirjutatud luuletust, mis sõltumata nende kvaliteedist on kõik lülitatud sellesse väljaandesse” (LLA 1982: 26; Ernštreits 1998: 199). On väidetud, et allikast puudub osa luuletajate loomingust – vaimulikud laulud, mille lülitamist loodavas

antoloogiasse oli H. Skuja plaaninud, kuid mis jäid sellesse kaasamata, sest T. Karma soovitas sellest kavatsusest paremate väljaandmislootuste nimel loobuda (Šuvcāne 2005: 43). Siiski on vähemalt vaadeldud versioonis need laulud täielikult olemas. Käsikirja juhatavad sisse keeleteadlase M. Rudzīte, luuletaja Vitauts Ļūdēnsi ja raamatu koostaja H. Skuja eessõnad (LLA 1982: 26).

Vaadeldud käsikiri on allika P. Dambergile kuulunud eksemplar, mille käesoleva kirjutise autor leidis P. Dambergi vennatütre – liivi kunstniku, luuletaja ja õpetaja Baiba Damberga isiklikust arhiivist ning kasutas ka uue liivi luule antoloogia (LLK 1998) koostamisel. Seni on see allika ainus tuvastatud eksemplar. Käsikirjal puudub algus – tiitelleht, V. Ļūdēnsi eessõna (lk 3–13) ja M. Rudzīte eessõna algusosa (lk 13–15) –, seetõttu algab see alles 15. lehekülje¹⁶⁸ teise poolega. Sel põhjusel ei saanud antud käsikirjale allikate loetelus ka korrektselt viidata.

Käsikirja mahuks on vastavalt sisukorrale 1018 lehekülge, füüsiline lehtede arv on selles aga palju väiksem, sest ühel füüsilisel masinakirjalehel on avaldatud mitu ühele lehele avaldamiseks kavandatud luuletust ja nende tõlget. Nagu eespool öeldud, on käsikiri läbivalt kakskeelne, mis tähendab, et liivi-keelse osa suuruseks on 509 lk (pool). Lisaks liivi luuletustele on selles avaldatud näiteid liivi rahvaluulest¹⁶⁹, teiste rahvaste luuletajate luuletusi liivlastest, mis on tõlgitud ka liivi keelde, ning kommentaarid – andmed luuletuste päritolu, piltide autorite jms kohta.

Nagu eelmine vaadeldud allikas, nii oli seegi käsikiri mõeldud peamiselt liivi luule tutvustamiseks lätikeelsele lugejale. Selle koostaja kirjeldab antoloogia ülesannet järgnevalt: „(..) veel elavad liivlased ja ka liivi päritolu järglased, samuti kõik luule austajad leiavad sellest kogumikust selle poeesiat, millega on elanud meie vennad liivlased. 4. augustil 1982. aastal. H. Skuja“ (LLA 1982: 28).

Eeltoodu on määranud ka allika esituskuju – nimelt on selles kõik tekstid peale luuletuste (sissejuhatused, luuletajate elulood, teave luuletuste leidumiskoha kohta jms) läti keeles ja liivi keel omab käsikirjas pigem illustratiivset kui informatiivset tähendust.

Luuletuste autorid, kelleks on kõik liivlased, kes on teadaolevalt kirjutanud kas või ühe luuletuse, esindavad liivlaste ja seega ka nende keele täisspektrit, mis luuletajate päritolu poolest tähendab kõiki Kuramaa liivi külasid ning hõlmab ajaliselt ajavahemikku alates 19. sajandi keskpaigast kuni käsikirja valmimiseni. See aga tähendab, et kõikide nende tunnuste vaatlemine, mis pole seotud ortograafia või selle rakendamisega, on selle käsikirja puhul võimatu, sest tekstid on selleks liiga erinevad, olles sama mitmekesised kui liivi keel üldiselt.

---

¹⁶⁸ Vastavalt sisukorra numeratsioonile.

¹⁶⁹ Avaldatud rahvalaulud dubleerivad osalt LTDZ 1980, kuid see tuleneb ilmselt sellest, et mõlema allika koostamisel on osalenud samad autorid ja mõlemal korral on kasutatud lähteallikaks Loorits 1936.

Seevastu ortograafia poolest on iga luuletus esitatud nii, nagu see on leidunud kas algallikas või juba ümberkirjutatud kujul, kui välja arvata mõningane ühtlustamistöö, mille ulatust ei saa kindlaks määrata (üheks selliseks on pikkuse märkimine lühikesele rõhulisele silbile järgneva silbi pikendatud vokaali puhul). See aga tähendab, et allikas sisaldab mitte üht, vaid mitut erinevat ortograafiat korraga ja neid ei ole võimalik adekvaatselt ja kokkuvõtvalt esitada.

Samas kajastab käsikirjas rakendatud lähenemine liivi keele tähistamisele kirjas neid suuri ja pöördumatuid muutusi paraku liiglevinud suhtumises liivi kirjakeelde, mis seostuvad emakeelsete liivlaste ning seega ka kirjakeelsete liivi keele tekstide kasutajaskonna hääbumisega.

11. HILISEMAD ARENGUD

Nõukogude aja lõpukümnendil – 1980. aastate keskel – algasid muutused Nõukogude Liidu sisepoliitikas, muutes NSVLi demokraatlikumaks ja lubades rohkem esiplaanile tõusta ka rahvuslikel küsimustel. Selle tagajärjel voolas 1980. aastate lõpus endistest NSVLi vabariikidest üle rahvusliku ärkamise laine, mis oli ka üheks põhjuseks 1990. aastate algul aset leidnud NSVLi lagunemisele ja rahvusriikideks jagunemisele. Rahvuslik ärkamine puudutas lisaks Läti NSV-le ka selles elavaid liivlasi, kelle jaoks suuremad rahvusliku eneseväljendamise võimalused tähendasid ka väljavaateid, lootust ja soovi taaselustada juba paljuski minetatud liivi kultuuri, sealhulgas keelt.

26. novembril 1988. aastal taastati Riias Liivi Kultuuri Liidu nime¹⁷⁰ all Liivi Liit, mille juhatajaks sai 1970. aastatel liivi aktivistina tuntud Emma Ērenštreite tütar Ieva Neilande. Taastatud Liivi (Kultuuri) Liidu esimesed tööd sarnanesid suuresti Liivi Liidu asutamisele 1923. aastal järgnenud tegevustega – liivi keele õpetamise taasalgustamine, Nõukogude piiritsiooni sattumise tagajärjel tühjaks ja majanduslikult mahajäänuks muutunud liivlaste ajaloolise territooriumiga seonduvate küsimuste lahendamine, liivi keele ja kultuuri teadvustamine ja populariseerimine Lätis ning liivikeelsete väljaannete loomine.

Esimene Liivi Liidu poolt ja ühtlasi ka sel perioodil üldse välja antud liivikeelne väljaanne oli Irēl asuva liivi rahvamaja 50. aastapäeva¹⁷¹ pidustusteks 1989. aastal ilmunud raamat „Līvōd lōlōd“¹⁷² („Liivlaste laulud“; LVL 1989). Raamat kujutab endast kaheksat erinevatest allikatest pärit liivikeelset laulu koos nootidega. Raamatu teksti on läbi töötanud ja ühtlustanud Tõnu Karma, käsitsi ümber kirjutanud ja noodid joonistanud liivi kunstnik Vilnis Blažēvics. Samal aastal anti Soomes Partiolaisten Heimoliitto (Skautide Hõimuliidu) poolt välja faksiimileväljaanne „Līvōkiel lōlōd“ („Liivikeelsed laulud“; LKL 1989), millega avaldati uuesti mõlemad kahe maailmasõja vahelisel ajal koostatud liivi laulude kogumikud (LKL 1929 ja LKL 1933).

Järgmised liivikeelsed väljaanded ilmusid 1991. aastal. Esimeseks oli V. Šuvcāne koostatud tekstikogumik erinevatest varem ilmunud allikatest (Setälä 1953; LL 1921; RĀ 1932, JL 1935, Māgiste 1964, LVS 1981ab, Stalte 1924, LKL 1929, LKL 1933, Loulrāntōz 1939, Katkismus 1936, Līvli AB) pärit tekstidega – „Līvōd tekstōd“ („Liivi tekstid“; Šuvcāne 1991a). Raamatu väljaandjaks oli Läti Vabariigi Rahvaharidusministeerium. Sellele järgnes V. Šuvcāne

---

¹⁷⁰ Lībiešu Kultūras Savienība; sõna „kultuur“ lisati nimesse formaalselt rahvuslikkuse rõhutamise vältimiseks, aastal 1993. muudeti seltsi nimi taas Liivi Liiduks (Līvōd Īt).

¹⁷¹ Juubeliga pandi alus iga-aastasele liivi pühade traditsioonile (ainus kord jäid pühad toimumata – aastal 2010).

¹⁷² Käesolevas peatükis on vaadeldud üksnes väljaandeid, milles liivikeelne tekst moodustab põhilise, valdava või vähemalt teiste keeltega enam-vähem võrdse osa. Samuti pole vaadeldud väljaannete käsikirju (sealhulgas mitmes eksemplaris arvatist välja trükitud või koopiamasina abil paljundatud käsikirju) ega ka reklaam- ja muid voldikuid, CD-plaatide trükiseid jms.

ja Hilda Grīva õe Elfrīda Žagare koostatud „Leṭķīel-līvōķīel rōksōnarāntōz“ („Lāti-liivi vestmik“; Šuvcāne 1991b), mille väljaandjaks oli kirjastus Zvaigzne. Ka aastal 1991 täienes liivikeelne kirjavara veel ühe faksiimileväljaandega – T. Karma algatusel anti rotaprintis uuesti välja P. Dambergi 1935. aastal koostatud lugemik „Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierast“ („Emakeele lugemik kooli ja kodu jaoks“; JL 1991; originaal: JL 1935).

31. juulil 1992. aastal tuli välja esimene taastatud ajakirja Līvli number. Ajakirja algusaastail avaldati selles ka liivikeelseid materjale, mis enamjaolt olid mõeldud liivi keele õppimiseks. Ajakirja toimetajaks sai liivi juurtega ajakirjanik Gundega Blumberga ja väljaandjaks aasta varem, 4. veebruaril 1991. aastal asutatud riigiasutus „Riigi erilise kaitse all olev liivlaste kultuurialaoluline territoorium Līvōd Rānda¹⁷³“, mis jätkas tegevust kuni reorganiseerimiseni 2003. aastal. Veidi pikem (aastani 2008) oli taastatud ajakirja Līvli eluiga, kuigi ilmumise lõpuperioodil läks selle väljaandmine Liivi Liidu kätte ning ajakiri ilmus üliharva. 1993. aasta mais ilmus seoses Põhjamaade ajakirjanike ringreisiga Lātis ajakirja erinumber Līvli+ (Līvli+), mis oli täielikult liivikeelne. Selles olid avaldatud fragmendid ringreisil osalenud kirjanike teostest, tõlkijaks oli V. Ernštreits.

1994. aastal toimus Liivi Liidus võimuvahetus, mille käigus asendati senine liivi päritolu juhataja Ieva Neilande lāti päritolu Gunārs Matisoni vastu ning Liivi Liit hakkas oma tegevuses asetama põhiorhku liivlaste ajaloolise asustusalala – Liivi rannaga – seonduvate küsimuste lahendamisele. Selle tagajärjel tekkis selts Līvō Kultūr sidām¹⁷⁴ (Liivi Kultuuri Keskus = LKS), mille peamiseks ülesandeks sai hoolitsemine liivi kultuuri ja keele säilitamise ja populariseerimise eest, jättes kõrvale igasuguseid majanduslikud küsimused. Selle esimeseks juhatajaks sai Valts Ernštreits, 1996. aastast juhib seltsi Gundega Blumberga.

Juba esimesel LKSi tegevusaastal ilmus kaks väljaannet – V. Ernštreitsi koostatud viiekeelne ülevaade liivlastest „Līvlist. Līvi. Livalasj. Liivilāiset. Liverne“ („Liivlased“; Līvlist 1994) ning esimese ja ainsa II maailmasõja järgse liivikeelse ajakirja Ōvā (Vool) esimene number (; Ōvā 1994–1). Ajakirja toimetajaks oli V. Ernštreits ja selles hakati avaldama nii aktuaalset teavet kui ka proosat ja luulet. Samal aastal ilmus kirjastuses Sprīdītis V. Šuvcāne ja liivi päritolu kunstniku Margarita Stāraste-Bordevikiga koostöös valminud lasteraamat „Urū, rurū“ (Šuvcāne 1994b), milles avaldati kokku 15 liivi laulu koos nootidega.

Aastal 1995 olid ainsateks liivikeelseteks väljaanneteks ajakirja Ōvā teine ja kolmas (viimane) number (Ōvā 1995–2,3). Seejärel saabus mõneaastane paus aastani 1998, mil liivi kirjavara täienes korraga kolme väljaande võrra. Esimeseks väljaandeks oli Līvō Kultūr sidām'i väljaantud liivi luuleantoloogia „Ma akūb sīnda vizzō, tūrška!“ („Ma pūān sind kinni, tursk!“; LLK 1998). Tegu oli 1982. aastal valminud liivi luuleantoloogia käsikirja (LLA 1982)

¹⁷³ Valsts īpaši aizsargājamā lībiešu kultūrvēsturiskā teritorija „Līvōd rānda“

¹⁷⁴ Algne nimetus Līvō Kultūr Tsentōr (Liivi Kultuuri Keskus).

ümbertöötatud versiooniga, mille autoriks oli V. Ernštreits. Teiseks väljaandeks sai samuti LKSi kirjastatud liivi kunstniku Baiba Damberga koostatud brošüür „Līvõd kuḡšt“ („Liivi kunst“; Damberga 1998), milles on avaldatud liivi kunstnike elulood ja näited nende tödest. Liivi keelde tõlkis väljaande teksti V. Ernštreits. Kolmandaks oli samal aastal Soomes Juha-Lassi Tasti tõlkes ilmunud raamat „Jēzus jelāmi“ („Jeesuse elu“; Tast 1998), mille väljaandjaks oli Piiblitõlke Instituut¹⁷⁵.

Aastal 1999 tuli välja kaks leksikaalast väljaannet – LKS andis välja kirjakeele sõnaraamatu „Līvõkīel-leṭkīel, leṭkīel-līvõkīel sõnārõntõz“ („Liivi-läti, läti-liivi sõnaraamat“; Ernštreit 1999b) ja Liivi Liit andis välja V. Šuvcāne ja Ieva Ernštreite koostatud kolmkeelse vestmiku „Leṭkīel-Līvõkīel-Engliškīel Rõksõnārõntõz“ („Läti-liivi-inglise vestmik“; Šuvcāne 1999)¹⁷⁶. 2000. aastal ilmus K. Boiko koostatud õppevahend „Līvõ kēļ, Piški optobrõntoz“¹⁷⁷, („Liivi keel, väike õpik“; Boiko 2000)¹⁷⁸, mille väljaandjaks oli samuti Liivi Liit. Aastal 2002 ilmus Helsingis J.-L. Tasti tõlkes vaimulike laulude raamat „Lūotõks sõnad“ („Lootuse sõnad“; Tast 2002), milles on 26 psalmi ehk vaimulikku luuletust.

2003. aastal andis Liivi Liit välja ühe väiksema väljaande – liivi lipu 80. aastapäevale pühendatud brošüüri „Plagā loul“ („Lipu laul“; PL 2003), mis kujutab endast 1989. aasta lauluraamatu (LVL 1989) lühendatud versiooni, millele on lisatud lätikeelne liivi lipu kirjeldus.

2005. aastal ilmus kirjastuses Liktenštāsti Zoja Sīle koostatud õppevahend „Lībiešu valodas Ābece“ („Liivi keele aabits“; Sīle 2005). Raamat on osalt kakskeelne ja osalt lätikeelne. Samal aastal andis SIA Kolkasrags välja ka fotograaf Jānis Mednise ja helilooja Raimonds Tigulsi koostööna valminud fotoalbumi ja muusikaplaadi ehk fotomuusika albumi „Zaļš. Balts. Zīls.“ („Roheline. Valge. Sinine“; Mednis 2006). Album on neljakeelne, liivikeelse teksti tõlkisid V. Ernštreits ja T.-R. Viitso.

Samuti alustas 2006. aastal tööd Līvõ Kultūr sidāmi loodud kolmkeelne portaal www.livones.lv (Livones), mis on seni ainsaks liivikeelseks portaaliks ja mille liivikeelne osa on hetkel suurimaks liivikeelsete tekstide koguks internetis. Tekstide tõlkija on V. Ernštreits.

Kolm väljaannet ilmus aastal 2007. Liivi Liit andis välja Z. Sīle koostatud väljaande „Sõnād ja kērad“ („Sõnad ja mustrid“; Sīle 2007), mis on mõeldud

---

¹⁷⁵ Raamatunkäännõs-Instituutti

¹⁷⁶ Raamat on moonutatud kujul saadaval ka internetiväljaandena aadressil <http://www.eraksti.lv/R013.php?gid=86>

¹⁷⁷ Õpiku käsikirja katsetati eelnevalt Läti Ülikooli võõrkeelte teaduskonna soome-ugri programmi üliõpilaste õpetamisel.

¹⁷⁸ Raamatus ja mõlemas eelmises allikas (Ernštreit 1999b; Šuvcāne 1999) esineva sõnavara on noor liivi entusiast Reinis Zumbergs koondanud andmebaasi LiNDA – Livonian Nomen Data Archive (Zumbergs 2010), mis on alates 2010. aasta septembrist saadaval internetis aadressil www.livodlinda.lv (14.10.2010), endised aadressid <http://reiniszumbergs.id.lv/linda/> (15.08.2010) ja [www.vilkatis.lv/linda/ #search](http://www.vilkatis.lv/linda/#search) (16.02.2010).

õppevahendina liivi keele ja Põhja- Kuramaa kindamustrite õppimiseks, ja rahvalaulude kogumiku „Lībiešu tautsdziesmas“ („Liivi rahvalaulud“; LTDZ 2007), mis on 1980. aastal välja antud samanimelise kogumiku (LTDZ 1980) korduustrükk.

Līvõ Kultūr sidām andis välja albumi „Līvõd jelāmi“ („Liivlaste elu“; LJ 2007), mis kujutab endast faksiimileväljaannet P. Dambergi 1930. aastatel koostatud albumist (LJ s.a.) koos kolmkeelsete kommentaaridega. Liivikeelse osa tõlkijaks on V. Ernštreits ja liivikeelse sissejuhatuse autoriks Tiit-Rein Viitso.

2008. aastal andis Liivi Liit välja brošüüri „Lībiešu valodas mācību līdzeklis“ („Liivi keele õppevahend“; Boiko 2008), mis sisaldab kümmet tundi¹⁷⁹ Kersti Boiko koostatud õpikust (Boiko 2000), millele on lisatud Kanadas elava emakeelse liivlase Grizelda Kristiņi sisse loetud tekstidega CD-plaat.

Keel

Sel perioodil tehtud liivi kirjakeele säilitamis- ja arendamistöö kohta peab ütleva, et see jäi enamasti piisavalt dokumenteerimata, sestap tugineb järgnev paljuski käesoleva uurimuse autori, kes oli selle protsessiga tihedalt seotud, mälestustele ja tähelepanekutele.

Kirjakeele seisukohast on periood väga mitmekesine ja selle jooksul ilmunud väljaannete iseärasuste ja omavaheliste keeleliste suhete üksikasjalik vaatlemine võiks olla eraldi uurimuse teemaks. Üldiselt saab aga sel perioodil selgelt eristada kaht ajajärku – alates esimese väljaande ilmumisest 1989. aastal (LVL 1989) kuni 1995. aasta märtsini, mil toimus esimene liivi kirjakeele küsimustele pühendatud konverents, ning sellele järgnev ajajärk.

Esimest vahemikku iseloomustab suur segadus ortograafiapõhimõtete rakendamisel. P. Dambergi surmaga 1987. aastal katkes järjepidev liivi kirjakeele traditsioon, mida olid võimelised jätkama peaaesjalikult vaid eestlastest liivi keele uurijad – Lätis elav Tõnu Karma ja Eestis elav Tiit-Rein Viitso. Kuigi nende poole pöörduiti abi saamiseks ja nende soovitusi ja ettepanekuid arvestati, lähtusid iga konkreetse kirjutaja põhimõtted enamjaolt isiklikest arusaamadest kirjakeelest ja selle alustest ning seega ka iga kirjutaja enda eelistustest.

Sellist lähenemist iseloomustavad keskliivist pärit V. Šuvcāne kirjaread 1991. aasta väljaannetes: „Ka Pētōr Dambergi liivi keele õpperaamatu „Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierast“ („Emakeele lugemik kooli ja kodu jaoks“, Helsinki 1935) aluseks on keskliivi murre“ (Šuvcāne 1991b: 51). „Raamatu koostamisel püüdsime järgida sellist leksikat ja hoida sellise kirjaviisi juurde, nagu see on Pētōr Dambergi koostatud liivi keele lugemikus (..), sest spetsialistid arvavad, et see on parim“ (Šuvcāne 1991b: 3–4). „Õigekirjutuse osas peetakse parimaks P. Dambergi koostatud krestomaatiat „Jemakīel

---

¹⁷⁹ Pelgalt G. Kristiņa sisseloetud tekstid harjutuste ja grammatikaosata.

lugdõbrāntõz skūol ja kuod pierast“, mille valmimisel on osalenud keeleteadlased L. Kettunen ja O. Loorits. (..) Aga tänapäeva kirjaviisis tuleb ka nendes tekstides parandada kahe tähe kirjutust. Need on tähed y ȳ ja ö õ, mille asemel nüüd kasutatakse tähti i ī ja e ē.“ (Šuvcāne 1991a). Seega on V. Šuvcāne kasutanud oma esimestes töödes veidi kohandatud 1935. aasta lugemiku (JL 1935) ortograafiat.

Oma arusaam liivi ortograafia põhimõtetest oli ka toonasel Tartu Ülikooli professoril Eduard Vääril. See kajastub näiteks tema kirjutatud liivikeelsetes artiklites – ka tema ei tunnista rõhulisele lühikesele silbile järgneva silbi vokaali pikenemise märkimist (*nustami* (Vääri 1989b: 4) ‘ehitamine’; *iza* (Vääri 1995: 16) ‘isa’), lisaks tähistab ta täiesti omapäraselt vokaalfoneemi /o/ kirjamärgiga õ, eristamata seda e-st ja ä-st (*võl* (Vääri 1989b: 4) ‘oli’; *võl* (Vääri 1995: 16) ‘oli’).

Samas kasutas T. Karma ajakirja Līvli jaoks valmistavates liivi keele õppetundides jätkuvalt koostöös P. Dambergiga 1970.–80. aastatel muudetud kirjaviisi. Sama kirjaviis võeti kasutusele ka ajakirjas Õvā¹⁸⁰, mis hakkas ilmuma 1994. aastal.

Just liigselt erinevate ortograafiate esinemine tingis vajaduse jõuda kokkuleppele ühtse kirjaviisi kasutamise suhtes kõikides edaspidi ilmuvates allikates. 1995. aastal tuli Līvõ Kultūr sidām välja ettepanekuga kutsuda selleks kokku esimene liivi kirjakeele konverents¹⁸¹, milles osaleksid nii liivi kirjavara loojad kui ka keele kasutajad ja keeleteadlased. Viimaste kaasamine oli taas, nagu ka enne II maailmasõda, ülioluline kirjaviisi muudatuste (õigemini P. Dambergi ja T. Karma täpsustatud kirjaviisi jätkuva kasutamise) autoriseerimiseks ja kirjavara loojate veenmiseks nende õigsuses ja vajalikkuses.

1995. aasta 11.–13. märtsini toimunud konverentsi korraldas riiklik asutus „Erilise riikliku kaitse alla olev liivlaste kultuur-ajalooline territoorium Līvõd Rānda“ koostöös Līvõ Kultūr sidāmiga. Enne konverentsi ilmus ka ajakirja Õvā kolmas ja viimane (märtsi-) number (Õvā 1995–3), mis oli pühendatud ortograafiaprobleemidele, nende ilmestamiseks oli kõikides artiklites säilitatud algupärane kirjaviis.

Konverentsi käiku kirjeldas sellel osalenud Tartu Ülikooli üliõpilane Lea Kreinin järgmiselt: „11.–13. märtsini toimus Irel (läti k. Mazirbe) esimene liivi kirjakeele konverents. Üritus toimus suuremate sugurahvaste abiga hõimuliikumise käigus 1939. aastaks valminud liivi rahvamajas. Konverentsi organiseerisid Kuramaa liivlaste territooriumi kultuuri- ja ajalooline kaitseala Līvõd Rānda (Liivi Rand) ja Riias tegutsev Līvõ Kultūr Sidām (Liivi Kultuuri Keskus). Osa võtsid emakeelsed liivlased, teadlased ja liivi keele õpetajad ning liivlaste järeltulijad ja keeleõppijad Riias ja Tartust. Konverentsi töökeeleks oli liivi keel. Kolmel päeval arutati mitmeid liivi kirjakeele küsimusi, hulk tööd tehti ära keele normeerimisel, kuigi ajapuudus takistas kõigi kaheldavuste ja

¹⁸⁰ V. Ernštreitsi varasemad tõlked (Līvli+ 1993; Līvlist 1994) ei tule keeleliste puuduste tõttu arvesse.

¹⁸¹ Ametlik nimetus „Līvõ kīel konferents“ („Liivi keele konverents“).

küsitavuste läbivaatamist“ (Kreinin 1995: 855). Konverentsi algse tööplaani ja osalejate nimekirjaga on võimalik tutvuda lisas 5.

Oma põhilise eesmärgi – kokkuleppe P. Dambergi ja T. Karma poolt 1970.–80. aastatel muudetud kirjaviisi kasutamise suhtes – konverents ka saavutas ning edaspidi püüti vahelduva eduga väljaannetes rakendada just seda. Ülesannet kergendas asjaolu, et liivikeelsete väljaannete koostamisega tegeleb väga väike arv inimesi.

Ortograafiapõhimõtete lõplikuks kinnistamiseks toimus 2005. aastal Tartus „Liivi kirjakeele päeva“ nime all ka teine liivi kirjakeele konverents, millel arutati enamjaolt samu küsimusi, mida esimesel konverentsil, ning kinnitati T.-R. Viitso koostatud dokument „Līvõ kīel õigizkēra pandõkst“ („Liivi keele õigekirja seadused“), mis on avaldatud ka portaalis www.livones.lv (Viitso 2006), ka sellega on võimalik tutvuda lisas 5. 2009. aastal tegi T.-R. Viitso oma reeglite täiendamiseks ettepaneku tähistada vähemalt õppetekstides idaliivi *õ*-d kirjamärgiga *õ̃*.

Nagu väljaannete loetelust näha, on peamisteks liivikeelse kirjavara väljaandjateks olnud Liivi Liit (seitse väljaannet), Līvõ Kultūr sidām (viis väljaannet, üks perioodiline väljaanne ja üks internetiportaal) ja Piiblitõlke Instituut (kaks väljaannet).

Liivi Liidu väljaandeid vaadeldes tuleb tõdeda, et seitsmest väljaandest neli (LVL 1989; PL 2003; LTDZ 2007; Boiko 2008) kujutavad endast varem ilmunud tekstide täielikke või osalisi kordustrükke. Ühtlasi iseloomustab enamikku Liivi Liidu väljaandeid, eriti viimasel aastakümnel, üpris hooletu suhtumine liivi keele esitusse – neis leidub küllaltki palju trükitehnilisi ja keelevigu. Nii näiteks on uuemas liivi rahvalaulude väljaandes (LTDZ 2007) kasutatud *õ* tähistamiseks nii *õ*-d (*põrzõ* (LTDZ 2007: 9) ‘põrsa GSg’) kui ka *o*-d (*voltõ* (LTDZ 2007) ‘õlut’); selles esinevad vähesest liivi keele oskusest tulenevad nähtused, nt *tulgõd* (LTDZ 2007: 15) pro *tulgõd* ‘tulgu’, *kaķši* (LTDZ 2007: 22) ‘kaks’ pro *kakši*, sest originaalväljaandes on mõlema sõna (*tulgõd* (LTDZ 1980: 15); *kakši* (LTDZ 1980: 22)) alla halva trükikvaliteedi tõttu jäänud mingi plekk, mida raamatu tegijad on pidanud palatalisatsioonimärgiks; samuti ei ole raamatu ortograafiat viidud vastavusse 2005. aastal kinnitatud ja juba varem osaliselt kasutusel olnud ortograafiapõhimõtetega (*võ’dlijist* (LTDZ 2007: 14) ‘ootajat PSg’, pro *võdlijist*).

Piiblitõlke Instituudi väljaantud vaimuliku sisuga raamatud on väga hea keelega (nende valmimisel on abiks olnud ka emakeelne liivlane Poulīn Kļaviņa ja T.-R. Viitso), kuid ükski neist pole ilmunud pärast aastal 2005. toimunud kirjakeele konverentsi. Ka üksikutelt kirjastajatelt pärast 2005. aasta konverentsi ilmunud väljaanded ei sobi tunnuste analüüsiks kas nende piiratud mahu või keelelise kvaliteedi puuduste tõttu.

Seega on ainsaks pärast 2005. aastat ilmunud väljaandeks, mis on piisavalt mahukas, omab fikseeritud (trükitud) kuju ja kajastab adekvaatselt aktuaalseid ortograafiapõhimõtteid, 2007. aastal Līvõ Kultūr sidāmi väljaantud album „Līvõd jelāmi“ („Liivlaste elu“, LJ 2007), täpsemalt selle liivikeelsete kommentaaride osa. Järgnevalt välja toodud tunnused on seega määratud ülal-

mainitud raamatu, T.-R. Viitso poolt 2005. aasta kirjakeele konverentsiks koostatud liivi kirjakeele põhimõtete (Viitso 2006), internetiportaali www.livones.lv tegevuse ja käesoleva uurimuse autori enda poolt eelnevate liivikeelsete väljaannete koostamise käigus tehtud tähelepanekute ning T.-R. Viitso hilisemate soovitude alusel.

(t1) Murdekäsitluse osas jätkavad uuema aja väljaanded 1980. aasta rahvalaulude kogumiku (LTDZ 1980) lähenemist – kirjakeele aluseks on endiselt idaliivi mure, kuid teiste murrete tekstide esitamisel püütakse säilitada murdetunnuseid, rakendades nende puhul üksnes ortograafiapõhimõtteid. See lähenemisviis on hästi jälgitav näiteks 1998. aastal ilmunud „Liivi luule antoloogias“ (LLK 1998), milles on avaldatud erineva murdetaustaga autorite töid.

(t2; t3; t9; t12) Ka foneemide esitamise osas ei erine põhimõtted 1980. aasta rahvalaulude kogumikust, kui välja arvata juba eespool mainitud T.-R. Viitso tehtud ettepanek tähistada /*ō*/ vähemalt õppetekstides märgiga *ō*, mida küll hetkel pole üheski ilmunud väljaandes rakendatud. Sama puudutab ka pikkuse märkimist lühikesele rõhulisele silbile järgneva silbi pikendatud vokaali korral (*rōkändōbōd* (13) ‘räägivad’; *vaḡā* (13) ‘vadja’), diftongide esitamist ja katketooni, mida märgitakse tänapäeva kirjaviisis küll ainult soovituslikult ja õppetekstides. Tavaväljaannetes (sh internetis) katketooni üldjuhul ei näidata. **(t8)** Diftongidest tähistatakse erinevalt 1980. aasta väljaandest pikaks katkega lühikese esikomponendiga diftong (*tīedō* (9) ‘teha’).

(t21) Mõnede tunnuste puhul on märgata teatud kirjutajapõhist varieerumist. Nii kasutab T.-R. Viitso läti keelest laenatud sidesõna *bet* ‘aga’ tähistamiseks lekseemi *agā* (5), V. Ernštreits seevastu P. Dambergi eeskujul *bet* (9). **(t14)** Samuti varieerub morfoloogilise ja foneetilise põhimõtte valimine nimisõnatüüpide 56–59 ja 106–112 partitiivis (*īdtō* (25) ‘mitte ühtegi’ ~ *ītō*). **(t13)** Heliliste ja helitute konsonantide ühendites seevastu on morfoloogilist põhimõtet rakendatud täielikult nii tuletistes (*īžkiz* (15) ‘erilise’; *sidāmizskūolsō* (5) ‘keskkoolis’; *ābṡiz* (7) ‘aitas’; *nāgṡōn* (7) ‘näidanud’; *tigtiz* (8) ‘toetas’; *giḷžtōm* (25) ‘helistama’) kui ka muutvormides (*izt āndat* (9) ‘ei andnud’; *rōkändijizt* (13) ‘rääkijate’; *mīžtō* (14) ‘müüsid’; *nūordkōks* (8) ‘noortega’; *abkōks* (10) ‘abiga’).

(t15; t16; t17) Tegijanime käänamismalliks on jäänud üksnes *i*-lõpuliste noomenite muutvormide regulaarsust tagav *z*-tunnusega variant (*luggijizt* (9) ‘lugejad’; *tuomijizōks* (9) ‘toimetajaks’); regulaarselt kasutatakse nii *-mōt* vorme (*tātamōt* (9) ‘täitmata’; *vāzzōmōt* (22) ‘väsimate’) kui ka väliskohakäändeid (*sīelāigal* (5) ‘sel ajal’).

(t18) Sõnavara osas võib nagu varasemate allikate puhulgi täheldada laensõnade kasutamist peamiselt rahvusvaheliste laenude soetamiseks, kusjuures valdav osa selliseid laene tehakse läti keele kaudu (*konstitūsij* (5) ‘põhi-seaduse’, vrd lt *konstitūcija*; *okupātsijō* (5) ‘okupatsiooni’, vrd lt *okupācija*). Mõned rahvusvahelised laenud saadakse ka eesti keele vahendusel (*pedagōgliz* (5) ‘pedagoogilise’; *registriertōd* (20) ‘registreeritud’; *klōnōd* (5) ‘kloonid’), eesti keel on sageli eeskujuks ka uudissõnade loomisel liivi keele baasil

(*pāāžāliztōks* (14) 'peaasjalikult'; *tāudvārtliz* (10) 'täisväärtusliku'; *pūgdōblilōd* (16) 'puhkpilli'; *kērasōbrān* (10) 'kirjasōbrale'; *pōlandōkskēra* (9) 'palvekiri').

Paljud kasutatavad uudissõnad pärinevad juba varasematest, sealhulgas haruldasematest allikatest (*mōgōns* (10) 'maakonnas'; *kazāntōd* (18) 'arenenud'; *rōstimi* (18) 'pidamine, kasvatus' > ČDG 1966; *jūod* (8) 'juhatust'; *jōvāmōks* (8) 'heaks'; *kāndatō* (8) 'kannatada'; *rīemli* (8) 'rõõmus'; *loptāntiz* (9) 'otsustas' > Līvli A). Lisaks on sõnu võetud nii vähem kasutatud sõnade hulgast (*ūolīkšiz* (9) 'hoolitses'; *tāmīkšō* (9) 'pakkuda') kui ka tuletatud uusi (*druktōbkuodās* (9) 'trükikojas'; *lieppimizōn* (8) 'kokkuleppele'; *pūojkēra* (8) 'põhikiri', vrd ee *pōhikiri*, *pro alīzkēra*; *vizāstō* (9) 'kinnitada'; *irgst* (10) 'hetkest'; *jūondimizōl* (10) 'juhendamisel'; *kougōndoppimiz* (10) 'kaugõppe'; *ummijizt* (15) 'omanikud'). (**t19**) Produktiivsed on uudissõnade saamiseks olnud ka tuletusliited (*Sūomlizit* (8) 'Soomluse'; *seljtōkst* (10) 'seletused'; *azūmnīkāks* (10) 'asetäitjaks').

Muud tunnused: (**t4**) 1) *ie* (*tienu* (7) 'tänu'), 2) *uo* (*kuolm* (8) 'kolm'), 3) *uoi* (*tuoitō* (5) 'tõid'), 4) *ieu* (*tieudōb* (9) 'teatav, teada'); (**t5**) *Vž* (*ežmizt* (13) 'esimest'; *ležglimizt* (13) 'lähedasemad'); (**t6**) *u* (*tāutōmōt* (9) 'täitmata'); (**t7**) 1) tähistatud läbivalt (*skūol* (5) 'kooli'; *līedpūols* (5) 'leheküljel'; *tīedōd* (5) 'tehtud'; *āigast* (7) 'aasta'), 2) tähistatud (*tūoizta* (7) 'teist'); (**t10**) konsonant (*tuļtō* (9) 'tulid'; *kītōbsōņđi* (9) 'vanasõnu'); (**t11**) üksikkonsonant (*klas* (13) 'klass'; *kaš* (19) 'kass'); (**t20**) ●; (**t21**) 1) *ja* (5), 2) *agā* (5) ~ *bet* (9), 3) *ilmō* (10) 'ilma', 4) ●; (**t22**) 1) *um* (-), 2) *um* (5); 3) *ātō* (15); (**t23**) originaalkuju (*Kuressaares* (7); *Haapsalus* (7)).

12. KOKKUVÕTTED

Uurimuse ajaline ja sisuline mõõde, samuti keeleliste iseärasuste tuvastamiseks kasutatud meetod lubavad erinevatest aspektidest jälgida liivi kirjakeele arenemist alates selle algetest – esimeste täielikult liivikeelsete trükiste ilmumisest – kuni tänapäeva internetiväljaanneteni välja ning vaadelda väljaannete ja käsikirjade tekkelugu, kirjakeele kujunemis- ja kujundamisprotsessi üldisemalt, erinevate põhimõtete rakendamist ortograafias, keele võõrmõjudest puhastamisel ja uue sõnavara soetamisel.

1970. aastal kirjutas Tartu Ülikooli professor Eduard Vääri liivi kirjakeele arengu iseloomustamiseks: „Eelnevast nähtub, et liivi kirjakeele ja kirjanduse arenemine on katkendlik ning juhuslik“ (Vääri 1970: 299). Käesolevas uurimuses kasutatud 23 liivi kirjakeelega seotud fonoloogia-, morfoloogia- ja leksikaalast tunnusjoont näitavad aga selgelt vastupidist – kirjakeele kujunemisprotsessi üldiselt iseloomustades on täheldatav, et enamasti on see olnud järjepidev ja iga järgmine allikas on selles rakendatud põhimõtete poolest eelmise või eelmiste allikate loogiliseks jätkuks ja edasiarenduseks, seejuures on rakendatud põhimõtted valdavalt põhjendatud ja põhjendused võrdlemisi selgelt ka kindlaks määratavad.

12.1. Liivi kirjakeele allikad

Esimesed liivikeelsed raamatud – „Das Evangelium Matthäi in den westlichen Dialect des Livischen...“ („Matteuse evangeelium liivi keele läänemurdes“) ja „Das Evangelium Matthäi in den östlichen Dialect des Livischen...“ („Matteuse evangeelium liivi keele idamurdes“) – ilmusid aastal 1863 Londonis. Nende tõlkijateks olid vastavalt lääneliivi haritlane Jāņ Prints koos poegade ja idaliivi kooliõpetaja Nikā Polmaņ. Raamatud ilmusid kumbki 250 eksemplaris ja olid mõeldud peamiselt keelenäideteks. Nende keelelise toimetamise eest kandis hoolt keeleteadlane Ferdinand Johann Wiedemann. Aastal 1880 ilmus Peterburis 1863. aasta väljaannete põhjal koostatud „Püva Matteus Evangelium lihbischki“ („Püha Matteuse evangeelium liivi keeles“), mille koostaja ja toimetaja ei ole täpselt teada, kuid ilmselt oli selleks taas F. J. Wiedemann, kes on arvatavasti kasutanud selleks tööks ka mõne emakeelse liivlase abi.

Pärast raamatu ilmumist saabus liivikeelsete tekstide väljaandmisel pikem paus, mis kestis kuni 1920. aastani, mil liivlaste juurde saabusid ekspeditsioonile Tartu Ülikooli uurijad Lauri Kettunen ja Oskar Loorits. Ekspeditsiooni tulemusel hakati Tartus Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetiste sarjas andma välja liivi lugemikke, millest esimene – „Esimene Liivi lugemik = Ežmi Līvəd lugdōbrōntāz“ – ilmus juba aastal 1921. Selle koostajaks oli Loorits ja peamiselt on selles avaldatud esimese ekspeditsiooni käigus saadud liivikeelseid materjale. „Teine liivi lugemik = Toi līvəd lugdōbrōntāz“ ilmus aastal 1922 ning selle koostamisel on ilmselt osalenud Tartus õppinud liivlane August Skadiņ,

kes oli ka aastal 1923 ilmunud karskusteedmadele pühendatud „Kolmanda liivi lugemiku = Kolmāz līvəd lugdōbrōntōz“ koostajaks. 1924. aastal ilmunud „Neljanda liivi lugemiku = Nel'fōz līvōd lugdōbrōntōz“, mis on ka esimene piltidega varustatud liivikeelne väljaanne, koostas Loorits, kes avaldas 1926. aastal samuti tema kokkupandud viimases – „Viendas liivi lugemikus = Vīdōz līvōd lugdōbrōntōz“ – muude materjalide seas ka ülevaate lugemiku ilmumise ajaks tema poolt kogutud liivi folkloorimaterjalidest.

Paralleelselt lugemike väljaandmisega toimus töö ka teiste väljaannete ettevalmistamisel. 1923. aastal asutati esimene liivlaste ühiskondlik organisatsioon Liivi Liit ning Tartus anti välja selle põhikiri „Līvōd Īt alizkēra“ („Liivi Liidu põhikiri“). Üheks Liivi Liidu kavandatud tegevussuunaks oli liivi keele õpetamise alustamine rannakoolides. Seoses sellega valmis samal 1923. aastal käsikiri „Līvō kiel grammatika termīnōd“ („Liivi keele grammatika terminid“), mille koostajaks oli Loorits. Käsikiri kujutab endast algelist kooligrammatikat.

1924. aastal ilmus Tallinnas esimene liivikeelne luulekogu – Kōrli Stalte „Līvo lōlōd“ („Liivi laulud“). Tema 1920. aastatel Liivi rannas tegevust alustanud kooridele loodud liivikeelsete laulude valimik koos nootidega „Līvōkīel lōlōd“ („Liivikeelsed laulud“) anti aga välja Helsingis aastal 1929. Aastal 1933 ilmus samas liivi koorijuhi ja K. Stalte tütre M. Stalte koostatud lauluvihik „Līvōkīel lōlōd II“ („Liivikeelsed laulud II“).

Aastal 1931 hakkas Jelgavas Helsingi Akadeemilise Hõimuklubi toetusel ilmuma esimene perioodiline liivikeelne väljaanne – kuukiri Līvli (Liivlane), mille toimetajaks sai Jelgava telefoni- ja telegraafivõrgu ülem Aņdrōks Štāler ja ning kaastöötajateks sel ajal Jelgava Riiklikus Õpetajate Instituudis õppinud Pētōr Damberg, Hilda Grīva ja Alise Gūtman. Aastal 1933 sai ajakirja toimetajaks K. Stalte ja selle väljaandmine jätkus Irēl. Kokku ilmus ajakirja 1939. aastani 69 numbrit ja selles on avaldatud väga erineva sisuga tekste alates jutlustest ja vaimulikest lauludest ning lõpetades päevakohaste poliitiliste uudiste ja raamaturetsensioonidega.

Järgmine perioodiline väljaanne, „Rāndalist Ājgarāntōz 1933. ājgastōn“ („Randlaste kalender 1933. aastaks“) ilmus Riias aastal 1932 ning selle väljaandjaks oli Liivi Sōprade Selts Lātis. Kalendri koostajaks oli germaani filoloog Laimons Rudzītis, kes oli õppinud liivi keelt pikaaegse liivi kooliõpetaja ja endise Liivi Liidu esimehe, keskliivist pärit Mart Lepste käest. On teateid, et ka Lepste on koostanud koolilugemiku, kuid selle käsikirja ei ole seni leitud. Kalendris on lisaks lugemikuosale avaldatud ka kasulikku majapidamisteavet postitariifide, turupäevade, mõõtude teisendamiste jms kohta. Kalendriosas on esitatud ka liivlaste nimepäevade loetelu. Teise kalendri – „Līvōd Rāndalist ājgarāntōz 1934. ājgastōn“ („Liivi randlaste kalender 1934. aastaks“) – andis Liivi Sōprade Selts Lātis välja aastal 1933.

Esimeseks koolides kasutamiseks mõeldud raamatuks sai P. Dambergi koostatud „Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierāst“ („Emakeele lugemik kooli ja kodu jaoks“), mis ilmus Helsingis aastal 1935. Peamiselt algklasside õpilastele lugemiseks mõeldud raamatusse on koondatud jutud, luuletused, mõistatused jms. Lahkarvamuste tõttu Läti ametivõimudega, mis tekkisid seoses

sõna „Läti“ puudumisega raamatust, saadi luba seda koolides kasutada alles 1938/1939. õppeaastal.

P. Damberg on ilmselt ka 1937. aastal valminud ja 2007. aastal faksiimileväljaandena väljaantud käsikirjalise albumi „Kus läinõd mierstõ vīerõbõd ja rāndan sūdõ āndabõd“ („Kus lained merest veerevad ja rannale suud annavad“) koostaja. Selles rikkalikult piltidega illustreeritud käsikirjas on tutvustatud liivi kultuuri- ja argielu 1930. aastatel.

Teiseks 1930. aastatel valminud käsikirjaks on 1936. a Kõrli Stalte koostatud „Jelzi sõnā. Abēd ja ȳrgandõks lugdõbrāntõz“ („Elav sõna. Aabits ja alguse lugemik“), mille kavatses välja anda Akadeemiline Emakeele Selts Tartus. Käsikiri oli mõeldud sarnase sihtrühma jaoks nagu P. Dambergi lugemik ning hõlmab lisaks luuletustest ja lugudest koosnevale lugemikuosale ka aabitsaosa koos kirjutamise õpetusega.

1930. aastate teisel poolel toimus aktiivne liivikeelsete vaimulike tekstide väljaandmine Soome Kirjanduse Seltsi kirjastuse kaudu. Aastal 1936 ilmus Soomes koolitatud liivi pastori Edgar Vaalgamaa (Vulganski) tõlkes „Piški katkismus“ („Väike katekismus“), aastal 1939 „Līvlist vaimli loulrāntõz“ („Liivlaste vaimulik lauluraamat“), mille koostajaks ja enamiku vaimulike laulude tõlkijaks oli K. Stalte. Tema suurimaks tõlketeoks sai aga „Ūž Testament“ („Uus Testament“), mis ilmus esimest korda lühendatud versioonis aastal 1937 ja täielikult aastal 1942. Uue Testamendi keeleliseks toimetajaks oli soome keeleteadlane Väino Kyrölä.

Teise maailmasõja järel liivikeelsete raamatute väljaandmine peatus, kuid sellekohaseid katseid siiski tehti ning koostati ka käsikirju. Väljaandmisele kõige lähemal oli ajavahemikus alates 1950. aastate lõpust kuni aastani 1966 esperantisti Ints Čače ja liivlaste P. Dambergi ja H. Grīva koostatud käsikiri „Esperantisto en Latvio ėe livoj“ („Esperantist Lätis liivlaste juures“). Käsikiri kujutab endast kolmkeelset (liivi, läti ja esperanto) vestmikku, mida on täiendatud liivlaste argielu kirjeldustega ja muude manustega. Samasuguse kolmkeelse struktuuriga oli ilmselt ka 1960. aastate keskpaiku P. Dambergi ja I. Čače koostöös valminud käsikiri „Fitoterapia“ („Fütoterapia“), mille olemasolule on kirjanduses viidatud, kuid mida seni pole õnnestunud leida. Aastal 1967 koostas P. Damberg ka uue „Liivi lugemiku“ käsikirja, mille sisu on pühendatud nõukogude võimu saavutustele Liivi rannas.

1970. aastatest alates hakkas emakeelsete liivlaste arv kiiresti vähenema. Kui 1972. aastal asutati Riias ja Ventspilsis liivi laulukoores, siis ilmnes, et ansambli liikmete puuduv liivi keele oskus ei võimalda neil laulutekste õigesti hääldada. Selle tulemusel muudeti liivi kirjakeelt häälduspärasemaks ning esimeseks neid muutusi kajastavaks allikaks sai 1978. a Eestis Emakeele Seltsi aastaraamatus avaldatud P. Dambergi liivikeelne artikkel „Līvõ kīel kõrdõlpanmi“ („Liivi keelekorraldusest“).

1980. aastal ilmus Riias P. Stučka Läti Riiklikus Ülikoolis rotaprintväljaandena P. Dambergi ja T. Karma koostatud rahvalaulude kogumik „Lībiešu tautasdziesmas“ („Liivi rahvalaulud“) paralleeltekstidega liivi ja läti keeles ning sellele lisatud lühikese grammatilise ülevaate ja sõnastikuga. Samasugust

tekstide esitamise põhimõtet on kasutatud ka 1982 Harijs Skuja poolt T. Karma, P. Dambergi, P. Kļaviņa ja H. Grīva abiga koostatud „Liivi luule antoloogia“ käsikirjas, mis hõlmab kõiki selleks ajaks teada olnud liivikeelseid luuletusi.

Kõikide liivi kirjakeele allikate tekkimine on olnud tihedalt seotud liivi kultuuriloos toimunud sündmustega. Nii on esimeste teaduslike liivi keele uurimuste tulemusel ilmunud keelenäidetena ka esimesed liivikeelsed raamatud (Mt 1863ab), Liivi Liidu asutamine on tinginud selle põhikirja (AK 1923) väljaandmise, vajadusest kooliraamatute järele on välja kasvanud kooligrammatika (LKG) lugemik (JL 1935) ja aabits (Abēd 1936), laulukooridele on koostatud lauluraamatuid (LKL 1929; LKL 1933).

Kuigi uurimuses käsitletud allikad on oma funktsiooni (vaimulikud tekstid, luuleraamatud, juriidilised tekstid, ajakiri, aabits, koolilugemik jne), ilmumiskoha (London, Peterburi, Tallinn, Helsingi, Riia jne) ja koostajate (O. Loorits, L. Rudzītis, P. Damberg, K. Stalte jt) poolest küllaltki erinevad, on nad keeleliselt omavahel tihedalt seotud ning seega lubavad käsitleda liivi kirjakeelt ja selle arenemist ühtse tervikuna.

12.2. Liivi kirjakeeles kasutatud põhimõtted

12.2.1. Murdevalik

Üks suurimaid ja põhimõttelisimaid probleeme kirjakeele kujundamisel on olnud kirjakeele aluseks oleva murde valik (**t1**; **t2**). Esimesed liivikeelsed väljaanded – Matteuse evangeeliumid – on vältinud seda probleemi kahe paralleelse väljaande abil (Mt 1863ab). Nende baasil 1880. aastal loodud idaliivimurdelises Matteuse evangeeliumis (Mt 1880) on aga tehtud esimene katse luua ühtset kirjakeelt, tähistades idaliivi foneemi / $\bar{o}$ / kompromisslahendusena märgiga $\bar{a}$, et lähendada seda lääneliivi $\bar{a}$ -le ning kustutada sel moel kõige olulisem murdeerinevus. Samas on $\bar{o}$ tähistamiseks kasutatud pikka a -d ($\bar{a}$) selgelt eristatud tavalisest pikast $\bar{a}$ -st (ah), mis on seotud 1863. aasta raamatute foneetilises kirjaviisis $\bar{a} \sim \bar{a}$ ja $\bar{o} \sim \bar{o}$ märkimisel kasutatud põhimõttega ($\bar{a} > \bar{a}$, $\bar{a} > a$; $\bar{o} > \bar{o}$; $\bar{o} > o$).

Alates „Esimese Liivi lugemiku“ (LL 1921) ilmumisest on idaliivi murre omandanud kirjakeeles selgelt juhtiva rolli, erinevast murdest pärit tekstide puhul on nende murdelisele taustale viitavad keelelised iseärasused enamjaolt eemaldatud. Liivi kirjakeele maastikul on erandiks 1930. aastate esimesel poolel valminud LSSL¹⁸²i väljaanded (RĀ 1932, 1933), mille aluseks on keskliivi murre.

Siiski on murdelisi erinevusi püütud ortograafiapõhimõtete abil ka vähendada. See puudutab peamiselt foneemide / $\bar{o}$ / ja / $\bar{a}$ / tähistamist, mida on alates ajakirja Līvli ilmumisest (Līvli A) tähistatud $\bar{a}$ -ga sarnaselt 1880. aasta evangeeliumiga. Omapärane on esimeses lugemikus (LL1921) esinev vastupidine

---

¹⁸² Liivi Sõprade Selts Lātis (Lībiešu Draugu Biedrība Latvijā).

põhimõtte, kus lääneliivi / $\tilde{a}$ / tähistamiseks on kasutatud $\tilde{o}$ -d. 1970. aastatel on $\tilde{a}$ kasutamisest / $\tilde{o}$ / tähistamiseks loobunud, lähendades kirjakeele kuju tegelikule hääldusele. Tänapäeval püütakse erineva murdetaustaga tekste esitada võimalikult autentsel kujul, säilitades algupärast keelt ning kasutades / $\tilde{o}$ ~ $\tilde{a}$ / tähistamiseks kaht eraldi märki – vastavalt $\tilde{o}$ -d ja $\tilde{a}$ -d.

12.2.2. Fonoloogia

Vokaalfoneemide tähistamisel (**t2**) on lisaks murdeerinevuste kajastamisega seotud ja eelnevalt kirjeldatud / $\tilde{o}$ ~ $\tilde{a}$ / tähistamisele probleemiks olnud ka vastavate märkide leidmine foneemide / $\tilde{a}$, $\tilde{e}$, $\tilde{o}$, $\tilde{\partial}$, $\tilde{u}$, $\tilde{\ddot{o}}$ / tähistamiseks. / $\tilde{a}$, $\tilde{u}$, $\tilde{\ddot{o}}$ / puhul on loomulikuks valikuks enamasti olnud märgid, mis esinevad ka saksa ja eesti keeles. Erandiks on vaid 1863. aasta väljaanded (Mt 1863ab), milles on kasutatud märke $\underline{a}$, $\underline{u}$ ja $\underline{o}$, ja alates ajakirja Līvli ilmumisest (Līvli A) / $\tilde{u}$ / tähistamiseks kasutusele võetud soomepärase y ¹⁸³. Foneemide / $\tilde{o}$ / ja / $\tilde{u}$ / tähistamise kohta tuleb märkida, et tegelikus keelekasutuses esinesid nad läbivalt vaid 19. sajandil. 20. sajandil vahetusid nad ilmselt läti keele mõjul enamikul juhtudel välja vastavalt e ja i -ga ning nende taasmärkimine ajakirja Līvli ilmumisest alates oli katse taastada nende kasutamist liivi keeles. Siiski on nende tähistamisest alates 1970. aastatest loobunud ja need foneemid esinevad vaid vanemate liivi keele tekstide avaldamisel.

Foneemi / $\tilde{e}$ / tähistamiseks on kirjakeele ortograafias alates aastast 1880 (Mt 1880) kasutatud läbivalt eesti keelest laenatud märki $\tilde{o}$ (1863. aasta väljaannetes (Mt 1863ab) on selle asemel $\tilde{e}$). Selle foneemi tähistamisega on tihedalt seotud ka üksnes järgsilpides esineva / $\tilde{\partial}$ / tähistamine. 19. sajandi väljaannetes ei ole / $\tilde{e}$ / ja / $\tilde{\partial}$ / vahel vahet tehtud¹⁸⁴ ja neid on tähistatud sama märgiga – vastavalt kas $\tilde{e}$ või $\tilde{o}$ -ga. Esimestes 20. sajandi väljaannetes (LL1921, LL1922 ja LL1923) on seevastu neid käsitletud eraldi foneemidena ja / $\tilde{\partial}$ / tähistamiseks on kasutatud foneetilisest transkriptsioonist laenatud märki ∂ . Alates 1923. aasta teisest poolest (LKG käsikirja valmimisest) on aga / $\tilde{e}$ / ja / $\tilde{\partial}$ / eristamisest loobunud ning mõlemat foneemi tähistatud märgiga $\tilde{o}$. Erandiks on siiski LSSLi väljaanded (RÄ 1932, 1933), milles foneeme foneetilise üksikasjalikkuse ettekäändel jälle eristatakse ja / $\tilde{\partial}$ / tähistatakse märgiga $\tilde{e}$.

Alates 1970. aastatest on liivi keele häälduse kergema taasesitamise huvides foneem / $\tilde{o}$ / tähistatud eraldi märgiga $\tilde{o}$. Varasemates väljaannetes, kus selline vajadus puudus, on foneem enamasti tähistatud tavalise o -ga. Siiski on / $\tilde{o}$ / esitamisel täheldatavad ka kaks erandit – 1863. aasta väljaannetes (Mt 1863ab) on foneetilise transkriptsiooni kasutamise tõttu foneem esitatud eraldi märgiga ($\tilde{e}$) ja LSSL-i väljaannetes (RÄ 1932, 1933) on see üllatavalt tähistatud märgiga $\tilde{e}$ – samasuguse märgiga, mida kasutatakse neis ka / $\tilde{\partial}$ / tähistamiseks.

¹⁸³ Ettepanku kasutada / $\tilde{u}$ / tähistamiseks soomepärase y -d tegi juba 1923. aasta paiku O. Loorits, vt 4.2

¹⁸⁴ Foneem / $\tilde{e}$ / esineb liivi keeles üksnes esimeses silbis, foneem / $\tilde{\partial}$ / üksnes järgsilpides.

Vokaalfoneemide pikkust on kõikides antiikvapõhistes väljaannetes tähistatud foneetilise transkriptsiooni (ja sellega sarnaneva läti keele antiikvapõhise (uue) kirjaviisi) kohaselt pikkuse kriipsuga tähe kohal ($\bar{i}$, $\bar{e}$, $\bar{a}$, $\bar{\delta}$, $\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{u}$, $\bar{o}$, $\bar{a}$, $\bar{y}$, $\bar{\delta}$). Erandiks on vaid 1880. aasta Matteuse evangeelium (Mt 1880), mis on liivi kirjakeele ajaloos ainus fraktuurkirjas allikas. Selles tähistatakse vokaali pikkust h tähe abil ($\bar{i} > ih$; $\bar{e} > \delta h$), nagu on tavaks ka selle allika ortograafia aluseks olevas läti fraktuuripõhises (vanas) kirjaviisis.

Järgsilpides (**t3**) on lühikesele rõhulisele silbile järgnevas silbis oleva piken-
datud üksikvokaali puhul enamikus allikatest vokaali kvantiteet tähistamata, mille põhjuseks on ilmselt olnud vastava põhimõtte laenamine eesti keelest juba esimesest 20. sajandi allikast (LL 1921) alates. 19. sajandi allikates on sellise vokaali pikenemine aga läbivalt tähistatud, kuid ainult kinnise silbi puhul.

Tähistamist katsetati ka ajakirja Līvli ilmunisel¹⁸⁵, kuid vaid esimeses numbris (Līvli 1931). Taas on lühikesele rõhulisele silbile järgneva silbi vokaali pikenemist häälduse täpsema kajastamise huvides hakatud tähistama tänapäeva kirjakeeles aastal 1980 liivi rahvalaulude kogumikus (LTDZ 1980).

Väga komplitseeritud on iseäranis varasematel liivi kirjakeele arenguetappidel olnud ülilühikese esikomponendiga diftongide ($\langle ie \rangle$ ja $\langle uo \rangle$) ja triftongide ($\langle uo'i \rangle$, $\langle uo_j \rangle$, $\langle uo_l \rangle$ ja $\langle ie'u \rangle$, $\langle ie\ddot{u} \rangle$) tähistamine (**t4**). Esimestes liivikeelsetes väljaannetes (Evangeelium 1863ab) on diftong $\langle ie \rangle$ esitatud kui üksikvokaal e ja sellele eelneva tähe palataliseerumine; samasugust põhimõtet on polüftongide osas ($\langle \check{C}e \rangle$, $\langle \check{C}ie \rangle$) kasutatud ka mõnedes 1920. aastate allikates (LL 1922; LL 1923; AK 1923). Triftongi $\langle ieu \rangle$ tähistamiseks seevastu on esimestes raamatutes triftongi lõpus olev u kõrvaldatud või asendatud poolvokaaliga v ($\langle iev \sim ie \rangle$). Põhimõte tähistada triftongi $\langle ieu \rangle$ viimast komponenti poolvokaaliga ($\langle iev \rangle$) on täheldatav ka 1930. aastate esimesel poolel valminud allikates (Līvli A; RÄ 1932, 1933; LKL 1933) ja pärast II maailmasõda ilmunud käsikirjades (ČDG 1966; LL s.a.).

1920. aastate keskel valminud allikates (LKG, LL1924, LL1926, Stalte 1924) on diftongi $\langle ie \rangle$ ja triftongi $\langle ieu \rangle$ esimest komponenti tõlgendatud poolvokaalina, lisaks on poolvokaalina tõlgendatud ka triftongi viimast komponenti ($\langle je, jev \rangle$).

Esimest korda on kõik diftongi $\langle ie \rangle$ ja triftongi $\langle ieu \rangle$ komponendid tähistatud normaalkujul ($\langle ie, ieu \rangle$) alles 1929. aastal ilmunud lauluraamatus (LKL 1929). Pärast mõneaastast pausi ilmuvad nad taas sellisel kujul kirjakeeles ajakirja Līvli Jelgava perioodil (Līvli B) ning sellest ajast peale enamikus allikates kuni tänapäevani välja.

Ülilühikese esikomponendiga $\langle u \rangle$ algavate polüftongide puhul on enamasti kõik polüftongi komponendid tähistatud ($\langle uo, uoi \rangle$), erandiks on vaid kõik AESi¹⁸⁶ väljaantud lugemikud (LL 1921–1926) ja muud 1920. aastate esimese poole allikad, milles $\langle uo \rangle$ asemel on kasutatud $\langle o \rangle$ -d ($\langle o, oi \rangle$); sama põhimõtte esineb osades sõnades ka LSSLi väljaannetes (RÄ 1932, 1933). Pärast II maailmasõda

¹⁸⁵ Ilmselt K. Stalte ettepanekul. Võõrsõnades on pikkade vokaalide esinemine järgsilpides kohati täheldatav ka mõnede muude allikate puhul.

¹⁸⁶ Akadeemiline Emakeele Selts

valminud allikates (ČDG 1966, LL s.a.) on triftongi *uoi* viimast komponenti osaliselt tõlgendatud poolvokaalina *j* (*uoj*).

Kuni 1930. aastate alguseni on katkega *i*-lise polüftongi puhul, millele järgneb *ž*, *i*-line komponent enamjaolt tähistatud, kuigi järjepidevus tähistamises puudub (**t5**). 19. sajandi väljaannetes on tehtud vahet ka diftongi esinemisel mitmesilbilistes ja ühesilbilistes sõnades – esimesel puhul on *i* tähistamata, kuid diftongi esimene komponent on märgitud pikaks. LSSLi väljaannetes (RÄ 1932, 1933) ja muudes allikates alates Līvli Irē perioodist (Līvli B) on aga *i* tähistamisest täielikult loobutud, erandiks on vaid P. Dambergi koostatud lugemik (JL 1935).

Tõsisemaid probleeme on põhjustanud *u*-lise komponendi tõlgendamine vokaali või poolvokaalina *u*-lõpulistes katketa diftongides (kinnises silbis), mille puhul võib täheldada üsna suurt varieerumist (**t6**): 19. sajandi allikates esineb süsteemselt poolvokaal *v*, 1920. aastate esimestes väljaannetes (LL1921; LL1922; LL1923) vahetab selle välja vokaal *u*, mida alates O. Looritsa 1923. aasta käsikirjast (LKG) asendab taas poolvokaal *v* (samas esinevad aga K. Stalte luulekogus (Stalte 1924) *u* ja 1929. aasta lauluraamatus (LKL 1929) koguni mõlemad variandid – *u* ja *v* – korraga); alates Līvli ilmumisest (Līvli AB) kasutatakse vokaali *u*, kuid LSSLi väljaannetes ja 1933. aastal ilmunud lauluraamatus (LKL 1933) *v*-d; muudes 1930. aastate allikates esineb *u*, kuid II maailmasõda järel valminud esperanto sõnaraamatus *v* (ČDG s.a.; LL s.a.) ja kohe selle järel koostatud lugemiku käsikirjas (LL s.a.) vokaali ja poolvokaali ühend *uv*, mida võib mõnedes sõnades kohata ka 1936. aastal ilmunud katekismuses (Katkismus 1936); 1970. aastatest alates on aga pöördutud tagasi *u* kasutamise juurde, mida tarvitatakse ka tänapäeva kirjakeeles.

Sama kirev on olukord ka kvantiteedi tähistamisega pikendatud esikomponendiga polüftongides (**t7**). 1863. aastal ilmunud Matteuse evangeeliumides (Evangeelium 1863ab) on pikaks märgitud üksnes diftong *ūo*¹⁸⁷, 1880. aasta evangeeliumis seevastu on pikkuse märkimisest polüftongides üldse loobutud, mis on ka loogiline, arvestades asjaolu, et pikkusemärgina on kasutatud tähte *h*.

Esimeses AESi lugemikus (LL 1920) on diftongi pikendatud esikomponenti osaliselt tähistatud selle kohal asetatud foneetilisest transkriptsioonist laenatud märgi (graavise) abil (*ôi*), kuid triftongide puhul pikenemist ei näidata. Teistes 1920. aastate allikates peale viimase (LKL 1929) on pikkuse esitamisest polüftongide puhul loobutud, välja arvatud juhul, kui diftongi teist komponenti tõlgendatakse poolvokaalina, mis puhul pikkuse tähistamine tuleneb juba üksikvokaali, mitte polüftongi pikkuse märkimisest. Samasugust põhimõtet rakendatakse ka LSSLi väljaannetes (RÄ 1932, 1933).

1929. aastal ilmunud K. Stalte koostatud lauluraamatus (LKL 1929) on pikaks märgitud kõik polüftongid, sealhulgas sellised, mille ükski komponent ei olegi pikk, mis tuleneb tema põhimõttest, et liivi keeles on kõik polüftongid pikad. Selle tulemusel on liivi kirjakeeles võetud kasutusele põhimõtte esitada polüftongide pikendatud esikomponendi kvantiteeti (mitte kõiki polüftonge

---

¹⁸⁷ Sõnas *kuōra* 'kõrv' on erandlikult märgitud pikaks diftongi teine komponent.

nagu K. Staltel) ning ajakirja Līvli (Līvli A) ilmumisest alates on polüftongide pikkust süstemaatiliselt tähistatud (*īe*, *ūo*, *āi*, *ūoi*). Ainsateks eranditeks on taas K. Staltega seotud allikad (Līvli B; Abēd 1936), milles pikaks on märgitud üksnes diftongid *īe* ja *ūo*. Pikkuse esitamata jätmise teiste polüftongide puhul tuleneb samuti K. Stalte mõttest, et liivi keeles on kõik polüftongid pikad, kuid seekord põhjendab see pikkuse märkimisest loobumist. Siiski on tema koostatud vaimulike laulude raamatus (Loulrāntōz 1939) kõik diftongid pikaks märgitud.

Lühikese *i*- ja *u*-ga algavad katkega diftongid on allikates enamasti märgitud lühikeseks (*ie*, *uo*) (**t8**). Ainsateks eranditeks on taas K. Staltega seonduvad allikad (LKL 1929; Līvli B; Loulrāntōz 1939), 1930. aastate ilmalikud allikad (JL 1935; Abēd 1936; LJ s.a.) ja tänapäeva kirjakeel, milles sellised diftongid märgitakse pikaks (*īe*, *ūo*).

Konsonantfoneemide puhul on peamiseks lahendatavaks küsimuseks olnud palatalisatsiooni tähistamine (**t9**). 1863. aasta Matteuse evangeeliumides (Mt 1863ab) on palatalisatsiooni tähistatud liivi keele uurijate A. J. Sjögreni ja F. J. Wiedemanni kasutatud foneetilise transkriptsiooni kohaselt akuudiga tähe kohal või järel (*ñ*, *d*). Fraktuurkirjalises 1880. aasta Matteuse evangeeliumis (Mt 1880) on palatalisatsiooni märgitud tähe läbikriipsutamise abil, nagu see on tavaks fraktuuripõhises (vanas) läti kirjaviisis, mille iseärasustest lähtuvalt on jäänud tähistamata *d* ja *t* palataliseerumine.

Samuti nagu 1863. aasta allikates, kuid nüüd juba L. Kettuneni ja O. Loo-ritsa kasutatud soome-ugri foneetilise transkriptsiooni põhimõtetest lähtuvalt on palatalisatsioon esitatud ka kõigis AESi väljaantud lugemikes (LL1921–LL1926) ja 1920. aastate esimese poole allikates (AK 1923; LKG).

1924. aastal ilmunud K. Stalte luulekogus (Stalte 1924) on esimest korda kasutatud lätipärast palatalisatsiooni märkimisviisi komaga tähe all (*ŗ*, *ņ*, *ļ*, trükitehnilistel põhjustel on jäänud märkimata *d* palatalisatsioon). Sama põhimõtet on kasutatud ka K. Stalte koostatud lauluraamatus (LKL 1929) ja ilmselt Stalte ettepanekul ka ajakirja Līvli esimeses numbris (Līvli 1931).

Uut palatalisatsiooni märkimise viisi pole teised liivi kirjakeele arendamisega seotud inimesed ilmselt aktsepteerinud, sest nii ajakirja Līvli Jelgava perioodi teistes numbrites (Līvli A), kui ka LSSLi väljaannetes (RĀ 1932, 1933) on palatalisatsioon endiselt tähistatud foneetilise transkriptsiooni kohaselt. Samas on K. Stalte jätkanud palatalisatsiooni lätipärase märkimisega nii 1933. aastal ilmunud lauluraamatus (LKL1933) kui ka ajakirja Līvli Irē perioodil (Līvli B), mil ajakirja toimetamine läks tema kätte. Sellest alates on K. Stalte väljapakutud palatalisatsiooni märkimisviis liivi kirjakeeles kinnistunud ja võetud kasutusele nii 1930. aastate teisel poolel koostatud kui ka hiljem valminud allikates ja tänapäeva kirjakeeles.

Kõrvalisemaks probleemiks on konsonantfoneemide puhul olnud ka foneemide /š, ž, ŋ/ tähistamine. /š/ ja /ž/ märkimiseks on valitud samad märgid, mida kasutatakse nende foneemide tähistamiseks nii foneetilises transkriptsioonis kui ka läti ja eesti antiikvapõhistes (uutes) ortograafiates (š, ž). Erandiks on vaid 1880. aasta Matteuse evangeelium (Mt 1880), milles /š/ ja /ž/ on märgitud läti fraktuuripõhise (vana) kirjaviisi kohaselt kobartähtedega. Foneem /ŋ/ seevastu

on enamikus allikates tähistatud tavalise *n* tähega, välja arvatud 1863. aasta väljaanded (Mt 1863ab), milles palataliseerimata foneemi jaoks on kasutatud eraldi märki *n̄*.

Eri aegadel on liivi kirjakeeles kasutatavate konsonantmärkide hulka suurendanud ka täiendavad tähed: 19. sajandi väljaannetes on sellisteks *k̄*, *v̄*, *s̄*, *p̄*, mis viitavad neile järgnevalt *i*-st tingitud osalisele palataliseerumisele (1880. aasta evangeeliumis esineb neist vaid *k̄*, sest see on ainus märk, mida saab kasutada ka läti fraktuuripõhises (vanas) ortograafias); sama funktsiooni täiendavad AESi teises lugemikus (LL 1922) *m̄*, *p̄*, *s̄*; AESi kolmandas lugemikus *m̄*, *p̄*, *s̄*, *v̄*; Liivi Liidu põhikirjas (AK 1923) *p̄* ja *s̄*.

O. Looritsa koostatud grammatikaterminite käsikirjas (LKG) ja LSSLi väljaannetes (RÄ 1932, 1933) leiduvad märgid *c* ja *č*, mida kasutatakse konsonantühendite *ts* ja *tš* asemel, kuid esimeses nimetatud allikatest esinevad *c* ja *č* vaid vale kirjutustava illustreerimiseks, viimases seevastu süsteemselt. 1929. aastal ilmunud lauluraamatus täiendavad K. Stalte rakendatud konsonantide pikkuse märkimise põhimõttega seoses konsonantmärkide hulka ka märgid *v̄*, *l̄*, *n̄*, *r̄*, *q̄*, *m̄*, *l̄*.

Muude konsonantfoneemide esitamisega seotud tunnuste osas (**t10**; **t11**) on rakendatud põhimõtted regulaarsed. Palatalisatsiooni esitamisel konsonantühendites on süsteemselt tähistatud palataliseerituks üksnes tegelikult palataliseeritud konsonandid. Erandiks on 1929. aasta lauluraamat (LKL 1929) ja P. Dambergi artikkel liivi keelekorraldusest (PD 1978), kus ilmselt ühtse konsonantühendite palatalisatsiooni tähistamise süsteemi loomise eesmärgil on palataliseerituks märgitud vaid konsonantühendi esimene komponent. Sõnalõpuline pikk konsonant on enamikus allikatest tähistatud üksikkonsonandiga ja geminaati kasutatakse selle tähistamiseks üksnes 19. sajandi väljaannetes ja mõningates K. Staltega seotud allikates (LKL 1929; Līvli B; Abēd 1936; Loulrāntōz 1939).

Katketooni tähistamine (**t12**) ei ole liivi kirjakeeles tavaks kujunenud. Esimesed katsed selle tähistamiseks on tehtud LSSLi väljaannetes (RÄ 1932, 1933), kuid selle üpriski keeruline tähistamissüsteem ei kata kõiki katketooni esinemisjuhtumeid. Läbivalt on katketoon tähistatud aga alles 1980. aastal ilmunud rahvaluulekogus (LTDZ 1980), kus see on tähistatud esinemiskohas üla-*komaga* (‘). Tänapäeva kirjakeeles on katketooni märkimine soovituslik õppeotstarbelistes tekstides.

12.2.3. Morfoloogia ja morfoloogilise põhimõtte rakendamine

Morfoloogilise või foneetilise põhimõtte valimisel heliliste ja helitute konsonantide ühendites (konsonandipaarid *g ~ k*, *b ~ p*, *d ~ t*, *z ~ s*, *ž ~ š*, **t13**) on tuletiste puhul alates AESi teisest lugemikust (LL 1922) eelistatud selgelt morfoloogilist põhimõtet. Muutvormides on aga morfoloogilist põhimõtet rakendatud peaaegu läbivalt (ainsaks erandiks siin on AESi esimene lugemik (LL1921), milles muutvormides kasutatakse täielikult foneetilist põhimõtet), kui

välja arvata konsonantide ühendid *-zt/-žt-* (*-st/-št-*), mis enamikus allikatest on esitatud helitutena. 1863. aasta väljaannetes (Mt 1863ab) ja AESi teises lugemikus (LL1922) on foneetilist põhimõtet rakendatud ka üldisemalt konsonantühendite puhul, milles esinevad *z* ja *ž*. Esperanto sõnaraamatus (ČDG 1966) on aga foneetilist põhimõtet rakendatud üksnes *i*-lõpuliste noomenite muutvormides ja osalt ka verbide *z*-komponendiga minevikutunnuste puhul.

Täies ulatuses on sõnade muutvormide puhul rakendatud konsonantühendites morfoloogilist põhimõtet 1880. aasta Matteuse evangeeliumis (Evangelium 1888), LSSLi väljaannetes (RÄ 1932, 1933) ja tänapäeva kirjakeeles.

Nimisõnatüüpide 56–59 ja 106–112 partitiivis (**t14**), kus partitiivi lõpus *-ta* esinev *t* asendab genitiivi tüvega liitumisel selle lõpus esinevat *d*-d, on aga valdavaks olnud foneetiline põhimõte, mille puhul liitumist genitiivitüvega ei esitata (*-ta*). Erandiks siin on ainult K. Stalte koostatud aabits (Abēd 1936) ja tänapäeva kirjakeel (*-dta*), milles morfoloogilise põhimõtte küll foneetilisega vaheldub.

Tegijanime käänamismalli valik (**t15**) viitab selgelt praeguseks liivi keeles peaaegu täielikult hääbunud *i*-lõpuliste sõnade muuttüübi kasutamisele, mille puhul ei lisandu *i*-le muutvormides *z*-list komponenti. *z*-tunnusega käänamismalli kasutamine algab alles 1923. aastal O. Looitsa koostatud grammatikaterminite käsikirjas (LKG) ilmselt *i*-lõpuliste noomenite käänamisparadigma ühtlustamiseks ning seda kasutatakse läbivalt ka kahes viimases AESi lugemikus (LL1924; LL1926). Hilisemates allikates kasutatakse kas ainult *z*-tunnuseta malli või *z*-tunnuseta ja *z*-tunnusega malli paralleelselt. Tänapäeva kirjakeeles on aga *z*-tunnuseta malli kasutamisest käänamisparadigma regulaarsuse huvides enamasti täielikult loobutud ning seda kasutatakse vaid üksikjuhtudel.

Eitava supiinivormi *-mōt* ja väliskohakäänete kasutamine (**t16**; **t17**) olid nähtused, mille regulaarset kasutamist püüti kirjakeeles taastada 1930. aastatel. Üksikute vormidena esinesid nad kirjakeeles ka varem – 19. sajandi väljaannetes ja ka mõnedes 1920. aastate allikates. Siiski on mõlemad nähtused regulaarset kasutamist leidnud vaid P. Dambergi lugemikus (JL 1935) ja allikates, mis on ilmunud ajavahemikus alates II maailmasõja lõpust kuni tänapäevani.

12.2.4. Leksika

Laensõnade osakaal kirjakeele täiendamiseks loodud uudissõnade hulgas (**t18**) on selgelt suurem nendes allikates, mille sisust tuleneb rohke uudissõnade kasutamine (LKG, Līvli AB; ČDG 1966; LL s.a.), kusjuures enamiku neist moodustavad peamiselt läti keele vahendusel liivi keelde toodud rahvusvahelised laenud. Lisaks on rahvusvahelisi laensõnu liivi keelde laenatud ka eesti keele kaudu, harvemini ka teistest keeltest.

Eesti keelt on võrdlemisi laialt kasutatud ka kirjakeele täiendamiseks muude laensõnadega. Kirjakeeles on eesti laene sageli eelistatud läti toorlaenudele, mis peamiselt esinevad oma olemuselt keelenäidetena käsitletavates ja vahetumalt

kõnekeelt kajastavates väljaannetes (nt Mt 1863ab; Mt 1880; LL 1921; LL1922; LL1923) liivi kirjakeele varasematel arengujärgkudel.

Kirjakeele arenemise käigus on pidevalt kasvanud liivi keele baasil saadud uudissõnade osakaal, millega on vahetatud välja ka paljud levinumad vanemad ja ka uuemad läti laenud (**t18; t19**). Uudissõnu on saadud nii vanade sõnade kasutuselevõtmise, uute tüvede loomise, tähendusväljade laiendamise kui ka sõnade liitmise ja tuletusliidete abil tuletamisega, millest viimane on olnud uudissõnade soetamisel väga produktiivne, eriti 1930. aastatest alates. Uudissõnade loomiseks on palju on kasutatud eesti ja läti keele eeskuju.

Kirjakeele puhastamist võõrmõjudest (**t20; t21**) illustreerib hästi lätipäraste prefiksité täielik kõrvaldamine liivi kirjakeelest alates ajakirja Līvli ilmumisest (Līvli A)¹⁸⁸ ja lätipäraste side- ja abisõnade *un* 'ja', *bet* 'aga', *bās* 'ilma', *pa* (translatiivi abisõna) väljavahetamine liivipärasemate vastetega. Nii on *pa* kasutamisest loobutud juba 1920. aastatel K. Stalte osalemisel valminud allikates (Stalte 1924; LKL 1929) ja täielikult ajakirja Līvli ilmumisel (Līvli A); alates 1929. aasta lauluraamatust (LKL 1929) on sidesõna *un* vahetatud välja sugulaskeelte eeskujul tuletatud sidesõnaga *ja* ning abisõna *bās* – samuti sugulaskeelte eeskujul – abisõna *ilmō* (ka *ilm*, *ilma*) vastu.

Eesti keelest laenatud sõna *aga* on pakutud lätipärase sidesõna *bet* asemele juba 1863. aasta lääneliivi Matteuse evangeeliumis (Mt 1863a), kust see on võetud kasutusele ka 1880. aasta väljaandes (Mt 1880), samas algas selle sõna läbiv kasutamine kirjakeeles alles ajakirja Līvli ilmumisega (Līvli A). Siiski on P. Damberg enda toimetatud väljaannetes (JL 1935; ČDG 1966; LL s.a.; PD 1978) jätkanud *bet* kasutamist, ilmselt selleks, et vältida uue sidesõna *aga* 'aga' kattumist algupärase liivi sidesõnaga *agā* 'või'. Tänapäeva kirjakeeles on aga kasutusel mõlemad lekseemid – nii *bet* kui ka *aga* – vastavalt kirjutaja isiklikele eelistustele.

Ka lekseemi valik tegusõna *vōlda* 'olema' oleviku ainsuse esimese ja kolmanda ning mitmuse kolmanda pöörde jaoks (**t22**) kajastab kirjutajapõhist lähenemist sõnavara kasutamisele. Mitmuse kolmandas pöördes kasutatakse peamiselt lekseemi *ātō* ja selle allvariante *at*, *āt*, *atō*, *attō*. Erandiks on 1863. aasta idaliivi Matteuse evangeelium (Mt 1863b) ja sellega seotud 1880. aasta väljaanne (Mt 1880) ning mõned autorid ajakirja Līvli Irē perioodil (Līvli B) ja 1939. aasta lauluraamatus (Loulrāntōz 1939), kes kasutavad vähemlevinud vormi *umād*. Seega johtub lekseemi valik enamikul juhtudel kirjutajate isiklikest eelistustest või teksti iseärasustest ning mõnes allikas esineb koguni mitu erinevat lekseemi samaaegselt.

Süsteemsemalt on toimitud aga ainsuse esimese ja kolmanda pöörde lekseemi valikul. Ainsuse kolmanda pöörde jaoks on läbivalt ühtegi erandita kasutatud lekseemi *um* ning sama lekseemi on suures osas allikatest kasutatud ka esimese pöörde jaoks, kuna liivi keeles on ainsuse esimene ja kolmas pööre üldjuhul ühesugused. Siiski on kirjakeeles näha selget soovi vähemalt tegusõna

---

¹⁸⁸ Lätipärased prefiksité puuduvad juba ka osas 1920. aastatel valminud allikatest, kuid kõikides AESi lugemikes lätipärased prefiksité siiski veel esinevad.

*võl*da puhul hoida esimest ja kolmandat pööret lahus. Selline põhimõte esineb kas teadlikult või teadvustamata esimest korda juba 1863. aasta lääneliivi Matteuse evangeeliumis (Mt 1863a), kus esimese pöörde korral kasutatakse lekseemi *vuob* (hilisemates allikates ka *uob*, *ūob*). Sealt on see viidud 1880. aasta väljaandesse (Mt 1880), milles lekseem esitatakse paralleelvormina sulgudes (*um* (*vuob*)).

On väga tõenäoline, et 1880. aasta evangeeliumist on põhimõtte oma grammatikaterminite käsikirja (LKG) tarbeks laenanud O. Loorits, kes on kasutanud lekseemi ka kahes järgmises tema toimetamisel ilmunud raamatus – AESi neljandas ja viiendas lugemikus (LL 1924; LL 1926). Järgmisena hakkab ainsuse esimest pööret eristama kolmandast juba K. Stalte ajakirja Līvli Irē perioodil (Līvli B) ja teistes järgnevates tema tõlgitud või toimetatud väljaannetes (Abēd 1936; ŪT 1942; Loulrāntōz 1939). Ilmselt on tema mõjul esimest ja kolmandat pööret eristatud ka viimases LSSLi väljaantud kalendris¹⁸⁹ (RĀ 1933), 1936. aastal ilmunud katekismuses (Katkismus 1936) ja esperanto sõnaraamatus (ČDG s.a.), mis on ka viimaseks selle põhimõtte esinemiskohaks. Tänapäeval tegusõna *võl*da ainsuse esimesel ja kolmandal pöördel vahet ei tehta.

Kirjakeele normeerimise seisukohast on probleemiks olnud ka võõrnimede esitamine (**t23**), sest kirjakeelsete allikate toimetajatel või koostajatel on tulnud valida sugulaskeeltele iseloomuliku originaalkuju säilitamise või läti keeles kasutatava võõrnimede translitereerimise vahel, mis läti keelega tihedas kokkupuutes olevate liivlaste jaoks on üsna loomulik valik. Ilmselt on mõlemad valikud olnud võrdväärised, kuna põhimõtte võõrsõnade esitamise osas muutub pea iga järgneva allikaga, osas allikates on mõlemaid põhimõtteid kasutatud isegi läbisegi. Veidi suurema ülekaalu on siiski saavutanud soov säilitada originaalkuju ning sama põhimõtte on liivi kirjakeeles kasutusel ka tänapäeval.

Liivi kirjakeele üldist arengut iseloomustades võib täheldada, et muutused kirjakeeles on tulenenud peamiselt funktsionaalsetest vajadustest (nt vokaali pikenemise märkimine järgsilpides), vajadusest kompromisslahenduste järele murrete osas (nt lvI /ō/ ja lvL /ā/ märkimine sama tähega), foneetilise üksikasjalikkuse taotlemisest (nt LSSLi väljaannetes kasutatud katketooni märkimissüsteem), vajadusest kirjakeele lihtsustamise järele (nt /ā/ ja /e/ tähistamine sama märgi abil; foneemide /o/, /o/ tähistamine sama märgi abil), soovist puhastada keel läti substraadist (lätipäraste prefiksita ärajätmine ja lätipäraste sidesõnade väljavahetamine), soovist taastada keelest kadunud nähtusi (ajalooliste vokaalide *y* ja *ö* märkimine ja väliskohakäänete taas kasutusele võtmine) ja keeleliste nähtuste isiklikust tõlgendusest (nt konsonantide kvantiteedi märkimine pikkusekriipsu abil).

Fonoloogia osas võib täheldada, et foneemide märkimisel on kirjakeele ortograafias alustatud foneetilisest märkimispõhimõttest ja kirjakeele arenmisel liigitud kasutajate oskusi arvestava kasutusmugavuse suunas. Nii on

---

¹⁸⁹ Esimene kalender (RĀ 1932) ilmus veel enne ajakirja Līvli toimetamistöö üleandmist K. Staltele.

foneetilisele transkriptsioonile tuginevate 19. sajandi esimeste allikate baasil kujundatud fraktuuripõhine ortograafia, mis vastas sel ajal liivlaste enamasutatud kirjaviisile – läti fraktuuripõhisele (vanale) ortograafiale. Ka 20. sajandi esimestes allikates on kasutatud mugandatud ja eesti keelest laenatud elementidega täiendatud foneetilist transkriptsiooni, mis on ajapikku muudetud kasutajatele sobivamaks, juurutades lisaks kvantiteedi märkimisele pikkusekriipsu abil, mis on ühine soome-ugri foneetilisele transkriptsioonile ja läti antiikvapõhisele (uuele) kirjaviisile, ka läti uuele ortograafiale vastavat palatalisatsiooni märkimist komaga tähe all ja muid põhimõtteid, mis teevad ortograafia kasutamise liivlastele lihtsamaks.

Sarnaselt saab iseloomustada ka morfoloogia ja morfoloogilise põhimõtte rakendamise arengut, kus see on toimunud keelelist kasutust võimalikult täpselt kajastatavatest põhimõtetest kasutusmugavuse ja morfoloogiliste iseärasuste loogilisema esitamise suunas.

Sõnavaras on kirjakeele kujunemisel selgelt jälgitav tendents puhastada keel võõrmõjudest, püüdes seeläbi mõjutada ka liivi keele kasutamist üldisemalt, kusjuures selles töös on sarnase keelelise ülesehituse tõttu ulatuslikult kasutatud sugulaskeelte eeskju.

12.3. Liivi kirjakeele arenemisjärgud

Liivi kirjakeele kujunemisteel on eespool vaadeldud tunnuste põhjal näha mitut arengujärku, mis lubavad kirjakeele kujunemiskäiku jagada võrdlemisi selgelt piiritletavateks perioodideks.

Liivi kirjakeele periodiseerimiskatseid on tehtud ka varem.

Nii esitab E. Vääri oma 1948. aasta uurimuses liivi kirjakeele ortograafia¹⁹⁰ arenemist järgnevate ajajärkudena¹⁹¹: I Sjögreni põhimõtted (foneetilise transkriptsiooni kasutamine A. J. Sjögreni poolt SWab ilmumisele eelnenud ajal); II Sjögreni-Wiedemanni periood (SWab-s ja 1863. väljaannetes (Mt 1863ab) kasutatud kirjaviis; III Läti-saksa kirjaviis (1880. aasta väljaandes (Mt 1880) kasutatud kirjaviis); IV Kettuneni-Looritsa periood (1920ndatel ilmunud allikad); V Līvõd sõbrad selč Letmäs põhimõtted (LSSLi väljaannetes (RÄ 1932, 1933) kasutatud kirjaviis); VI Viimase aja kirjanduse põhimõtted (1930. aastate allikad) (Vääri 1948: 131–132).

P. Damberg on kirjakeele arengujärgude esitamisel toetunud aga pelgalt kirjaviisile ning sellest lähtuvalt esitanud liivi kirjakeele arenguetapid järgmiselt: „Liivi kirjakeel on seega üle elanud kolm erinevat kirjaviisi. Wiedemanni kirjaviisis, mis vastas tolelaegsele foneetilisele transkriptsioonile, ilmusid 1863. aastal kaks esimest liivikeelset raamatut. Vanale läti kirjaviisile

---

¹⁹⁰ Ortograafia all on E. Vääri silmas pidanud ilmselt siiski ainult kirjaviisi, kuigi oma uurimuses vaatleb ta kirjakeele aspekte laiemalt.

¹⁹¹ Jaotus pole uurimuses otseselt esitatud, kuid sellest annab küllaldase ettekujutuse uurimuse struktuur.

vastavas kirjaviisis ilmus 1880. aastal kolmas liivikeelne raamat. Lepste-Rudzītise omapärases kirjaviisis ilmus 1930. aastail liivi kalender. Elama on jäänud see kirjaviis, mille 1920. aastail rajasid L. Kettunen ja O. Loorits“ (Damberg 1978: 81). Täpselt samasuguse jaotuse esitab ka T. Karma (Karma 1998b: 44).

Eespool toodud jaotused ei kajasta liivi kirjakeele kujunemisjärke siiski korrektselt. Pelgalt ortograafia- või kitsamalt kirjaviisile kui selget piiritlemist lubavale lähtepunktile tuginemine on küll arusaadav, kuid lisaks ortograafia-põhimõtte või kirjaviisi valikule on liivi kirjakeele kujunemisel väga olulist rolli mänginud ka teised aspektid – murdevalik, üldisemad keelekorralduslikud põhimõtted, ortograafia üksikasjad, mis ei ole foneemide esitamisega seotud jms.

Nii ei saa kirjakeele kujunemise seisukohast käsitleda 1863. aasta väljaandeid (Mt 1863ab) ja 1880. aasta väljaannet (Mt 1880) eraldi, sest nagu käesolevast uurimusest nähtub, on 1863. aasta raamatud ja 1880. aasta väljaanne omavahel otseselt seotud ja nende ainsaks erinevuseks on üksnes neis kasutatav kirjaviis (NB! mitte ortograafiapõhimõtted üldisemalt), mida näitab selgelt ka käesolevas uurimuses tehtud tunnuste analüüs¹⁹². Ka 1863. aasta väljaannete kirjaviisi saab kirjakeele kirjaviisina käsitleda vaid väga suurte mõõndustega, kuna selle puhul on eeskätt siiski tegemist foneetilise transkriptsiooniga.

Kirjakeele jagamisel arengujärkudeks üksnes kirjaviisi iseärasuste alusel on põhjendamatult ka LSSLi väljaannete (RÄ 1932, 1933) asetamine teistest sama ajastu allikatest eraldi. Tunnustest nähtub, et ainsad iseärasused, mis eristavad neid väljaandeid kõikidest teistest 20. sajandil valminud allikatest, on konsonantide *c* ja *č* kasutamine konsonantühendite *ts* ja *tš* asemel (**t9**), *q* tähe kasutamine foneemide */q/* ja */ɖ/* märkimiseks (**t2**), katketooni tähistamise süsteem (**t12**) ja väljaannete keele aluseks olev murre (lvK; **t1**). Muude tunnuste osas vastab see kas Līvli Jelgava perioodi (Līvli A), AESi lugemike (LL 1921–1926) või teiste varasemate väljaannete põhimõtetele. Erinevused nt Uue Testamendi (ÜT 1942) ja esimese AESi lugemiku (LL1921) vahel on aga tunduvalt suuremad. Kirjakeele seisukohast üldisemalt saab LSSLi väljaannetes kasutatud keelt siiski käsitleda kirjakeelest iseseisvalt arenenud haruna, mida teistest sama ajastu väljaannetest eristab selgelt eeskätt murdevalik ja katketooni märkimissüsteem.

Kompleksselt lähenedes võib liivi kirjakeele kujunemisteel selgelt eristada kaht kirjakeele traditsiooni, milleks on 19. sajandi ja 20. sajandi traditsioon. Nimelt on kõik eespool kirjeldatud 19. sajandi allikad omavahel tihedas seoses, kuid 20. sajandi esimeste väljaannete ettevalmistamisel pole 19. sajandil

---

¹⁹² 1880. aasta väljaannet eristavas mõlemast 1863. aasta väljaandest 23 tunnuse puhul täielikult vaid tunnused **t2** (vokaalfoneemide esitamine) ja **t9** (konsonantfoneemide esitamine); osalised erinevused on täheldatavad tunnuste **t3** (rõhulisele lühikesele silbile järgneva silbi vokaali pikenemise märkimine), **t7** (kvantiteedi tähistamine pikendatud esikomponendiga diftongides) ja **t13** (morfoloogilise või foneetilise põhimõtte valimine heliliste ja helitute konsonantide ühendites).

alustatud kirjakeele traditsiooni otseselt jätkatud¹⁹³. 20. sajandil kujunenud kirjakeel toetub olemuselt „tühjalt kohalt“ välja töötatud põhimõtetele, kuigi ortograafia osas ulatuvad nii 20. sajandi kui ka 19. sajandi kirjakeele traditsioonide juured eri ajastul kasutatud foneetiliste transkriptsioonide reeglitesse ning on seetõttu sarnased.

Sarnaseid samuti foneetilisest transkriptsioonist tulenevaid põhimõtteid on kasutatud ka läti kirjakeeles, mis on põhjustanud laialt levinud väärarvamuse 20. sajandi liivi kirjakeele traditsioonis kasutatud ortograafiapõhimõtete pärinemisest läti keele antiikvapõhisest (uuest) ortograafiast (nt Damberg 1978: 74, Vääri 1970: 297; Karma 1993: 171; Karma 1994b: 46 jms). Käesolev uurimus näitab selgelt, et algselt pärineb liivi kirjakeele ortograafia soome-ugri foneetilisest transkriptsioonist, mida on kasutamismugavuse huvides lihtsustatud ja hiljem läti keele ortograafiaga sobitatud. Sellele viitab eeskätt palatalisatsiooni märkimine foneetilise transkriptsiooni põhimõtete kohaselt akuudiga pea kõigis allikates kuni 1933. aastani (**t9**), täiendavate osalisele palataliseerumisele viitavate tähtede esinemine mõnede 1920. aastate allikate puhul (**t9**), foneetilisest transkriptsioonist pärineva märgi *ə* kasutamine foneemi /*ə*/ tähistamiseks 1920. aastate algul (**t2**), foneetilise põhimõtte läbiv rakedamine 20. sajandi esimeses väljaandes (LL 1921; **t13**). Lätipärasemaks on aga liivi kirjakeele ortograafiat, eeskätt palatalisatsiooni esitamise osas, aidanud muuta K. Stalte järjepidevus tema isiklike põhimõtete kasutamisel.

20. sajandi traditsioonis võib eristada selgelt piiritletavaid arengujärke. Esimese moodustavad kõik 1920. aastatel valminud väljaanded. Neid iseloomustavad pidevad otsingud ja uute põhimõtete (lätipärastest prefiksitest loobumine (AK 1923; **t20**), keelest kadunud foneemide /*y*/ ja /*ö*/ taastamine (LKG; **t2**), foneemide /*ɛ*/ ja /*ə*/ tähistamine sama märgiga (LKG; **t2**), palatalisatsiooni lätipärane esitamine komaga tähe all (Stalte 1924; **t9**), pikkuse tähistamine diftongides (LKL 1929; **t7**), konsonantide pikkuse esitamine pikkusemärgi abil (LKL 1929; **t9**), jpt) väljapakumine, kusjuures suur osa sel ajal pakutud põhimõtteid on leidnud kirjakeeles ka kasutust.

Teine 20. sajandi arengujärk algab väga selgelt ajakirja Līvli ilmunisega aastal 1931, mil kirjakeeles võetakse süsteemsele kasutusele rida uuendusi, sealhulgas juba 1920. aastatel väljapakutud põhimõtted – murretevahelise kompromissina *ā* kasutamine foneemide /*ō*/ ja /*ā̃*/ tähistamiseks (**t1**; **t2**), täielik loobumine lätipärastest prefiksitest (**t19**), lätipäraste sidesõnade väljavahetamine liivipärasemate vastu (**t21**), kõikide polüftongide komponentide ja kvantiteedi tähistamine (**t4**; **t7**), keeles hääbunud nähtuste – foneemide /*ü*/ ja /*ö*/ ning väliskohakäänete – kasutamise taastamine (**t2**; **t17**).

Kuigi selle ajajärgu algul esines mõnede uute nähtuste juurutamisel tõrkeid (palatalisatsiooni lätipärane märkimine (**t9**), pikkuse tähistamine järgsilpides (**t3**)), püsivad sellel kuni 1960. aastate lõpuni kestval perioodil kirjakeeles

---

¹⁹³ Kuigi 20. sajandi kirjakeele traditsioon ei jätka otseselt 19. sajandi traditsiooni, on nad siiski seotud paljude 19. sajandi traditsioonist pärinevate elementide kasutuselevõtmise kaudu 20. sajandi traditsioonis.

kasutatavad põhimõtted võrdlemisi ühtlased. Sel ajajärgul kasutatud kirjakeelest läheb aga ülalkirjeldatud iseärasuste tõttu veidi lahku LSSLi väljaannetes (RÄ 1932, 1933) kasutatud kirjakeele variant.

20. sajandi kolmas ja tänapäevani kestev arengujärk on seotud emakeelsete liivlaste arvu järsu vähenemisega 1970. aastate algusest alates, liivlaste uue, liivi keelt mitteoskava järeltulijate põlvkonna tekkimisega ning kirjakeele sellest tulenevate funktsionaalsete muutustega. Sellest lähtuvalt on ühelt poolt muutunud oluliseks kirja pildi lähendamine hääldusele ja tegelikule keelekasutusele (loobumine *ā* kasutamisest foneemide /*ō*/ ja /*ā̃*/ tähistamiseks (**t1**; **t2**), loobumine foneemide /*ü*/ ja /*ö*/ kasutamisest (**t2**; **t17**), pikkuse tähistamine järgsilpides (**t3**)) ning teisalt keeleliste põhimõtete võimalikult lihtne kasutusloogika (läbiv morfoloogilise põhimõtte rakendamine konsonantühendites tänapäeva kirjakeeles (**t13**); regulaarsete muuteparadigmade tagamine (**t15**)).

Sellel perioodil moodustavad eraldi haru kasutatud keeleliste põhimõtete iseärasuste tõttu V. Šuvcāne osalusel loodud 1990. aastate alguspoole väljaanded, mis tuginevad P. Dambergi 1935. aasta lugemikust (JL 1935) lähtuvatele põhimõtetele.

Kokkuvõtvalt võib liivi kirjakeele arengu jagada järgmisteks perioodideks: 1) 19. sajandi kirjakeele traditsioon (1863–1880); 2) 20. sajandi kirjakeele traditsioon (1920–tänapäev). 20. sajandi kirjakeele traditsioon jaguneb omakorda üksikasjalikumalt: a) 1920. aastate otsinguperioodiks (1921–1929); b) Līvli perioodiks (1931–1972); c) funktsiooni muutumise perioodiks (1972–tänapäev). Üldjoontes vastab selline liivi kirjakeele kujunemislugu jaotus V. Ernštreitsi poolt juba varem esitatud kirjakeele arenguperioodidele (Ernštreit 1999a: 132–138; Ernštreits 2007b: 61).

12.4. Liivi kirjakeele kujundajatest

Liivi kirjakeele arenguteed üldiselt iseloomustades tuleks puudutada veel üht olulist aspekti – nimelt liivi keele uurijate ja liivlaste enda rolli kirjakeele kujundamisel.

Uurijad on viimase pooleteise sajandi jooksul liivlasi palju aidanud. Tänu F. J. Wiedemannile algab liivi kirjakeele ajalugu esimeste liivikeelsete raamatute ilmumisega juba 19. sajandi keskel. Kahe maailmasõja vahelisel ajal innustasid keeleteadlased L. Kettunen ja O. Looits liivlasi kultuuritööga tegelema, aitasid leida liivikeelsetele raamatutele väljaandjaid ja hoolitsesid liivlaste harimise eest, andsid nõu keeleliste põhimõtete rakendamisel ning aitasid väljaannete koostamisel ja toimetamisel ka praktiliselt. Nüüdisajal aitab liivi kirjavara loojaid keeleteadlane Tiit-Rein Viitso. Keeleteadlaste ja ka teiste alade uurijate rollist liivi kultuuri ja keele hoidmisel ja arendamisel on kirjutatud ja räägitud palju.

Kuid liivi kirjakeele osas on keeleteadlased jäänud endiselt ka nendeks, kes nad on – keeleuurijateks, kelle jaoks liivikeelsete väljaannete loomisel on eeskätt olnud oluline keelevara talletamine, millele on lisandunud teatud määral

professionaalne huvi keele arendamise vastu ning arvestatav annus missiooni-tunnet. Lauri Posti kirjutab 1936. aastal Oskar Looritsale liivi kirjakeele ortograafiast nii: „Teie põhimõte on olnud, et transkriptsioon oleks lihtsusele vaatamata „selliselt teaduslik, et foneetilisele ülekanne pole filoloogile raske“ (Posti 1936). Ja ega ilmaasjata pole nii 19. sajandi esimeste väljaannete kui ka 20. sajandi esimeste väljaannete puhul sisuliselt tegemist keelenäidetega.

Keeleteadlased on mänginud liivi kirjakeele kujundamisel suurt rolli. Kuid ajal, mil nende abi polnud võtta, on liivi keele korraldamise töö enda kätte võtnud liivlased ise. Pidevalt keelt arendades on liivlased omandanud võtmed, kuidas sõnu soetada, kuidas märkida üht või teist nähtust, kuid samas tõlgendanud neid üpris vabalt ja isikupõhiselt ning teadlased on sellesse töösse oma ettekirjutustega sekkunud küllaltki harva. Ilmekaks näiteks on 1929. aastal ilmunud K. Stalte koostatud lauluraamat (LKL 1929), mis lausa kubiseb omapärastest keeelistest põhimõtetest. Samas on osa neid põhimõtteid jäänud liivi keelde ja neid kasutatakse ka tänapäeval.

Pea iga liivi kirjakeele arendamise tööga seotud liivlane on jätnud kirja-keelde oma isikliku jälje. Näiteks P. Damberg on toonud liivi keelde tagasi väliskohakäänded, L. Rudzītis aga morfoloogilise põhimõtte kasutamise. K. Stalte teeneks on palatalisatsiooni lätipärane märkimine. Kõik kolm on puhastanud liivi kirjakeelt läti mõjudest. Liivi kirjakeele kujunemisest rääkides on oluline tähele panna seda, et kirjakeelt on väga suures osas arendanud liivlased ise keeleteadlaste juhendamisel, mitte juhtimisel; innustamisel, mitte eestvedamisel. Isegi liivlastest kirjakeeleuurijad on alatähtsustanud liivlaste endi mõju ja panust liivi kirjakeele kujundamisel.

Kui liivi kirjakeelt võrrelda eesti või läti kirjakeelega, ei ole erinevus ainult allikate mahus. Erinevus peitub ka lähenemises kirjakeele põhimõtete välja-töötamisele ja rakendamisele. Kui keeleteaduslikus uurimuses saab sellist terminit kasutada, on liivi kirjakeel oma olemuselt naivistlik, samuti nagu naivistlik on ka liivi kunst ja luule.

Seda naivismi ja indu liivi kirjakeele kasvatamisel iseloomustab ehk kõige paremini kord tundmatu liivlase poolt ajakirjas Līvli kirjutatu: „Liivi kalendrit lugedes torkab silma artikkel „Valoda un valodas „meistari“, [„Keel ja keele meistrid“], kus teravate sõnadega on laidetud neid, kes on meie keelt ja kirjutamist kuidagi püüdnud parandada ja on oma mõtete kohaselt selles asjas midagi teinud. Sellised mehed on olnud liivlaste endi seast ja nagu teame, pole nad ülikoolides käinud ja mõistavad keeleasju seepärast vähe. Aga kuna paremaid keelemehi ei olnud ja nad nägid, kui kulunud on liivi keel ja selle kirjutamine, siis nad tahtsid seal oma meele järgi aidata nii, kuidas ja kui palju nad oskasid. Ja see pole üldsegi ilus asi neid laita. Kui nende mõtted pole ka õiged olnud, on neil siiski olnud hea tahtmine midagi selles asjas teha“ (Līvli 1934–3: 3–4).

LÕPETUSEKS

Käesolevas uurimuses on esmakordselt vaadeldud koos kõiki emakeelsetele liivlastele kasutamiseks mõeldud kirjakeelseid väljaandeid ja käsikirju, samuti on selles esitatud kokkuvõtte varasematest liivi kirjakeele alal tehtud ja liivi kirjakeele allikaid uurimismaterjalina kasutanud uurimustest ja pärast 1982. aastat ilmunud kirjakeelsetest väljaannetest. Uurimus annab üksikasjaliku ülevaate iga selles vaadeldud liivi kirjakeele allika kujunemisloost ja selles kasutatud keelelistest põhimõtetest, lisaks esitab see ka kirjakeele üldist arengut iseloomustava koondkokkuvõtte kõikide uurimuses vaadeldud tunnuste lõikes.

Lisaks liivi kirjakeele allikate kujunemisloole ja keeleliste iseärasuste esitamisele on uurimus aidanud lahendada nii dateerimata trükitud kui ka käsi-kirjaliste allikate dateerimisega seonduvaid üksikasju ja heita valgust allikate valmimisloole, millest olulisim on seni palju väärarusaamu ja diskussioone põhjustanud 1880. aastal ilmunud Matteuse evangeelium (Mt 1880).

Uurimus lubab jälgida lisaks kirjakeele arengule ka liivi keele arengut üldisemalt, osutades nähtustele, mis on tänapäeva liivi keeles hääbunud, samuti liivi keele jaoks ilmselt uutele arengutele, mis varasemates allikates ei kajastu. Ühtlasi selgitab uurimus liivi kirjakeele ortograafia aluseid ja väliseid mõjutajaid, allikate omavahelisi keelelisi seoseid, keeleliste põhimõtete päritolu ja rakendamise põhjusi.

Käesolev uurimus püüab olla abiks ka liivi kultuuriloo uurimisel, mis on tihedalt seotud kirjakeelsete liivi keele allikate väljaandmisega, kajastades ühe kirjakeele lugu alates esimestest väljaannetest kuni tänapäevani.

Pea 150 aasta jooksul on liivi kirjakeel teinud läbi suure arengu alates esimestest, pelgalt keelenäidetena avaldatud tekstidest kuni teaduslike artiklite ja internetiväljaanneteni välja. Tänapäeval, mil emakeelsete liivlaste arv jätkab dramaatilist kahanemist, viib just kirjakeel, mille vahendusel valmivad jätkuvalt liivikeelsed väljaanded ja toimub keeleõpe, edasi liivi keele kasutustraditsiooni.

SUMMARY

The thesis „Development of Livonian literary language” discusses the history and development of Livonian literary language from the first publications to present times, covering the period between 1863 to 1982. The discussion covers two major facets of the subject: the first is the creation of the literary Livonian language and its sources – the socio-historical background, the individuals who created the written sources and the various publishing circumstances; secondly, the study concentrates on delineating and comparing the peculiarities of language used in the sources in order to get an overview about the general developments in the process of creating literary Livonian and the principles that have been applied in the course of that process. The 23 identifiers of phonology, morphology and lexicology have been used for this reason.

This is the first time that all the publications and manuscripts in Livonian literary language that have originally been created for use by native speakers have been examined in detail. The corpus of work is comprised of 29 sources all together, including 19 publications, 2 periodic publications, 6 manuscripts and data on 2 missing manuscripts. The thesis also includes a summary of previous research on Livonian literary language, its sources and the publications in Livonian that have been issued since the year 1982. The research gives a separate, in-depth overview of each source of literary Livonian language and the linguistic principals used in them, also presenting a summary of the general development of the written language from all the aspects of the identifiers examined in the thesis.

In addition to presenting the history of the commencement of literary Livonian language and its linguistic peculiarities, the research aims to address the issues connected with the dating of the sources and cast light on their origins, in particular to the Gospel according to St. Matthew printed in 1880 that has inspired a lot of controversy. The thesis also offers an opportunity to follow the development of the Livonian vernacular more generally, pointing out aspects that have disappeared from contemporary Livonian, along with later linguistic developments that are not reflected in the early sources. The research further explains the foundations of Livonian orthography and its foreign influences, the linguistic connections between the written sources, the origins of the linguistic principals and the reasons for their usage while also offering insight into the people's lives that have been involved with development of the Livonian written language.

When describing the general development of literary Livonian it can be asserted that the changes in literary language have derived primarily from functional needs – the need for compromise in dialects in order to apply certain phonetic details, the need to simplify the written language, the wish to cleanse the language from Latvian influence, the wish to restore disappeared aspects to the contemporary language and the will to enforce personal interpretations of certain linguistic phenomena.

With regard to Livonian phonology in the written sources it can be noted that while initially the principle of phonetic marking was adopted for transcribing phonemes in the orthography of the written language, the practice has shifted in the course of the development of literary language according to the users' skills and the need to simplify the usage. In this way, fracture based orthography has been created on the basis of the phonetic transcription used in the first sources of the 19th century, which at the time corresponded with the most commonly used writing style for Livonians – Latvian fracture based (old) orthography. In the first sources of the 20th century the adapted and amended phonetic transcription system with elements borrowed from Estonian was used; the system has since been gradually altered to accommodate the users' needs, and adjusted to the Latvian antiqua-based (new) writing over time. The application of morphology and the morphological principle can be described in similar terms, as the custom of conveying with strictest precision the details of the vernacular would evolve towards more convenient language use and a more logical presentation of morphological peculiarities. Lexically, there is a clearly discernible trend to cleanse the written language from foreign influences and, by doing so, affect the Livonian language in general; the current research indicates that the example of related languages was followed due to their similar linguistic structure.

In the creation of literary Livonian language, two traditions of the written language can be clearly identified – the tradition of the 19th century and the tradition of the 20th century. All the 19th century sources appear tightly interconnected, but during the preparation of the first publications in the 20th century the tradition that had started in the previous century did not continue directly. The written language that was created in the 20th century essentially starts off anew, from a „blank page”, although in the case of orthographic practice, the traditions coincided as they referred back to the same rules of phonetic transcription.

In the 20th century literary language, separate developmental stages can also be distinguished. The first stage is comprised of all the publications issued in the 1920s. They indicate a constant search for and the creation of new principles, and a large part of the offered principles of that time have later also found their application in the literary language. The second stage of development clearly begins with publishing the first issue of the *Līvli* magazine in 1931, when a number of innovations were taken into systematic use in the written language, including several principles that had been proposed already in the 1920s. Although in the beginning of this period the indoctrination of some of the new phenomena was hindered, during this period which lasted up to the end of the 1960s the principles used in the literary language were quite unvaried. The third stage of the 20th century which lasts until the present day is connected with the rapid decrease of native speakers in the early 1970s and the appearing of the new, non-vernacular generation of Livonians, all of which has resulted in functional changes in the written language. It is evident that there

has been a fundamental need to consolidate the written language with the pronunciation and the actual linguistic practice.

In general, the development of literary Livonian language can be divided largely into two periods: 1) the tradition of the written language of the 19th century (1863–1880); 2) the tradition of the written language of the 20th century (1920 – present). The tradition of the written language of the 20th century divides further into: a) the search period of the 1920s (1921–1929); b) the period of Līvli (1931–1972); c) the period of functional change (1972–to present).

Over the period of almost 150 years literary Livonian language has gone through major developments from the first printed texts to academic articles and internet publications. Nowadays, when the number of native Livonian speakers is dramatically decreasing, the written language is the medium that enables continued publishing in Livonian, the teaching of the language and thus contributes to the survival of the language in general.

LÜHENDID

Üldlühendid: jm – ja muud, jms – ja muud sellised, lk – lehekülg, Ms – käsikiri, nt – näiteks, ss – sõnasõnalt, st – see tähendab, vrd – võrdle, vt – vaata.

Keelte- ja murdelühendid: ee – eesti, ingl – inglise, lt – läti, lv – liivi, lvI – idaliivi, lvL – lääneliivi, lvK – keskliivi, sks – saksa, sm – soome, vn – vene.

Lingvistikulised lühendid: G – genitiiv, El – elatiiv, Ill – illatiiv, In – inessiiv, N – ainsuse nominatiiv, P – partitiiv, Sg – ainsus, Pl – mitmus, Pr – preesens, Ipf – imperfekt, 1Sg – ainsuse 1. isik, 3Sg – ainsuse 3. isik, 2Pl – mitmuse 2. isik, 3Pl – mitmuse 3. isik.

LIIVI KIRJAKEELE ALLIKAD

- Abēd 1936 = Jelzi sōnā. Abēd ja ūrgandōks lugdōbrāntōz. Ulzandōn Akadeemiline Emakeele Selts Tērpātōs. Kubbōpand K. Stalte. [1936.] (Ms). ERA F.R.-2362, N.3, S.1. 13x18cm, 18x22cm. 63 lk (arhiivikaustas kokku 223 lk).
- AK 1923 = Līvōd Īt alizkēra [1923. Tartu: Trūkikoda K. Mattiesen]. 4 lk.
- ČDG 1966 = Čače Ints, Dambergs Pēteris, Grīva Hilda 1966. Esperantisto en Latvio ĉe livoj. Pumpuri. (Ms). 21 x 29,7 cm (A4). 706 lk.
- Fitoterapia s.a. = [Damberg, Pētōr, Ints Čače s.a. Fitoterapia. (Ms)]
- JL 1935 = Damberg, Pētōr 1935. Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierāst. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon OY. 102 lk + lisaleht.
- Katkismus 1936 = M. Luther. Piški katkismus. Helsinki 1936. 24 lk.
- [Lepste, Maŗt. Lūgemiku käsikiri. s.a. (Ms)]
- Līvli 1931 = Līvli 1931. [ajakiri]. Jelgava: Em. Štāler. 4 lk.
- Līvli A = Līvli 1932–1933. [ajakiri]. Jelgava: Em. Štāler. 72 lk.
- Līvli B = Līvli 1933–1939. [ajakiri]. Mazirbe: M. Stalte. 194 lk.
- LJ s.a. = [Damberg Pētōr 1937.] Kus lāinōd mierstō vīerōbōd ja rāndan sūdō āndabōd. [Pizā.] (Ms.) 23,4 x 27,1cm. 42 lk + kaas + kleebis 4 lk.
- LKG = Loorits, Oskar [1923]. Līvō kiel grammatika termīnōd. (Ms). EKM EKLA F175 M27: 14. 18,5 x 24,5 cm. 21 lk.
- LKL 1929 = Līvōkīel lōlōd. Kubbōkuoŗŗōn Stalte kōrli. Ūlzōandōn Līvōd Īt. [Helsinki.] 24 lk.
- LKL 1933 = Līvōkīel lōlōd II. Kubbōkuoŗŗōn Stalte Margarete. Ūlzōandōn Līvōd Īt. [Helsinki.] 8 lk.
- LLA 1982 = [Skuja Harijs, Tenu Karma, Pēteris Dambergs, Paulīne Kļaviņa, Hilda Grīva 1982. Lībiešu dzejas antoloŗŗija. Rīga] (Ms). 21 x 29,7cm (A4). 1018 lk.
- LL s.a. = Pētōr Dambergi koostatud Liivi lūgemik, mida oli nōu vāļja anda Eestis eri rmt-na 1960-ndail aastail (post 1967) < PD 150874. [1967] (Ms). 21 x 29,7cm (A4). 39 lk.
- LL 1921 = Esimene Liivi lūgemik. Kokkusāādnud Lauri Kettunen ja Oskar Loorits. Eŗmi Līvōd lugdōbrōntōz. Sasādānd Prof. Lauri Kettunen un Štud. Oskar Loorits. Tartu 1921. (Akaeemilise Emakeele Seltsi toimetused I). 24 lk.
- LL 1922 = Teine liivi lūgemik. Toi līvōd lugdōbrōntōz. Tartu 1922. (Akaeemilise Emakeele Seltsi toimetused V). 16 lk.
- LL 1923 = Kolmas liivi lūgemik. Kolmāz līvōd lugdōbrōntōz. Sasādān August Skadiņ. Tartu 1923. (Akaeemilise Emakeele Seltsi toimetused IX). 20 lk.
- LL 1924 = Neljas liivi lūgemik. Nellōz līvōd lugdōbrōntōz. Tartu 1924. (Akaeemilise Emakeele Seltsi toimetused X). 16 lk.
- LL 1926 = Viies liivi lūgemik. Vīdōz līvōd lugdōbrōntōz. Tartu 1926. (Akaeemilise Emakeele Seltsi Toimetused XV). 16 lk.
- Loulrāntōz 1939 = Līvlist vaimli loulrāntōz. Helsinki 1939. 120 lk.
- LTDZ 1980 = Dambergs, Pēteris, Tōnu Karma 1980. Lībiešu tautasdziesmas. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte. 40 lk.
- Mt 1863a = Das Evangelium Matthāi in den westlichen Dialect des Livischen übersetzt von dem Liven J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und J. P. Prinz, durchgesehen von F. J. Wiedemann. London 1863. 121 lk.
- Mt 1863b = Das Evangelium Matthāi in den östlichen Dialect des Livischen zum ersten Male übersetzt von dem Liven N. Pollmann, durchgesehen von F. J. Wiedemann. London, 1863. 124 lk.

Mt 1880 = Püva Matteus Ewangelium lihbihski. Drukkõ pandõd England un wõhrõ mā bihbõl-seļtsch perahst. Gedrukt für die Britische und Ausländische Bibelgesellschaft. Blagoveschtschenskaja Nr. 1. Pehterburgs. 1880. 78 lk.

PD 1978 = Damberg, Pētõr 1978. Līvõ kīel kõrdõlpanmi. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 23 1977. Tallinn: Eesti Raamat. 83–92.

RĀ 1932 = [Rudzītis, Laimons 1932.] Rāndalist ājgarāntõz 1933. ājgastõn, kien at 365 pāvvd. Rīgõs: Līvõd sõbrad seļč Letmās. 80 lk.

RĀ 1933 = [Rudzītis, Laimons 1933.] Līvõd Rāndalist ājgarāntõz 1934. ājgastõn, kien at 365 pāvvd. Rīgā: Līvõd sõbrad seļč Letmās. 92 lk.

Stalte, Karl 1924. Līvo lōlõd. Tallinna: Leelo. (Līvõd Īt kēratōkst I). 24 lk. + Tōlkimisvahend. 4 lk.

ŪT 1937 = Ūž testament. Helsinki 1937. 296 lk.

ŪT 1942 = Ūž testament. Helsinki 1942. 532 lk.

MUUD ALLIKAD

- Boiko, Kersti 2000. Līvō kēļ. Lībiešu valoda. Piški optōbrōntōz. Mazā mācību grāmata. Rīga: Līvu Savienība (Līvōd Īt). 168 lk.
- Boiko, Kersti 2008. Pielikums Kersti Boiko mazajai mācību grāmatai. Līvō kēļ. Lībiešu valoda. (Rīga 2000). Lībiešu valodas mācību līdzeklis. Lugūb Grizeld Kristiņa. Mācību stundas lasa lībiete Grizelda Kristiņa (pievienots CD). Rīga: Līvu (lībiešu) savienība „Līvōd Īt“.
- Damberg, Baiba 1998. Līvōd kuņšt. Lībiešu māksla. Līvō Kultūr sidām. Lībiešu kultūras centrs. 32 lk.
- Ernštreit, Valt 1999b. Līvōkīel–leṭkīel, leṭkīel–līvōkīel sōnarōntōz. Lībiešu–latviešu, latviešu–lībiešu vārdnīca. [Rīga]: Līvō Kultūr sidām. 110 lk.
- JL 1991 = Damberg, Pētōr 1991. Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierast. [Faksiimilevāljaanne. Rīga]. 102 lk.
- Līvlist 1994 = Ernštreit, Valt 1994. Līvlist. Līvi. Livalasj. Liivilāiset. Liverne. Rīga: Pūojmōd informatsij biro Rīgōs, Līvō Kultūr Sidām, Līvōd Rānda. 60 lk.
- Līvli+ = Līvli+. [Ajakirja Līvli erinumber. Riia 1993.] 8 lk.
- LJ 2007 = Līvōd jelāmi. Lībiešu dzīve. The Life of Livs. Rīga: Līvō Kultūr sidām, Neputns.
- Livones = <http://www.livones.lv> [Līvō Kultūr sidām poolt loodud ja ūlalpeetav internetiportaal]. Vaadatud 30.08.2010. ca 150 lk.
- LKL 1989 = Līvōkīel lōlōd. Helsingi 1989. 12 lk.
- LLK 1998 = Ernštreits, Valts 1998. Līvō lūolkub. Ma akūb sīnda vizzō, Tūrska! Lībiešu dzejas izlase. Es viltīgāks par tevi, menca! Rīga: Līvō Kultūr sidām, Karogs. 216 lk.
- LTDZ 2007 = Dambergs, Pēteris, Tōnu Karma 2007. Lībiešu tautasdziesmas. Līvu (lībiešu) savienība „Līvōd Īt“. 40 lk.
- LVL 1989 = Līvōd Lōlōd. [Rīga:] Līvōd Kultūr Īt. 12 lk.
- Mednis, Jānis, Tiguls Raimonds 2006. Ōļaz. Vālda. Siņņi. Grün. Weiß. Blau. Green. White. Blue. Zaļš. Balts. Zils. SIA Kolkasrags. 238 lk.
- PL 2003 = Plagā loul. Līvōd plagā pivād Irēl. 18. kīlmakū 2003. [Rīga:] 2003. 6 lk.
- Sīle, Zoja 2005. Lībiešu valodas ābece. 81 melnbalts un 12 krāsaini foto. 19 faksimili. 7 tautas dziesmas ar notīm. 22 krāsu ielīmes – akvareļi. Rīga: Anitas Mellupes SIA BO Likteņstāsti. 112 lk.
- Sīle, Zoja 2007. Lībiešu valodas un Ziemeļkurzemes cimdu rakstu mācību materiāls. Rīgō: Līvu (lībiešu) Savienība „Līvōd Īt“. 32 lk.
- Šuvcāne, Valda, Elfrīda Žagare 1991a. Latviešu – lībiešu sarunvārdnīca. Leṭkīel – līvōkīel rōksōnarāntōz. Rīga: Zvaigzne. 72 lk.
- Šuvcāne, Valda 1991b. Līvōd tekstōd. Lībiešu teksti. Rīga. 80 lk.
- Šuvcāne, Valda 1994b. Urū, rurū. Lībiešu tautasdziesmas. Rīga: Sprīdītis. 24 lk.
- Šuvcāne, Valda, Ieva Ernštreite 1999. Latviešu–lībiešu–angļu sarunvārdnīca. Leṭkīel–līvōkīel–engliškīel rōksōnarāntōz. Latvian–Livonian–English Phrase Book. Rīga: Līvu (Lībiešu) savienība „Līvōd Īt“.
- Tast, Juha-Lassi 1998. Jēzus Jelāmi. Stockholm–Helsinki: Bībōltulkimiz institūt. 64 lk.
- Tast, Juha-Lassi 2002. Lūotōks Sōnād. 26 Loulō (Psalmō). Helsinki: Bībōltulkimiz institūt. 48 lk.
- Vāari, Eduard 1989b. Līvōd kuoda nustami – [Par lībiešiem]. Par lībiešu vēsturi, kultūru un situāciju mūsdienās. Rīga: Lībiešu Kultūras savienība. 4–8.
- Ōvā 1994–1995. [ajakiri.] [Rīgō: Līvō Kultūr sidām]. 84 lk.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bergmane, Anna, Aina Blinkena 1986. Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi. Rīga: Zinātne. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmija. A. Upīša Valodas un literatūras institūts.
- Berthold, Albinus 1926. Nika Polmaņ līvōd ežmi skuolmēstar. – Viies liivi lugemik. Vīdōz līvōd lugdōbrōntōz. Tartu 1926. (Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetused XV). 4–7.
- Blumberga, Renāte 1999. Mēnešraksta „Līvli“ tapšana un Jelgavas periods. – Lībiešu gadagrāmata. Līvlist āigatrōntōz 1999. Lībiešu krasts. 146–163.
- Blumberga, Renāte 2002. Etnogrāfiskie materiāli par lībiešiem Somijas avotu krātuvēs. Promocijas darbs vēstures doktora (Dr. hist) grāda iegūšanai. Latvijas Universitāte. Latvijas Vēstures institūts. Rīga. (Ms)
- Blumberga, Renāte 2005. Lībiešu kora koncertceļojums uz Igauniju. – Līvlist āigatrōntōz. Lībiešu gadagrāmata. 2005. [Rīga:] Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts. 19–32.
- Blumberga, Renāte 2006a. Lībieši dokumentos un vēstulēs. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem. LU Latvijas vēstures institūts. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Blumberga, Renāte 2006b. Lībiešu valodas mācīšana Ziemeļkurzemes lībiešu ciemu skolās 20. gadsimta 20. un 30. gados. – Latvijas Universitātes raksti 2006 708. 37–46.
- Blumberga, Renāte 2006c. Somu mācītāja H. K. Ervies darbība lībiešu ciemos 20. gadsimta 30. gados – Latvijas Vēstures Institūta žurnāls 3. 76–89.
- Blumberga, Renāte 2006d. Hellem Kallervo Ervie 100. Mācītāja vēstules no lībiešu jūrmalas – Līvlist āigatrōntōz. Lībiešu gadagrāmata. Rīga: ĪUMSILS. 81–92.
- Blumberga, Renāte 2007a. Ziņas par lībiešiem Igaunijas avotu krātuvēs. – Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis A 61 4. 9–22.
- Blumberga, Renāte 2007b. Pirmās lībiešu lasāmgrāmatas – ieskats tapšanas vēsturē. – Latvijas Universitātes raksti 2007 727. 33–38.
- Blumberga, Renāte 2007c. Pēteris Dambergs – lībiešu skolotājs un kultūras dabinieks. – Līvōd jelāmi. Lībiešu dzīve. The Life of Livs. – Rīga: Līvō kultūr sidām; Neputns. 7–12.
- Blumberga, Renāte 2007d. Lībiešu dzīve. Attēli. – Līvōd jelāmi. Lībiešu dzīve. The Life of Livs. Rīga: Līvō kultūr sidām; Neputns. 13–28.
- Blumberga, Renāte 2008. Garīgās literatūras izdevumi lībiešu valodā. – Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. (Valsts valodas komisija. Raksti 4). 85–95.
- Boiko, Kersti 1998. Liivlased ja liivi keel. – Kaheksa keelt. Kaheksa rahvast. Tallinn: TPÜ kirjastus. 5–15.
- [Damberg, Pētōr] 1933. Rāndalist Ājgarāntōz. – Līvli 15 (2–3), 16 (4), 17 lk (3), 18/19 (3–4).
- Damberg, Pētōr 1978. Liivi keelekorraldusest. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 23 1977. Tallinn: Eesti Raamat. 71–82.
- Damberg, Pētōr 1995. Līvō kiel kōrdōlpanmi – Ōvā mārts/95. Līvō Kultūr sidām. 4–15.
- VLV 1938 = Dravnieks, J. Vāciski – latviska vārdnīca. Piektais iespiedums, Zentas Mauriņas pārstrādāts. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab.
- Druvieta, Ina 1990. Kārlis Mīlenbahs. Rīga: Zinātne.

- EKK 1997 = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 1997. Eesti keele käsiraamat. Tallinn.
- Ehala, Martin 2003. Eesti keele fonoloogia. – Eesti keele uurimise analüüs. Tallinn: Emakeele Selts. 27–35.
- Ērenštreite, Emma 1997. Dažas piezīmes par lībiešu etnogrāfisko ansambļu „Līvlist” un „Kāndla” nodibināšanu. – Līvlist āigastrontōz 1997. Lībiešu gadagrāmata 1997. Mazirbe: Līvōd rānda. 18–25.
- Ernštreits, Valts 1998. Taggisōnā. – Līvō lūolkub. Ma akūb sīnda vizzō, Tūrska! Lībiešu dzejas izlase. Es viltīgāks par tevi, menca! Rīga: Līvō Kultūr sidām, Karogs. 199–201.
- Ernštreit, Valt 1999a. Liivi mureded ja kirjakeele normid – Ōdagumeresooome veeremaaq. Vōro. (Vōru Instituudi Toimōtisōq 6). 129–139.
- Ernštreits, Valts 2002. Liivi keele sōnavara kogude analūis ning liivi–lāti ja lāti–liivi sōnaraamat. Magistrītōō Tartu Ūlikooli Lāānemeressooome keelte ōppetoolis. Tartu. (Ms)
- Ernštreits, Valts 2005. Livonian language in the media. – Tutkielmia vähemmistōkielistā Jāāmereltā Liivinraantaan. Vähemmistōkielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti IV. Oulu. 111–121. (Acta Universitatis Ouluensis B 66).
- Ernštreits, Valts 2006. Lībiešu valoda medijos. – Latvijas Universitātes raksti 2006 708. 60–65.
- Ernštreits, Valts 2007a. Livonian orthography. – Linguistica Uralica XLIII (1). 11 – 22.
- Ernštreits, Valts 2007b. Ieskats lībiešu literārās valodas vēsturē. – Latvijas Universitātes raksti 2007 727. 33–38. 60–66.
- Hint, Mati 1987. Pētōr Damberg 9. III 1909–25. IV 1987. – Keel ja Kirjandus 8. 507–508.
- IH 1993 = Indriķa hronika 1993. No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns. Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne.
- Karma Tenu, 1980a. Tautasdziesmas. – Lībiešu tautasdziesmas. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte. 5–6.
- Karma, Tōnu 1980b. Vārdnīca. – Lībiešu tautasdziesmas. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte. 23–33.
- Karma, Tōnu 1981. Pētōr Damberg 70. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 25 1979. Tallinn: Eesti Raamat. 128–133.
- Karma, Tenu 1993a. Trīskārša jubileja lībiešu grāmatai. – Līvli 6/7. 6.
- Karma, Tōnu 1993b. Liivi raamatukeel ja liivi raamat. – Keelereform ja raamat. Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae (ABNE). Eesti Rahvusraamatukogu toimetised (ERRT). Transactions of the National Library of Estonia (TNLE) 3. Tallinn. 170–173.
- Karma, Tōnu 1993c. Liivi raamatu bibliograafia. – Keelereform ja raamat. Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae (ABNE). Eesti Rahvusraamatukogu toimetised (ERRT). Transactions of the National Library of Estonia (TNLE) 3. Tallinn. Lk 174–176.
- Karma, Tenu 1994a. Lībiešu kultūras darbinieki savai jūrmalai un Latvijai. – Lībieši. Rīga: Zinātne. 118–132.
- Karma, Tenu 1994b. Vai lībiešu valoda ir jau gatava? – Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis A 11/12. 46.
- Karma, Tenu 1995a. Kas nāca pēc neredzīgā? – Lībiešu kalendārs 1995. gadam. Rāndalist āigastrontōz 1995. āigastōn. Līvōd Rānda.
- Karma Tenu 1995. Jūrmalas valodā esmu šo to rakstījis – Līvli 8/9. 10.

- Karma, Tenu 1995c. Pēteris Dambergs par savas lasāmgrāmatas tapšanu. – Lībiešu kalendārs 1995. gadam. Rāndalist āgastrōntōz 1995. āigastōn. Līvōd Rānda. 58–60.
- Karma, Tenu 1997. Daži mirkļi četros gadu desmitos. – Līvlist āgastrōntōz 1997. Lībiešu gadagrāmata 1997. Mazirbe: Līvōd rānda. 51
- Karma, Tenu 1998a. Jānis Princis, seniors, un viņa literārais devums. – Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis A 52 3. 71–72
- Karma, Tenu 1998b. Lībiešu valodas normēšanas pamati. – Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis A 52 3. 41–45
- Karma, Tenu. Pēteris Dambergs 1999. Sīkraga ciems – Lībiešu gadagrāmata. Līvlist āgastrōntōz 1999. Lībiešu krasts. 61–69.
- Karma, Tenu 2000a. Laz kōgaz ja kōgiņ killōg! Dzimtās valodas biedrībai – 80. – Lībiešu gadagrāmata. Līvlist āgastrōntōz 2000. Lībiešu krasts. 63–72.
- Karma, Tōnu, 2000b. Līvō kērakēļ ja sīe kōrdōlpanmi. Mare nostrum – mare Balticum: commentationes in honorem Professoris Matti Klinge. Helsingfors. 545–555.
- Kettunen, Lauri 1931. Kui um kēratōmōst. – Līvli 1931 1. 1.
- LW = Kettunen, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V).
- Kettunen, Lauri 1947. Hauptzüge der Livischen Laut und Formgeschichte. Vervollständigter Sonderabdruck aus der grammatischen Einleitung des livischen Wörterbuches von Lauri Kettunen. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Kettunen Lauri, 1948. Tieteen matkamiehen uusia elämyksiä: Murrosvuodet 1918–1924. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Kettunen Lauri 1960. Matkapakinoita ja muita muistelmia 1925–1960. Helsinki: Jakaja.
- Krautmane, Ērika 2010. Kuramaa liivi keele kõneviiside süsteem eesti ja läti keele taustal. Magistr töö. Tartu Ülikool. (Ms)
- Kreinin, Lea 1995. Esimene liivi kirjakeele konverents. – Keel ja Kirjandus 12/1995. 855–856.
- Kyrölä, Väinö 1935. Rāz līvōkīel ōigizkērast. – Līvli 2. 3–4.
- Kyrölä, Väinö 1979. Suomalaiset liiviläisten asialla: Heimotyön historiaa. Helsinki: Suomalais-ugrilaiset kulttuurirahaston säätiö.
- Lepsius, Karl Richard 1855. Das allgemeine linguistische Alphabet: Grundsätze der Übertragung fremder Schriftsysteme und bisher noch ungeschriebener Sprachen in europäische Buchstaben. Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz.
- Loorits, Oskar 1927. Valik Liivi muistendeid. I. Viljandi: Leelo.
- Loorits, Oskar 1936. Volkslieder der Liven. Tartu. (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXVIII).
- Loorits, Oskar 1938. Liivi rahva mälestuseks. Reisivested ja ülevaated. Tartu, Tallinn: Kirjastus OÜ Loodus.
- LVS 1981a = Mälk, Väinö 1981a. Liivi Vanasõnad eesti, vadja ja läti vastetega I. Tallinn: Kirjastus „Eesti Raamat”.
- LVS 1981b = Mälk, Väinö 1981b. Liivi Vanasõnad eesti, vadja ja läti vastetega II. Tallinn: Kirjastus „Eesti Raamat”.
- ME = <http://www.piibel.net/> [Eestikeelse Piibli elektrooniline väljaanne. Eesti Piibliselts]. Vaadatud 30.08.2010.
- Mägist, Julius 1964. Liiviläisiä tekijä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 276)
- Neilande, Ieva 1989. Lībiešu problēmas mūsdienās. – [Par lībiešiem]. Par lībiešu vēsturi, kultūru un situāciju mūsdienās. Rīga: Lībiešu Kultūras savienība. 55–58.

- Neilande, Ieva 1998. Par Jāni Princi, senioru, un viņa dēļa Jāņa dzimtu kā lībiešu kultūras un sabiedriskā darba turpinātāju. – Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis A 52 3. 73–78
- Norvik, Miina 2010. Tuleviku väljendamise vahendid salatsiliivi keeles muude Euroopa ja läänemeresoome keelte taustal. Magistritöö Tartu Ülikoolis. Tartu. (Ms)
- Pajusalu, Karl, Arvo Krikmann, Eberhard Winkler 2009a. Lexical Relations Between Salaca Livonian and Estonian Dialects. – *Linguistica Uralica* XLV (4). 283–298.
- Pajusalu, Karl 2009b. Concerning Salaca Livonian as a southern finnic dialect. – Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Turaidas Muzejrezervāts. Rīga: Zinātne. 42–48.
- Peltoniemi J 1931. Tierridi Suomöst! – *Līvli* 1. 1.
- Posti, Lauri 1936. EKM EKLA, F175, M4: 6. [kiri O. Looritsale].
- Posti, Lauri 1942. Grundzüge der Livischen Lautgeschichte. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 85).
- Priedīte, Iriša 2000. Rīgas lībiešu pēctecis. – Lībiešu gadagrāmata. Līvlist āigatrōntōz 2000. [Rīga:] Lībiešu krasts. 73–75.
- Prinz, Jahnis 1845. Juhnneku svehtas dzeesmas un luhgschanas, sadohmatas no zitkahrtiga Pizes baznicas ķeztera Jahņa Prinz, un viņņa veccaka dehla Jahņa. Jelgavā: pee Jahņa Wridriķķa Steffenhagen un dehla.
- Remass, Rainis 1996. Iz lībiešu dzejas antoloģijas manuskripta tapšanas vēstures. – Līvlist āigatrōntōz. Lībiešu gadagrāmata. Līvōd Rānda. 101–105.
- Rudzīt, L 1932. Kuj um rōkandimizt ja ķeratimizt. – Rāndalist ājgarāntōz 1933. ājgastōn, kien at 365 pāvōv. Rīgōs: Līvōd sōbrad seļč Letmās. 54–58.
- Rudziitis Laimons 1933a. Vidumā Līvōkēļ. – *Līvli* 9 (5–6), 10 (3–4).
- Rudziitis, Laimons 1933b. Valoda un valodas „meiztari” – Līvōd Rāndalist ājgarāntōz 1934. ājgastōn, kien at 365 pāvōv. Rīga: Līvōd sōbrad seļč Letmās. 88–89.
- Rudziitis, Laimons 1935a. Lībju rakstniecība. – Latviešu konversācijas vārdnīca XII. Rīga: A. Gulbja apgāds. 23313–23325.
- Rudziitis, Laimons 1935b. Lībju valoda. – Latviešu konversācijas vārdnīca XII. Rīga: A. Gulbja apgāds. 23313–23325.
- Setälä, Eemil Nestor 1953. Näytteitä liivin kielestä. Keränyt E.N. Setälä. Suomentanut ja julkaissut Väinö Kyrölä. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 106).
- Sivers, Fanny de 1971a. Die lettischen präfixe des livischen Verbs. Les prefixes lettons du verbe live. Paris.
- Sivers, Fanny de 1971b. Die lettischen präfixe des livischen Verbs. Les prefixes lettons du verbe live. Wörterverzeichnis. Vocabulaire. Paris.
- Sjögren, A. J. 1849. Bericht über eine im Auftrage der russischen geographischen Gesellschaft während der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernements Livland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liwen und Krewingen. – Denkschriften der Russischen geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg. Weimar. Bd. 1. 453–505.
- Sjögren A. J. 1853. Rapport de M. Sjögren sur son voyage (Lu le 8 octobre 1852.). – Bulletin de la Classe historique-philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg. St. Pétersbourg; Leipzig. T. 10. N. 17. 268–272.
- Stalte, Kōrli 1934. Pālandōks. – *Līvli* 4. 2.
- Stalte, Kōrli 1935. Ūž lugdōbrāntōz. – *Līvli* 1. 3.
- Stalte, Kōrli 1936a. Kakš nādiļt Tartus. – *Līvli* 3. 2.
- Stalte, Kōrli 1936b. M. Luther pišķi katkismus. – *Līvli* 6. 1.

- Suhonen, Seppo 1973. Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. Helsinki. (Suomalais–ugrilaisen seuran toimituksia 154).
- Suhonen, Seppo 1975. Liivin kielen näytteitä. Helsinki. (Castrenianumin toimitteita 5).
- Suhonen, Seppo 2009. Liivin kielen opetuksen historiaa. – Karjalasta Latviaan – Suomen lähialueiden kielten opetuksesta. Keuruu, 101–125.
- SWa = Wiedemann, Ferdinand Johann 1861a. Sjögren 1861a: Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil I. St. Petersburg.
- SWb = Wiedemann, Ferdinand Johann 1861b. Joh. Andreas Sjögren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil II. St. Petersburg.
- Šuvcāne, Valda 1990. Pēteris Dambergs. – Rāndalist āģarāntōz 1991. āģastōn. Rīģōs. 34.
- Šuvcāne, Valda 1994a. Lībiešu kultūras dzīve 20. gadsimta 20. un 30. gados. – Lībieši. Rīga: Zinātne. 133–141.
- Šuvcāne, Valda Marija 2002a. Lībiešu ciems, kura vairs nav. Rīga: Jumava.
- Šuvcāne, Valda 2002b. Es dzīvoju ar mūzikas lietām... Hilda Grīva – lībiešu mūziķe. – Lībiešu gadagrāmata. Līvlist āģastrōntōz. 2002. Lībiešu krasts. 86–90.
- Šuvcāne, Valda Marija 2005. Pēteris Dambergs un trīs izdevumi lībiešu valodā. – Līvlist āģastrōntōz. Lībiešu gadagrāmata. 2005. [Rīga:] Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts. 41–47.
- Šuvcāne, Baiba 2010. Senais lībiešu ciems Kolka. Rīga: Jumava.
- Tveite, Tor 1999. Words from a Livonian newspaper. – Folia Uralica Debrecensia 6. Debrecen. 133–149.
- Tveite, Tor 2004. The Case of the Object in Livonian: A corpus based study. Helsinki. (Castrenianumin toimitteita 62).
- Vaaldapää [Oskar Loorits] 1925. Liivikeelse „trükitud paberi” ajalugu. – Postimees. 13. (28.) märts.
- Vaalgamaa, Edgar 2001. Valkoisen hiekan kansa. Liiviläisten historiaa ja kulttuuria. Jyväskylä.
- Viitso, Tiit-Rein 1981. Läänemeresoome fonoloogia küsimusi. Tallinn. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Viitso, Tiit-Rein 1996. Ferdinand Johann Wiedemann ja 135-aastane liivi grammatika. – Fenno–Ugristica 19. Tartu. 154–157.
- Viitso, Tiit-Rein 1999. Keskliivi. – Õdagumeresoome veeremaaq. Võro. (Võru Instituudi Toimõtisõq 6). 158–169.
- Viitso, Tiit-Rein 2006. Līvõ kīel õģigizekēra pandõkst. – <http://www.livones.lv/libiesi/valoda/?raksts=192>. [Vaadatud 12.09.2006.]
- Viitso, Tiit-Rein 2007. Album tulāb tāģiģ kuodāģ. – Līvõd jelāmi. Lībiešu dzīve. The Life of Livs. Rīga: Līvõ kultūr sidām, Neputns. 13–28.
- Viitso, Tiit-Rein 2008. Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Eesti keele sihtasutus. Tartu – Tallinn.
- Volganski s.a. = Volganski, Peter, Kõrli Damberg (Keļk). Līvõd Īt sugimi, tie tiemi. Pimdid ja sieldid irģõd, tie aigal. D. Volganski mādlimis pierõ. (Ms) [Baiba Šuvcāne erakogu].
- Vääri, Eduard 1948. Liivi kirjakeele arenemine: auhinnaatõõ. Tartu Riiklik Ülikool, ajaloo-keeleteaduskond. Tartu. (Ms)
- Vääri, Eduard 1965. 100 aastat esimeste liivikeelsete raamatute ilmunisest. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 11 1965. Tallinn: Eesti Raamat. 209–214.

- Vääri, Eduard 1970. Liivi kirjakeel ja kirjandus. – Töid eesti filoloogia alalt III. Tartu: TRÜ Toimetised. 293–299.
- Vääri, Eduard 1974. Algupärased tuletussufiksids liivi keeles. Doktoriväitekiri. Tartu. (Ms).
- Vääri, Eduard 1989a. Pētõr Damberg. (1909–1987). Emakeele Seltsi Aastaraamat 33 1987. Tallinn: Eesti Raamat. 151–153.
- Vääri 1994 = Vēri, Eduards 1994. Par lībiešiem un lībiešu valodu. – Lībieši. Rīga: Zinātne. 227–247.
- Vääri, Eduard 1995. Professor Paul Ariste un līvõ kēļ. – Õvā märts/95. Līvõ Kultūr sidām. 16–18.
- Vääri, Eduard 1996. Andreas Johan Sjögren liivi keele uurijana. – Fenno-Ugristica 19. Tartu. 154–157.
- Zumberg, Reinis 2010. LiNDA – Livonian Nomen Data Archive. <http://reiniszumberg.id.lv/linda/#sources>. Vaadatud 15.08.2010.
- Wiedemann 1870 = Видеман, Фердинанд Иоганн 1870. Обзор прежней жизни и нынешнего состояния ливов. Санктпетербург.
- Winkler, Eberhard 1994. Salis – Livische Sprachmaterialien. München. (Veröffentlichungen des Finnisch–Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 21)
- Winkler, Eberhard 1999. Ältere Livische Sprachmaterialien. München. (Veröffentlichungen des Finnisch–Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 22)
- Winkler, Eberhard 2008. Sjögren, Wiedemann und das Livische Wörterbuch. – Ural-Altaische Jahrbücher. Neue Folge. Band 22. Göttingen. 42–59.
- Winkler, Eberhard, Karl Pajusalu 2009. Salis–Livisches Wörterbuch. Herausgegeben von Eberhard Winkler und Karl Pajusalu. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus. (Linguistica Uralica Supplementary Series 3).
- Winkler, Eberhard 2010. Katketooni märkimisest vanades läänemeresoome allikates. (Ms).

LISA 1:

UURIMUSES KASUTATUD TUNNUSED

Murre

- t1 allikas kasutatud murre: 1) primaarne, 2) sekundaarne

Fonoloogia

- t2 lühikeste vokaalfoneemide /i, e, ä, ɛ, a, ɔ, u, o, ɐ, ü, õ/ ja pikkade vokaalfoneemide /ī, ē, ā, ē̄, ā̄, ū, ō, ā̄, ū̄, ō̄/ tähistamine
- t3 lühikesele rõhulisele silbile järgneva silbi pikendatud üksikvokaali kvantiteedi tähistamine algupärastes sõnades: 1) kinnises silbis, 2) lahtises silbis)
- t4 üliühikese esikomponendiga diftongide ja triftongide tähistamine: 1) *ie*, 2) *uo*, 3) *uo'i*, *uoī*, *uoī̄*, 4) *ie'u*, *ieū̄*
- t5 *i*-lise komponendi tähistamine katkega *i*-lõpulisel polüftongis, millele järgneb *ž*
- t6 *u*-lise komponendi tähistamine *u*-lõpulistel katketa diftongides kinnises silbis
- t7 kvantiteedi tähistamine pikendatud esikomponendiga polüftongides: 1) diftongid, 2) triftongid
- t8 esikomponendi märkimine pikaks lühikeste esikomponentidega *i*- ja *u*-ga algavates katkega diftongides
- t9 konsonantfoneemide /p, f, b, m, v, t, s, d, z, n, l, r, j, k, g, h, ŋ/, palataliseeritud konsonantfoneemide /tʲ, dʲ, nʲ, lʲ, rʲ, ɲ/ ja afrikaatide /š, ž/ tähistamine
- t10 palatalisatsiooni tähistamine konsonantühendites
- t11 pika konsonandi tähistamine sõna lõpus
- t12 katketooni tähistamine

Morfoloogia ja morfoloogilise põhimõtte rakendamine

- t13 morfoloogilise või foneetilise põhimõtte valik konsonantühendite esitamisel sõnade muutvormides ja samatüvelistes tuletistes heliliste ja helitute konsonandipaaride *g ~ k*, *b ~ p*, *d ~ t*, *z ~ s*, *ž ~ š* puhul: 1) tuletised, 2) muutvormid.
- t14 morfoloogilise või foneetilise põhimõtte valik nimisõnatüüpide 56–59 ja 106–112 ainsuse partitiivis
- t15 tegijanime käänamismall
- t16 abessiivse supiinivormi *-mõt* kasutamine

- t17** väliskohakäänete kasutamine nimisõnades väljaspool kohanimesid ja määrusi

Leksika

- t18** uusimate laensõnade ja uudissõnade esinemine (laensõnad, uudissõnad)
t19 tuletusliidete kasutamine uudissõnade (noomenite) tuletamiseks
t20 lätipäraste prefiksiste esinemine
t21 lätipäraste side- ja abisõnade esinemine: 1) *un*, 2) *bet*, 3) *bäs*, 4) *pa*
t22 lekseemi valik tegusõna *võlida* 'olema' oleviku ainsuse esimese ja kolmanda ning mitmuse kolmanda pöörde jaoks: 1) Pr1Sg, 2) Pr3Sg, 3) Pr3Pl
t23 võõrnimede kirjutamine

LISA 2: KOONDTABELID

Tabel 1

(t2) – lühikeste vokaalfoneemide /i, e, ä, e, a, o, u, o, ä, ü, ö/ ja pikkade vokaalfoneemide /ī, ē, ā, ē, ā, ō, ū, ō, ō, ā, ū, ō/ tähistamine.

	i	e	ä	e	a	o	u	o	ä	ü	ö	ī	ē	ā	ē	ā	ō	ū	ō	ō	ā	ū	ō
Mt 1863a	i	e	ä	•	a	•	u	o	q	u	q	ī	ē	ā	•	ā	o	ū	ō	•	ā	ū	ō
Mt 1863b	i	e	ä	q	a	q	u	o	q	u	q	ī	ē	ā	ō	ā	o	ū	ō	q	•	ū	ō
Mt 1880	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	ū	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	•	ū	ō
LL 1921	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ä	•	•	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	•	•	•
LL 1922	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ä	•	•	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	•	•	•
LL 1923	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ä	•	•	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	•	•	•
LL 1924	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	•	•	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	ā	•	•
LL 1926	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	•	•	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	ā	•	•
AK 1923	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	•	•	ī	ē	ā	•	ā	ō	ū	ō	ō	•	•	•
															(ō)								
LKG	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	•	•	ō
Stalte 1924	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	•	•	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	•	•	•
												(ī)		(ā)	(ō)			(ō)	(ō)	(ō)			
LKL 1929	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	•	•	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	•	•	•
																				(ā)			
Līvli 1931	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	•
																				(ā)			
Līvli A	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
																				(ā)			
Līvli B	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
																				(ā)			
RĀ 1932	i	e	ä	ō	a	o	u	o	q	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	•	ā	ȳ	ō
																				(ā)			
RĀ 1933	i	e	ä	ō	a	o	u	o	q	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	•	ā	ȳ	ō
																				(ā)			
LKL 1933	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
																				(ā)			
JL 1935	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
Abēd 1936	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
LJ s.a.	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
Katkismus 1936	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
ŪT 1942 (1937)	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
Loulrāntōz 1939	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
ČDG 1966	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	y	ō	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
LL s.a.	i	e	ä	•	a	o	u	o	•	y	ō	ī	ē	ā	•	ā	ō	ū	ō	ā	•	ȳ	ō
				(ō)					(ō)						(ō)								
PD 1978	i	e	ä	ō	a	o	u	o	ō	•	•	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	•	•	•
LTDZ 1980	i	e	ä	ō	a	ō	u	o	ō	(y)	(ō)	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	ā	(ȳ)	(ō)
LJ 2007	i	e	ä	ō	a	ō	u	o	ō	(y)	(ō)	ī	ē	ā	ō	ā	ō	ū	ō	ō	ā	(ȳ)	(ō)
																				(ō)			

Tabel 2

(t9) – konsonantfoneemide /p, f, b, m, v, t, s, d, z, n, l, r, j, k, g, h, n, ŋ/, palataliseeritud konsonantfoneemide /tʲ, dʲ, nʲ, lʲ, rʲ, ɲ/ ja afrikaatide /š, ž/ tähistamine.

	<i>p</i>	<i>f</i>	<i>b</i>	<i>m</i>	<i>v</i>	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>d</i>	<i>z</i>	<i>n</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>j</i>	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>h</i>	<i>n</i>	<i>ŋ</i>	<i>tʲ</i>	<i>dʲ</i>	<i>nʲ</i>	<i>lʲ</i>	<i>rʲ</i>	<i>ɲ</i>	<i>š</i>	<i>ž</i>	Lisaks	
Mt 1863a	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	•	n	ṇ	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		K, v, š, p̣
Mt 1863b	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	•	n	ṇ	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		K, v, š, p̣
Mt 1880	p̣	•	ḅ	ṃ	ẉ	ṭ	•	ḍ	•	ṇ	ḷ	ṛ	j̣	ḳ	g̣	ḥ	ṇ	ṇ	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
LL 1921	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	•	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
LL 1922	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		ṃ, p̣, ṣ̌
LL 1923	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		ṃ, p̣, ṣ̌, ṿ
LL 1924	p	•	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	•	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
LL 1926	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
AK 1923	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	•	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	•	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		p̣, ṣ̌
															(h)							(f)						
LKG	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		c, č
Stalte 1924	p	•	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	•	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
LKL 1929	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		v̄, l̄, n̄, r̄, ŋ̄,
Livli 1931	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
Livli A	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
Livli B	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
RÄ 1932	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		c, č
RÄ 1933	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		c, č
LKL 1933	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
JL 1935	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
Abēd 1936	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
LJ s.a.	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
Katkismus 1936	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
ÜT 1942 (1937)	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
Loulräntöz 1939	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
ČDG 1966	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
LL s.a.	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
PD 1978	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
LTDZ 1980	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		
LJ 2007	p	f	b	m	v	t	s	d	z	n	l	r	j	k	g	h	n	n	ṭ	ḍ	ṇ	ḷ	ṛ	ɲ̣	ṣ̌	ẓ̌		

Tabel 3

(**t1**) – murdevalik (a – primaarne murre, b – sekundaarne); (**t3**) – pikkuse esitamine järgsilpides (a – kinnine silp, b – lahtine silp); (**t4**) – ütlühikese esikomponendiga polüftongid; (**t5**) – katkega *i*-lõpuline polüftong ž ees; (**t6**) – katkega *u*-lõpuline diftong; (**t7**) – pikkuse tähistamine polüftongides; (**t8**) – pikkuse tähistamine lühikestes katkega diftongides.

	t1		t3		t4			t5	t6	t7		t8
	a	b	a	b	ie	uo	uoi			diftongid	triftongid	
Mt 1863a	lvI	•	Ū	•	Çe	uo	uoi	Ūž ~ Viž	v	üo	V	V
Mt 1863b	lvL	•	Ū	•	Çe	uo	uoi	Ūž ~ Viž	v	üo	V	V
Mt 1880	lvI	•	Vh	•	e ~ ie ~ ke	uo	uoi	Ūž ~ Viž	v	V	V	V
LL 1921	lvI	lvL	•	•	e	o	oi	Vž ~ eiž	u	ai, oi, òi	V	V
LL 1922	lvI	•	•	•	e ~ Çe	o	oi	Vž ~ Viž	u	V	V	V
LL 1923	lvI	•	•	•	Çe	o	oi	ež ~ Viž	u	V	V	V
LL 1924	lvI	lvL	•	•	je	o	oi	ež ~ Viž	v	V	V	V
LL 1926	lvI	lvL	•	•	je	o	oi	ež ~ Viž	v	V (āi)	V	V
AK 1923	lvI	•	•	•	Çe	o	• (oi)	ež ~ • (Viž)		V	V	V
LKG	lvI	•	•	•	je	o	oi	ež ~ Viž	v	V (āi, ūi, īv)	V	V
Stalte 1924	lvI	•	•	•	je	o	oi	ež ~ •	u	ai	V	V
LKL 1929	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi	ež ~ •	u ~ v ~ ŷ	lāviv (+āi)	Ū (+ ūoi)	Ū
Lāvli 1931	lvI	lvL	Ū	Ū	ie	uo	uoi	Vž ~ V(i)ž	u	lāviv	Ū	V
Lāvli A	lvI	lvL	•	•	ie	uo	uoi	ež ~ Viž	u	lāviv	Ū	V
Lāvli B	lvI	lvL	•	•	ie	uo	uoi	Vž	u	īe, ūo	V	Ū
RA 1932	lvK	•	•	•	ie	uo (o)	uoi	Vž	v	V (āi)	V	V
RA 1933	lvK	•	•	•	ie (e)	uo (o)	uoi	Vž	v	V (āi, ūi)	V	V
LKL 1933	lvI	•	•	•	ie	uo	•	Vž	v	īe, ūo	Ū	•
JL 1935	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi	ež ~ Viž	u	lāviv	Ū	Ū
Abēd 1936	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi	Vž	u	īe, ūo	V	Ū

	t1		t3		t4				t5	t6	t7		t8
	a	b	a	b	ie	uo	uoi	ieu			diftongid	trifftongid	
LJ s.a.	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi	•	•	•	läbiv	Ŷ	Ŷ
Katkismus 1936	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi	ieu	Vž	u ~ uv	läbiv	•	Ŷ
ŪT 1942 (1937)	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi	ieu	Vž	u	läbiv	Ŷ	Ŷ
Loulřántõz 1939	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi	ieu	Vž	u	läbiv	V	Ŷ
ČDG 1966	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi ~ uoj	iev	Vž	v	läbiv (+ āj)	Ŷ (iuj)	V
LL s.a.	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi (uoj)	ieuv (ieu)	Vž	uv	läbiv (+ āj)	Ŷ	V
PD 1978	lvI	•	•	•	ie	uo	uoi	ieu	Vž	•	läbiv	•	V
LTDZ 1980	lvI	lvL	Ŷ	Ŷ	ie	uo	uoi	•	Vž	u	läbiv	•	V
LJ 2007	lvI	lvL	Ŷ	Ŷ	ie	uo	uoi	ieu	Vž	u	läbiv	Ŷ	Ŷ

Tabel 4

(**t10**) – palatalisatsiooni märkimine konsonantühendites (Ç – üksik konsonant, ÇÇ – ainult esikomponent; (**t11**) – pika konsonandi märkimine sõna lõpus (C – üksikkonsonant, CC – geminaat); (**t12**) – katketooni tähistamine; (**t13**) – põhimõtte valik heliliste ja helitute konsonantide ühendites (F – foneetiline; M – morfoloogiline); (**t14**) – morfoloogilise või foneetilise põhimõtte valik sõnatüüpide 56–59 ja 106–112 PSg puhul (F – foneetiline; M – morfoloogiline); (**t15**) – tegijanime käänamismall; (**t16**) – *-mõt* kasutamine; (**t17**) – väliskohakäänete kasutamine.

	t10	t11	t12	t13		t14	t15	t16	t17
				a	b				
Mt 1863a	Ç	CC	•	F	M, va zC, žC	F	-i-	harv	•
Mt 1863b	Ç	CC	•	F	M, va zC, žC	F	-i-	harv	•
Mt 1880	Ç	CC	•	F	M	F	-i-	harv	•
LL 1921	Ç	C	•	F	F	F	-i-	harv	•
LL 1922	Ç	C	•	M	M, va zC, žC	F	-i-	•	•
LL 1923	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-	•	•
LL 1924	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-iz(õ)-	harv	•
LL 1926	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-iz(õ)-	•	harv
AK 1923	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	•	-i-	•	•
LKG	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	•	-iz(õ)-	•	•
Stalte 1924	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	•	•	harv
LKL 1929	ÇÇ	CC	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-	harv	harv
		~C							
Līvli 1931	Ç	C	•	M	M (va -i lõpulised noomenid)	F	-i-	•	•
Līvli A	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-	•	•
Līvli B	Ç	CC	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-	•	•
RÄ 1932	Ç	C	osaline	M	M	F	-i-/- iz(õ)-	harv	•
RÄ 1933	Ç	C	osaline	M	M	F	-i-/- iz(õ)-	harv	•
LKL 1933	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	•	•	harv
JL 1935	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-/- iz(õ)-	üldine	üldine
Abēd 1936	Ç	CC	•	M	M (va -zt-, -žt-)	M	-i-	harv	üldine
LJ s.a.	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	•	-i-/- iz(õ)-	•	•
Katkismus 1936	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-	•	harv
ŪT 1942 (1937)	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-	harv	harv
Loulräntöz 1939	Ç	C ~ CC	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-/- iz(õ)-	•	harv
ČDG 1966	Ç	C	•	M	M (va -i lõpulised noomenid, osalt M z-lise mineviku puhul; -žt- esinemisel) – M)	F	-iz(õ)- (-i-)	üldine	üldine
LL s.a.	Ç	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-/- iz(õ)-	üldine	üldine
PD 1978	ÇÇ	C	•	M	M (va -zt-, -žt-)	F	-i-/- iz(õ)-	üldine	üldine
LTDZ 1980	Ç	C	läbiv	M	M (va -zt-, -žt-)	•	•	•	•
LJ 2007	Ç	C	läbiv	M	M	M ~ F	-iz(õ)-	üldine	üldine

Tabel 5

(**t18**) – uudissõnade esinemine (a) – laensõnad, b) – tuletised; 1) – vähe, 2) – keskmiselt, 3) – palju); (**t19**) – tuletusliidete kasutamine noomenite tuletamiseks (1) – vähe, 2) – keskmiselt, 3) – palju); (**t20**) – lätipäraste prefiksiste esinemine (1) – vähe, 2) – keskmiselt, 3) – palju); (**t21**) – lätipäraste side- ja abisõnade (*un*; *bet*; *bäs*, *pa*) esinemine; (**t22**) – lekseemi valik tegusõna *võlida* ‘olema’ pöörete jaoks; (**t23**) – võõrnimedede kirjutamine (O – originaalkuju; T – teisendatud).

	t18		t19	t20	t21				t22			t23
	a	b			un	bet	bäs	pa	Pr1Sg	Pr3Sg	Pr3Pl	
Mt 1863a	3	1	1	2	un	aga	bäs	pa	vuob	um	at	T
Mt 1863b	3	1	1	2	un	bet	bäs	pa	um	um	umātō	T
Mt 1880	3	1	1	2	un	aga	bäs	pa	um (vuob)	um	umahtō	T
LL 1921	3	1	•	2	un	bet	bäs	pa	•	um	at	O
LL 1922	3	2	•	3	un	bet	bäs	pa	•	um	atā ~ attā	O
LL 1923	3	1	•	3	un	bet	bāz	pa	um	um	•	T
LL 1924	1	1	•	2	un	bet	bäs	pa	um (uob)	um	at	•
LL 1926	1	2	1	2	un	bet	bäs	pa	• (uob)	um	ātō ~ at (lvL āt ~ at)	O
AK 1923	2	3	1	•	un	•	•	•	•	um	at	•
LKG	3	3	1	•	un	bet	bäs	pa	uob	um	at	•
Stalte 1924	•	•	•	•	un	•	•	•	•	um	at ~ atō	• (O)
LKL 1929	1	1	•	•	ja	•	ilma	•	um	um	ātō ~ at' (atō) ~ att' ~ attō	O
Līvli 1931	2	2	1	•	ja	aga	ilmō	•	•	um	at ~ atō	O
Līvli A	2	2	2	•	ja	aga	ilmō	•	um	um	āt ~ ātō	O ~ T
Līvli B	1	2	2	•	ja	aga	ilm	•	ūob	um	āt (attō ~ umad)	O
RÄ 1932	2	2	2	•	ja	aga	ilmō	•	um	um	attō ~ at	T
RÄ 1933	2	2	2	•	ja	aga	ilmō	•	uob	um	at ~ attō	T
LKL 1933	•	•	•	•	ja	•	•	•	•	um	at	O
JL 1935	1	2	2	•	ja	bet	ilmō	•	um	um	āt	O
Abēd 1936	1	1	1	•	ja	aga	•	•	ūob	um	at	•
LJ s.a.	1	1	1	•	ja	•	•	•	um	um	•	•
Katkismus 1936	1	2	3	•	ja	aga	ilm	•	ūob	um	āt	O ~ T
ŪT 1942 (1937)	1	2	3	•	ja	aga	ilm	•	ūob	um	āt	O ~ T
Loulrāntōz 1939	1	2	2	•	ja	aga	ilm	•	ūob ~ um	um	āt ~ attō ~ ātō ~ umat	O
ČDG 1966	3	3	3	•	ja	bet	ilmō	•	ūob	um	ātō	T
LL s.a.	3	3	3	•	ja	bet	ilmō	•	•	um	ātō	O
PD 1978	1	2	3	•	ja	bet	ilmō	•	•	um	āt	O
LTDZ 1980	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
LJ 2007	2	2	2	•	ja	bet ~ agā	ilmō	•	um	um	ātō	O

LISA 3: 19. SAJANDI ALLIKATE TEKSTILINE KÕRVUTUS

Kõrvutuses on värvidel järgnev tähendus: 1) punasega on märgitud need kohad, mis kattuvad Mt 1863b ja Mt 1880 puhul; 2) rohelisega on märgitud kattuvused Mt 1863a ja Mt 1880 vahel; 3) sinisega on märgitud Mt 1880-sse lisatud kohad või korrigeeritud kohad.

Tekstide kõrvutamisel on kasutatud järgnevad põhimõtted: 1) märkimisel pole arvestatud kirjaviiisi iseärasustest tingitud erinevusi (nt *sõõdõ* ~ *süödõ*; *sāgõ* ~ *sogõ*; *iztiht* ~ *istist*); 2) märkimisel on arvestatud sellega, et märgitud kohad oleksid tekstiliselt terviklikud (nt et ühes allikas esineksid märgitud sõnad samas järjestuses nagu teiseski); 3) Mt 1863a puhul on märgitud üksnes need kohad, mis ei katu Mt 1863b-ga.

Ka kattuvus Mt 1863a ja Mt 1863b vahel (seega ka Mt 1880 vahel) on märkimisväärtne, milles on võimalik veenduda tekstide võrdlemisel, kuid selle esitamine raskesti kõrvutuse tulemi esitamist. Samas on kattuvus Mt 1863b ja Mt 1880 vahel märgatavalt suurem kui Mt 1863a ja Mt 1880 vahel.

Mt 1880	Mt 1863a	Mt 1863b
IV Jag	IV. Jag	Jag IV
1. Sis Jehzõs sai siest pūvahst garahst vihdõd rānkõ, las ta kurehst sāgõ ķertõd.	1. Sis Jēzõs siest pūvāst jeņgst sai vīdõd rāņķõ, ku ta kurēst ķertõd sāks.	Sis Jēzõs sai siest garāst tškis vīdõd, las ta kurēst sogõ õptõd.
2. Un ku ta nehļa kümdõ pāvõ un nehļa kümdõ üödõ voļ pāztõn, ta tāš süödõ.	2. Un ku ta nēļa kumdo pāv un nēļa kumdo õõdõ voļ pastõn, tāš ta sõõd.	2. Un ku ta nēļa kumdo pāvõ un nēļa kumdo õõdõ gavvõn võļ, ta tõš sõõdõ.
3. Un se ķertahji lekš tāmmon juhrõ un rōkahndis: aš sa uod jumahl puoga, sis kiht, ku las kivihd sāgõd pa lehbaks.	3. Un se ķertāji pīlis tāmmon pāl un kītis: aš sa vuod jumāl pūoga, sis kītõ, las ne kivīd pa lēbaks iegõd.	3. Un se õptāji lekš tāmmon jūrõ un rōkāndis: aš sa uod jumāl pūoga, sis kīt, ku las ne kivīd sogõd pa lēbaks.
4. Un ta atrōkahndis un kihtis: ķehratõd um: rištīnh ab jela lehbast ūhd, aga jegahzt ūhdzt sōnahzt, mis jumahl suhztõ ulz lāeb.	4. Un ta atkuostīs: ķēratõd um, rištīn ab jela lēbast ūd, aga jega ūdst sūnāst, mis jumāl sūst lāeb ulz.	4. Ta atrōkāndis un kītis: ķēratõd um: rištīn ab jela lēbast ūd, itt jegāst ūdst sōnāst, mis jumāl sūstõ ulz lāeb.
5. Sis se kure vihž tāhnda eņtš ūhnis siezõ pūvõ jahlgabõ un nuztis pūva kuoda katuhks pāhlõ,	5. Sis se kure tānda vīž eņšķõks ūnis siezõ pūvõ jālgabõ, un nustīs pūva koda katūks pāl.	5. Sis se kure vīž tānda eņtš ūnis siezõ pūvõ pilsātõ, un sai tām sie pūva kuoda katūks pālõ.
6. Un kihtis tāmmon: aš sa uod jumahl puoga, sis lask ehņšta sihdztõ māzõ; ķehratõd jo um: ta eņtš engõldõn panuhb ūl sin, un ne sihnda kāduhd pāhlõ kahndabõd, ku sa eņtš jalgõ kiv juhrõ ād rab.	6. Un kītis tām pāl: aš sa vuod jumāl pūoga, sis laskõ sīdst mā; jo ķēratõd um: ta eņš eņglõdõn ūl sin pavēļõb, un ne sīnda kādūd pāl kāndabõd, ku sa eņš jalgõ kiv jūr ād voz.	6. Un kītis tāmmon: aš sa uod jumāl pūoga, sis lask eņtšta sīdstõ mozõ; ķēratõd jo um: ta eņtš engõldõn panūb ūl sin, un ne sīnda kādūd pālõ kāndabõd, ku sa eņtš jalgõ ab ūd kiv jūrõ ād rab.
7. Sis rōkahndis Jehzõs tām vastõ: ķehratõd um ka: jumahl entš isahntõ sinnõn ab lih ertļõ.	7. Sis Jēzõs sie pāl kītis: tagīs un ķēratõd: jumāl sin izānt sin ab lī ķertõ.	7. Sis rōkāndis Jēzõs tām vastõ: ķēratõd um ka: jumāl sin izāntõ sinnõn ab lī ertļõ.

Mt 1880	Mt 1863a	Mt 1863b
8. Tegihš vihž tähnda se kure entš ühnis ühd suhr kuordō māg pählō un nāhktis tämmōn ama ihlma rikuhzt un tām knašōmt,	8. Tagīs se kure tānda vīž eņškōks vāgi kuordō māg pāl un nāktis tāmmon tūkkis īlma vālikštōkst un tām guodīb.	8. Tegīs vīž tānda se kure entš ūnis ūd sūr kuordō māg pālō, un nāktis tāmmon ama īlma rikūst un knaššōmt.
9. Un kihtis tämmōn: sie tūkkiš ma tāb sinnōn and, aš sa māzō sadihn mihnda piepālad.	9. Un sie pāl kītis: ma sin sie tūkkis tāb and, aš sa mā sadīn mīnda piepālad.	9. Un kītis tāmmon: sie tūkkiš ma tōb sinnōn and, aš sa mozō sadīn mīnda piepōlad.
10. Sis Jehzōs kihtis tämmōn: le jara min juhrzt, Satan! kehratōd um: sin lihβ piepallō jumahlō, eņtš isahntō un sien ūhdōn palkō.	10. Sis Jēzōs sie pāl kītis: kup jera, Satan, jo kēratōd um: sin līb piepall jumālō eņš izānt un sien ūdōn dēn [palkō].	10. Sis Jēzōs kītis tāmmon: li jara min jūst, kure! kēratōd um: sin līb jumālō, sin izāntō, pallō, un sien ūd set jell.
11. Sis se kure lekš tām juhrztō jara, un vaņ, ne engōld tulōtō tām juhrō un palkizt tämmōn.	11. Sis se kure tānda jetīs jera, un vaņ, ne englōd tām jūr tulōtō un dēnist [pālkist] tāmmon.	11. Sis se kure lekš tām jūstō jara, un vaņ, ne engōld tulōtō tām jūrō un jelīst tāmmon.
12. Ku ni Jehzōs kuhlis, ku Jāņ voļ jara antōd, sis ta lekš tegihš Galilea mazō.	12. Aga Jēzōs kūlōn Jaņ vuolb nūoantōd, lekš tagīs Galileja.	12. Ku ni Jēzōs kūlis, ku Joņ vōlli jara antōd, sis ta lekš Galilea mozō.
13. Un Nacaretōst jara laend ta tuļ un jelihs Kapernaumsō, mis jāran aigahs um Cabulon un Navtali rubihž pählō.	13. Un jetīs jera Nātsaret, ta tuļ un jelīs Kapernaumōs, miņgis jālgabōs miern aigās, Tsabulon un Naftal rubīž pāl.	13. Un Natsaretōst jara laend ta tuļ un jelīs Kapernaumsō, mis miern aigās um, Tsabulon un Navtala rubīžōd pālō.
14. Ku las tāvtōd sāgō, mis um rōkahntōd leb sie praviet Jezaijas, kis nei kihtōb:	14. Ku tāvtōd saks, mis um rukāntōd leb se praviet Ezai, kis nei kītōb:	14. Ku las tāvtōd sogō, mis um rōkāntōd lōb sie jeddōpeidi kītiji Jesaijas, kis nei kītōb.
15. Se mā Cabulon un se mā Navtali jāran aigahs, tuola puolō Jardant un Galilea, se paganōd mā,	15. Se mā Tsabulon un se mā Naftali miern aigās tuola puol Jordant un Galileja, sie pagan mā,	15. Se mō Tsabulon un se mō Navtalim rānda rek aigās, tuola puolō Jardant un Galilea, se paganōd mō.
16. Ne rouz, kis pimdōs iztihzt, umahtō suhrdō valdō nāenōd, un ne, kis iztihzt nāv māzō un vilsō, nāntōn um ūkš val ūlz kargōn.	16. Ne rouž, kis pimdōs istūbōd, āt sūrdō valdō nāenōd, un nāntōn, kis istūbōd nāv mašō un vilso, um val ūlz kargōn	16. Ne rouz, kis pimdōs istīst umātō sūrdō šeldōmt nāenōd, un ne, kis istīst sellis kūožōs, kus tutkā m tōš vōlda, nāntōn um ūkš šeldōm tund.
17. Sis siezt āigazt Jehzōs ūrgis tihtstō un kihtō: atkierigid patihzt, jo se touvō vālikštōks um lehžgōl juhrō tund.	17. Siest āigast Jēzōs ūrgis tītstō un kītō: atkierigid patīst, jo se touvō vālikštōks um lēžgōl jūrō tund.	17. Sis siest āigast Jēzōs ūrgis tietō andō un kītō: pūdīstigid ēntšta, se touvō jelāmi um sīdō lēžgōl jūrō tund.
18. Ku ni Jehzōs Galilea jāran aigahs kāi, sis ta nāis kakš vellō, Sihman, kis um nimtōd Pehtōr, un Aņdrōks, tām vel; ne ehtizt eņtš vōrgidi jarrō, jo ne voļtō kala=mied.	18. Un Jēzōs Galileja miern aigās kāvōs ievaņklis kakš vellō, Sīmon, kis nimtōd Pēter, un Aņdrōks tām vell, eņš vūrta merrō ētam, jo ne vuolōtō veijō mied.	18. Ku ni Jēzōs Galilea miern aigās kāi, sis ta nāis kakš vellō, Sīman, kis um Pētōr, un Aņdrōks, tām vel; ne ētīst eņtš vōrgidi merrō, ne jo vōļtō kala mied.
19. Un ta kihtis nāntōn: tulgid min ūhnis, ma tāb teidi rouv=vejijidōks tiedō.	19. Un ta nānt pāl kītis: tulgid min taga, ma teidi tieb pa rištīn vejijonikādōks.	19. Un ta kītis nāntōn: tulgid min ūnis, ma tōb teidi rouv vejijidōks tiedō.
20. Pakahnd ne jetihzt eņtš vōrgōd jara un lekštō tām ūhnis.	20. Un ne erkist, ummō vūrgōd jetīst jera un lekštō tāmmon taga.	20. Pakānd ne jetīst eņtš vōrgōd jara un lekštō tām ūnis.

Mt 1880	Mt 1863a	Mt 1863b
21. Un ku ta sähld ja kohgas lekš, näis ta tuoizta kakš veļļō, Jāhkōb, Cebedeu puoga, un Jāņ, tām veļ, lājas eņtš izahks Cebedeuks, ku ne eņtš vōrgidi paikizt; un ta neidi nutihs.	21. Un sīdstō jo kōgas lāend ta ievānkliis mūdi kātō veļļō Jākōb Tsebedeu pūoga un Jāņ, tām veļ, lājas eņš izākš Tsebedeuks eņš vūrgidi paikōm, un ta neidi nutīs.	21. Un ku ta sālđ jo kōgas lekš, nāis ta tuoista kakš veļļō, Jākōb, Tsebedeu pūoga, un Jōņ tām veļ, lōjas eņtš izāks Tsebedeuks, ku ne eņtš vōrgidi paikist, un ta neidi nutīs.
22. Pakahnd ne jetihzt sie lāja jara un eņtš iza, un lekštō tāmmon ūhnis.	22. Sis ne ūldīn jetīst jera sie lāja un eņš iza, lekštō tāmmon taga.	22. Pakānd ne jetīst sie lōja jara un eņtš iza, un lekštō tāmmon ūnis.
23. Un Jehzōs lekš ūmmer kouti ama leb Galilea mā, opahtis nānt opahtōks=kuožis un tihtštis seda lušt=tietō sieztō vāļikštōksōzt un koztahntis ammō ruijō un ammō vaijō sie rouvō vailō.	23. Un Jēzōs lekš ūmmer āmši Galilejas, opātōs nānt pūvši kodīs un tītštōs seda lušt opātōkst siest vāļikštōkst, un kostāntis ammō ruijō un ammō vaijō sie rouvō vailō.	23. Un Jēzōs lekš ūmmer kouti ama lōb Galilea mō, opātis nānt opātōks kúožis un kītis seda lušt tietō siestō vōļikšōmist un tei ferōks sie rouvō ama suglimist tōbīst.
24. Un tām ouv lekš ūl ama Ziria mā, un ne tuoitō tām juhrō ama=suglimizi ruidi, muhnda=suglizt tōbihzt un podihzt savōttidi un apiztidi kurehzt, kuh=tōblizi un melmeņ=tōblizi, un ta tei nānt tierrōks.	24. Un tām ouv lekš ūl ama Zirija, un ne tuoitō tām jūr āmtizi rujidi, mūnda suglist tōbīst un podīst savuttidi un apistidi kurēst un kū tōblizi un melmeņ tōblizi, un ta neidi tei ferōks.	24. Un tām ouv lekš ūl ama Zīrija mō, un ne tuoitō tām jūrō ama suglimizi ruidi miņgist āb miņgist tōbīst un poddimist; un ta tei nānt amād ferōks.
25. Un tāmmon lekštō pāhgin rouztō tagahn Galileazt, neišti kūmztō jahlgabōzt, Jeruzalemōzt, Juhdō māztō un tuola puolđō Jardant.	25. Un tāmmon jennō roustō taga lekš Galilejast un neišti kūmstō jālgabist, un Jerūzalemōst un Jūdō mald un tuoila puolđ Jorant.	25. Un tāmmon lekštō pāgin roustō tagān Galileast, neišti kūmstō pilsātōst, Jerūzālemōst, Zīdōd mōstō un tuola puolđō Jardant.

LISA 4: 19. JA 20. SAJANDI PIIBLITÕLGETE TEKSTILINE KÕRVUTUS

Kõrvutuses on värvidel järgnev tähendus: 1) rohelisega on märgitud võimalikud seosed ÜT 1942 ja Mt 1880 vahel; 2) sinisega on märgitud võimalikud seosed ÜT 1942 ja Mt 1863b vahel.

Mt 1880	ÜT 1942	Mt 1863b
IV Jag	4. Pākabāl.	Jag IV
1. Sis Jehzōs sai siest pūvahst garahst vihdōd rānkō, las ta kurehst sāgō ķertōd.	1. Siz Jēzus sai vīdōt Vaimst kōgarō, laz ta sāgō kurest kertōt.	Sis Jēzōs sai siest garāst īšķis vīdōd, las ta kurēst sogō optōd.
2. Un ku ta nehļa kūmdō pāvvo un nehļa kūmdō ūdōd voļ paztōn, ta tāš sūdō.	2. Ja ku ta nēļakymdō pāvvo ja nēļakymdō yōdō voļ gavvōn, ta tāž pierō sūdō.	2. Un ku ta nēļa kūmdō pāvvo un nēļa kūmdō oōdō gavvōn voļ, ta toš sōdō.
3. Un se ķertahji lekš tāmmōn juhrō un rōkahndis: aš sa uod jumahl puoga, sis kiht, ku las kivihd sāgōd pa lehbaks.	3. Ja ķētajī, tund, rōkandiz tām pāl: Až sa ūod Jumal Pūoga, siz ķīt laz ne kivid sāgōd lēbaks.	3. Un se optāji lekš tāmmon jūrō un rōkāndis: aš sa uod jumāl pūoga, sis ķīt, ku las ne kivid sogōd pa lēbaks.
4. Un ta atrōkahndis un kihtis: ķehratōd um: rištīhg āb jela lehbast ūhd, aga jegahzt ūhdzt sōnahzt, mis jumahl suhztō ulz lāeb.	4. Aga vastatōs ta rōkandiz: Um ķēratōt: „Rištīng āb jela lēbast yd, aga jega ydst sōnast, mis Jumal sūst ulzō tulab.”	4. Ta atrōkāndis un ķītis: ķēratōd um: rištīn āb jela lēbast ūd, itt jegāst ydst sōnāst, mis jumāl sūstō ulz lāeb.
5. Sis se kure vihž tāhnda entš ūhnis siezō pūvvō jahlgabō un nuztis pūva kuoda katuhks pāhlō,	5. Siz kure vōtiz tānda entšōn yņi pyvvō jālgabō ja paņ tām pyvakuoda katuks kuļ pāl.	5. Sis se kure vīž tānda entš ūnis siezō pūvvō pilsātō, un sai tām sie pūva kuoda katūks pālō.
6. Un kihtis tāmmōn: aš sa uod jumahl puoga, sis lask ehņšta sihdztō māzō; ķehratōd jo um: ta entš engōldōn panuhb yļ sin, un ne sihnda kāduhd pāhlō kahndabōd, ku sa entš jalgō kiv juhrō ād rab.	6. Ja rōkandiz tām pāl: Až sa ūod Jumal Pūoga, ēta entšta māsō, sēpierast ku um ķēratōt: „Ta entš engōldōn panab yļ sin, ja ne kāndabōd sīnda kādud pāl, algō sa rabbōg entš jalgō vastō kivvō.”	6. Un ķītis tāmmon: aš sa uod jumāl pūoga, sis lask entšta sīdstō mozō; ķēratōd jo um: ta entš engōldōn panūb yļ sin, un ne sīnda kādud pālō kāndabōd, ku sa entš jalgō āb ūd kiv jūrō ād rab.
7. Sis rōkahndis Jehzōs tām vastō: ķehratōd um ka: jumahl entš isahntō sinnōn āb lih ertļō.	7. Jēzus rōkandiz tām pāl: Tegīž um ķēratōt: „Sinnōn āb ūo Izandt entš Jumalt ķērtamōst.”	7. Sis rōkāndis Jēzōs tām vastō: ķēratōd um ka: jumālt sin izāntō sinnōn āb lī ertļō.
8. Tegīhs vihž tāhnda se kure entš ūhnis ūhd suhr kuordō māg pāhlō un nāhktis tāmmōn ama ihlma rikuhzt un tām knašōmt,	8. Kure vīž tānda tegīž vāggō kuordiz māg pāl ja nāgtiz tāmmōn āmđi māilma valdidi ja nānt ouvō	8. Tegīs vīž tānda se kure entš ūnis ūd sūr kuordō māg pālō, un nāktis tāmmon ama ilma rikūst un knaššōmt.
9. Un kihtis tāmmōn: sie tūkkiš ma tāb sinnōn and, aš sa māzō sadihn mihnda piepālad.	9. Ja rōkandiz tām pāl: Ama sie ma āndab sinnōn, až sa māzō eitōs mīnda pallōs pālad.	9. Un ķītis tāmmon: sie tūkkiš ma tob sinnōn and, aš sa mozō sadīn mīnda piepōlad.
10. Sis Jehzōs kihtis tāmmōn: le jara min juhrzt, Satan! ķehratōd um: sin lih piepallō jumahlto, entš isahntō un sien ūhdōn palkō.	10. Siz Jēzus rokandiz tām pāl: Li jara, sātan, sēpierast ku um ķēratōt: Sinnōn um Izandt entš Jumalt pallōs pālamōst ja tāmmōn ydōn palkōmōst.	10. Sis Jēzōs ķītis tāmmon: li jara min jūst, kure! ķēratōd um: sin līb jumālto, sin izāntō, pallo, un sien ūd set jell.

Mt 1880	ÜT 1942	Mt 1863b
11. Sis se kure lekš tām juhrztō jara, un vaņ, ne engōld tul̄tō tām juhrō un palkizt tāmmon.	11. Siz kure jetiz tānda ja vaņtl engōld tul̄t tām jūr ja pālkist tāmmon.	11. Sis se kure lekš tām jūstō jara, un vaņ, ne engōld tul̄tō tām jūrō un jel̄st tāmmon.
12. Ku ni Jehzōs kuhlis, ku Jāņ voļ jara antōd, sis ta lekš tegihs Galilea mazō.	12. Aga külōn, ku Jāņ voļ vizzō pandōt, ta lekš Galileamālō.	12. Ku ni Jēzōs kūlis, ku Joņ vōļli jara antōd, sis ta lekš Galilea mozō.
13. Un Nacaretōst jara laend ta tul̄ un jelihs Kapernaumsō, mis jāran aigahs um Cabulon un Navtali rubihz pāhlō.	13. Ja Natsaretō jettōn ta lekš ja jeliz miernaigizōs Kapernaums, Zebulon ja Naftali mād eža pāl;	13. Un Natsaretōst jara laend ta tul̄ un jel̄is Kapernaumsō, mis miern aigās um, Tsabulon un Navtala rubižōd pāļō.
14. Ku las tāvtōd sāgō, mis um rōkahntōd leb sie praviet Jezaijas, kis nei kihtōb:	14. Laz sāgō tāutōt, mis leb profet Ezaia um rōkandtōt, kis kītōb:	14. Ku las tāvtōd sōgō, mis um rōkāntōd lōb sie jeddōpeidi kītji Jesaijas, kis nei kītōb.
15. Se mā Cabulon un se mā Navtali jāran aigahs, tuola puolō Jardant un Galilea, se paganōd mā,	15. Zebulon mā ja Naftali mā, rānda riekaigas, tūolapūol Jordant, pagand Galileamā,	15. Se mō Tsabulon un se mō Navtalim rānda rek aigās, tuola pūolō Jardant un Galilea, se paganōd mō.
16. Ne rouz, kis pimdōs iztihtz, umahtō suhrdō valdō nāenōd, un ne, kis iztihtz nāv māvō un vilsō, nāntōn um ūkš val ūlz kargōn.	16. Rovz, kis pimdōms istiz, neiz sūrdō sieldōmt, ja nāntōn, kis istist kūlōm māl ja vils, um sieldōm kargōn.	16. Ne rouz, kis pimdōs istist umātō sūrdō sieldōmt nāenōd, un ne, kis istist sellis kūožōs, kus tutkām tōš vōlda, nāntōn um ūkš sieldōm tund.
17. Sis siezt āigast Jehzōs ūhrgis tihtštō un kihtō: atkierigid patihzt, jo se touvō vāļikštōks um lehžgōl juhrō tund.	17. Siest āigast Jēsus ūrgiz jutlō ja kītō: Parantigid mīeldō, siēpierast ku touvōd vald um lehžgōl jūrō tund.	17. Sis siest āigast Jēzōs ūrgis tietō andō un kītō: pūdistigid ēntšta, se touvō jelāmi um sīdō lēžgōl jūrō tund.
18. Ku ni Jehzōs Galilea jāran aigahs kāi, sis ta nāis kakš veļļō, Sihman, kis um nimtōd Pehtōr, un Andrōks, tām vel; ne ehtizt ēntš vōrgidi jarrō, jo ne voļtō kala=mied.	18. Aga ku Jēzus Galileamā miernaigas kei, ta neiz kakš veļļō, Sīmonō, nimtōt Petrus, ja Andreasō, tām veļļō, vōrgidi mierrō ētam, siēpierast ku ne voļt kalamied,	18. Ku ni Jēzōs Galilea miern aigās kai, sis ta nāis kakš veļļō, Sīman, kis um Pētōr, un Andrōks, tām vel; ne ētist ēntš vōrgidi merro, ne jo vōļtō kala mied.
19. Un ta kihtis nāntōn: tulgid min ūhnis, ma tāb teidi rouv=vejijidōks tiedō.	19. ja rōkandiz nānt pāl: Tulgid minnōn tagan ja ma tieb tēdi rov vejijidōks.	19. Un ta kītis nāntōn: tulgid min ūnis, ma tōb teidi rouv vejijidōks tiedō.
20. Pakahnd ne jetihzt ēntš vōrgōd jara un lekštō tām ūhnis.	20. Aga ne, yldiņ jettōnd vōrgōd, keit tāmmon tagan.	20. Pakānd ne jetist ēntš vōrgōd jara un lekštō tām ūnis.
21. Un ku ta sāhld ja kohgas lekš, nāis ta tuoizta kakš veļļō, Jāhkōb, Cebedeu puoga, un Jāņ, tām vel, lājas ēntš izahks Cebedeuks, ku ne ēntš vōrgidi paikizt; un ta neidi nutihs.	21. Ja sāld lāds ta neiz tūoista kakš veļļō, Jākobō, Tsebedeus puoigō ja Jāņō, tām veļļō, entš izaks Tsebedeusōks lājas entš vōrgidi paikōm; ja ta kutsiz nēdi.	21. Un ku ta sāld jo kōgas lekš, nāis ta tuoista kakš veļļō, Jākoḃ, Tsebedeu pūoga, un Joņ tām vel, lōjas entš izāks Tsebedeuks, ku ne entš vōrgidi paikist, un ta neidi nutis.
22. Pakahnd ne jetihzt sie lāja jara un ēntš iza, un lekštō tāmmon ūhnis.	22. Aga ne, yldiņ jettōnd lāja ja entš iza, keit tāmmon tagan.	22. Pakānd ne jetist sie lōja jara un entš iza, un lekštō tāmmon ūnis.
23. Un Jehzōs lekš ūmmer kouti ama leb Galilea mā, opahtis nānt opahtōks=kuožis un tihtštis	23. Ja ta kei leb ama Galileamā opatōs nānt zynagogis, tieutōs evangeliumō yļ vald ja parantōs	23. Un Jēzōs lekš ūmmer kouti ama lōb Galilea mō, opātis nānt opātōks kūožis un

Mt 1880	ŪT 1942	Mt 1863b
seda lušt=tietō sieztō vāļikštōksōzt un koztahntis ammō ruijō un ammō vaijō sie rouvō vailō.	jegaýtō többō ja jegaýtō ruijō rov vail.	kītis seda lušt tietō siestō volikšomist un tei ferroks sie rouvō ama suglimist tōbīst.
24. Un tām ouv lekš ūl ama Ziria mā, un ne tuoitō tām juhrō ama=suglimizi ruidi, muhnda=suglizt tōbihzt un podihzt savōttidi un apiztidi kurehzt, kuh=tōbliži un melmeņ=tōbliži, un ta tei nānt tierrōks.	24. Ja tāmst lekš tieut iļ ama Zyriamā, ja ne tuoit tām jūr jegaýtō, kien voļ mingi viga mingist tōbst ja kis leb puoddimiz kāndatist, ābjōvast vājastidi ja kūtōbliži ja lūdtōbliži, ja ta tei nānt tierrōks.	24. Un tām ouv lekš ūl ama Zirija mō, un ne tuoitō tām jūrō ama suglimizi ruidi mingist āb mingist tōbīst un poddimist; un ta tei nānt amād ferroks.
25. Un tāmmon lekštō pāhgin rouztō tagahn Galileazt, neišti kūmtō jahlgabōzt, Jeruzalemōzt, Juhdō māztō un tuola puoldō Jardant.	25. Ja pāgiņ rovsti kei tāmmon tagan Galileamāld ja Kymjālgabmāld ja Jeruzalemst ja Jūdeamāld ja tūolapūoldō Jordant.	25. Un tāmmon lekštō pāgin roustō tagān Galileast, neišti kūmtō pilsātōst, Jerūzālemōst, Zīdōd mōstō un tuola pūoldō Jardant.

LISA 5: LIIVI KEELEKORRALDUSEGA SEOTUD ÜRITUSTE MATERJALID

**Aastal 1995 Irël toimunud liivi kirjakeele konverentsil
Tiit-Rein Viitso väljapakutud tänapäeva kirjakeele ortograafia
põhimõtete eestikeelne originaaltekst.**

LIIVI KEELE ÕIGEKIRJUTUSREEGLID

1. TÄHESTIK. Liivi kirjaviisi alus on ladina kiri, mille kõrval on kasutatud lisamärke kirjatähtede peal (*ä, ö, õ, š, ž*) ja all (*đ, ĺ, ŋ, Ț*). Liivi keele tähestiku tähed on:

A Ä B D Đ E F G H I J K L ĺ M N Ņ O Ó Ō P R Ŗ S Š T Ț U V Z Ž
a ä b d đ e f g h i j k l ĺ m n ŋ o ó õ p r ř s š t ț u v z ž

Apostroof ' , mis lugemikes ja teaduslikus tekstis osutab, et sõnatüve esimeses silbis on katketoon ehk katke, ei ole tähestiku täht.

2. TÄISHÄÄLIKUD JA KAASHÄÄLIKUD. Tähed *a, ä, e, i, o, ö, õ, u* tähistavad täishäälikuid, tähed *b, d, đ, f, g, h, k, l, ĺ, m, n, ŋ, p, r, ř, s, š, t, ț, z, ž* kaashäälikuid ning tähed *j* ja *v* pooltäishäälikuid.

Täishäälikute pikkust märgib kriips kirjatähe peal:

Ā Ä Ē Ī Ō Ō Ū
ā ā ē ī ō ō ū

Pikkadel täishäälikutel ei ole tähestikus omaette järjekorraga, need jagavad tähestikus ühtsama järjekorraga.

Kaashäälikud *b, d, đ, g, z, ž* on nõrgad ja *p, t, ț, k, s, š* on tugevad kaashäälikud.

Kaashäälikud *đ, ĺ, ŋ, ř, Ț* on pehmed ja *d, l, n, r, t* kõvad kaashäälikud. Kaashäälikud *š* ja *ž* on kõvad sõna algul ning *i* (*ĩ*) järel, mujal on nad pehmed.

Liivi õigekiri ei erista kõrgemat pikka *ō*-d, mis võib vahelduda diftongiga *ou* (nt *sōna* : *sounō*) ja madalamat pikka *ō*-d, mis võib vahelduda lühikese *a*-ga (nt *sōra* : *sarrō*).

3. POLÜFTONGID. Polüftongid on diftongid (kahe täishääliku järjendid ühes silbis) ja triftongid (kolme täishääliku järjendid ühes silbis). Kõik diftongid kirjutatakse kahe tähega ja triftongid kolme tähega.

Polüftongid on kas lühi- või pikaalgulised. Lühialgulised diftongid *ie* ja *uo* on kõikjal lühikesed diftongid, lühialgulised diftongid *ai*, *ou* ja triftong *uoi* on pika teise silbi ees lühikesed: *aigā, jougūd, kuoigīd*, mujal on need pikad: *aigō, loulō, ruoikō*).

Muud polüftongid on pikad.

Pikaalgulises diftongis ja triftongis tuleb esimene täishäälik kirjutada pikana (nt *īe, kīela, līedōd, ūomōg, lūomōz, tūodō, rūoikōb, tūoigōz; āiga, tōitab*), et ei segataks pika- ja lühialgulisi diftonge ja triftonge (vrd *kierā, sieldō, sieggō, suodā, kuordō, kuoigīd, ruoikō; aigā, aigō, tōitō*).

5. JÄRGSILBI TÄISHÄÄLIKUD. Järgsilpide pikad (nn poolpikad) täishäälikud kirjutatakse pikkadena, nt *aigīzt, kuoigīd, mustād, katlā, piškīzt*, vrd *aigizt, kuoigō, mustō, katlō, piški*.

6. PIKAD KAASHÄÄLIKUD. Pikad kaashäälid kirjutatakse kahe tähega sõnatüve esimese ja teise silbi kahe täishääliku vahel, nt *ḡurrā-ḡurrā*, *vannō*, *purḡōd*, *killō*, *kaddō*, *kōzzi*, *piezzō*, *akkō*, *piettō*, *vōttō*.

Helitud kaashäälid *p*, *t*, *ṭ*, *k*, *s*, *š* ei ole pika täishääliku ees ega pika täishääliku või polüftongi järel kunagi pikad, nt *liepā*, *kātā*, *ukāz*, *sōtō*, *jūotō*, *lūoikōd*, *mōka*.

Kaashäälid kirjutatakse sõna lõpul ning teise kaashääliku ees ühe tähega ka siis, kui nad on pikad (*kīm*, *kik*, *riek*, *nim*, *vag*, *nōtkō*).

7. NÕRGAD KAASHÄÄLIKUD. Nõrgad kaashäälid *b*, *d*, *ḡ*, *g*, *z*, *ž* häälduvad heliliselt sõna algul ja heliliste häälikute vahel; sõnas helitu kaashääliku ees ja sageli ka sõna lõpul hääldatakse nad helitult, mis ei muuda nende kirjutusviidi (nt *vieds* [*v^he'Ds*], *viedst* [*v^he'Dst*], vrd *vieddō*; *būoḡšt* [*būodšt*], vrd *būoḡdō*); *lagtō* [*la'Gtō*], vrd *laggō*; *vāztō* [*vā'Ztō*], vrd *vāzzō*; *ūomōgt*.

Helitu kaashäälik, millele eelneb katketooniga sõna esimeses silbis lühike täishäälik või lühike polüftong, on nõrk ja kirjutatakse kui kas *b*, *d*, *ḡ*, *g*, *z*, või *ž*, nt *ābtō* [*ā'Btō*], *nāgtō* [*nā'Gtō*], *ād* [*ā'D*].

8. POOLTÄISHÄÄLIKUD *j* JA *v*. Tähed *j* ja *v* tähistavad enamasti kaashäälid, nt *jālga*, *kejā*, *luggijī*, *vīgā*, *kovāl*, *grōv*.

Tähed *j* ja *v* tähistavad täishäälid:

(a) lühikese täishääliku ja kaashääliku vahel, kui selle sõna muudes vormides või lihttüves on sellesama lühikese täishääliku ja teise täishääliku vahel kas *j* või *v*, nt *ajtōd* [*a'ittōD*], ldz *ajāb*; *sōvlōb* [*sō'ulōB*], ldz *sōvāb*; sellistes sõnades on ka katketoon;

(b) sõna lõpul, kui sõna muudes vormides on samas positsioonis täishäälikule eelnev *jj* või *vv*, nt *kaj* : *kajjō*; *sov* : *sovvō*; ka neis sõnades on katketoon.

(c) pika täishääliku järel sõna lõpul või kaashääliku ees, kui selle sõna muudes vormides on täishääliku ees *j*, nt *kōj* [*kōi*] ja *kōjsō* [*kōissō*], vrd *kōjō*; *salāj* [*salāi*] ja *salājtō* [*salāittō*], ldz *salājōn*.

Tähed *j* ja *v* kirjutatakse ka siis kui need ei ole kuuldavad (a) sõna lõpul, (b) pika *ī* ja kaashääliku vahel, (c) *u*- või *i*-lõpulise polüftongi ja täishääliku vahel, kui selle sõna muudes vormides selle positsioonis on täishääliku ees *j* või *v*, nt (*āb*) *kuij*, vrd *kūja* : *kuijō*; *kouv* [*kōiv ~ kōu*], vrd *kouvō* : *kōvōd*; *pāuvḡi* [*pāūdī ~ pāūvdī*], vrd *pāva* : *pāuvō*; (d) sõna lõpul läti keelest laenatud sõnades, kus läti keeles *j* ei kao, nt *maij*, *ortogrāfij*, *palatalizatsij*.

Sõnades, kus *j* on selgesti kuuldav ainult ainsuse partitiivis ja illatiivis, muudes vormides *j*-d ei kirjutata, nt *tei*.

Tiit-Rein Viitso 09.03.1995

Aastal 2005 liivi keelekorraldusele pühendatud seminaril Tiit-Rein Viitso väljapakutud tänapäeva kirjakeele ortograafia põhimõtete liivikeelne originaaltekst portaalis www.livones.lv avaldatud kujul (Viitso 2006). Vastab 1995. aasta eestikeelsele tekstile.

Tiit-Rein Viitso

LĪVŌ KĪEL ŌIGIZKĒRA PANDŌKST

(Vizāstōd 2005. āigasts Tartus, Līvō kīel pāvan)

1. ALFABĒT. Līvō kēravīt alīz um latīn kēra, mis jūsō um kālbatōt jūrōtātīkši kēratādōd pālō (ā, ō, ȳ, š, ž) ja allō (ȳ, l, n, r, t). Līvō kīel alfabēt kēratādōd ātō:

Aa, Āā, Bb, Dd, ȳȳ, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll, L̄l̄, Mm, Nn, N̄n̄, Oo, Ōō, Ōȳ, Oo, Rr, R̄r̄, Ss, Šš, Tt, T̄t̄, Uu, Vv, Zz, Žž

Apostrōf ', kis lugdōbrōntiš ja tieudližis kēratōkšis tātōb, ku sōnā tōv ežmōs zilbs um murdōd tūoņ agā katkāndōks, āb ūo alfabēt kēratēȳ.

2. ĪŽKILLIJID JA ĪŅŌŽKILLIJID. Kēratādōd a, ā, e, i, o, ō, ȳ, u tātōbōd īžkillijīži, kēratādōd b, d, ȳ, f, g, h, k, l, l̄, m, n, n̄, p, r, r̄, s, š, t, t̄, z, ž īņōžkillijīži, kēratādōd j ja v pūoližkillijīži.

Īžkillijid pitkitō tātōb vīps kēratādōd pāl:

Āā, Āā, Ēē, Īī, Ōō, Ōȳ, Ōȳ, Ūū

Pitkā Īžkillijistōn āb ūo alfabēts īžkizt kōrdakūōžō, ne jaggōbōd alfabēts lītizt kēratādōdōks siedā īž kārdakūōžō. Īņōžkillijid b, d, ȳ, g, z, ž ātō švakkōd ja p, t, t̄, k, s, š ātō viššōd īņōžkillijid.

Īņōžkillijid ȳ, l, n, r, t ātō pīemdōd ja d, l, n, r, t vizād īņōžkillijid.

Īņōžkillijid š ja ž ātō vizād sōnā īrgandōksōs ja pierrō i-dō (ī-dō), mūši kūōžis ne ātō pīemdōd.

Līvō ōigikēra āb tīe vaitō kuordimiz pitkā ō vail, mis vōib vaidlō diftongōks ou (ngt sōna : sounō) ja madālimiz pitkā ō vail, mis vōib vaidlō lītiz a-kōks (ngt sōra : sarrō).

3. POLIFTONGŌD.

Poliftongōd ātō diftongōd (kōd īžkillijid jadād īds zilbs) ja triftongōd (kuolm īžkillijid jadād īds zilbs). Amād diftongōd sōbōd kēratōd kōd tādōks ja triftongōd kuolm tādōks.

Poliftongōd ātō lītiz agā pitkā īrgandōksōks. Lītiz īrgandōksōks diftongōd ie ja uo ātō amši lītizt diftongōd, lītiz īrgandōksōks diftongōd ai, ou ja triftong uoi ātō pitkā tuoiz zilb jeds lītizt: aigā, jougūd, kuoigīd, mōitiz ne ātō pitkā: aigō, loulō, ruoikō).

Munt poliftongōd ātō pitkā.

Pitkā īrgandōksōks diftongiš ja triftongiš ežmi īžkillijī um kēratōmōst pitkā (ngt īe, kīela, līedōd, ūomōg, lūomōz, tūodō, rūoikōb, tūoigōz; āiga, tōitab), algō pitkā ja lītiz īrgandōksōks diftongōd ja triftongōd sōgō jarā siegdōd (ldz kierā, sieldō, sieggō, suodā, kuodō, kuoigīd, ruoikō; aigā, aigō, tōitō).

4. ĀBEŽMIZ ZILB ĪŽKILLIJID. Ābežmizt zīlbōd pitkād (nn pūolpitkād) īžkillijid sōbōd kēratōd ku pitkād, ngt aigīzt, kuoigīd, mustād, katļā, piškīzt, ldz aigizt, kuoigō, mustō, katļō, piški.

5. PITKĀD ĪŅŌZKILLIJID. Pitkād īņōzkillijid sōnā tōv ežmiz ja tuoiz zilb kōd īžkillijiz vaisō sōbōd kēratōd kōd kēratādkōks, ngt ņurrā-ņurrā, vannō, puŗŗōd, killō, kaddō, kōzzi, piezzō, akkō, piettō, vōttō.

Pitkā īžkillijiz jeds agā pierrō pitkō īžkillijizt ja poliftongō ilmō īeldō īņōzkillijid p, t, ť, k, s, š āb ūotō kunāgōst pitkād, ngt liepā, kātā, ukāz, sōtō, jūotō, lūoikōd, mōka.

Sōnā lopāndōksōs ja tuoiz īņōzkillijiz jeds īņōzkillijid sōbōd kēratōd īd tādēks ka siz, ku ne ātō pitkād (kim, kik, riek, nim, vag, nōtkō).

6. ŠVAKKŌD ĪŅŌZKILLIJID. švakkōd īņōzkillijid b, d, đ, g, z, ž sōbōd ulzōkītōd īelkōks sōnā īrgandōksōs ja īelkōks killijid vaisō; pūtōbōd sōnās ilmō īeldō īņōzkillijiz jeds ja saggōld ka sōnā lopāndōksōs ne sōbōd ulzō kītōd ilmō īeldō, missōst nānt kēratōmi āb mōit (ngt vieds, viedst, ldz vieddō; būođst, ldz būođō); lagtō, ldz laggō; vāztō, ldz vāzzō; ūomōgt.

Jegāikš īņōzkilliji, kīen jeds murdtōd tūoņkōks sōnā tōv ežmōs zilbs um līti īžkilliji agā līti poliftong, um švak ja sōb kēratōd b, d, đ, g, z agā ž, ngt ābtō, nāgtō, ād.

7. PŪOLĪŽKILLIJID j JA v. Kēratādōd j ja v tātōbōd amā saggōld īņōzkillijiži, ngt jāлга, kejā, luggiji, vigā, kovāl, grōv.

Kēratādōd j ja v tātōbōd īžkillijiži:

(a) lītiz īžkillijiz ja īņōzkillijiz vaisō až sīe sōnā mūši formiš agā īdkōrdizōs tōvs sīe īž lītiz īžkillijiz ja tuoiz īžkillijiz vaisō um j agā v, ngt ajtōd, ldz ajāb; sōvlōb, ldz sōvāb; nēši sōņši um ka murdtōd tūoņ; (b) sōnā lopāndōksōs až sīe sōnā mūši formiš um sīes īž kūožōs īžkillijiz jeds jj agā vv, ngt kaj : kajjō; sov : sovō; nēši sōņši um ka murdtōd tūoņ; (c) pierrō pitkō īžkillijizt sōnā lopāndōksōs agā īņōzkillijiz jeds, až sīe sōna mūši formiš īžkillijiz jeds um j, ngt kōj ja kōjsō, ldz kōjō; salāj ja salājō, ldz salājōn.

Kēratādōd j ja v sōbōd kēratōd ka siz, ku ne āb ūotō kūldōbōd (a) sōnā lopāndōksōs, (b) pitkā ī ja īņōzkillijiz vaisō, (c) u-kōks agā i-kōks loppijiz poliftong ja īņōzkillijiz vaisō, až sīe sōnā mūši formiš sīes kūožōs īžkillijiz jeds um j agā v, ngt (āb) kuij, ldz kūja : kuijō; kouv, ldz kouvō : kōvōd; pāuvđi, ldz pāva : pāuvō; (b) sōnā lopāndōksōs leťkīelst tāpīntōd sōņši, kus leťkīels j āb kad, ngt maij, ortogrāfij, palatalizatsij.

Nēši sōņši, kus j um sieldō kūldōb set ikšlug partitīvs ja illatīvs, mūši formiš j: dō āb kērat, ngt tei.

Aastal 1995. toimunud esimese Liivi keelekorralduse konverentsi tööplaan

Līvõ kīel konferents Irēl, 10-12 märts 1995.

*Konferents pāmōtk um līvõ kērakīel kizzōmist kōrdōl panmi, ja sīe printsipōd
ulzō strōdōmi.*

Konferents tiekēl um līvõ kēl.

*Konferentsōst jaggō vōtābōd tieudmied, līvõ kīel opātijist, livlist, kien līvõ kēl
um vōnd jemākēl ja ne, kis kōlbatōbōd līvõ kīeldō kēratōs.*

Konferentsōst vōlks jaggō vōtāmōst:

Tartu lījskūol: Tiit-Rein Viitso; Eduard Vääri;

Helsinki lījskūol: Seppo Suhonen;

Rīgō lījskūol: Marta Rudzīte; Tōnu Karma; Kersti Boiko;

Opātijist: Zoja Sile; Julgī Stalt; Valda Šuvcāne;

Ōvā: Valt Ernštreit;

Munt: Puolin Kļaviņa; Elfrīd Žagare; Marta Berthold; Viktor Berthold;

Pāldiž konferents āigal um mōtōltōd rōkandō nēšti kizzimizišt:

1. Kēratimi.

*1.1. U pāprintsipōks līvõ kērakīeldō kōrdōl pandsō um vōtāmōst fonētilist,
morfolōgijist, istōrilist, tradītsij, kōlbatōmiz agā munt kield printsipō.*

1.2. Mingīži kēlji um vōtāmōst bāzōks, ku suggōbōd kēratimiz problēmōd.

1.3. Ējōd tātimi (A~O; Ō)

1.4. Kvalitāt ja kvantitāt tātimi.

1.5. Vōmimūd kēratimi.

2. Morfolōgij.

2.1. Vōrsōnād kēratimi (organizērō~organizīērō; informātsi~informātsij;)

2.2. Tud - partitsip (-tōt~tōd;)

*Tāsā set attō nāgttōt mingist ābmingist kizzōmist, midā pāldiž vōib tādzistōks
pidō. Mēg pōlam tēqi mōtlō nēšti problēmišti, mis tiebōd murrō tāddōn, ja
missōst tēg tōkstō rōkandō agā vastūkst līedō sīe konferents āigal. Nei iž mēg
pōlām ka kōļō nāgtō eņts aņrōmist id agā tūoiz problēmōst kēratōs mādōn:*

Adres:

Līvõ Kultūr Sidām

Basteja Bulvāris 14, LV1666

Rīgō, LATVIJA

Tōnu Karma & Valt Ernštreit

Tõlge:

Liivi keele konverents Irēl, 10.-12. märts 1995.

Konverentsi peamine mõte on liivi kirjakeelega seonduvate küsimuste korraldamine ja kirjakeele põhimõtete väljatöötamine.
Konverentsi töökeel on liivi keel.

Konverentsist võtavad osa teadlased, liivi keele õpetajad, liivlased, kellel liivi keel on olnud emakeeleks, ja need, kes kasutavad liivi keelt kirjas.

Konverentsist peaksid osa võtma:

Tartu Ülikool: Tiit-Rein Viitso, Eduard Vääri.

Helsingi Ülikool: Seppo Suhonen.

Riia [Läti] Ülikool: Marta Rudzīte; Tõnu Karma; Kersti Boiko.

Õpetajad: Zoja Sīle, Julgī Stalt [Stalte], Valda Šuvcāne.

[Ajakiri] Ōvā: Valt Ernštreit.

Muud: Puolin [Poulīn] Kļaviņa, Elfrīd [Elfrīda] Žagare, Marta Berthold, Viktor Berthold.

Praegu on konverentsi käigus mõeldud rääkida nendest küsimustest:

1. Kirjutamine [Ōigekirjutus]

1.1. Kas liivi keele korraldamisel peaks aluspõhimõttena olema foneetiline, morfoloogiline, ajalooline, traditsioonipõhine, kasutus- või muude keelte eeskujude põhimõte.

1.2. Milliseid keeli tuleks võtta aluseks kirjutusprobleemide tekkimisel.

1.3. Häälikute tähistamine ($A \sim O$ [$\tilde{a} \sim \tilde{o}$]; $\dot{O}$).

1.4. Kvaliteedi ja kvantiteedi tähistamine.

1.5. Võõrnimede kirjutamine.

2. Morfoloogia

2.1. Võõrsõnade kirjutamine (*organizērō* ~ *organizērō*; *informātsi* ~ *informātsij*)

2.2. *tud*-partitsiip (*-tōt* ~ *-tōd*)

Siin on näidatud vaid mõningad küsimused, mida praegu võiks pidada tähtsaks. Me palume teid mõelda nendest probleemidest, mis teevad teile muret ning millest sooviksite rääkida või millele leida vastuse selle konverentsi ajal. Samuti palume ka esitada oma arvamust ühe või teise probleemi kohta, kirjutades meile.

Aadress:

Liivi Kultuuri Keskus (Līvō Kultūr Sidām)

Basteja bulvāris 14, LV-1666

Riia, LĀTI

Tõnu Karma ja Valt Ernštreit

Aastal 1995. toimunud esimese Liivi keelekorralduse konverentsi osalejad

LIVÕ KIEL KONFERENTS IRĒN 1995.Ā. MĀRTS KŪ 10.--12. PĀVAN
Jaggõ vōtājist

Livlist, kien livõ kēļ um vōnd ežai kēļ ja ka ne,
kis livõ kiēldõ at opātõnd agā oppõnd (vannit pierrõ):

Pouliņ Klaviņa (Rigõ)
Valda Šuvcāne (Rigõ)
Margita Kalniņa (Rigõ)
Zoja Sile (Īra)
Ieva Ernštreit (Rigõ)
Dina Lāce (Vānta)
Julgi Stalte (Rigõ)

"Livõ Kultūr Sidām", "Ōvā", "Vim" ja "Livli" -- livõ nūord,
kis tōbõd jarā oppõ eptš izāizād kiēldõ (amād Rigõst,
alfabēt pierrõ):

Renāte Blumberg
Baiba Damberg
Dōvid Ernštreit
Elīz Ernštreit
Rein Ernštreit
Ulla Ernštreit
Valt Ernštreit
Ieva Ozoliņa
Lelde Ozoliņa

Munt, kis attõ livõ kiēldõ appõnd, tuptslõnd ja opātõnd
(kūožõd ja vannit pierrõ):

Hennu Oittinen (Helsinki)	Tõnu Karma (Rigõ)
Eduard Vāhri (Tartu)	Marta Rudzīte (Rigõ)
Tiit-Rein Viitso (Tartu)	Kersti Boiko (Rigõ)
Tiina Halling (Tartu)	
Lea Kreinin (Tartu)	
Triinu Borga (Tartu)	

"Livõd Rānda" ja "Livõd Īt" (vannit pierrõ):

Saulvedis Cimermanis
Dainis Stalts
Edgars Silis

Tõlge:

LIIVI KEELE KONVERENTS IRĒL 10.-12. MÄRTSIL 1995. A.

Osavõtjad

Liivlased, kellel liivi keel on olnud esimeseks keeleks, ja need, kes on liivi keelt õpetanud või õppinud (vanuse järgi):

Poulīn Kļaviņa (Riia)
Valda Šuvcāne (Riia)
Margita Kalniņa (Riia)
Zoja Sīle (Īra)
Ieva Ernštreit (Riia)
Dina Lāce (Ventspils)
Julgi Stalte (Riia)

„Liivi Kultuuri Keskus“, „Ōvā“, [ansambel] „Vīm“ ja „Līvli“ - liivi noored, kes tahavad ära õppida oma isaisade keele (kõik Riist, tähestiku järgi):

Renāte Blumberg
Baiba Damberg
Dōvid Ernštreit
Elīz Ernštreit
Rein Ernštreit
Ulla Ernštreit
Valt Ernštreit
Ieva Ozoliņa
Lelde Ozoliņa

Muud, kes on liivi keelt õppinud, uurinud ja õpetanud (kohtade ja vanuste järgi):

Hannu Oittinen (Helsinki)
Eduard Vääri (Tartu)
Tiit-Rein Viitso (Tartu)
Tiina Halling (Tartu)
Lea Kreinin (Tartu)
Triinu Borga (Tartu)
Tõnu Karma (Riia)
Marta Rudzīte (Riia)
Kersti Boiko (Riia)

„Līvõd Rānda“ ja „Līvõd Īt“ (vanuse järgi):

Saulvedis Cimermanis
Dainis Stalts
Edgars Sīlis

ELULOOKIRJELDUS

Valts Ernštreits

Sünniaeg: 26. mai 1974, Riia
Kodakondsus: Läti
Aadress: Rožu 7, Carnikava, Carnikavas nov., LV-2163, Latvia
Telefon: +371 2 642 4566
e-mail: valts@niceplace.lv

Haridus

1980–1991 Riia 1. Gümnaasium, Läti
1991–1998 Tartu Ülikool, BA läänemeresoome keelte alal
1998–2002 Tartu Ülikool, MA läänemeresoome keelte alal
2004–2010 Tartu Ülikool, doktoriõpe läänemeresoome keelte alal

Teenistuskäik

2003–2008 Läti Ülikool, liivi ja teiste läänemeresoome keelte lektor
2010–... Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, teadur

Ühiskondlik tegevus

1994–1995 Līvõ Kultūr sidām (Liivi Kultuuri keskus), juhataja
1994–1995 Liivikeelne ajakiri “Õvā”, toimetaja
1996–... Līvõ Kultūr sidām (Liivi Kultuuri keskus), aseesimees
1998–1999 Riiklik pikaajaline sihtprogramm “Liivlased Lätis”,
ettevalmistava töörühma liige
2001–2002 Riiklik pikaajaline sihtprogramm “Liivlased Lätis”,
nõukogu liige
2006–... Portaal Livones.lv, toimetaja

CURRICULUM VITAE

Valts Ernštreits

Date of birth: May 26 1974, Riga
Citizenship: Latvia
Address: Rožu 7, Carnikava, Carnikavas nov., LV-2163, Latvia
Linguistics Researcher /Teadur
Phone: +371 2 642 4566
e-mail: valts@niceplace.lv

Education

1980–1991 Riga Gymnasium No 1, Latvia
1991–1998 University of Tartu, BA in Finnic languages
1998–2002 University of Tartu, MA in Finnic languages
2004–2010 University of Tartu, Doctoral studies in Finnic languages

Professional experience

2003–2008 University of Latvia, lecturer of Livonian and other Finnic languages
2010–... University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, researcher

Social activities

1994–1995 Līvõ Kultūr sidām (Livonian Culture Centre), head
1994–1995 Magazine "Õvā" (in Livonian), editor
1996–... Līvõ Kultūr sidām (Livonian Culture Centre), assistant head
1998–1999 State long-term programme "Livonians in Latvia", member of the founding team
2001–2002 State long-term programme "Livonians in Latvia", council member
2006–... Portal livones.lv, editor

**DISSERTATIONES PHILOLOGIAE URALICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS**

1. **Ольга Ерина.** Частицы в мордовских языках. Тарту, 1997, 150 с.
2. **Людмила Карпова.** Фонетика и морфология среднечепецкого диалекта удмуртского языка. Тарту, 1997, 224 с.
3. **Инна Тимиряева.** Лексика одежды в марийском языке. Тарту, 1997, 136 с.
4. **Софья Чеснакова.** Марийская поэма. Тарту, 1998, 162 с.
5. **Triinu Ojamaa.** Glissando nganassaani muusikas. Morfoloogiline, süntaktiline ja semantiline tasand. Tartu, 2000, 176 lk.
6. **Niina Aasmäe.** Stress and quantity in Erzya. Tartu, 2006, 205 p.
7. **Светлана Едыгарова.** Категория посессивности в удмуртском языке. Тарту, 2010, 288 с.